GALANTAI
GRÓF
ESZTERHÁZY MIKLÓS
MAGYARORSZÁG NÁDORA.

II. KÖTET.

1623—1626.

PEST, 1866.
LAUFFER VILMOS KIADÁSA.

GALANTAI

GRÓF ESZTERHÁZY MIKLÓS

MAGYARORSZÁG NÁDORA.

II. KÖTET.

PEST, 1865.

Nyomatott **Kocsi Sándor** által. (Érkövy, Galgóczy és Kocsi nyomdájában.)
Hal-piacz és aldunasor sarkán 9. sz.

I.

Ferdinánd a sopronyi országgyülés eloszlása után Németországba készült, hol hadvezére Tilly Wimpfennél és Höchstnél az evangelikusokat Mansfeld és Keresztély braunschweigi herczeg alatt megverte s hol Heidelberg bukása óta a cseh ellenkirály ügye épen tenkre jutott. A császár-király 1622. october 17-én Welsből Eszterházyhoz adott levélben tudatta vele, hogy a német birodalomba megyen, s hogy távolléte alatt a magyar ügyek kormányzatában a nádor, kivált Pázmány Péter, az ő — Eszterházy, — gróf Zríni György, gróf Nádasdy Pál s gróf Bánffy Kristóf tanácsával köteles élni; a Bécsben maradandó biztosok: gróf Meggau Lénárd, báró Breuner Szigfríd, Stadion János, s még két társuk az ország közügyeire nézve, velök jó és kölcsönös közlekedésre levén utasítva.'

A király válaszából, melyet az 1623. februarius 7-én Nagyszombatban tartatott tanácsülés felterjesztésére martius 6-án Regensburgból adott, láthatni, hogy a magyar koronatanácsosok hazafiúi hűséggel jártak el tisztökben. ‚A magyar ügyek kormányzatára s az ország jövedelmeinek a mi magyar kamaránkba szolgáltatására nézve — irja Ferdinánd —

most is azt szándékoljuk, hogy már korábban megirt elhatározásunkhoz képest foganatba vétessék a kivánság. De maga a dolog s az ügynek állása némi halasztást követel, mert bizony, hosszacska ideig az alsó-ausztriai kamarától függött igazgatásuk s nagyszámu utalványok intéztettek oda. Hogy tehát valamiképen rendetlen és zagyva eljárás miatt kár ne történjék, ezen kamara által számot kell adatnunk felségünknek az ügyállásról; ez pedig távollétünkben s midőn a német birodalom dolgaival vagyunk elfoglalva, annak rende szerint nem igen történhetik. Legyünk tehát picziny türelemmel, s a szükséges halasztást ne magyarázzuk félre. . . . . Bethlen fejdelmet mi illeti, — ha követeitek onnan vissza fogtak jőni, jelentésökről minket is, bécsi tanácsosainkat is értesíteni el ne mulaszszátok. A nikolsburgi szerződés értelmében általunk a fejdelemnek felajánlott ötvenezer rénes forintra nézve meghagytuk udvari kamaránknak, hogy ezen öszletet készen tartsa; valamint azt is, hogy ajándékokról és némi tiszteletdíjakról gondoskodjék.' [1] —

A Ferdinánd és Bethlen közötti viszony mindinkább elmérgesült, s valamint a kormánytanács, úgy Eszterházy külön maga is váltig volt ez ügygyel elfoglalva.

[1] Kismartoni levéltár: Opinionum Principis Palatini P. I. Egykoru másolat.

II.

Bethlen a nikolsburgi békét már kötésekor csak ideiglenes fegyvernyugvásnak tekintette.

„Bethlen felül nagyságodnak azt irhatom: — olvassuk Czobor Imrének, Ferdinánd egyik békebiztosának 1622. februarius 14-én Léváról Pázmány Péterhez adott levelében — asztala felől elgondolkodván, így felel vendégének: Bizony csak arrul gondolkodtam, nagy dolog az, hogy az mikor az trakta elvégeződött, utolsó órában is megtréfált és csúfolt az érsek. Azt mondta: Elmehetsz Bethlen királyságoddal, itt hagyád az titulust. Elhigyje minden ember, hogy bizony inkább akarom, hogy az testemet koporsóban tegyék, hogyne mint gyalázatosan letegyem [1]). Elhigyjék, bizony, az kezemet Magyarországon tartom, és a szemem, bizony, az bécsi kapúra néz. Jagendorf felel: Fölséged fogadja szómat. A mint mondtam, bizony mindenben még módja vagyon fölségednek. Erre azt felelte: bemegyek Erdélyben, ott egy kevés ideig megnyugszom, és helenhagyom az országot, az egész Székelséget és egyéb renden lévő vitézlő népet megmustrálom és ismeg kijövök.“ [2])

[1]) A királyi czímet.
[2]) Pray-Miller: Principatus Gabrielis Bethlen, I.

Ehhezképest a fejdelem még be se ment Erdélybe, midőn 1622. aprilisban Toldalaghi Mihályt a Portára küldötte, mentvén magát mind általa mind egymást sűrüen felváltó egyéb küldöttei által, hogy a díván előleges beléegyezése nélkül békét kötött a császárral. Ő kényszerítve volt ezt tenni. A három évig tartott háború annyira kimerítette az országot, hogy már nem volt, miből táplálkozniok a hadaknak. Ha ő elutasítja a békét, kénytelen lett volna visszavonulni, s a megszaladáshoz hasonlatos visszavonulás az országot odaveti az ellenségnek mint győzőnek. Czélzata csak az volt, hogy időt nyerjen, hogy hadait Erdélyben meg' helyreállíthassa, öregbíthesse.

A nagyvezír Huszajn pasa Toldalaghit juniusban jó válaszszal bocsátotta el; [1]) s a fejedelem nyomban ujabb követséget indított a Portához, mely 1622. augustus 22-én, gróf Thurn Mátyással, mint „a hét evangelikus tartomány evangelikus rendeinek biztosával“ Konstantinápolyba jövén, jelenté, hogy Bethlen, miután pénzről s a hadak egyéb szükségeiről gondoskodott, kész most húsz nap alatt Kassára kiindulni s a császár ellen ujabb hadviselést megnyitni. Várja a Porta parancsait, és segédére számot tart. A fejdelem, hogy gyorsabban czélt érjen, a nagyvezírhez intézett levélben előadta, hogy Ferdinánd, mióta vele békét kötött, őt most a Portától egészen elvonni törekedik. E végre tudatá vele, hogy Spanyol- és Lengyelországok királyaival s nehány

[1]) Toldalaghi Emlékirata, gr. Mikó Imrénél: Erdélyi történelmi adatok. I. 236.

német fejdelemmel egyesült százötvenezer főre menő seregnek kiállítására, mely a jövő évben Magyarországra, Bosniára és Görögországra törvén s Konstantinápolyig előnyomulván, az európai ozmán birodalomnak véget vessen. Ha ő, Bethlen, hajlandó ezen szövetséghez csatlakozni, a sereg fővezérévé nevezteték s a diadal után osztozkodás alkalmával Erdély és Bosnia, önnálló királyságképen jutnak neki és örököseinek. A fejdelem, mint a nagyúr hű alattvalója, siet e czélzat közlésével. Nézete szerint szükséges megelőzni a császárt, kinek hadai most a végektől távol szét vannak szórva, s ki ellen mind Magyar- mind Csehország készek minden pillanatban felkelni. Ha tehát a szultán hajlandó volna seregeit Ausztriára küldeni, ő, Bethlen, szintakkor Csehországba és Szileziába nyomulna. Könnyü dolog ezen országokat elfoglalni, sőt magát a császárt is kézbe keríteni, s akkor Németország e részét teljesen hatalmába ejthetné a Porta.

A fejdelem követe és Thurn a britt követet, sir Thomas Roet, is ügyekeztek czélzataiknak megnyerni, de egyelőre sükeretlenül.

Jakab angol király s az angol parliament, 1621-ben, midőn a király vejének, pfalzi Fridriknek főfő támaszát látták Bethlenben, ennek tetemes pénzsegélyt ajánlottak fel, mint a fejdelemhez intézett következő iratuk tanusítja:

„Ezelőtt öt nappal érkezett hozzánk fennséged hűséges küldötte Kabos Dienes, általadván nekünk és parliamentünknek junius 3-án kelt barátságos

levelét, mely annál kedvesebb volt előttünk, mivel látnunk lehetett belőle, hogy fennséged s ama nemes Magyarország és erdélyi fejdelemség a mi s a dicsőséges angol nemzet barátságát — mindkét nemes nép szoros, úgy az ősök fényén és hadi erényén, mint a törvények választékosságán és mások feletti jelességén sarkalló viszonya miatt — ezentúl is fenntartani törekednek; ezen levél — mondom — nekünk és parliamentünknek annál jobban esett, mivel belőle látni való volt, hogy a nemes magyar nép a nyomorgatott religio érdekében készül azt valahára bevégezni, mit Istentől kíván összes Europa. Mert fájdalmasan értettük meg mind követed szóbeli hosszasabb előadásából mind közhirekből és iratokból, hogy a hajdan oly virágzó Magyarország a gyászos mohácsi nap sőt már régibb idő óta az irigyek ármányai által ősi szabadságának romlásával veszélybe döntetett olyannyira, hogy akadályozni kell, minek bekövethetésétől az egész ország remegve fél, Magyarországnak — mikép szomoruságos napjainkban Csehországgal történt — a szabad országok sorából kitörültetését és szolgaságra vettetését. S ez csakugyan megtörtént volna már régen, ha a te és elődeid hatalmas karja ezen dicsőséges Magyarországot, Europa másod boglárát nem menti meg a végveszélytől, s mintegy az arany szabadság öltvényével ruházván fel új életre nem ébreszti. Noha pedig jelenleg a spanyol, a franczia s kivált a cseh ügyek mind pénzünket mind fegyvereinket és tanácsunkat módfelett igénybe veszik, valamint ezt nem sokára hozzád

küldendő követünk Dudley, a parliament titoknoka, bővebben fogja előtted fejtegetni: nehogy mindazáltal ezen súlyos időben kevésbé őszintén látszassunk ama méltóságos Magyarország helyreállitását kivánni: a parliament megegyezésével sőt kérelmére és könyörgésére tanácsosunk Lesley István által konstantinápolyi residensednek a magyar hadak segélyezésére minél titkosabban 80,000 aranyat fogunk leolvastatni; mert őszintén megvallva, nagyon fekszik érdekünkben s egész Europa érdekében, hogy ezen dicsőséges Magyarország egy részről mint a keresztyénség kiostromolhatlan erőssége ezentúl is függetlenül fennálljon, s más részről mint Németország zablája az Europa egyensúlyát már egyszernél többször fenyegető ausztriaiak erejét hatalmasan visszaverje. . . . Az volna főleg kivánatos, hogy hadaid a tanácsunkra és fegyvereink segédével kikeletre Németországba visszamenendő fennséges cseh királylyal (Fridrikkel) egyesülhessenek, ez esetben az fogván történni, mit mi és elődeink már régóta ahítoznak, hogy ezen erők egyesülése s mások fegyvereinek is hozzájárulása által, Europa valahára odahelyeztessék, hová a józan politika már régebben ohajtotta vezetni. 1621. october 19-én. A király nevében Villiers György bukinghami herczeg; a parliament nevében Larrey.'[1])

Egy időben e levél keltével nyilván meg a nikolsburgi békeértekezlet, hihető, hogy a segélypénz valósággal le sem olvastatott; annyi bizonyos,

[1]) Ezen okmány 1773-ban a Hamiltonféle kézirattárból került Kollár Á. F. gyűjteményébe.

hogy Jakab király most nehezteléssel telt el Bethlen iránt; hirdette, hogy soha sem bizott benne, s a nikolsburgi béke megkötése után már semmit sem akart róla tudni.

‚Mi Bethlen Gábort illeti — irja Calvert britt államtitkár 1622. aprilisban Roe Tamásnak Konstantinápolyba, — a jellemrajz, melyet nagyságod róla beküldött, tökéletesen egyez azon nézettel, melylyel ő felsége mindenha volt iránta. Ő felsége azt ohajtja, hogy lordságod vele és ügyeivel ne foglalkodjék, s őt egészen azokra bizza, kik róla gondoskodnak.‘ [1])

Ez levén a király akarata, természetes, hogy a követ, midőn Bethlen biztosa őt a fejedelem tervezetének pártolására felkérte, válaszul adá: hogy Bethlennek szándéka a törököt Németország belsejébe szállítani; neki, sir Thomasnak, pedig az az utasítása: hogy a divánt arra ügyekezzék bírni, miszerint a Porta s a keresztyén hatalmasságok között a béke minden áron fenntartassék, illetőleg helyreállítassék. S ebbeli utasításához képest a követ csakugyan kinyilatkoztatta a divánban: hogy a császár állitólagos szövetsége a Porta ellen, nem egyéb, mint Bethlen fejdelem koholmánya. Hogy a lengyelek, a spanyolok, a németek Törökország legkonokabb ellenségei, az nem szenved kétséget, de jelenleg nincsen alkalmuk ezt tanusítani. Lengyelország csak minapában kötött békét a Portával, mert elég baja

[1]) Negociations of sir Thomas Roe, London, 1740. 28. l.

van a svedekkel és a muszkákkal; Spanyolország királya kénytelen mind Németalföldön mint Veltelinben hadakat tartani, s Indiái is veszedelemben forogván, erejét másfelé nem fordíthatja; és vajjon hogy' eszközölhetné azt a császár, hogy most, midőn Németország egyik végétől a másikig lángban áll, fejedelmei keresztes háborút kezdjenek a Porta ellen? Más részről azonban a császár még nem oly gyenge, mint netalán látszik; ne keveredjék tehát a Porta könnyelmüen háborúba a császárral, olyas háborúba, mely miatt meggyűlhetne baja az öszves keresztyénséggel. A józan politika most azt tanácsolja, hogy a Porta közvetitőül lépjen fel a császár és Bethlen között s mindkettőt békén tartsa. — Sir Thomas tanácsa elfogadtatott, s a budai vezírhez parancs ment, hogy csak azon esetre, ha a császár támadólag lépne fel Bethlen ellen, csak azon esetre nyújtson néki segédet. [1])

Ily sovány eredménye levén e követségnek, Bethlen nem késett egy harmadikat utána küldeni, mely kivált a németalföldi residens, Corneille de la Haye által támogatva, — kinek a fejdelem, ha az angol követ hitelt érdemel, épen egy vármegyét igért jutalmul, mihelyest őt öszves Magyarország birtokába segíti, — szerencsésebben járt el. A nagyvezír most annyiban engedett a fejdelem kivánságának, mennyiben neki 1623-ra némi segédet igért a hadviselés megnyitásához, öszvesen húszezer embert —

[1]) Negotiations sat. 76—89. ll.

a budai, kanizsai és temesvári pasák lovas véghadainak részét a bosniai helytartó vezérlete alatt, — igaz hogy ágyúk nélkül, mert nyilt háborúba nem akarván elegyedni Ferdinánddal, eléglette, ha a két fél között „alla espagnola“ nem hagyja elaludni a viszályt, melyből annak idején hasznot meríthet. [1])

[1]) Negotiations of sir Th. Roe sat. 90. 133. 150. ll.

III.

Mind ez nem maradott titokban a bécsi udvar előtt, honnan ‚komoly jegyzék' érkezett Konstantinápolyba a császár őszinte békehajlamának tolmácsolására, s az ozmán birodalom meghódítását czélba vevő állitólagos szövetség meghazudtolására; — és nem maradt titokban Eszterházy előtt, kit, úgy látszik, a budai vezírpasa is — nem lévén Bethlen barátja — kéz alatt egyről másról értesített.

Országbiróvá és érsekujvári főkapitánynyá neveztetése után Eszterházy megragadta az első alkalmat Bethlennel az évek óta félbenszakasztott levelezést megujítani, közreműködését a közhaza javára felajánlani, a felmerült de szerencsésen elmúlt személyes viszályoknak is megemlítésével. Bethlen 1622. october 18-án ekkép válaszolt:

„Kegyelmed levelét minekünk jámbor szolgája megadván az jelenvaló hónak 13-dik napján, . . az rabot mindjárt elbocsátatni készek löttünk volna, de elszabadult régen. . . Valami rabok zárainkban találtatnak, elszabaditások felől demandáltunk, eddigvaló penitenciatartásokkal megelégedtünk, remélvén, talám megemlekezvén mostani állapotjokról, másszor keresztyénekre nem jűnek: mindazon-

által ők tudják. Kegyelmed maga jóakarattal való ajánlását az mi illeti pedig, azt kdtől kedvesen vöttük, mi is kdnek minden illendő dolgokban kedveskedni készek leszünk. Az elmult állapatok magokkal az mit hoztak volt, azokrul nem szükség emlékezni. Kd. kegyelmes urához, fejdelmihez való szeretetit megtartván, érdemlett jutalmát is vötte s veszi: azt mi nem kárhoztatjuk. Csak immár azután viselnők úgy magunkat, hogy az köztünk sok fáradsággal végbenment békesség tartathatnék meg; kire az mi részünkről tiszta szívvel igyekeznénk, de az mult országgyülésben végeztetett artikulusok látatnak igen kétségessé tenni az békességnek fennállhatását, ha ő felsége kegyelmesen rólunk való végezésiről meg nem emlekezik, és az conditiók szerint nem fogjuk accomodálni magunkat.“ [1])

Eszterházy 1622. november 7-én Ujvárból Ferdinándhoz intézett levelében fejtegette a szükséget, hogy netaláni ujabb támadás esetére Széchy György ne csak czímre, hanem valósággal, tehát zászlaja alá adandó zsoldosokkal is legyen keletéjszaki főkapitány; s hogy a bányavárosok a veszély napjaiban tőle, Eszterházytól, vegyenek parancsot. Egy úttal a fejdelem levelét is közlötte a királylyal, nyilatkozatot várván, ha kivánatosnak találtatik-e, ezentúl is levelezés vagy követküldés által érintkeznie a fejdelemmel. — Ferdinánd 1622. december 2-án kelt válaszában említi, hogy bécsi biztosainak és a hadi ta-

[1]) Kismartoni levéltár: Extractus divers. minut. et parium litterarum I. Egykoru másolat.

nácsnak megparancsolta, miszerint Széchy számára öt vagy hatszáz emberre való zsoldról gondoskodjanak; s hogy a közjó azt úgy kívánván, rendelés ment a bányavárosokra, mely őket az említett esetben Eszterházytól függőkké teszi. ‚A Bethlennel levelek irása által vagy másképen eszközlendő kölcsönös értesítést és érintkezést mi sem tartjuk helytelennek, csak hogy általánosságoknál kell maradni, őt a béke és nyugalom ápolására s kivált arra intvén, hogy a még kezében levő rabokat, mint levelében igéri, valósággal szabadon bocsátassa.' [1])

A megujitott érintkezés eszerint folytattatván, Eszterházynak csakugyan sikerült nehány fogolynak visszaszerezni a szabadságot, de czélzatait, mint felebb láttuk, ernyedetlenül folytatta a fejdelem, noha magyarországi párthivei közül csak kevesen mutattak hajlamot ujabb támadáshoz.

Bethlennek alkalma volt ezt kivált azon gyülésen tapasztalnia, melyet magyarországi megyéivel 1623. februariusban Kassán tartott vala.

‚A fejdelem eloszlatta a kassai gyülést, — irja Hofmann György 1623. martius 7-én Eperjesről a kormánytanácsnak Pozsonyba — úgy vagyok értesülve, hogy a hét megyét a méltóságos nádorispány úrtól való függésről s a többi megyékkel való levelezésről lebeszélni váltig ügyekezett, s hogy ez volt előterjesztéseinek főpontja. Látván, miszerint ezen kivánalmát a megyebeliek makacsúl ellenzik, bán-

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Eredeti.

tódással vette, epésen, s mint szokása, gúnyokkal illette őket; és a képviselők re infecta eltávoztak. A fejdelem azt állítja, hogy a sopronyi országgyülés egynémely czikkelyei az ő csúfjára hozattak, miért is követeit — úgy hallom, — ő felségéhez szándékozik küldeni; de mikor? az nincsen tudva előttem. Az urak közűl a főbbek valamennyien már eltávoztak Kassáról és a fejdelem jövő héten Nagyváradra szándékozik visszamenni.' [1])

A fejdelem még Kassán tartózkodott, midőn martius 16-án Eszterházyhoz e levelet intézte:

„Spectabilis ac magnifice, vicine nobis benevole, salutem et omnem prosperitatem. Egy Hollósi János nevö szolgánk ez elmult nyáron tőlönk elbucsuzván, háza népéhez a mi salvus conductusunk mellett haza akart menni, bizván ahhoz, hogy niklispurgi végezés szerént senkitől útában semmi bántása nem lenne; kit Bánfi Kiristóf minden ok neköl megfogatott és most is erős fogságban tart, mind az császár ű fölsége diplomájának, az amnistiának és a mi méltóságunknak nagy derogamenjére. Kegyelmedet azért szeretettel requiráljuk, hogy interponálja magát mind palatinus uramnál mind pedig Bánfi Kristófnál, az megnevezett Hollósi Jánost bocsássa el mostani fogságából, viselhesse gondját háza népének (lám az mi ditiónkban császár ű fölsége szolgáinak senkitől semmi bántások nincsen,)

[1]) „Quique" olvasom egykoru másolatban, Hevenesinél, XXXV, nem quinque, mi Pray-Millernél (Principatus Gabr. Bethlen) hibás olvasásból áll.

mit kdnek más dologbul regratificálni igyeközönk, az mint eddig is kd. tapasztalhatta jóakaratunkat, holott intercessiójára kdnek egy német rabot sokad magával szabadítottunk el. De coetero eandem bene valere cupientes. Datum in libera civitate nostra Cassoviensi 16. mensis Martii anno 1623.“

„P. S. Semmi jót nem kezdönk remélhetni az ű fölsége tisztviselőinek actájokbul békességönknek sokáig megállhatása felől. Bizony szintén elunjuk az sok rajtunk való szegezgetéseket, utánunk való czirkálásokat, ellenönk forraló praktikáikat az embereknek. Ez nem békesség az mint velönk kezdenek bánni. Ha az hitel köztönk nincsen, mi haszna az végezéseknek; jobb aperto marte egymást persequálni, hogy sem mint clandestinis machinationibus életönk elfogyatására igyeköző emberekkel szines barátságot viselnönk. Sok volna a mikről panaszolkodhatnánk igen méltán, de más üdőre halasztjuk. Kdet szeretettel kérjük, persvadeálja az kiknek illik, supersedeáljanak afféle haszontalan dolgoktul; jobb és üdvösségesb, az békességet megtartanunk mindkét részről. Hidd el, uram, nekem is résen vagyon fülem, és ha lehet, bizony előbb igyeközöm másoknál, az kardhoz nyúlni, ha ugyan annak kölletik lenni, melyet Isten eltávoztasson; ki ha leszen, adjanak azok számot az sok ártatlan vérontásrul. Az a hitván Hollósi, akarná sem tudna véteni senkinek; szégyenlem igen, hogy salvus conductus-levelem mellett reám való suspicióért megfogták; ha suspicálni akar kegyelmetek, jobb, tu-

dósítson rula, és viseljök úgy magunkat, a mint kivántatik in tali casu. Benevolus Gabriel.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Extractus divers. minut. et parium litterarum Palatini etc. I. Egykoru másolat, melyen Eszterházy megjegyzi, hogy az utóirat Bethlen kezétől való.

IV.

1623. martius 16-án Pázmány ily tartalmu levelet intézett Pozsonyból Ferdinándhoz.

„Ma vettem levelet Felső-Magyarországból, s ma érkezett onnan megbízott emberem, ki e következőkről, mint bizonyos dolgokról értesített:

1. Noha Bethlen előbb letette a királyi czímet, most mégis széltiben királynak neveztetik az övéitől, sőt pénzt is veretett az idén, melyen magát királynak nevezi; ilyes pénzpéldányt íme küldök felségednek.

2. Bethlennel vagy húsz török volt Kassán, kiknek azonban itt nem akart választ adni, s kiket magával Váradra fog vinni, hová martius 13-án volt indulandó.

3. Elégedetlenül távozik Kassáról, nemcsak mivel a Rákóczi urak felséged birodalmába vonultak és számos másokkal nem akartak a gyülésben jelenlenni, hanem azért is, mivel a megyék vonakodnak neki vakon engedelmeskedni. Czélzatait ennélfogva nem is nyilvánította, hanem Szentgyörgy-napra országgyülést tűzött ki Váradra mind az erdélyieknek mind a magyaroknak, szándékát ott majd nyilvánitandó.

4. Mondják, hogy vérrel irott többrendbeli levél érkezett hozzá, nem tudni honnan, melyek az ő segédét szorgalmazzák. S csakugyan el van tökélve, úgy látszik, a Jägerndorfit előre küldeni,s a mint ez szerencsésen jár vagy nem, ahhozképest maga is utána fog indulni. A kozákokat is ügyekszik magának megnyerni. . . . .

Csekély belátásom szerint mindenek előtt azon kellene lenni, hogy Mansfeld idejekorán elnyomassék és felséged örökös tartományai békében tartassanak. Mert Bethlen nem fog megindulni, ha Magyarország határain túl nincsen élesztő számára. Aztán szükségesnek látom, hogy, legyőzetvén az akadályok, Felső-Magyarország kapitánya és alkapitánya hivatalaikba és állomásaikba helyeztessenek, még pedig aközben, míg Bethlen nincsen Kassán és Váradon tartózkodik.

Füleket, Szendrőt és Ujvárat eleséggel és hadi szerekkel kellene erősíteni, és a mi fő, a katonát magyar pénzzel fizetni. Mert bizonyossá tehetem felségedet, hogy ezen helyekben alig maradt meg némi őrség, egyhavi zsolddal nem lévén képesek nyolcz napra elégséges száraz kenyeret vásárolni. És ha Bethlen, mitől mentsen Isten bennünket, most találna megindulni, vérontás és ellenállás nélkül foglalhatna el mindent . . . . . Végre Pozsonyt és Óvárat erődíteni kellene, s mindenekfelett azon lenni, hogy veszély esetében német katona találtassék az alkalmas helyeken.' [1])

[1]) Eredetie Hevenesi kéziratainak XXXIV. köt.

E levél következésében hívták fel a császár bécsi tanácsosai Thurzót, ügyekeznék Bethlent követek küldésére birni, kiknek közbenjöttével békés úton lehessen kiegyenlíteni a viszályt. Eszterházy magától járt el, ernyedetlenül, ez ügyben; s Ferdinánd aprilis 21-én Prágából hozzá e levelet adta: ‚Szerencsés megérkezésünkkor, f. h. 13-án Kismartonban kelt leveledet vettük, a Bethlen fejedelem által néked ujabban küldött levéllel s a minapira írt válasz párjával együtt. Mi ezen válaszodat helyeseljük, s miután ő ismételt irás által alkalmat nyújt ujabb levélre, nem fog ártani, ha válaszodban említed, hogy részünkről nem üttetik csorba a kötött frigyen, s hogy mi nem hintjük a háború magvait, mi, kik önként ajánlkozunk bizottság kiküldésére, mely a netalán fakadozó viszályokat lecsillapítsa. . . . . Belátásodra bízzuk, ha tanácsos-e magad emberét is hozzá küldeni ez ügyben.‘ [1])

Ezen levél következésében történt, hogy Eszterházy 1623. május 12-én Gál Péter udvari kapitányát Kismartonból Erdélybe Bethlenhez küldötte.

Mellőzzük az általános utasitást, melynek egyik pontja szerint „meg köll mondani, hogy én kiváltképen kegyelmedet az ő fölsége jó egészségelátni küldtem, melyet noha még azelőtt köllött volna cselekednem, de ő fölségénél tudván lévén annak okai, mind eddig köllött halladni,“

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Eredeti.

s melynek egy másik pontjához képest

„miolta az Isten az én kicsin állapotomat kezdte nevelni, minden időben csendességét és békességét szerettem inkább édes hazánknak (tudván hogy a mennyiben már állapotja vagyon, kiváltképen az tarthatja őtet meg) hogysem mint valami háborújának okadója voltam volna, melyet, tudom, ő fölsége csak az utolsó nikispurgi traktában is, ha az ő fölsége követi meg akarták mondani, eszébe vehetett;“

és egy harmadik pontjához képest:

„in confidentia meg akarván mutatnom mind az magyar nemzethez való igazságomat és szeretetemet, mind az közönséges egyességhez és az ő fölsége az fejedelem szolgálatjára való készségemet is, akarám azon is kérnem ő fölségét, hogy holmi irogatásokat, panaszolkodásokat, képeken az mit imitt s amott irkálnak, nyomtatnak, meg ne induljon ő fölsége, nem is nagy embereket illetvén az; minthogy azok nem is az fejedelmek akaratjából vagy valami derekas embertől származnak; kinek igen nagy tilalma is vagyon mindenött, de Rómában sem foghatják el ettől az embereket, maga kimondhatatlan nagy animadversio vagyon ott affélékre s maga ellen penig az pápának ellen csinálnak pasquillusokat;“ [1])

Mellőzzük, mondom, az általános utasítást s ide iktatjuk a bizodalmast, a titkost:

[1]) Kismartoni leveltár: Act. Pal. I. 106—1629. Eszterházy kezével javított fogalmazat.

„1) Mentében kegyelmed, az hul kivántatik, mindeneknek megmondja: hogy kegyelmedet csak szintén az fejedelem-látogatni bocsáttam be, minthogy immár az ő fölségek közt megvagyon az jó egyesség, és szállott az magunk közt való egyenetlenség is. És hogy ezután ő fölsége az mi kegyelmes urunkkal való hűségét megtartván, mi is szolgálunk nekiek.

2) Tudakozzék mentében arról is és ott benn is: hogy minekutána császárunk resolutióját elvette az fejedelem, micsoda constitutióban hallatik s látatik lenni; s ha contentus-e az választtal; és ha akarja-e, hogy menjenek ő fölségének is internunciusi alá hozzája? etc.

3) Ha utjában valami oly bizonyos hirt hallana kegyelmed, mely ártalmas volna, Kassa tájáról csak Szenderőben irjon kegyelmed Maregh uramnak avagy Rosgováninak, s ők megküldik énnekem; de ha semmi olyast nem hall is, csak maga békével való odameneteléről is tudósítson.

4) Az tokaji kapitánynyal szemben lévén kegyelmed, kérje én szómmal: tartsa meg a régi barátságot. S irt volt nem igen régen egy haragos levelet, panaszolkodván az ausztriai házra; de egy panaszolkodó helyett százan dicsekedhetnének, ha akarnák: mert ide mind Zrínit, Nádasdyt, Bottyánit, Thurzókot, Illésházit, Pálffyt, Nyáryt, Rákóczit ők tették ily hatalmas nagy urakká; ezek mellett ím csak a mi üdőnkben is hosszu lagistrom köllene hozzá, az kit urakká tettenek és szép hivata-

lokkal meglátogattanak; azért nincs őneki is miért gyanakodik az ő fölségek kegyelmességekben etc.

5) Az Hajdu-városokat érvén kegyelmed, Barbély Ambrust, Fekete Pétert ha találja kegyelmed, köszöntse én szómmal, és azon régi jóakaró barátjoknak tartsanak, kérem őket. Gombos Andrást, hallom hogy most valami mezei kapitány, kegyelmed ha találja, köszöntse őtet is, és mondja meg, hogy szabadulását nagy kedvvel hallottam az rabságból; s ha miben megtalál, én is jó akarattal leszek neki, s hogy barátjának tartson, kérni köll, mölyet, ha történet szerént szemben nem lehetne kegyelmed, másoktól is izenjen nekik.

6) Az váradi kapitányt is, mint régi barátomat köszöntse kd., és az kiket kegyelmeddel lévő szolgáim tudnak, hogy én ösmertem azelőtt őket, azokat is mind köszönteni köll, jó alkalmatossággal megmondván, hogy ezt az egyességet látván nemzetünk között, annak megerősitését kévánnánk, és hogy az öregbedjék is, nem késtünk abban fáradoznunk.

7) Udvarhoz érkezvén kd., cancellárius uramhoz igyekezzék először is izenni, magát talám ő kegyelme által is köllene insinuálni az fejedelemnek, s kérni is, hogy audientiát nyerne kegyelmednek, s ő kegyelmétől tudakozni is köll, hogy ha az elmult napokban az fejedelemnek irt leveleimet megadták-e? s ha értett-e valamit benne, micsoda kedvvel vette ő fölsége? s abból is tanolván, jobban alkalmaztathatja kd. az szenbenlételt.

8) Az instructiónak continentiája szerént ha mit kd. első audientiáján elfelejtene, minthogy egynehány rendbeli punktomból áll, más audientiát is kérjen, és megkövetvén az fejedelmet, azon legyen hogy mindazokat közölje ő fölségével.

9) Ha mit útjában mostani dispositiója felől értend az fejedelemnek kd, és abban is hogy mi szándékja, avagy császár urunk ablegatusit is mi szennel várja az fejedelem, legyen azon kd, hogy arról az ő fölsége követit tudósítsa és informálja is; de maga minden módon azon legyen, hogy minekelőtte ezek az ő fölsége internunciusi oda mennének, kd. expediáltassa magát, mert nem illenék, hogy ő kegyelmekkel együtt ott udvarnál lenne kd. akkor.

10) Ha az idevaló hireket tudakozzák, az mint érti kd., azt mondja: ide eligazodnak minden dolgok, nem is oly hertelenek ezek mint mi, s az ő dolgok másképen is vagyon; nem akad az török belé, ha ugyan nagy sokat veszekednek is ők, de az mi dolgunk más; azért akármit míveljenek ők, csak mi legyünk vesztegségben.

11) Váradon ha mi bizonyost érthetne kd. kiváltképen valami indulatról: az magunk szolgái közől köll valamelyet mindjárást visszaküldeni, ki az végekre jüvén, még odamenet szóljon kegyelmed Bosnyák urammal, hogy meg ne késleltessék, tudósítván őket is az dologról.

12) Ha mi vádlásokra megyen az dolog mind az inscriptiók dolgából s mind egyéb dolgokból, csak azt köll az köz és külső uraimnak felelni, hogy

az békesség magával hozta volna azt, hogy kinekkinek az magájé megadassék, s arra nézve végezte volt az nemesség ország is azt, de most követe menvén be ő fölségének császár urunknak, abban módot találnak.

13) Az végekre való 40 ezer forintot penig az mi nézi, azt ő fölsége régen megküldte volna, de az pénznek változása is volt az oka, és az imperiomi gyülés is, és az fejedelem minapi Kassára hadainak kijövetele is, és holmi fenegetések is; de immár nem késlelik, mind készen lévén megküldik az jó vitézeknek.

14) Az hul kivántatnék, jó alkalmatossággal holmi beszéd közben megmondhatni azt is, hogy az erdéliekkel való confoederatio néminémükép invalidáltatván az elmult háborúkkal, igérvén volt, hogy azt mindjárt ismeg az nikispurgi trakta után meg fogják erősíteni; ki mind ez ideig sem lévén meg, nem tudjuk mire vélni; ki talán kárára is következhetik nemzetünknek.

15) Hogy az nikispurgi trakta szerént, Erdélyország nevével való assecuratiót sem adtak még ő klk, ugyan meg köll azt is mondani, möly az is mind az ő fölsége császár urunk s mind minnyájunk elméjében fölötte nagy skrupulust szörzött; holott ha valamiképen, mivel halandó emberek vagyunk, most az fejedelmet kiszólítaná Isten, ottan magáénak tartaná azt az török valamöly vármegyéket bír most itt Magyarországban ő fölsége, az mint az több odaszakadt vármegyék elég példák ebben.

16) Nem árt insinuálni azt is, az hul az alkalmatosság adja, hogy értünk holmi vádlásokból panaszolkodásokat ő fölsége az mi kegyelmes urunk ellen, de megmentjük magunkot, meglátják; és hogy több panaszolkodást fognak az mi részünkrül hallani, meghallják.

17) Ha mi hadairól leszen ő fölségének kérdés, megmondhatja kd, hogy az Imperiumban három formatus exercitus van, kik csak arra vigyáznak, ha ki mit indétana az palatinus Rheni executiója ellen; egyébképen ott mindenek békével vadnak. Csehországban, Morvában, Sleziában is és itt széljel Ausztriában is vadnak még ő fölségének fönn hadai, az ki könnyen lehet harmincz ezer; s ha magyar hadfogadásnak hire volna oda, megmondhatják az mint az dolog vagyon, hogy házi főember szolgákat fogadtunk másfél ezer kopjást, az kik házoknál lakván, szükségnek idején szolgáljanak országoknak, fejedelmeknek.

18) Hogy az soproni végezésekben, mölyek az inscriptiók ellen irattattanak, mind ő fölsége s mind az nemes ország az fejedelem követi declaratiójokon építtenek, megmondhatni azt is, ha mi quaestio lészen róla, s magának az fejedelemnek is, ki, minden bizonynyal elhigygye ő fölsége hogy úgy is volt.

19) Nem kétlem hogy leszen arról is szó holmi beszédközben, möly könnyen jutottanak vala az elmult háborúban mind az országhoz s mind az végházakhoz; kire oly választ adhatni: hogy most más

karban vadnak az emberek, s ha mire menne az dolog, kit Isten távoztasson, bizony, szintén az előbbeni országunkhoz való könnyenjutás nehezétené az mostani dolgot, kinek káros és veszedelmes voltáról is szólhatni.

20) Nem kétlem azt is, hogy maga az fejedelem is előhozza, hogy minemö nagy gyalázatjára esnék őneki az, ha donatariusait meg nem oltalmazná nekik inscribált jószágokban. Kire rövid szóval azt felelhetni, hogy az nemes ország nem mehet arra, hanem miként hozza össze az elszéledt elméjeket hazánkfiainak; ennekfölötte, ha nem volt gyalázat császár urunk és az ő fölsége commissariusinak inscriptiójoknak invalidálások, nem látom, miért tarthatná ő fölsége is az fejedelem azt gyalázatnak.

21) Szunyogh urammal ha szenben lehet kd, kérje szóval, expediáltassa barátinak az leveleket az határok dolga végett; nevezze azt valakit, akkor én örömest acceptálom őket; én is csak szintén ott való barátim és atyámfiai közől nevezek meg annyi számot; hadd igazítsák el, mert semmi jó nem következik belőle, s nekem is oltalmaznom köll jószágomat.

22) Károlyi urammal ha szenben lehet kd, őneki megnyithatja magát és bátran beszélhetne; s ha meg akarja mondani, ő alkalmasint útban igazíthatja kdet az dologban. Az nekem tött irásáról csak azt köll mondani, hogy nem szintén értem az fejedelem házasságában való dolgot: ha azért, mivel

ezek nem kicsin dolgok, magával beszélgethetnék ő kegyelmével, azt igen akarnám; talám az Isten oly utakot nyitna efféle dolgok által, az ki mind nemzetünknek böcsöletére s mind békességes megmaradására lenne.

23) Vesselényi uram is nem kevéssé informálhatja kdet az udvar körül való dolgokról, kérje azért kd. ő kegyelmét, hogy sincere jelentse meg, ha mi oly dolgot értett, kdnek bátran megmondhatja, és ő kegyelmével is bízvást beszélhet kd, s megmondhatja, hogy Kassára jüvén haddal az fejedelem, és az királyi titulus alatt pénzét is látván ő fölségének, senki mást nem remélett, hanem hogy az letett fegyvert meg' fölvette ő fölsége, kire nézve nem tagadhatjuk, defensive mi is kászolódtunk; ki honnét is volt az az pénzverés és mi szándékkal is volt legyen az fejedelem akkor, ha végére mehetne kd, igen jó volna.

24) Az Jagendorfi herczeget mondják hogy ismeg pénzt veret, ki hogy hazánknak üszöge, nyilván meg köll mondani; és azt is, hogy ha az nikispurgi traktában lett végezés szerént az fejedelem intercessióját kivánta volna, most ő fölsége az Imperiomban lévén, nem lett volna haszontalan; de mivel ő az helyett, az mint halljuk, törököt tatárt sollicitál az mi nemzetünkre és az körösztyénségre, nem volna méltó, hogy az országban szenvednénk. Ki felől ha mi emlékezetet tenne az fejedelem, hogy neki hitlevele van Jagendorfnál, azt könnyen salválhatja ő fölsége, mivel nem élt most ő fölsége jó-

akaratjával az mellette való törekedés dolgában, s ezmellett oly conditiókkal is vadnak efféle obligatiók, az kik magok injuriájok nélkül lehetnének meg; de mivel ez az ő postulatuma ex desperatione vagyon és az egész körösztyén országoknak is ruinájára, nem köteles azért senki senkinek kivánságát betölteni, mert Isten ellen obligátiók nem is lehetnek; s bár arra kötötte volna is az fejedelem magát, hogy országában beveszi, kit én nem hiszek, ugyan oda értettethetik az, hogyha Isten ellen való vétek nekül és valami veszedelmes állapotok nekül lehet az meg; ki ha kedvet nem akar keresni, mint Anhaltinus és Halberstadensis s többen is kedvet kerestenek, üljön veszteg, s várjon Istentől s az üdőtől, s ne sollicitáljon az mi édes hazánkban s az körösztyénség ellen törököt tatárt; mert ha azt cselekszi és ő fölsége megengedi neki, nyilván az diplomák ellen lészen.

25) Egyéb dolgokot hattunk a kd. szorgalmatosságára; értsen, halljon, lásson kd. oda, ugy penig hogy Isten meghozván kdet, azokról relatiót tehessen és mindenekről informálhasson bennünket. Datum in Kismarton 12. Maji 1623.“ [1])

Gál Péter Bethlennek e válaszával jött vissza Eszterházyhoz: „Kegyelmed levelét Gál Péter uram nekünk megadván, szóval való izenetit is bőségesen referálta; mely kd. hiteles főember szolgáját kd. bőcsületiért és maga virtusiért is illendőképen láttuk,

[1]) Kismartoni levéltár: Act. Palat. l. I. 1606—1629. Eszterházy sajátkezü fogalmazata.

és mindenekről, az mint illett, elegendőképen traktáltunk vele. Hogy kd. látogattat mind böcsületes főembere és levele által salutál, kdtől igen kedvesen vettük; az Úristentől mi is kdnek szerencsás napokat kivánunk élhetni. Minden dolgokról, az mint akarta és kívánta kd, fő embere mivelünk úgy traktált; kdnek mi is minden propositiójára megfelelvén, kdnek ökegyelme által magunkat sincere declaráltuk. Isten egészségben visszavivén, tudjuk mindeneket referál. Egy szóval kdnek magunkról ezt irjuk: hogy mink az szent békességnek tökéletes szeretői és őrzői vagyunk, csak az ő fölsége részéről való megbántódásunk, keserves exacerbáltatásunk complanáltathassék, mert nem tagadhatjuk, hogy igen megkeseredett szívvel vagyunk, kiről Gál Péter uram eleget hallott, és Károlyi uram annál többet fog mondani kdnek. — Kd. minket tartson jóakarójának, és ha miben jóakaratunkkal akar élni, minket tartozás nélkül megtalálván, örömest és jó szívvel kedveskedni készek vagyunk. Tartsa meg Isten kdet jó egészségben. Datum Albae die 6. Junii anno 1623. Benevolus Gabriel.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Extractus divers. minut. et parium litterarum sat. Egykoru másolat.

V.

Bethlen neje, Károlyi Zsuzsánna, 1622. május 13. meghalálozott. — „Hogy az emberi élet némi csodálatos változással ellenséges és kedvező viszonyok örök lánczolata, — irá ekkor Eleonora császárnénak a fejedelem — magam házi, még pedig gyászosnál gyászosabb példáján tapasztaltam, mint ki nem rég nehéz hadviselésekben járván el, midőn az ő császári királyi szentséges felségével kötött és megerősített béke ügyeivel kezdtem egész lélekkel foglalkodni s e végett ide Erdélybe utaztam: a fennséges fejedelemné, Zsuzsánna, kedves hitvesem, mint életemben úgy ezen útban is társam és kísérőm, íme váratlanúl, még útközben, súlyos nyavalyába esik, s ide Kolozsvár városomba hozatván, megérkezésünk után nyolczadik nap, úgymint folyó május havának 13-dik napján éjjeli két órakor, Istenhez küldött forró imádságok között, s a keresztyén áhítat mindazon tiszteinek teljesítése után, melyeket az asszonyok egyik legszentebbikének valaha mívelni hagyott az emberi természet gyarlósága, elhúnyt az Úrban, s ezen múló életet ama halhatatlan boldogsággal, melyet egész a körülállók bámulásáig áhítozott, a mily szerencsésen oly kegyeletesen felcserélte,

nekem időelőtti meghalálozása által hihetetlen és kimagyarázhatlan lélekfájdalmat hagyva s maga utáni vágyat minden jóknak. Mivelhogy tehát az Úrban ekkép elhúnytnak kötelességem, mint keresztyénhez illik,—legkivált pedig irántam való tiszteletéhez és azon határtalan ragaszkodásához képest, melynél nagyobb, őszintébb és odaadóbb bármely házassági életben alig képzelhető, — a végtiszteletet megadni: érette a gyászexequiák s a temetési szertartások Gyulafehérváratt fognak tartatni, s teste a nagyobb egyházban a földnek, ezen mindnyájunk közös anyjának kebelébe, honnan eredetét is vette, jövő julius havának első napján fog eltakarítatni. Miért is szentséges felségedet kérve kérném, méltóztassék irántam való hajlandóságánál és indulatánál fogva, a legalkalmatosabbnak látszó módon a temetésen jelen lenni, s lelkemnek ezen benső szomorúságát kegyességének vígasztalásával és tanusításával mintegy enyhíteni, s egyszersmind kedves hitvesemnek végső napját diszesíteni. Mit szentséges felségednek megszolgálni ügyekezendem, kinek is hosszu és boldog életet kedveseivel egyetemben szívből kivánok.' [1])

Nem lehetetlen, hogy Bethlenben, midőn a császárné előtt ily kegyeletesen szólott a házas élet szentségéről, már megfogamszott a gondolat, valamelyik főherczegnét kérni nőül magának; s annyi bizonyos, hog ymind Eszterházy követi utasításának 22-dik pontja, mind Bethlennek hivatkozása arra,

[1]) Nemzeti Muzeum kéziratgyüjteménye: Epist. P. Pázmány.

mit Károlyi Mihálytól fog Eszterházy megtudni, e tárgyra vonatkoznak. A fejedelem mindamellett folytatta fenyegetéseit, talán azért is, mert úgy vélekedett, hogy így biztosabban ér czélt.

„Midőn június utolsó napján második kihallgatásunk volt a fejedelemnél — irják a császár követei Szentkereszti Jakab és Izdenczi Endre 1623. július 9-én Eperjesről Ferdinándnak, — megegyezett ugyan, hogy bizottság általi vizsgálat történjék (azoknak kielégítésére nézve, kik a zálogjószágokra pénzt adtanak, mi neki főfő panasza), de ne Nagyszombatban, hanem Eperjesen vagy Lőcsén, még pedig augustus 15-én, mikorára ő Kassán leszen; mindazáltal epésen emlegette, hogy felségedtől azon pontokra nézve, melyek a nádor s az érsek által a sopronyi országgyülésen nyilván sértett becsületének helyreállitását illetik, s a végházakra (Nikolsburgban) rendelt ötvenezer forint fizetési napjáról s azoknak általunk való kijavitásáról semmi bizonyos nyilatkozatot nem vett. A rajta ejtett sértést: hogy ő mást iktattatott a békeoklevélbe, s más fogadást tétetett a békebiztosok által, boszúlatlanúl nem hagyhatja; ő saját házából is fogja kihuzatni a nádorispányt. Azt is mondta, hogy neki sem a tanácsosok sem felséged nem adnak hitelt: de ő sem hisz felségednek.“ [1])

A dolog ez állásában jött Károlyi Mihály Érsekujvárra s a fejedelem nevében házassági szándé-

[1]) Egykoru másolat Ráth Károly m. tud. akad. tag szives közléséből.

kára nézve e következő pontokat mondta Eszterházy tollába:

„1) Nem háborgatná religiójában (a nőül kért főherczegasszonyt), sőt azokhoz minden jóakaratját ajánlja, kollegiomot enged, templomokat ad és épít, s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát az katholika religiónak, talán maga is követője leszen; mondván, hogy most is sokat szeret abban és minden jóakarattal is van hozzájok.

2) Pro securitate suae fidelitatis admittálja az német praesidiomot Tokajban, Szakmárban és Váraddá is cum contentatione suae majestatis; magyar is lévén azon végházakban, kihez képest itt is beveszik.

3) Ha az alkalmatosság behozza, tudván ő az töröknek minden dolgait, és ha ő fölségének az leszen kegyelmes jóakaratja, kész leszen az törökre is arczul támadni és az körösztyénség mellett szolgálni; interim állandó békeséget szörzeni, ha úgy tetszik ő fölségének.

4) Hogy valami suspicio fönn ne maradjon ennél maga méltósága kereséséről, mindjárt első gyülésen elvégezi maga vármegyéinél; és ezeknél is mukáloszik, hogy in successionem mind válaszszák s mind megkoronázzák az ő fölsége öregbik fiát.

5) Valaminemü udvart és valamennyit akar ő fölsége tartani, mindannyit és mind úgy tartja illendő méltósága szerént, ha szintén azok mind németek lesznek is.

6) Az ő holta után hogy az koronához incorpo-

raltassék Erdély, végbenviszi még éltében; és illendő s elegedendő securitást ad arra is, hogy az mostan neki engedett vármegyék fogyatkozás nélkül visszaszállanak.

7) Pro dote most mindjárt köti magát, hogy neki adja és hagyja Tokajt, Ecsedet, Szakmárt, Mukácsot, s ezen kivöl még veszen háromszázezer forintot-érő jószágot is; successornak hagyván minden egyéb ingó marháiban is; s ezeken kivöl Erdélyben is Fogarast és Dévát, kit mind maga pénzén váltott ki, in dotem adja, az erdélyi szokott doson kivül, ki 40 ezer forint.

8) Ajánlja mindennemü szolgálatra magát, minden ellensége ellen ő fölségének ha kivánja, szintén az imperiumban is, ha maga személyében kivánja is; azonkivöl is minden engedelmességét ajánlván.

9) Jelenti azt is, hogy van annyi értéke és állapotja, az ki mellett megfelelhet az ő fölsége méltóságának abban; és hogy maga is már napról napra eszében vévén az dolgoknak mivoltát, úgy alkalmaztatja állapotjában magát, az kivel ő fölsége igen contentus fog lenni és az személ is.

10) Mondja hogy az földig megalázza magát, és olyan leszen, mint legkisebbik szolgája ő fölségének, sem fáradságát sem értékét nem kimélvén az ő fölsége szolgálatjában, s ha kivántatnék, életének elfogyását is.

11) Hogy az ő állapotjában meg ne ütközzék ő fölsége, kéri azon; mert noha tudja azt, hogy

nagy különbség vagyon ő fölsége közt és őközötte, mindazonáltal tudván oly kegyelmes fejedelemnek ő fölségét, hogy sok és nagy difficultásival is kész segéteni és promoveálni mind az religiót s mind az kőrösztyénségnek jovát: möly dolgokat látván az állapotban, tegyen jót jó szolgájával, ha nem magáért, az közönséges jóért, tekéntvén ő fölsége benne, az ki ezekből kijühet.

12) Az neposát hogy kiküldi, hogy continue ő fölsége udvarában lakjék, avval is kötelezni akarván magát ő fölségének.

Ezek fölött ha mi más és több securitást talál ő fölsége, az mölyre nagy gyalázatja nélkül reá léphet, kész megcselekedni.

Ezek után nagy solennis legátiót akarna bocsátani, ha mi jóakaratját látni fogja ő fölségének császárnak.

Soha mást nem teszen, inkább mindent mível; ne legyen példa Zsigmond fejedelem, mert ő igen szereti az személt, irott képét is leiratta.“ [1])

Eszterházy Károlyihoz intézett következő emlékirattal válaszolt a fejdelemnek:

„Memoriale. Noha alkalmasint megértettem volt az dolgot, mindazáltal szintén bizonyos nem lévén benne, s kiváltképen azt nem tudván, ha maga az fejedelem akaratjából legyen-e az az kd. intimatiója, mind ez ideig én igen nagy secretomban tartottam s külömbet magam megtetszése (?)

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litt. principum Transsylv. Eszterházy sajátkezével.

nékül nem is cselekedhettem volna, urammal lévén az dolog.

Nem tagadhatom, szántalan difficultást látok az dologban, kivel mind nem terhelem ő fölségét, hanem azt maga bölcs itéletire hagyom. Mindazonáltal, tudván az én kegyelmes uramnak fölötte nagy zelusát mind az katholika religióhoz s mind az közönséges permansióhoz; és előttem lévén az is, hogy kiválképen ez három dolgot, úgymint: hadverést, fejedelemválasztást és házasságot Isten magának választott: ha, mind fejedelemsége ő fölségének, hogy arra választassék, tetszött, és sok győzödelmes hadakozási is tetszöttek: megadhatja ő szent fölsége ezt is, superálván minden abban való difficultásokat, ha neki tetszik.

3) Az magam személyét az mi nézi, ebben ő fölsége ne kételkedjék, mert úgy tetszvén ő fölségének, hogy ezt énáltalam indítsa, azont nézvén benne kicsiny itéletemmel, a mit az én kegyelmes uram nézhetne, ép igazságomat viselem. Ugyan reá keményitvén magamat, nem szánnám sem fáradságomat sem költségemet, az mint most is ezt pennámra nem bizhatván, magam megyek mindjárt két három nap mulván innét oda föl.

4) Möly szolgálatot ha már ő fölsége reám bizott és ebben meghitt, kérem fölötte igen először azon: hogy aprólékos haladékokat ő fölsége ne difficultáljon, mert egyáltalában lehetetlen ennek az nékül lenni; másodszor, azon kérem: legyen mind az én kegyelmes uram bücsületére nézvén s mind

az ő fölsége maga böcsületére nézve ez dolog igen titokban; — harmadszor, kérem azon is fölötte igen: hogy ezt szép maga insinuálásával traktálja ő fölsége és ne fenegetéssel, s kiválképen azt ugyan conditiónak tévén; mert ez egy római császárnak koporsóig való gyalázatjára lenne, és így azaz személy is inkább rabnak mint másnak mondathatnék, ha ez alatt lenne meg; kit ha ők eszekben vesznek, ha nem tudom, merre menne az dolog is, de soha nem mennének erre; — negyedszer, kérem azon is ő fölségét: hogy kd. haza érkezvén, egy levele által tudósítson engem mindjárást, ha ez az én dispositióm tetszik-e? és ha mi választom leszen, mivel papirosra nem bízhatom, magam bizott emberére bizzam-e, avagy ő fölsége maga meghitt emberét küldi ismegint ki? kit én inkább kivánnék, s ha mód volna benne, bár maga kd. lenne; — ötödször, kérem tovább is ő fölségét: hogy mivel, nem tudom, honnét, ez dolgot mások is irogatják az ő fölsége ditiójából ki, tegyen ő fölsége valami tilalmot affélék ellen, kiválképen oly gorombán, az mint csak ma is hallottam.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Extractus divers. minut. sat. Eszterházy sajátkezü fogalmazata.

VI.

Eszterházy felment Bécsbe; s közlését Ferdinánd augustus 4-én e levéllel viszonzá:

‚Kegyelmesen megértettük a mit nekünk nagyságos Károlyi Mihály közléséből tudtunkra adtál. Minthogy pedig a mi dicsőséges házunkban az a dicséretes szokás divatozik, hogy ilyes ügyben az ő, s azoknak, kiket illét, előleges tudta nélkül semmi sem határoztatik: jónak láttuk e tárgyat azokkal közleni, kikkel hogy közöltessék, szükség volt. [1]) A te tiszted, időközben Károlyit ezen kegyelmes akaratunkról értesíteni, intvén őt, hogy a fejedelemnek békeséges magatartást tanácsoljon.‘ [2])

Egy időben e nyilatkozattal — augustus 3-án — Izdenczi és társa követjelentésének folytán Ferdinánd e levelet intézte Bethlenhez:

„Méltóságos, általunk tiszteletben tartandó fejdelem .... Inditványára a szent béke és nyugalom tekintetéből, megnyugszunk benne, hogy azon nehézségek eloszlatására és elintézésére, melyek netalán innen is, túlnan is támasztattak, bizottság tartassék, ... melyhez mi híveinket, tisztelendő Dallos Miklós győri püspököt s ama megye főispánját, továbbá

[1]) A ház spanyol ágát érti.

[2]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Eredeti, Sennyei kanczellár irása.

nagyságos giletinczi Ostrosics Istvánt és nemzetes Pákai Benedek személynökünket, tanácsosainkat, nemzetes szlavniczai Sándor János alnádorral szemeltük ki, ... helyéül Beszterczebánya városát, mint mindkét félnek egyiránt kényelmére esőt választván; s biztosainknak már meghagytuk, hogy e hó 24-én okvetlenül ott legyenek . . . .' [1])

Eszterházy nem késett, Bethlent Károlyi Mihály közbenjöttével a császár nyilatkozatáról értesíteni, s mind ő mind Károlyi buzgó tolmácsai voltak Ferdinánd békeszándékának egyszersmind. Eszterházy nem mulasztotta el a fejedelemmel tudatni az újabb csapásokat, melyek pfalzi Fridrik ügyét Németországban érék vala: hatalmas ok Bethlenre nézve, ovakodnia ujabb hadviseléstől Ferdinánd ellen; Károlyi pedig nyiltan bevallotta levelében, hogy Magyarországon még azon megyék is, melyek a nikolsburgi békekötés által a fejedelemnek adományoztattak, hogy maga Szatmár, melynek ő, Károlyi, főispánja, ujabb hadjáratról semmit sem akarnak tudni.

A levél, melyet Károlyi válaszúl nyert, ekkép hangzik:

„Magnifice, fidelis nobis dilecte. Kegyelmed levelét jámbor szolgája tegnap adá meg szekeremben, melyet ugyan akkor igen diligenter megolvasván, előbb ennél nem resolválhatám magamat, hanem im most, mihelest leszállottam, első dolgom is az volt.

[1]) Kismartoni levéltár: 1622. usque 1625. Egykoru másolat.

Generális uram [1]) első levelét szombaton estve későn hozták meg; vasárnap az templombul 11. órakor jöttönk ki, mivel generalis gyónás volt; ebéd után mindjárt magam postájátul küldtem meg kdnek, mely mostani irására nem szükség az resolutio, hanem várakozom az maga emberére, ki felöl maga emleközik. Isten egészségemet adván, vasárnap déljest innét én is megindulok, Váradra megyek; interim ha elérközik kd. semmit ne késsék, jöjön maga előmben; ha Váradra kd. érközik előbb, ott se mulasson, jöjön előmben; tudom pedig, előltalál kd.

Az hadakozásrul való discursusát s abbul való inconvenientiáknak és diffidentiának, szivek elidegenítéseknek oriálását bőségesen értem, kikről coram plura. Egy szó: valamint én ez ideig mondtam, most és ezután is azont mondom, cseleködöm; mert én az tökéletlenséget másokban is gyülölöm, magam, ha lehet, bizony eltávoztatom; megtartom az régi jámborok axiomáját: constantia decet virum. Énrajtam semmi el nem mulik; meghallja, érti látja minden kegyelmetek közül; de azt is hozzáteszem: hogy mivel az kása számat nem egyszer égette meg már, könnyen magamat decipiálni nem hagyom, ha eszemen lehetek; könnyen sem hihetek, mert azt is megpróbáltam és rajtam teljesedett: qui facile credit, facile decipitur.

Az szép szóknak, igéreteknek hittem, azt reménlettem, hogy egyebek az igazmondást úgy tisztelik, mint én, de megfogyatkoztam abbeli reménységem-

[1]) Eszterházyt érti, mint ki érsekujvári generális, főkapitány volt.

ben is. Az hadakozásban nulla est salus, pacem poscitis omnes magnates nobilesque regni, de nem akartok érette fáradni. Igen jól tudom én azt, hogy nem akarja egy is kegyelmetek közől ezt az expeditiót, sőt ím csak az hadak gyülekezetét sem szenvedné, ha egyéb lehetne benne; tudom jól azt is, hogy nem favort hanem gyülölséget szerzek köztetek ez én mostani indulásommal; de arrul nem tehetek, arra semmit nem nézhetek, hanem böcsületemet magamnak köll oltalmaznom idegen nemzettel s conductitiis militibus, a mint lehet; mert megpróbáltam az nemes országot három ízben. Elsőben, mikor az ellenség hátra nyomott vala az belső árultatás által; offeráltam mellettetek való hűséges szolgálatomat, érettetek vérem kiontását is, de nem akara senki semmit, hanem magok gyalázatjával veszedelmével is az gratias assecuratorias elvesztik vala, csak engedem vala; látám, hogy mi gyön ki abbul, nem hagyám reájok, az Úristent hivám segitségöl, és mind magamat reparálám s az ország böcsületit is helyére állatám. Másodszor, az békességet magam meggyalázásával érettek megcsinálám; szájokat bedugám azoknak, kik csak engemet vetének vala okúl az vérontásnak; békeséget hozék le Kassára: senki csak meg sem köszöné annyi szántalan fáradsággal, költséggel való hasznos szolgálatomat, hanem csak alig várák, hogy kitaszíthassanak s adhassanak ki rajtam. Harmadszor, ím az elmult februáriusban nagy sok expostulatiókkal számlálám elő kteknek az országgyülésben való ret-

tenetes meggyaláztatásaimat, de senki nem találkozék a ki csak szánakodott és offerálta volna magát böcsületem mellett való felkelésével, hanem minden elhallgatta, és inkább engemet kezdettenek inteni, hogy eltürjem, az békeséget azért fel ne bontsam sat.

Hidd el, uram, hidd el, oly keservesen estek nekem ezek, kiknek keserüségét én nyelvvel kimondani nem tudom; noha elhallgattam akkor, de szüvemből ki nem estek az nemes ország státusinak hozzámvaló magokviselése; exacerbatus vagyok igen utrinque, és bizony, igen igaz az Scipio mondása, s én is megmondhatnám vele együtt: hogy ingrata patria, ne ossa quidem habeas, nihil enim etiam terra ingrato homine gravius alit et portat. Megpróbáltam azért én az embereket, és mind egyenlőnek találom, akár gratifikálkodjam s akár ne: mindegy.

Ezeket nem azért irom, hogy az hadak én akaratombul hitetlenködnének, avagy erőszakkal hordanák zászlók alá; mert Istennel bizonyítom, hiremmel nincsen; csak érthessem, kik cseleködik, megbizonyítom szemetek láttára, hogy nem én akaratom volt, s megbüntetem üket. Semmi szükségem az gaz hadra nincsen, Istennek hála. Vagyon s leszen elegedendő hadam nekem, s talám igen sok is leszen, ha arra kél az dolog. Tudom, hogy az mely ebet bottal visznek az nyúl után, meg nem fogja. Nem fenyegetek én senkit, de bizony nem is bizom magamat az nemes vármegyék ótalmára. Vagy nehéz vagy könnyö, de készerítetem úgy járnom,

hogy senkitől ne féljek, és ha az békeség véghez nem mehetne (kit az Úr Isten távoztasson), nude ne maradjak, hanem legyen, kivel magamat ótalmaznom, egyszersmind ártanom is a ki ellen kivántatik; s az uraim is hogy ott üljenek a hol én akarom; nem mások nekem, hanem én praescribáljak egyebeknek. Ezt én tagadhatatlan mondom, s azért mondom, hogy kd. bátran megmutassa az státusoknak; eddig hallgattam s tűrtem; vegyék eszekben, hogy engemet nem illendőképen traktáltanak; urok voltam, de nem böcsültenek, most meg merem mondani, mert Istenen kivöl senkitől nem félek. —

Asszonyom betegségén szűből szomorkodom, az Úristentől ű kegyelmének előbbeni jó egészségét megadatni és vigasztaltatni kivánom. Noha oly keserves, gyermekteknek Istennek szine eleiben való vitetése, jól tudom kinél keservesb nem lehet: de nem illik, nem jó, nem üdvösséges, fölöttébb azon kesergeni, mert mind ű fölségét megbántjátok azzal s mind magatok életét rövidíti klmetek. Hálaadással köll s illik keresztyén embernek szenvedni minden keresztet; klmetek magát igen megmértékelje, Istenét úgy meg ne bántsa, hogy azokat is, kik szemetek előtt élnek, el ne vegye. Czitrom-serbetet ím egy szép csészével tele köldtem, ezen csészéből bizvást ihatik, mert magam is ebből ittam most is; ezzel tizenkétszer teli csinálhatják ezt az csészét. Klárisolaj, bizony, sohul nincsen, de azon leszek, hogy ezen két nap az doktorok készítsenek, s mindjárt köldök postán. Im valami receptokat irattam velek

az dissenteria ellen; éltesse kd. asszonyomat azszerént. Ezek után vigasztalja Isten kldet. Ex Kolozsvár die 16. Aug. anno 1623, hora 3. post meridiem.—Gabriel.

P. S. Az generális uram levelét szorgalmatosan megtartom, magam adom klmednek; senki Gubernátornál egyéb nem olvasta sem olvassa; az német irást is megfordítatom. Az pártosok hadakozása felől nekem külömb hireim vadnak. Tordán hozák Friderikus levelét, 3. Julii emanáltatott; öszveszállott Manczfelddel Halberstad; de nekem arra keves gondom. Ám veszeködjenek; úgy praeparáltam én most magamat, hogy semmit német hadhoz ne köllessék biznom, ha ugyan hadakozásra kénszerítetem lépni, melyet bizony minden uton praecaveálni igyeközöm. Imént ezelőtt egy órával jöttem ide tízezred magammal. Leszönk ide hátra még vagy ketten.“ [1])

Eszterházy embere, kiről a fejedelem, mint érkezendőről felebb említést tesz, — Keresztúri István — augustus 18-án érkezvén Kolozsvárra, e válaszszal tért meg urához:

„Spectabilis ac magnifice, nobis honorande. Kd. levelét jámbor szolgája minekünk tegnap délután 3. óratájban hozá együtt az ő fölsége levelével, kiben tudósit ő fölsége az mostani commissióra rendelt commissarius hiveinek nevek és az hely nap felől; mely urak felől, noha az mult vasárnap hozott, Károli Mihálnak irt leveléből is kdnek vala-

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta et paria sat. Egykoru másolat: kívülről Eszterházy kezével: „Bethlen fejdelem Károli uramnak irt levelének az mássa.“

mit részszerént értettünk volt, de mivel az napig nekünk arról senki nem írt, semmit nem is tudtunk fundálni; kivántuk s akartuk volna, ha az ő fölsége levelét és ebből akaratját idejében értettük volna commissariusink expediálásokért, mert ad 24. praesentis lehetetlen hogy ezek is fölmehessenek, sőt csak indolniok is nehezen lehet addig. Az denominált hel is noha messzének és némel ratiókra nézve alkalmatlannak is látszik, de hogy semmiből az ő fölsége méltóságának ne látassunk derogálni, maga kivánságának annuálunk ebből is, és commissariusinkat Beszterczebányára bocsátjuk, nem is késleljük, hanem mentöl hamarébb expediáljuk. De mivel az ő fölsége birodalmában kelletik menni az mi hiveinknek, és nem is tagadhatjuk, hogy nem az ő fölsége részéről estek az fogyatkozások: melyre nézve ha mi scrupulus szivönkben vagyon, talán méltán abból meg nem itíltethetünk, ha ő fölségétől commissariusink securusokká tétetnek békeséges menetelek, ottmulatások s visszajövetelek felől. Klmedet annakokájért szeretettel intjük, ő fölségét tudósítsa levele által, eczersmind vi stallionis (?) méltóztassék ő fölsége assecurálni fölbocsátandó hiveinket ez includált punktokról, lehessenek securusok állapotok felől, külömben commissariusink Kassáról meg nem índulnak; mert mivel utrinque strepitus armorum auditur, nem látjuk külömben bátorságos útjokot, hanem hogy assecuráltassanak ő fölségétől. Igen kérjük ő fölségét, ne késlelje az leveleket megküldeni, kiket hogy kd.

bizonyos postájától Kassára sietséggel küldjön, kegyelmesen kivánjuk. Egy salvus conductust is ő fölsége küldjön nevekre; mi tiszta szivet viselünk, elhigyje kd; csak ő fölsége kegyelmesen viselje magát az magyar nemzethez: kétség nékül az Úr Isten megkönyörül rajtunk; de ha úgy akadékoskodnak némely emberek az békeség traktájában mint eddig, s azoknak leszen nagyobb authoritások, hogysem mint az közönséges jónak promotorinak, úgy nem sok jót remélhetünk. Mirajtunk semmi el nem múlik; kd. is azon legyen totis viribus, hogy arról az részről is intractabiliter ne legyenek az emberek.

Az imperiumbeli állapotot az includált czédulából értjük, kire nekünk semmi gondunk nincsen, mert azokon mostan mi semmit nem fundálunk, hanem csak magunk és nemzetünk javát s megmaradását keressük; bizonyára a volna jobb, ha ezek az nagy vérontások az körösztyénségben megszünnének és más szükségre tartanák minden erejeket etc. Ezeknek utána kdnek ajánljuk az mi jó akaratunkot és Isten kdet éltesse jó egészségben. In Kolozsvár die 19. Augusti 1623. Benevolus Gabriel. — Mikor kdet rendölte volna ő fölsége erre az commissióra pro praesidente, sokkal hamarébb et cum majori fructu remélhettük volna jó eventusát és végét ennek az kezdendő tractatusnak; s mégis mikor mód volna benne, nekünk úgy tetszik, jobb aránt lenne az dolog.

P. S. Kd. jámbor szolgája, Károli uramot nem

találván itt, neki irott levelét Csuzi Gáspár tanácsából nekünk küldé meg, mülyet diligenter megolvasván, az dolgot értjük annyi részéből, kiről sokat nem jó irnya, de örömest beszélenénk kddel, mikor abban mód volna, csak hogy a mi sinceritásunkot megbizonyithatnánk. De ha abban mód nem adatik is, csak az késedelem ne legyen, hanem mutasson utat ő fölsége kd. által arra, hogy mi is bizonyos fundamentomra épéthessünk, meg ne gyalázódjunk. Igen bátorságosan megnyugodjék kd. is abban, hogy az mi részünkről senki nem frustráltatik, hanem az ő fölsége méltóságát igyekezünk mindenben szemünk előtt viselni sőt szolgálni; csak az késedelem ne legyen, érthessünk bizonyost, szerezhessünk confidentiát utrinque az békeségnek, mert annékül haszontalan minden fáradságunk. Igen breviter ez egynehány szót akaránk pro resolutione kd. Károli uramnak irt levelére confidenter irnunk. Tiszta szíből kivánjuk, hogy az Úristen ebbeli igyekezetünket is megszentelje, kd. fáradságát boldogítsa, kiért mi is kdnek is háladó jóakaratunkot megmutathassuk suo tempore; mert ha ezen új uton az confidentiát meg nem csinálhatjuk, minden egyéb külső mediomokot híjábanvalóknak látunk. De az is úgy legyen, az mit az Úristen mint rendelt és akar. In Kolozsvár die 19. Augusti hora 3. post meridiem, 1623. — Gabriel.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Div. minuta etc. Egykoru másolat; a P. S.-ot Eszterházy másolta. Kivülről ugyanennek kezével: „Bethlen fejedelem Körösztúri által írt (értsd hozott) levelének az mássa.“

VII.

Eszterházy nem szorítkozott felebb vázolt buzgalmas eljárására közvetlenül a fejdelem személye körül; hanem szokott tevékenységével országszerte azon volt, hogy Ferdinánd hiveit hajlamukban megerősítse, Bethlenéit szándéklataiktól elrettentse.

Egy hajduvárosi tekintélynek — talán Barbély Ambrusnak vagy Fekete Péternek, kiket „mint régi barátjok," minap Gál Péter által köszöntetett, — ekkép írt:

„Generose domine, amice observandissime, salutem, et nostri commendationem. Kegyelmedtül igen jó neven veszem, hogy levelével látogatott; és kérem is kldet, hogy ezután is azont cselekedje, s ha mi hirei lesznek, azokrul tudósítson engemet is. A bizony dolog, ha jámborok akarunk lenni, az Hajduságnak keveset köll Bethlen fejedelemtül tartani; s mindenképen azon is kell lennünk, hogy ha szintén indítana valamit is, megoltalmazni kellene magunkat. Azt kdnek bizonyosan irhatom, hogy oly gondviselésünk és vigyázásunk vagyon arra az dologra, az kit ktek talám nem is reménlenek; és addig nyughatatlankodnak némely bolondok, hogy bizony utolsó veszedelem találja őket is. Arra nézve

hogy im oly igen rezgelődnek, és fenyegetődznek is, im ő felsége is császár urunk Csehországban, Morvában és Ausztriában is az mi német hadai voltanak, mind táborban szállitotta őket, az Morva mellé egy részét, más részét ide Komáromhoz, kik már Haimburgnál járnak. Vagyon négy, vagy öt ezer lengyel hada is ő felségének; ha kelletik, több is jön, s félek rajta, hogy mégis bú éri az embereket. Im az vármegyék is mind felülnek ide, s erre vagyon fogadott hadunk is, nem kevés számu leszen; kikre nézet irtam én is az fejedelemnek, hogy vesztegségben legyen, mert mind magát s mind másokat elveszt. Ha még egyszer elkezdi ezt az játékot, elhidje, hogy sem ő, sem más magyar többet effélét nem lát, ugy jár; minden egyéb provisiókra is gondunk vagyon, aluva nem lát bennünket. Az ki vendégségünkbe akar jönni és mégis ..... velünk ezt az sok mód nélkül való hitetlenséget, kéntelenek va ..... véle, pártot kell az részünkben vennünk, s meg kell magunkat oltalmaznunk; noha jólehet én bizony ezt az ő dolgokat csak az verebek ellen kölesben feltett váznak tartom. Kld. ezekben az kiket ..... tegyen, és viszont nékem mentől hamarább irjon, s én is az..... Tartsa meg Isten kldet jó egészségben. Datum Ujvarini, die 16. Augusti a. 1626. Generosae dominationis vestrae amicus benevolus Comes N. Eszterházy de Galantha.“ [1])

[1]) Erdélyi muzeum kézirattára: gróf Kemény József apparatus epistol. VI. k. Másolat. Szabó Károly erd. muz. könyvtárnok és. m. tud.

Három nappal később pedig Abafi Miklós tokaji kapitányhoz, Bethlen buzgó hivéhez, e levelet adta:

„Generose domine, amice nobis observandissime. Salutem et servitii nostri commendationen. Hogy klmed az Károli uram nekem szóló levelét megküldte, jó neven vettem kdtől. Im azért viszont én is irtam ő klmének és oly dolgokról, az kik az fejedelemnek ő felségének is kivánatosok hirévé lenni;[1]) kldet kérem sietséggel küldje meg. Az mi az hirek dolgát illeti, ő felsége az mi kegyelmes urunk koronás királyunk nagy diadalommal az imperiumi ellenséget megverte; 7-a hujus mensis volt az ütközet; az gyalogjában semmi el nem szaladott, 40 gyalog zászlót, 13 cornetot, és 16 faltörő álgyút vittek az ő felsége népe bé táborában, az ki az ellenségé volt; az lovasokban is igen kevés szaladott el; sok herczegek és grófok vesztek el, fogva is ennyit s annyit hoztak, az kik között vagyon gróf Turen fia is, kit talám grof Turen el nem hiszen, de ugy elhidje kld, az mint hogy engem tud hogy Biró[2]) vagyok, igy lenni az dolgot. Az lovasok után is vagynak, valahul elérik. Ezeket akarám kldnek rövideden értésére adnom. Isten éltesse kldet.

---

akad. tag. szives közléséből. Eredetie a gyulafehérvári Batthyányféle könyvtárban; a pontozott helyek roncsolt voltára mutatnak.

[1]) Szól róla Bethlen augustus 16-án Károlyihoz adott levelében, melyet felebb közlénk. Egyszer mindenkorra említjük, hogy Eszterházy a gregorianus, Bethlen a julianus naptárt alkalmazza.

[2]) azaz: országbiró.

Ex Ujvár die 19. Augusti 1623. Generosae dominationis vestrae amicus benevolus Comes Nicolaus Eszterházy de Galantha.“ P. S. Ezeket méltónak itélvén, hogy tudja maga is az fejedelem, megirtam magának is ő felségének magáért és magunkért. Ezt neki kell megküldeni, ehhez is kell valamit az dolgokban alkalmaztatni“)[1]. —

A hir alapos hir volt; s arról, hogy Magyarországon nem várják őt tárt karokkal, mint 1619-ben, Bethlen — láttuk, — szintén alaposan volt értesitve. S ő mégis kiindult. Ha ide át rokonszenvre nem tarthatott számot, ellenállásról sem kellett tartania; tudta, hogy mikorára a magyar szélekhez érkezik az Imperiumból a német had, ő már Szakolczánál fog ismét táborozhatni. Aztán, mind a Portának adott szavát akarta beváltani, mind fogadását megállani, hogy boszút veszen azokon, kik őt a sopronyi országgyülésen megbántották. És végre, csakugyan oly véleményben volt, — mint Eszterházy helyesen gyanitá — hogy a főherczegnő jobbjának megnyeréséhez talán biztosabban juthatni el ez uton.

Kiindult Nagyváradra öcscsének, a gubernatornak kiséretében, ki itt augustus 23-kán Mikes Zsigmondnak Konstantinápolyban ugyanazon hó 9-én kelt levelét vette, mely a fejedelmet szándéklatában még megerősité:

---

[1]) Erdélyi Muzeum kézirattára: Jos. Com. Kemény apparatus epistolaris Tom. IV. Másolat. Szabó Károly közléséből. Eredetie a gy. fehérvári könyvtárban.

„Itt való állapot most, Istennek legyen hála, igen jól vagyon, ő felségének minden dolgok kevánsági szerént vadnak. Az német követ jövetelét 3. die Augusti irá meg ide a Portára az budai pasa, . . . irásában az német követeknek hitlevelet kéván vala innét az vezértül. Ő nagysága az vezér énelőttem ilyen választ irata a budai pasának: Mi hitlevelet nem adunk, hanem hatalmas császár kapúja nyitva vagyon mind ellenséginek és mind barátinak; ha el akar jőni, jőjön el, tizenöt avagy legfeljebb harminczad magával jőjön el, hatalmas császár mindeneknek könyörgését meg szokta hallgatni. Ezelőtt hétország követe (Thurn) onnat felül hitlevél nélkül hatalmas császár portájára bejött, itt dolgokat jó módjával elvégezvén, békével hazájokban mentenek. Az német követeknek eddig idevaló járások mind csak szinmutató praktika volt; nyilván tudom, hogy ezek is az többitül tanultanak. Te azért érts meg: ha hatalmas császárnak adót hoznak; avagy az ő szokások szerént szinmutató ajándékokkal czigánkodnak? Ha adót hoznak, bőcsülettel fogadd; ha peniglen adót nem hoznak, csak érdemek szerént fogadd őket. Az vezér, nagyságos uram, nekem hagyá, hogy megirjam ő felségének, . . . hogy nem az német követ idevaló indulatjáért, hanem ha maga Ferdinánd ide hatalmas császár portájára jőne is, de ezt az ő felsége indulatját hatalmas császár meg nem változtatja. . . . . Minthogy ő felsége nekem alázatos hivének 20. Julii irt levelében adá értésemre, hogy hatezer ko-

zákot lengyel király adott volna Ferdinánd segétségére, . . . mindjárást hivatá az lengyel postát (a nagyvezir), és nagy haraggal kérdé tőle: mi az oka, hogy hatalmas császár ellenségének segétséget adtatok? Az lengyel posta, nagyságos uram, sok szóval menté magát . . hogy azok az kozákok lengyel királynak és az országnak akaratjok ellen szökve mentenek el Ferdinánd mellé, kiket mikor lengyel király megértette volna, hogy elszöktenek, mindenfelé az utakat az időtül fogva őrizteti, hogy senki hír nélkül, szökve is, ki ne mehessen. Az vezér . . . . . az lengyel posta előtt levelet irata tatár hánnak, hogy minden hadaival oly készen legyen, hogy mihelyt második levelében irja, megindulhasson ; hogy, ha segitséget ad lengyel Ferdinándnak, tatár hán mindjárást Lengyelországra menjen, égessen, raboljon és ez télen ott benn teleljen. . ."[1])

[1]) Eredetiből. Nemz. Muzeum kézirattára 66 fol. hung

VIII.

Széchy György, az ország keletéjszaki részeinek főkapitánya, 1623. september 1-én Pázmány Péternek e levelet irá:

„Az erdélyi fejedelem immár az Tiszán költözteti által hadait (Löknél), jobb részét Szikszóhoz szállitja, és maga egy része hadával Kassára mégyen, ott, az ő ditióiban lévő vármegyéket behivatván, gyülést tétet. Nyilván constál kd. előtt, hogy én, mind ez ideig is csak mint egy privatus ember ugy voltam, noha bizonyára elég nagy szivem fájdalmával szenvedtem, de most, a mint hallom, némely nem jó akaróim . . engemet vádolnak hamisan, kit bizony nagyméltatlan szenvedek; mind Isten s mind ez világ tudja, hogy az mi kegyelmes császár urunknak ebben az állapotjában is minemö hűséggel szolgáltam én, és mint szolgáltanak egyebek. Látván azért hogy semmi hitelem nincsen, ím ő felségének irtam: ettől a tiszttől valedicálni akarok . .; ő fölsége adja másnak ezt a tisztet. Én ő fölségének házamtól [1]) is igaz engedelmességgel akarok szolgálni, sőt ha kivántatik, akármely időben, valamikor ő felsége banderiuma ki-

[1]) Murány várát érti, hová Eperjesből vonúlt vala.

száll, én is, senkit ki nem vévén, nem csak száz vagy kétszázad magammal hanem ezered magammal is kiszállok, s kész leszek ő fölségének vérem hullásával szolgálni. . . Én, uram, mindenektől excludáltattam; jőnek, mennek az erdélyi fejedelemhöz a posták, az mint hallom, mind Palatinus uramé mind Eszterházy uramé; maga tudja kd, ha mi lenne, énrajtam köllene megfordulni az dolognak; énnékem semmit tudtomra nem ad senki: mint azrégi generálisoknak, énnekem is köllene valamit tudnom benne. Ehhezképest kdet meg is szeretettel kérem, instáljon ő felségénél kd., ő fölsége énrólam vegye ezt az tisztet, és kegyelmesen adja ő fölsége és bízza másra. Ha ezzel vétettem valamit, hogy nagy kárommal kicsin jószágocskámat kiváltottam az erdélyi fejedelemtől, itélje meg mind Isten mind e világ, mit vétettem azzal. Lám, ő fölsége császár urunk is egynehányszor irt mellettem, de semmit nem használt.“ [1])

Ferdinánd, Szécsi levelével azonegy időben Eszterházyét is vevé, mely őt szintén a kész veszélyre figyelmeztette, jelentést tévén egyszersmind, hogy Károlyi még egy ízben kiván vele, Eszterházyval, szólani a fejedelem megbizásából.

‚E pillanatban, éjtszakának idején tiz órakor, — válaszolá Ferdinánd Ebersdorfból 1623. september 4-én — vettük hűséged levelét. Hogy a

[1]) Eredetie a Viczay-kézirattárban. Másolata a Nemz. Muzeumban, 2309. fol. lat. Innen közlötte Miller, Epistolae Petri Pázmány, Buda, 1822, I. 49

halasztásból baj ne származzék, kegyelmes engedelmünkből elmehetsz a kitüzött helyre, Károlyival szólandó: hűségedre és buzgalmadra bizván a többit.“[1])

Ezen értekezletről szól Eszterházy következő jegyzeteiben:

„Az Károlyi urammal Szent-Benedekben szembenlételemről való relatióm. 1623.

Én 11. (septembris) mentem Szent-Benedekben, s (Bethlen) csalárdságátul tartván, nem akartam tovább menni, hanem ott vártam Károlyi uramat meg, ki más nap, azaz: 12. septembris érközött hozzám circa horam septimam; kivel az nap egész tíz óráig beszélvén, és más nap reggeltől folyvást majd meg' tiz óráig, sok volna, ha mind azt le köllenék irnia; de summája és veleje mind az Bethlen fejedelem izenetinek, s mind az miknek Károlyi uram által végére mehettem, ezek:

1. Az izenetben annakokáért panaszolkodik, hogy az mint ű eszében veszi, amaz secretum dolgában [2]) űvele csak üdőt vonytatnak, és kivonyván az üdőt, akkor metszik el az dolgot, az mikor neki nem kezd módja lenni az hadakozásban és az ű praetensióinak elővitelére; kit ű nem szenvedhetne és bolondságnak is tartana.

2. Hogy ha neki abban valami securitása nem leszen, nem látja módját annak is, mint kezdhesse avagy continuálhassa az mostani előnkben vett

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Eredeti.
[2]) A főherczegnővel való házasságot érti.

traktát; mivel mi haszna neki abban, ha szintén végeznek is ővele itt,[1]) ha ugyan mindenkor fönmarad az diffidentia; az ű czélja pedig az volna, hogy azt tollálná az ű fölsége szüvéből és űvele szolgáltatna.

3. Azt kivánja, hogy mutasson valami módot ű fölsége, mint bizhassék ű az ű fölsége jóakaratjában; és módot kiván, hogy mutasson ű fölsége abban is, micsoda uton tollálhassa ezt az űhozzája való diffidentiát; az ki néköl mi haszna ennek az mostani fennlevő békességnek, ha szintén megerősödnék is ez mostani végezéssel.

4. Nagytávol azt keresi, hogy ezalatt az trakta alatt lenne valami biztatása és ad partem igen secrete valami kis assecuratiója az dologban, tudná ű is több dolgait azon épiteni; s igy ez az emberek opinióját nem bocsátanája arra, hogy haddal vett dolognak tartanák, hanem az mostani traktának s végezésnek praetextusa alatt mindjárt elbocsátaná az hadakat.

5. Mondja azt is, hogy ha abban securitása lehetne űneki, és ű fölsége assecurálná arra űtet, hogy, ha fegyvert fog az török ellen, űtet oltalmazni fogja az körösztyén fejedelmek erejével: ázok fölött az mit az minap offerált és megigért, most melléje vevén az tömösvári bassát, egri bassát s több fő bassákat és békeket, ezen alkalmatossággal nekik fordulna és mind levágná űket, s még ez őszszel ednchány török várat visszavenne az törököktől.

[1]) Beszterczebányán, mint az alkudozásra kitűzött helyen.

Kinek izeneti eddig vagyon.“ —

Következnek azon adatok, „miknek Károlyi uram által végére mehetett.“

„1. Maga az fejedelem 7. [1]) érközött Tokajban, s az hada azon nap költözött Löknél az Tiszán által, az hol hidat csináltattak volt. Egygyel mással az hada lehet tizezer ember; azután jött két nap mulván az hajduság, kik közűl kétezeret és két százat vett föl, kiket táborban Gesztelhez szállított.

2. Geszteltől, 10-a ment Kassára csak nem sokad magával, és más nap, ugymint 11-a, adott valami propositiókat ki az hét vármegyének, az kiben ugy értem, hogy okát akarja haddal való kijövetelének adni, és ha lehet, fel is venné űket, kik jóllehet nem itéli hogy mellette fölüljenek.

3. Kassárul vagy efficiálhat valamit vagy nem, de nem késik, hanem ma [2]) visszament táborában és ott várja meg Károlyi uramat, ki, ha contentus nem leszen (Bethlen) az én választommal, azt itéli, hogy mindjárt megindul; Károlyi uram pedig ez jövő vasárnapon minden bizonynyal ott lehet; hol pedig contentus leszen, elköldi követit és megvárja az választ.

4. Az táborban vele négy öreg álgyu van, azokban az kiket itt Ujvár alatt elnyert, négy meg' más, azok is öregek, az kiket maga öntetett, s nyolcz sebes taraczk, s mindenféle monitiót most igen béven készitett mindazokhoz.

[1]) Septembris.
[2]) September 12-én.

5. Az török melléje menetelével igen biztatja magát, és Tokajból ujonnan elköldött az bosznai bassáért, ki már meghallotta ezeket; és látta Károlyi uram az fővezér levelét is, az kiben biztatja, hogy hátra ne menjen dolgában és minden bizonynyal megsegíti.

6. Azon fővezér az minémö conditiókat beköldött volt orator uram bemenetelének securitása felől, ideköldte azt is Bethlennek az fővezér és nyilván irja, hogy ű nem akart hitlevelet adni, hanem ha bemegyen az követ az Portára, meglátja akkor, mint köll velek cselekedni.

7. Most ujonnan köldte volt egy követét Bethlen fejedelem az budai vezérhez, Pataki Gáspárt, azt értvén, hogy az mostani orátornak praesentálásakor szemben volt énvelem az vezér, kin sokat busult és törődött, s nehéz szókkal is irt volt az bassának, sőt kivánta is, hogy hadait mindjárt mellé szállitsa, kin sokat busul az bassa, mivel ugyan űfelőle azt irja az fővezér Bethlennek, hogy az bassa igen németes, de megbánatja vele.

8. Az bácsi bék Egernél vagyon, mezőre szállott; oda várják az tömösvári bassát is, és az egri bassa s hatvani bék is minden szekerekkel készen vadnak, ugyan úgy van szekereken is az élés.

9. Gyenőt féltik igen most az töröktől, minthogy mind az kapitánt kihuzta most belőle, mind az gyalognak és lovasnak is nagy részét, s Tokajtul kéredzettenek is vissza azon vitézlő nép együtt az kapitányjokkal, de nem bocsátotta el űket, ki miatt

igen busultanak mind az erdélyiek s mindazok az vitézlő népek.

10. Az egész magával levő hadak mind fölötte igen kedvetlen ehhez az hadakozáshoz, de igen jól fizet most nekik s többire mind fizetett had is, és el is hitette velek, hogy minemö nagy injuriája legyen neki mind császár urunktul s mind palatinus uramtul is és az országtul is.

11. 3.-a Junii irt Friderik levelet neki Hollandiábul, nem tudom micsoda városbul, az kiben sok és nagy igéreteket teszen neki, az maga hadainak nagysokaságu számát irja, mindazonáltal kivánja tőle, hogy valami distractiót tegyen effelé.

12. Az fővezér az mely törököknek parancsol, hogy Bethlen fejedelem mellett legyenek, telelő levelet is adott reájok, hogy, ha Bethlen fejedelem kivánja, egész teletszaka mellette maradjanak. Imár nem tudom mit deliberál ez az budai vezér, de most fölötte igen benntartja házában magát.

13. Hogy őneki nincs mit tenni, hanem az török előtt királynak köll magát hivatni, mert el köllenék veszni, ha ezt az titulust őelőttek letenné, nyilván mondja; melyre nézve épen magáénak tartja az országot az török s kiváltképen azokat az neki adott vármegyéket.“ [1]) —

„Károlyi uram által tett resolutióm az fejedelemnek.

1. Talán nincs kedve az fejedelemnek ő fölsé-

[1]) Kismartoni levéltár: Actorum Palat. 1606–1629. liber I. A felirás s a végpont Eszterházynak saját keze, a többi egykoru másolat.

gének ez előttünk álló dolgokhoz; mert az meg van mondva, hogy haddal gyalázatos az dolgot kivánni, s az traktához penig nem köll had, mert azok azon kivöl is complanáltatnak.

2. Ha penig fönnvan az kedvünk, küldjön el ő fölsége az commissióra, és interim traktálják azt, s azonban, elhittem, jön onnét följül is resolutióm.

3. Ezt az dolgot nekem magamnak kellene ott fönn proponálnom és sollicitálnom s urgeálnom; de igy lévén az dolog, és az hadak igy mind általköltözvén az Tiszán, lehetetlen Ujvárból kimennem. Azért ha kivánja ő fölsége, hogy én ebben tovább szolgáljak, assecuráljon engem igen hamarsággal, hogy interim az ő fölsége ditiójában semmi hostilitást nem attentál.

4. Én gyakorta irok imide amoda, az kik kisebb dolgok nyilvánvaló hadaknál, és török s kurtán mellettek való lételnél; azért abban nem szükség megütközni. Mert ha mit cselekedhetem, bizony dolog, megcselekeszem, ellenségnek declarálván magát.

5. Az Spaniában való küldés bizonyosan meglett; de annak legalább két holnapjának köll lenni, kiben még csak három hét és négy vagy öt nap mult el, hogy hozzám érkezett is az resolutio. Azért ha interim csöndesen nem leszen ő fölsége, nyilván megmutatja, hogy nem volt ehhez is kedve; kit minemö gyalázatnak fog ő fölsége, ily nagy monarcha, tartani, meggondolhatja ő fölsége.

6. Az trakta, im, még el nem kezdődött s talán el sem kezdődik, addig míg kegyelmed vissza nem mégyen, s interim az idő hallad s beletelik az traktában is valami idő, s azonban elhittem, megérkezik az ő fölsége választja, s ugyan az tractatuson találhatja ő fölségét az resolutio.

7, Azt nem tudom, miképen kezd meglehetni, hogy minekelőtte onnét, az hová ő fölsége küldött, meg nem jönne az választ, valami bizonyos resolutiót avagy assecuratiót adhatna ő fölsége; jó mindazáltal proponálni, és de mediis ott fönn gondolkodni.“[1])

[1]) Kismartoni levéltár: Act. Palat. L. I. Egykoru másolat.

IX.

Ferdinánd biztosai 1623. augustus 20-án érkeztek Beszterczebányára. Bethlen september 3-án Debreczen melletti táborából értesítette őket, hogy saját biztosai mármár indulóban vannak a tanácskozmány helye felé; hat nappal később Gesztelynél ütött táborában menevédlevelet iratott a ferdinándiak számára; septemb. 13-án pedig Kamuti Farkas s Kassai István, Rimaszombatból kelt levelök által Dallosnak és társainak tudomásul adták, hogy nehány nap mulva köztök lesznek. Nyomukban Bethlen hadaiból huszonnyolcz zászlóalj érkezett Putnok alá; s midőn Dallos a september 17-én elvégre Beszterczebányára érkezett fejedelmi biztosoknak kérdést tőn, hogy mily szándékkal? válaszul nyeré: annak akadályozására, hogy német őrség ne vettethessék Fülekbe.

E hirre kapitányukhoz Egry Istvánhoz a Szent-Benedekből imént Érsekujvárra visszaérkezett Eszterházy a következő levelet intézte:

„Szolgálok kldnek mint barátomnak. Adjon Isten jó szerencséket kldnek. Fölötte nagy álmélkodásom vagyon rajta, mire juta nagy része ennek az

mi magyar nemzetünknek, hogy már nem gondol sem az fejedelmeknek egymással kötött nagy erős szövetségével, sem Istennek erről kiadott törvényével, sőt ugy látom, hogy vakmerő módon im megveti az természetnek törvényét is. Ez mellett nem akarja maga nyilván való veszedelmét is érteni, és látni. Az mint im adák értésemre, hogy kltek ő felsége a fejedelem követit késérvén az Beszterczére való traktára, haddal jött volna fel, és nem tudom micsoda helytelen praetensiói mellett, kit nem hiszünk, hogy ő felsége akaratjából volna, itt az ő felsége az mi kegyelmes urunk ditiójában rémitené az népet, fogyasztná, sanyargatná az szegény nyomorult együgyü községet, kiknek még házokban az elmult háborúban lett lángozó tüzeknek üszöge sem aludt meg; melyről Istennel senkit nem fenyegetek, mivel, az mint látom, keveset gondolnak avval, noha nem késik el, elhittem, az az bosszuálló Úr is. Hanem most csak erről akarom kldet megintenem, barátságosan kérvén, hogy az ő felsége az mi kegyelmes urunk ditiójából visszamenjen, és várjon az traktától, s ne nyomorgassa az szegény, annélkül is megnyomorodott községet. Nem szükség az ő felsége követit kldnek őrzeni, mert ha salvus conductusok nem volna is az mi kegyelmes urunktól, bátran visszamehetnének, ha semmit nem végezhetnének; kit nem reménlek, s ne is adjon Isten; de annyival inkább, hogy vagyon abbeli securitások is ő klmeknek. Ahhoz sem látom mi köze van kldnek, hogy kltek akar abban módot mutatni, tanácsosi és

ország akaratjából mint muniálja végházait az mi kegyelmes urunk, ki bár az úgy volna is, az mint kltek véli, klteknek mind töröket, tatárt, kurtánt szabad maga mellé venni veszedelmünkre? s nekünk azok ellen, az természet szerént való ellenség ellen, ne legyen keresztyén atyánkfiait szabad magunk oltalmára vennünk, ki nem is kltek igazgatása? De jol látjuk, hol jár elmétek, jó uraim; kire nézve meg is intem klteket, álljon el az mi kegyelmes urunk birodalmából; mert protestálok, hogy semmit az fejedelmek közt való békeség ellen nem akarok cselekednem; de mivel hivatalomban jár, bizony, valami ellenséges dolgot tudok cselekednem, mindent megcselekszem; és az mitől Füleket féltitek, magatokra viszem, bizván Isten gondviselése után igaz ügyemben. Megirtam ő felségének is ezt az kltek mód nélkül való indulatját és cselekedetit; és elhittem, remediálja ő felsége. Ha nem, legyen igaz biró Isten mind ezekben. Isten éltesse kldet. Ex Ujvár die 18 Septembris 1623. Kld barátja szolgál gróf Eszterházy Miklós.“ [1])

Bethlen hadaitól ekképkörnyékezve, — miután september 20-án még két fejdelmi biztos: Monoki Miklós és Lónyay Zsigmond megérkeztenek vala, — hevesen és mindig hevesebben folytak Beszterczebányán a tanácskozások. September 20-án Kamuti és társai e pontokat adták be irásban:

„Az mi kegyelmes urunk mindenek felett az maga becsületinek megsértését fájlalja, az mely pa-

[1]) Gróf Kemény József: Apparatus Epistolaris Tom. VI. (1622—1629. Az erd. muzeum kézirattárában. Szabó Károly közléséből.

latinus urunktul esett ő felségén, az nemes Magyarország előtt, hogy ő felsége az mit az inscribált jószágok felől végeztetett Nikelspurgban és diplomában iratott, hogy az nem re ipsa hanem csak pro forma végeztetett és irattatott volna; mely illetlen és méltatlan szavával az országnak is okot adott rá, hogy az inscribált jószágok állapotját az diploma ellen kétfelé szakasztván, az eliberatiót exequálta, az contentatiót pedig az ország elhalasztotta, holott semmiképen azt egymástól el nem szakaszthatni ..... Azért az mi kegyelmes urunk azt kivánja, mint hogy nem közszemélyt, sem hozzá hasonló személyt gyalázott meg palatinus uram az egész keresztyén világ és az nemes Magyarország előtt, halállal büntettessék meg minden haladék nélkül ....

II. Az mi kegyelmes urunk azt kivánja, hogy az kiktől sine contentatione jószágok elvétetett, mindjárást nekik restituáltassék vagy jószágok vagy inscriptiójok, minden haladék nélkül mox et de facto.

III. Az 50,000 rénes frt. mindeddig is ő felségének meg nem adatott, hanem magáéból kellett ő felségének mind ez elmult esztendőben s mind ez esztendőben az végbelieknek megfizetni; azok is egyszersmind megadassanak, úgymint: 100,000 rénes forint.

IV. Minthogy az végházak pusztaságra jutottanak, mely pusztaság miatt félő, hogy ellenség kezében is ne jutnának: azért az diplomának con-

tinentiája szerint mox et de facto commissáriusit bocsássa császár ő felsége, és arra elegedendő költséget rendeljen, és az ő felsége kezében szolgáltassék.

V. Az kik az mi kegyelmes urunk ő felsége szolgálatjára akartak volna császár ő felsége ditiójából jőni, azokat erről ő felsége tisztviselői prohibeálták: ezféle interdictumok ezután ne legyenek, hanem az nikelspurgi diplomának continentiája szerint szabadságos legyen mindeneknek, libere az ő felsége szolgálatára eljőni.

VI. Az mely 20,000 ft. az tatárok contentatiójára ott fenn való vármegyéknek dicájokból az mi kegyelmes urunknak deputáltatott volt, annak megadása is mox et de facto meglegyen.“ [1])

Ferdinánd biztosai urok eljárását a jószágok ügyében az 1622-diki sopronyi országgyülés végzéseivel mentegették; Thurzó magaviseletét is váltig másnak kivánták látatni a fejedelemmel; s bizonyos határnapra százezer forintnak lefizetését igérték; de Bethlen követei kinyilatkoztatván, hogy nekik egy hajszálnyit sem szabad utasitásukból elengedniök, s most már magok a beszterczei polgárok is Ferdinánd ellen fordulván: Dallos és társai küldőjökkel parancsot irattak magoknak, hogy hagyjanak fel a tanácskozmánynyal, ha Bethlen nyomban vissza nem hívja a környéken s magában a városban is mindinkább elszaporodó hadait. A levél

[1]) Ráth Károly által közlött egykoru másolatból.

october 2-án megérkezett, s Ferdinánd biztosai más nap eltávoztak, magokkal vive, a ‚folyvást alkudozni de egyszersmind folyvást előrehaladni' ügyekvő Bethlen nyilatkozatát, hogy részéről a tanácskozmány nem bontatott fel, csak más, alkalmasabb helyre szándékoltatik áttétetni.

X.

E közben Eszterházy Széchynek, a Murányba zárkozott keletéjszaki főkapitánynak, s Thurzónak, a fejedelemmel minden áron kibékülni akaró nádornak eljárásából látta, hogy Ferdinánd ügye árván marad.

Széchy ekkép mentegetődzött Pázmány előtt:

„Én, uram, nem úgy bucsuzom ő fölségétől, hogy ugyan el akarnék szakadni, avagy ő fölségéhez való kötelességemet meg akarnám változtatni. Lám, uram, az kd. levelében is jóval ajánlottam magamat; azon szerént mondom most is: nemcsak úgy, mint egy magyarországi úr, de különben, sőt ezered magammal is kiszállok, kész leszek ő fölségének mindenkor szolgálni, vérem hullásával is; valahányszor az ő fölsége banderiuma kiszáll, elhidje kd., nem akarok utolsó lenni, ha látom az állapotot; de igy mint egy privatus ember lévén, méltán mind Isten mind ez világ, sőt ő fölsége előtt is protestálhatok. Látja Isten, ha módot mutatnának, jó szívvel szolgálnék az én erőm s tehetségem szerint; mert azt nyilván irhatom kdnek, hogy már az ő fölsége ditióiban is beszállott az fejedelem hada, az egész földnépe megfutamodott

erre az földre, régen az zsákmánt éjjel nappal űzik; kd. bölcs itéleti rajta, ha méltó dolgot nem kivá nok. . . . . Nyilván elhidje kd., hogy ha valami jót nem végezhetnek, csak tized nap alatt is indul meg ktek felé sokad magával. Mondják, hogy csak Erdélyből is székely, oláh és magyar vagyon harmincz ezer embere, lovas és gyalog, az hajduság azonkivül; a mellett mennyi sok lator támad mellé, ha megindul . . . . .“

Thurzó pedig a neki hanyag eljárását szemére lobbantó Eszterházynak, ki az előtte a nádor által közbenvetett óvásról, úgy látszik, nem akarta kiadni a szokásos okmányt, ekkép válaszolt:

„Spectabilis ac magnifice domine, affinis nobis observandissime. Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem. Az kd. Ujvároratt 6. praesentis irott levelét elvettük és minden részeiben megértettük. Hogy ez ideig is mi tisztünkben és hivatalunkban tehetségünk szerént hiven el nem jártunk volna, senki azt felőlünk nem mondhatja. Ha egynehány requisitiónkra az vármegyék fel nem ültenek: nem mi vagyunk okai, hogy az ország úgy végezte, hogy az ő felsége banderiumja (melyet egynehányszor sollicitáltunk) is mimellénk insurgáljon. Nem is vagyunk oly esztelenek, hogy az ő felsége banderiumja nélkül, mi is, senki velünk nem lévén, mezőre szálljunk. Imár penig az vármegyéket is elhódoltatták; kettő vagy három vagyon az Dunán innen. Hogy az protestatoriát kdtől kérjük, nem ok nélkül cseleked-

jük, mert kiváltképen mireánk néznek minden emberek; életünkben és tisztességünkben jár penig a dolog. És ha ez jövendő országgyülésében valami reánk következnék, sem kd. sem más rólunk el nem venné. Az utolsó consiliumban ha consentiáltunk is, de bizonyos conditiókkal, kiket kd. akkor jól hallott tüllünk, kikrül ő felségétül mind ez ideig is semmi levelünk nincsen. Azért kdet meg is kérjük, hogy kd. tiszti szerint küldje meg nekünk az protestatoriát. Ezzel Isten sokáig éltesse kdet jóegészségben. Datum in arce nostra Sempthe die 8. Octobris anno 1623. Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae servitor et affinis paratissimus Comes Stanislaus Thurzó.“ [1])

A dolgok ez állásában Ferdinánd kérdésére: ha kell-e háborúra lépni a fejedelemmel? Eszterházy Érsekujvárból ezen emlékiratot küldte fel Bécsbe:

‚Azon nehézségeken kivül, melyek minden hadviseléssel járnak, úgy látom, hogy legkivált a belháborúk meritették ki ő felsége pénztárát.

A mostani hadseregek igen fegyelmetlenek. Hihető pedig, hogy úgy fogják magokat Magyarországban is viselni, mint a szomszéd tartományokban. Ezáltal ő felségének ügyei el sem képzelhető zavarba fognak jőni, s a magyarok inkább és inkább elidegenedvén ő felségétől, oly kétségbesésbe ejtethetnek, hogy még azok is, kik eddig távol tartották magokat Bethlentől s a töröktől, az utóbbihoz fognak állani.

[1]) Másolatból. Eredetie a gr. Viczayak kézirattárában.

Úgy veszem észre, hogy ezen nemzetek idegenséggel viseltetnek egymás iránt, mind azért mert a múlt időkben háborút viseltek egymás ellen, mind ellenkező természetök miatt; félő tehát, hogy behozatván ama hadak, a legkisebb dolog miatt is a legnagyobb surlódások támadhatnak közöttök.

Az ország ily nagy mértékben lévén elpusztulva, eltartásuk lehetetlen s önmagokat fogják emészteni; ha pedig kevesen lesznek, tenkre teszi az ellenség.

A miket szerződés alapján bir Bethlen, azokban támogattatni fog a török által, mint ki szintén just tart hozzájok.

Mindez a háború ellen szól. —

Más részről, ő felségének méltósága nem öregbül, ha Bethlennel alkudozik, szerződik.

Látjuk, hogy ő nem tartja meg az alkupontokat.

Ha ő felsége az egész országot engedélyezi neki, más nap a szomszéd tartományokat fogja követelni gőgjében.

Minden engedély utódaira is fog átszállani; mert a török birodalom nem fog elveszni, s a törökök nem fogják megengedni, hogy más lehessen erdélyi fejedelem, mint ki az öszves szerzemények oltalmát vállalja magára. Például: az Izabellának engedélyezett négy megyét a mai napig birják az erdélyi fejedelmek.

Ezen okok meg' a háború kezdését igazolják; — de ily esetben kivántatik:

Hogy mind a főkapitány mind valamennyi

egyéb tisztek tudják s hogy a seregnél kihirdettessék, miszerint Magyarországba mennek nem mint valamely pártütő ország ellen, hanem inkább olyasok közé, kik kevés kivétellel el vannak nyomva, kiket Bethlen, törökök, tatárok és saját zsoldosai által elnyomott, kiket most fel kell szabadítani, s kiken, hogy boszút álljon, jött ki Erdélyből a fejedelem, mint ezt sajátkezüleg irott leveléből láthatni, melyet én olvastam s melyet fordításban idemellékelek; [1]) és láthatni ezt onnan is, hogy azon megyék, melyeket most elfoglalt, semmi adózással sem járnak ügyéhez, s hogy még azok is, melyek neki engedélyeztettek, azok sem akartak jelen indulatához pénzzel járulni, azok sem akartak mellette felülni, valamint hogy embereiket sem küldték táborába.

Azon kell lenni haladék nélkül, hogy ő felsége magyar katonaságot fogadtasson, négy vagy öt ezeret, mert előre látom, hogy nélkülök nem lehet sikeresen hadat viselni.

Négy ok küzd e mellett:

1) Hogy azon magyarokat, kit netalán Bethlen zsoldjába állanának, magunknak megnyerjük;

2. A magyar nem lesz oly annyira idegen ő felsége külföldi katonaságától, ha észreveszi, hogy magyarok vannak vele.

3. Volna kikhez fordulhassanak azok, kik magokba akarnak szállani.

4. Az idegenek nem igen értik a mi hadakozási módunkat. —

[1]) Bethlennek 1623. aug. 23-án Károlyi Mihályhoz adott levele.

Eszembe jő, hogy találkozni fognak, kik előtt gyanús lesz a magyar katonaság, mintha hűségéhez nem lehetne bízni, mintha Bethlenhez fognának állani. De ezen bizalmatlanságnak most nem szabad helyt adni; mert a magyarok már tapasztalásból tudják, hogy Bethlen nem visel háborút sem a hitért, sem a szabadságért, melyeknek örve alatt őket előbb magához vonta; és hogy annyi munkának s fáradságnak rendesen kevés hasznát látták, hogy ő egyedül magának keres és a töröknek. Csak fizettessenek becsületesen, akkor teljesen bízhatik bennök ő felsége, kivált ha jó vezérök leszen.

Kivántatik, hogy azon megyék, melyek ő felsége mellett vannak, bizonyos számu magyar lovasságot állítsanak ki, mit nekik idejekorán is meg kell hagyni, hogy azon esetre, ha Bethlen nem akarná visszaereszteni a most elfoglalt megyéket és városokat, s méltányos feltételek mellett nem akarna békét kötni, hadaikkal ők is járuljanak ő felsége seregéhez.

Az alkudozások felbomlásakor már készlegyen mind a megyékhez mind a hajdúkhoz a nyiltlevél, melyben Bethlen cseleit fel kell fedezni, őket pedig biztosítani, hogy semmiféle szabadságaikban nem fognak háborgattatni a felség által.

Futárt kell küldeni a törökökhöz, panaszlót, fenyegetőt és mégis igérőt, hogy csak Bethlen ellen indul a sereg, hogy velök, a törökökkel, szentül tartatik meg a béke.

A hadak, melyeket ő felsége Magyarországba

küld, ne legyenek nagyszámuak, mert nincsen mód hogy megélhessenek; hanem a hasztalan csőcselék és a társzekerek Morvaországban maradjanak. Hat ezer gyalog és kétezer vasaslovas épen elégségesek lesznek a magyarokon kivül, főleg ha kétezer lengyel kapcsoltatik ezekhez.

Az eleséget még alkudozásközben kell megszerezni.

A bejövendő katonaság jó és szigorú fegyelemben tartassék, mert ha úgy fogja magát viselni, mint a szomszéd tartományokban, magát is az országot is tenkre juttatja.

Hogy fegyelembe tartathassanak, legalább is három havi fizetésökről kell gondoskodni.

Szigorú rendeleteket kell kiadni, hogy a külföldi katonák s a magyar katonaság között ellenségeskedésre alkalom ne szolgáltassék.

A seregnél biztosok legyenek az urak és a főbb nemesek rendéből, kik intsék s biztosítsák az illetőket, és az eleségnek a táborba szállitásáról gondoskodjanak.

Ha ezekről eleve gondoskodunk, akkor mihelyest Bethlen a méltányos békefeltételeket visszautasítja, jó reménynyel nyithatni meg a háborút; — ha ezek elmaradnak, akkor be kell érni azzal, mit alkudozás által nyerhetni.‹ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Opiniones Principis Palat. Pars I. Ferenczffy kezével irt s valószinűleg általa magyarból deákra forditott és Eszterházy által még módosított fogalmazat.

XI.

Bethlen hadai — része a bányavárosokon, része Liptón át haladva — october közepe előtt Nagyszombatnál egyesültek. Innen hirdetett october 14-én országgyülést a fejedelem.

Előre bocsátván, hogy az ország mostani állapotára jutásának okát Isten haragjában kell keresni, melyet bűnei által magára vont a nemzet; hogy ő, a fejedelem, csak a nemzet javát és megmaradását nézte, midőn Nikolsburgban békét kötött, melynek feltételeit Ferdinánd vonakodott megtartani; hogy e miatt kénytelen volt fegyverhez nyúlni, noha sajnálja a szegény községnek ujabb pusztulását, mely kivált annálfogva, mivel „az hatalmas török császárnak is derekas hadai az velevaló frigynek nyilvánvaló felbontásával megindultak és jelen is vannak", még nagyobb fokra hághat, miért is idején orvosság után kell látni, — felhivását ekképrekeszti be: „Mivel mint ilyen nagy dologban, az mely közönséges magok (a rendek) megmaradásában és veszedelmében jár, kivántatik az, hogy velek egy értelemből viselhessünk mindenre gondot, semmit annál illendőbbet nem gondolhattunk, mint hogy kteket egy bizonyos helyre convocáljuk, melyre alkal-

matosb helyet nagyszombati városnál, az hol magunk személyének jelen kell lenni, mostani időben nem itélvén: intjük meg is azon, sőt serio parancsoljuk is, hogy ad diem 19. futuri mensis Novembris vármegyéjéről bizonyos fő atyjokfiait választván, cum plenaria authoritate az megnevezett helyre bocsássa, kikkel egyenlő értelemből, Istennek segítsége velünk lévén, ktknek javára és megmaradására minden jó és hasznos dolgokat végezhessünk és az felgerjedett tüzet nemzetünk között megolthassuk. Alioquin ha ezt elhallgatja, hà mi utolsó romlás és veszedelem reájok következik, mind Isten és ez világi emberek előtt erről tudományt tévén, nem mi, hanem magok lesznek romlásoknak és utolsó veszedelmeknek okai.“ [1])

Eszterházy Nyitra megyéhez, úgyis mint érsekujvári főkapitány úgyis mint országbiró, valamint a Bethlen hadaitól még el nem özönlött többi dunai megyékhez adott levelében a következő ellenmondást vetette közbe:

„Spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici et vicini observandissimi. Salute et nostra commendatione praemissa. Az minapi, kegyelmeteknek irt levelemnek utána két rendbeli levelének másokat láttam az erdélyi fejedelemnek, kin fölötte igen csudálkoztam, mivelhogy egyikben úgy látom, hogy az erdélyi fejedelem gyülésbe hivat bennünket, másikban azt parancsolja, hogy maga

[1]) Eredetie a gróf Viczayak kézirattárában. Pray—Miller Princip. G. Bethlen, I. 307

vármegyéje megszállja Nitrát. Melyet értvén, hogy mind ittvaló generálisságomnak tisztinek eleget tegyek, s mind az nagy szabadságtalanságra menő állapotját látván édes hazámnak, országbirósságomnak tiszti szerént is ennek ellenzője legyek: semmiképen nem mulathattam el, hanem kénszerítettem ez levelemmel ktket megtalálnom, kérvén s intvén és ugyan obtestálván kegyelmeteket, hogy semmi uton az erdélyi fejedelem kivánságinak ne engedjen, mert ez lészen szép szabadságunknak hazánkkal együtt utolsó veszedelme. Holott de valyon s honnét vette, s ki adta ez authoritást az erdélyi fejedelemnek? s mi közi hozzánk, hogy minket gyülésbe híjon s ily absolute parancsoljon magunk országában s főképen keresztyén atyánkfiai ellen való támadásra és várvívásra? Kit jóllehet, tudom, lát ktek, hogy kezében vett tüzes fegyvere és pogányokkal való értelme bátorítja légyen mindezekre, az kivel ím minemü kíméletlenség alá vetette szegény édes hazánkat nemzetünkkel együtt, nyilván az is kteknél: bizonynyal elhidje ktek, ha még sem akar fölserkenni, és hazája szép törvényének, szabadságának, országa megmaradásának oltalmához nem fog nyúlni, ez fog ennek az szegény hazának, kit régen jövendölnek, utolsó veszedelme lenni. S ez az üdő is bizony az, az kiben ím ez magunk nemzetéből álló fejedelem az török jármában és igájában fogja nyakunkat vetni. Mert nemde, ki ne lássa azt, hogy mint valami mészárszékre úgy akar öszve-begyöjteni bennünket maga és az pogányok fegyvere kezében?

Kinek, ha igaz fejedelmünk volna is, és magunk, közönséggel, szabad akaratunkból adtuk volna ezt az hatalmat is neki, semmiképen nem tartoznánk vele, hogy kivánságinak engedjönk; és nagy esztelenség vaksága is volna bizonynyal az, hogy az keresztyén vérbe mártott fegyvere köziben mennénk; s így annyival inkább, hogy, az mint mondám, nem mi adtuk ezt az hatalmat neki, sem valami rendes és igaz uton nem vette maga is magának, hanem az pogánysággal valo értelemből vadnak mind ezek. De bár minden félelem és bántás nélkül oda mehetnénk is tűzzel s pogány fegyverével körülvött gyülésében: azt vélje ktek, hogy ott édes hazájának ily veszedelmes tüzének megoltását fogja avval, az ki meggyujtotta, végezhetni? Semmiképen, hitemre, nem; hanem mindeneknek ott kellenék ülni és azt köllene mondani, végezni az mit az akarna, az ki fegyverét vérünkbe mártotta s országunkat pogányok prédája alá vetette; ki felől, bizonyosan hihetjük, hogy ha ebben nem szánja és kéméli ím majd szintén utolsó veszedelemben lévő szegény édes hazánkat, mint gondolhatjuk meg, hogy az gyülésben együtt lévén, megszállétja mind ezeket és csendességben hozza hazánkat? Nem az, hitemre mondom, az ő czélja ebben, hanem az, hogy az kihez most másképen nem fér, ott kösse nyakon, és viszont készerejtő fegyverével azt végezvén az mit akar, azt osztán mint ország végzését azon fegyverrel oltalmazza, utolsó veszedelmével szegény édes hazánknak és nemzetünknek. S ha már annakokáért, valakik

ezt látják, Isten igazságát, s igaz választásból lett kegyelmes urunk, koronás királyunkhoz való kötelességeket és édes hazájokhoz való szereteteket előttök nem viselik is: ottan vegyék szemek eleiben az sok keresztyén lölköknek pogány kézben való viteleket és magok s országok ily gyalázatos veszedelmeket; nyuljanak minden rendek, kicsintől fogva nagyig, magok és ez kéméletlen pogányok közében égő szegény édes hazánk oltalmához. Ne is rettegjünk ez, Isten, urunk és igaz igyünk ellen fölvett fegyvertől; velünk vadnak mindazok, az kik ellen ez az kéméletlen fegyver fölvétetett; s csak vakúl és bolondúl, szabad akaratunk szerint járomban nyakunkat ne fogjuk: soha kedvünk ellen veszedelmes szándékját végben nem viszi rajtunk, hanem Isten igen rövid nap az mi igaz fölkent királyunknak már fölemelt és oltalmunkra kinyujtott karjainak erejével kiviszen ez nagy inségből. Megis kérem és intem, sőt Istenre készerejtem kteket, ez gyalázatos veszedelemnek és szabadságtalanságnak semmi uton consensusát ne adja, hanem annak minden úton ellene álljon; jobb, most ideigvaló külső kárt vallanunk, hogysem jó nemünknek s böcsületünknek gyalázatos sérelmével örökké való rabság alá adjuk magunkat. Ez mellett protestálok is, hogy fogyatója nemzetünknek nem akarok lenni, és országunkat pusztétani sem kivánom, látván nagysokaknak arra fölemelt eszét és kedvét is; de bizonynyal mondom: hogy valaki arra az gyülésre mégyen, ő felségétől is, az mi ke-

gyelmes urunktól, koronás királyunktól hitlennek tartatik; s mi is az énalattam való vitézekkel mindazokat nyilvánvaló, kegyelmes urunk, országunk és szép hazánk szabadságinak árulóinak tartván, valaminemü ellenséges dolgot megtudunk cselekedni ellenek, mindeneket megcselekeszünk mind magok személyeken s jószágokon. Az mi pediglen némely várak alá táborban való hirdetését illeti, nem tartozik abban is engedni ktek, mert pogány dolog ez, hogy magunkkal, magunktól akar török birodalma alá várakat ostromoltatni és vétetni velünk; holott azt, valamint él, oly nyilván hidje ktek, hogy az mit az erdélyi fejedelem bir és maga alá hajt, mindazokban csak szolgája az mi, természetünk szerint való ellenségünknek az töröknek, s főbb és elsőképen amaz tartja magáénak.

S mire nézve kölletnék tehát, bár, az mint föllül is irám, szintén igaz választott fejedelmünk volna is, arra menni kteknek maga gyalázatos veszedelmével? Igy véteté az magyaroktól az magyarokkal az töröknek Lippát is több szép erősségekkel együtt; s talám hasonló példát látunk itt is igen rövid nap, ha az ő rendetlen parancsolati után indúl ktek. Kevesebb segedelemért adák Váczot ezelőtt az töröknek; hidje ktek, nagyobb bérért jött most ki, csak hogy még ennek fűben elrejtett kigyója. Látván azért azaránt is afféle dolgokat maga veszedelmére következni, kteknek ezt ugyan tanácslom, és tisztem szerént intimálom is kteknek, hogy az mi anékül is magáé, annak békét hagyjon, és ellen-

ségképen se egyikre se másikra ne menjen, s véle se magát se mást ne fogyaszszon, mert, hitemre mondom, hogy mint az természet szerint való ellenséget úgy tartom mindazokat, valakik arra mennek, és éjjel nappal, tűzzel vassal mind magokon és jószágokon rajtok leszek, és mint hazámnak s uramnak és szép szabadságomnak árulóit úgy nem kimélem, — kiről még is protestálok. Isten tartsa meg kteket. Datum in Ujvár die 27 Octobris anno 1623. Spectabilium, magnificarum, generosarum, egregiarum et nobilium dominationum vestrarum servitor, amicus et vicinus paratissimus comes Nicolaus Eszterházy de Galantha.“[1])

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta etc. Eszterházy kezével módositott minuta.

XII.

‚Mi tábornokainknak meghagytuk — irá 1623. september 27-én Ferdinánd a nádornak, Thurzó Szaniszlónak, — hogy lovas és gyalog hadainkkal mind a várak felszerelésére, mind tábornak alakitására, útjokat Morvaországon át Szakolcza felé vegyék, hol öszves hadaink találkozni fognak egymással, onnan majd Guta felé menendők. Légy tehát jó egyetértésben velök, s nevezz ki biztosokat a szükséges élelem megszerzésére.‘ [1])

S négy nappal később Trautmansdorf Max Bécsből tudósitotta Eszterházyt, hogy miután Bethlen árulása kinyilatkozott s a keresztyénség oltalmazásának szükséges voltáról nem lehet kétség, ő felsége már is egy tapasztalt, régi, német gyalog ezredet leküldött; a derékshereg pedig — tizennyolcz ezer főre menő jó német hadak — Morvaországon át vonul Magyarország felé. Az Imperiumban tizenöt hónapra fegyvernyugvás köttetett pfalzi Fridrikkel: ő felsége tehát meghagyta ott benn lévő hadainak, hogy jőjenek le egyenesen a Dunán. [2])

---

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Egykoru másolat.
[2]) Kismartoni levéltár: 1617—1651. Eredeti.

Ama tapasztalt régi ezred sorsáról Ferdinándnak 1623. october 30-án Eszterházyhoz adott e leveléből értesülünk:

‚Előnkbe terjesztetett Vangler alezredes s a vele együtt fogságba esett mind lovas mind gyalog kapitányok és tisztek sat. nevében, hogy ők utjokban Nagyszombat felé, ide közel eső némi templomba rekesztettek, s két napig folytatott védelem után, Bethlen fejedelem igéretének folytán, miszerint szabadon fognak bocsátatni, a fegyvert letévén, békóba verettek; miért is szabadulásuk kieszközlésére kérnek bennünket. Csodálkozunk, hogy keresztyén fejdelem ilyes tyrannisra képes ..... s várjuk tőled, hogy Bethlen táborában netalán levő ismerőseid által szabadulásukat előmozdítod.‘

A tizennyolczezer főre ment derékshereg pedig Hodolin mellett erődített táborba szállván, Bethlen ostromzára alá került, kinek török-tatár hadai onnan Morva belsejének pusztitására özönlöttek. ‚Miután Bethlen mindig belebb nyomul az őrgrófságba, — irá 1623. november 1-én Eszterházynak Ferdinánd — el ne mulaszd, ha módod van, a gondaidra bizott érsekujvári őrségből a mondott Bethlent onnan némi diversio által elvonzani; sőt minden kitelhető módon törekvéseit akadályozzad.‘

Eszterházy buzgalmában nem volt hézag. Egy részről még 1623. october 23-án Lipthay Imre barsi alispánt, ki maga ajánlkozott Bethlenhez menni, hogy őt békés gondolatokra birja, a szükséges menevéddel ellátta; más részről — mind felebb láttuk

— négy nappal később az országgyülés tartása ellen tiltakozott, és november 22-én, midőn Bars már Bethlen egyik hadnagyától, a Szentbenedeknél táborozott Horvát Istvántól vett parancsot, Győry Istvánhoz, a lévai vár urodalmának igazgatójához e levelet intézte:

„Adák értésünkre, hogy hosszu betegeskedése után nyavalyás Kolonics uramat Isten kiszólitotta volna ez árnyékvilágból, kinek haerese nem maradván, nyilván lehet az is kegyelmednél, hogy az ő klme jószága az szent koronára szállott; mely jószágban kld lévén most főgondviselő, akartuk kegyelmedet ez levelünk által megtalálnunk, ő felsége az mi kegyelmes urunk koronás királyunk nevével is intvén klmedet, hogy ne csak a mostani állapotot tekintvén, hanem jövendőt is gondolván, az egész, Lévához tartozó jószágot ő felsége az mi kegyelmes urunk számára birja, és mindeneket ugy administráljon, hogy jövendőben valami megfizethetlen kár ne kezdje találni klmedet. Im én az birákért az falúkra mindenüvé kiküldtem, behivatván őket, és ezen dolgot eleikbe adván, kiről mi szándéka, kld mindjárt is tudósitson minket, mert egyátalában másnak birnia az jószágot nem engedjük mindaddig, valamíg az mi kegyelmes urunk koronás királyunk, az kire az jószág szállott, uj dispositiót felőle nem teszen. És noha tudom, az más ember buzájában sarlójokat bévetett uraim is, elhittem, kapdozni fognak azon jószágon, de klmed jól meglássa mit cselekeszik, mert hidje kld, könnyen másnak birnia nem

engedjük, és kldnek is búja érkezhetik miatta, ha az dologban ellentartó leszen; ha hol pedig mi jó akaratját ebben mntatja, illendő jutalmat . . . . . és becsületének is nevelésére lészen. Kiről kld minket tudósitson. Isten éltesse kldet. In Ujvár, die 22. Novembris a. 1623.“ [1])

S nemcsak a cabinetben, hanem a harczmezején is kitünt Eszterházy buzgalma.

Bethlen, a nádor közbenjárására, kinek a fejdelem 1623. november 13-án menevédet küldött, hogy hozzá, hodolini táborába, bántás nélkül jöhessen, november 20-án két hónapra fegyvernyugvást kötvén, nem késett a rábló török-tatár csapatokat hazaküldeni, kinyilatkoztatván hiveinek, hogy ő ugyan nem bánná, ha, a mit ő nem tehet, útközben megfenyítik őket. A nyilatkozat Eszterházynak tudomására jött, s az érsekujvári főkapitány a Zsitvánál várta a rakonczátlan hadat.

„1623. 27. novembris — irja naplójában Révai László, Eszterházy unokaöcscse — vertük fel Nyárhidnál kétszázötven lóval egy részét a boszniai hadnak, mely Hodolinon által ment vissza, rabokkal és prédával: lehettek kétezeren. Morvai rabot szabaditottunk tűlök szám szerint kétezeret és tizenötet; egyet sem vihettek által az Zsitván. Sok jó rabokat fogtunk, sokat levágtunk, Zsitvába is sok veszett;

[1]) Gr. Kemény J. Apparatus epistolaris ad Historiam Transsilvaniae Tom. VI (1622—1629) Az erd. muzeum kéziratgyüjteményében. Másolat. Eredetie a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban. Szabó Károly közléséből.

lovat nyolczszázat nyertünk. Az mint számlálták, ötvenezer forintnál többet ért a nyereség.“

És három nappal később:

„Anno 1623. 30. novembris egri, kanizsai és bosznai had átmenvén semptei hidon, megszállottak Csúznál Túrénél. Azokat is megütöttük véletlen nyolczszáz lóval, nyertünk tűlök öt tevét, harminczkét szekeret, egynehány lovat, két igen nagy öreg aranyos zászlót, másféle közzászlót numero tizenegy, egy lófarkzászlót; mieink közűl maradt oda negyven számu; tőrökök közül feles veszett, ki fegyver miatt és ki vízbe ugratott.“

Eszterházy még több ily napnak nézett elejébe, midőn Ferdinándnak 1623. november 28-án kelt e levelét vette;

„Miután már a fegyvernyugvás körüli alkudozással vagyunk elfoglalva, kegyelmesen meghagyjuk neked, hogy mind a gondaidra bizott ujvári erősségben, mind az ehhez tartozó valamennyi végházakban is azon légy, miszerint semmi ellenségeskedés, semmi kalandozások ne történjenek sem a törökök sem Bethlen hivei ellen; valamint ez viszont a más fél hadainak is meghagyatott.‘ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: 1622: 1625. Eredeti.

XIII.

Eszterházy tiltakozásának következésében több megye csakugyan vonakodott követeit küldeni a Bethlen által kitüzött dietára. Bars megye közgyülésében 1623. november 14-én felolvastatott Eszterházynak levele, melyben dicséri a megyét, hogy Bethlen parancsát süket füllel vévén, követeit nem küldi Nagyszombatba. De már november 21-én a barsi követek is útnak indultak. ‚Csak a boldog béke és egyesség, a nyomorú hazának nyugalma és megmaradása legyen tanácskozástok tárgya‘, — mondja az utasitás. [1])

S az országgyülés ez utasitás szellemében vélt eljárni, midőn 1623. december 8-án megegyezését adta a Thurzó által kötött fegyvernyugvás ama pontjához: melynél fogva Bethlen Magyarország azon részein kivül, melyek neki a nikolsburgi szerződés alapján jutottak, az 1624. május 1-ig kiterjesztett fegyvernyugvás lefolyásaig mindazon „várak, megyék, végházak, királyi városok és mezővárosok birtokában marad, (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Túrócz és a füleki s nógrádi várak kivételével,) melyek Dunán innen jelenleg hatalmában van-

[1]) Botka Tivadar: Magyar tud Értekező, II. k 300. l

nak. Mire Eszterházy a Nagyszombatban együtt volt rendekhez e levelet intézte:

„Spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini! Amici et fratres observandissimi. Salutem et servitiorum commendationem. Nagy szívem fájdalmával és szomorúan kell emlékeznem szegény édes hazánknak és nemzetünknek mostani veszedelmes állapotjáról; de mivel félek igen attul, hogy ez az üdő ne légyen az, az kiről régen jövendölnek eleink, ugymint utolsó veszedelmünknek ideje: kedvem ellen is, most ott Nagyszombatban ugyan számosan lévén kegyelmetek együtt, akarám mégis ez levelemmel klteket megtalálnom, noha tudom nyilván itélet nélkül nem maradok, de azt én nem nézhetem, s ezt sem hallgathatom el. Noha bizonnyára ha csak egy ilyen öszvegyülekezetét reménleném is klteknek ezután, mostantól ugyan halasztanám; de annyiban látom már hazánkat, hogy talám, ha Isten nem könyörül rajtunk, csak az mint most itt együtt van is kltek, nehezen remélem az mi hazánkfiainak olyan öszvegyüléseket. Erre nézvén, nagy gyülölségben menni látván dolgomat is, szükségesnek itéltem, hogy ha magam klmetek közzé nem mehetek, nékem is hazámban járván az dolog, ugyan opiniómat adjam azért kltek közzé; kire tisztem is kénszerit, nyilván lévén klteknek az, hogy mind ennyi érdemletlen voltomra is, ország birája vagyok kltek között, és ha legitime volna az kltek gyülési, nekem is jelen kellenék lennem. De

[1]) Nemz. muzeum kézirattára: 2213. fol. lat.

nem terhelem bő beszédel itt klteket, mivel talám többet lát maga szemeivel kltek, mint az kit én megirhatnék. Hanem im három levelemnek pariáját küldtem kltknek, melyeket kezdetin az uj háborúnak irtam Nitra vármegyének és az többinek is; remélem magának az fejedelemnek is megvagynak in specie; azokból mi volt légyen az én opinióm és tetszésem akkorbeli erdélyi fejedelem dolgaiban, meg fogja kltek érteni; és mostan is egyebet nem tudok mondanom, hanem ezeket kézzel tapasztalom: hogy azon erdélyi fejedelem törökkel, tatárral, kurtánynyal összeelegyitvén némely magyarinkat, sok égetéssel és rablással, tűzzel, vassal reánk jöve erős hitlevelei és kötési ellen; és az több veszedelmes károk között, kiválképen ezekben az nyomorúságokban ejte és hoza bennünket:

1) Prédává lőnnek szegény hátramaradott részecskéi hazánknak, azt mind töröknek, tatárnak, kurtánnak, magyarnak egyaránt engedvén dulni; rablani, égetni.

2) Minden szabadságtól országunk megfosztaték; nincs semmi igazság, sem törvény köztünk; fegyverrel meghajtott raboknak tartatunk; minden jó rendtartások és szép szokások kiirtattanak közülünk.

3) Magunkat is egymás ellen támasztanak, nagy szakadást csinálván gyülölséggel és idegenséggel köztünk.

4) Megszaggattaték országunk ugy annyira, hogy már azt sem mondhatjuk országnak, az kit

magának tart a fejedelem, azt sem, az ki megmaradt benne, és igy sem országot sem országgyülést várhatunk, ebben maradván az dolog ezután.

5) Az keresztyén fejedelmektől nem csak elszakasztának, az kik ez ideig az mi természet szerént való ellenségünk ellen oltalmaztanak bennünket, de kegyelmes urunkra és koronás királyunkra is arczczal támasztanak bennünket, melyben igen fárasztja az török magát.

6) Nincs senkinek semmi magánvaló jova, az kit akárkitül is el nem visznek; és minden személyválogatás nélkül fogyatják jovainkat és foglalják jószágainkat.

7) Örökké való gyalázatunkra im ismeg mennyi keresztyén rabokat adánk az töröknek, s nem csak az szomszéd országbelieket, de magunk hazánkfiait is.

8) Minden bünre szabadság adaték, kit ugy is isznak az emberek, mint az vizet; s minden isteni tisztelet és félelem megvetteték, példát látván előttek.

9) Az báránt im farkasra bizák, és az ki két szép provinciánkat s magunk koronás országunknak is nagyobb, jobb és zsirosabb földét elfoglalá sok ezer vitézlô magyaroknak bőséges véreknek kiontásával, és mind koronázó s mind székes helye is kezében vagyon, arra bizzuk magunkkal együtt az kevés hátramaradott részecskéit édes hazánknak.

10) Ez mindennél veszedelmesb dolog: hogy ezen mi természet szerént való ellenségünk, mint maga fegyverével megvött örökséget, úgy tartja mindezeket, valamiket az erdélyi fejedelem bir, s

nemcsak úgy mint oltalmazója vagy protectora, hanem miként örökös ura, úgy akar azokban disponálni, és fegyverrel megvött örökségének tartja, kit fegyverrel is oltalmaz, el kell hinnünk. S nem csak most pedig, de szeme hunyván is az mostani erdélyi fejedelemnek, mindazokat mint ő fegyverével meghajtott birodalmokat, oltalmazni fogja az török; kire úgy látom, talál is még, mint most is, magyar szolgákat is; melyeket az keresztyén fejedelmek is nem akarván hagyni, ha öszvevetjük mindezeket az feljül megirt dolgokkal, rettenetes pusztulással, és romlással, mint várhatunk szegény édes hazánkra utolsó veszedelemnél egyebet, nem látom.

Igy lévén annakokáért állapotja szegény édes hazánknak és nemzetünknek, Istent ő szent felségét is a sok bünnel és hamisséggal, az kiért regna de gente in gentem transferuntur, ellenségül vévén, mind az mi kegyelmes urunkat koronás királyunkat, s mind az keresztyén szomszéd országokat, s magunkat is országostul megszaggatván és egymás ellen támasztván, hová hajtsuk fejünket, valyon ellenségünk kezében-e, avagy kétségben esvén semmi orvossághoz ne nyuljunk-e? Annak se egyikét se másikát ne cselekedjük, mert veszedelmes mind az kettő; hanem az kit megbántottunk, azt megkövessük, akár az az vétek félelemből, akár tudatlanságból, akár gonoszságból lött, holott urunkkal s kegyelmes urunkkal pedig, sőt kegyes atyánkkal van dolgunk, kinek kegyelmességét már magunkon is megesmertük; folyamodjunk őhozzája, kérjünk se-

gitséget, s támadjunk mellette, s tegyük le ezt az alkalmatlan szolgai félelmet, kiben, tudom, sokan rettegünk. Soha bizony ne féljünk, csak térjünk meg, se szabadságunkban, se hitünkben, se jószágunkban, se személyünkben; mert igen jól látja ezt az mi kegyelmes urunk, hogy inkább az kímíletlen fegyver és félelem, mint valami gonosz akarat hordozza nagyobb részét hazánkfiainak az ő felsége ellen való cselekedetben. Most is vagyon ideje ennek az megtérésnek, és ebben magunk is segitünk magunkon; mert ha ez az magunk nemzetéből álló fejedelmünk is fegyverrel meghajtott birodalomnak tartja azokat az vármegyéket, az kiket sok keresztyén vérnek kiontásáért engedtenek neki s nem szabad országnak, az mint meg is mutatta: mint fognak azok itélni, az kik talám idegenek lesznek, és nem csak bizonyos tekintetből fog valami nekik engedtetni, hanem csak egyedül fegyverrel fogják dominálni hazánkat. Ne menjünk azért arra, hanem magunk is hozzá nyuljunk az magunk dolgához. Ez mellett, az mint annakelőtte is protestáltam, kit meglát kegyelmetek az nemes vármegyének irt levelemből is, protestálok most is az ellen az kltek gyülése ellen, hogy nem legitimum, és semminemü végezetekre nem is mehet kltek; s ha mire menne is, az ellen is protestálok, és mindazoknak contradicálok is, mert sem authoritása ennek az gyülésnek hirdetésére az erdélyi fejedelemnek nem volt, sem nem ez az ő rendi és módja annak, hogy fegyverrel ülvén ennyi tűz és füst között kltek előtt, ugy végez-

zen valamit kltek, kiválképen pedig mindazok ellen protestálok és azoknak contradicálok, s tülek klteket prohibeálom is, hogy ha valamire (kit nem reménlek) kegyelmes urunk koronás királyunk méltósága ellen, hazánk szabadsága és törvénye ellen, avagy privatim magunk ellen is ha mi végezésre kénszeritené klteket az fejedelem. Kérvén igen nagy szeretettel és böcsülettel klteket mind fejenkint kicsintül fogvást nagyig, hogy mind ennyi félelem és rettegés között is igyekezzék mind az mi kegyelmes urunk és koronás királyunkhoz való igazságot előtte viselni s mind szegény édes hazánknak szép szabadságit, s azok ellen semminemü végezésekre ne menjen. Azt se vélje kltek, hogy mostani kijövetele az erdélyi fejedelemnek arra az tekintetre nézvén volna, az minémüket klteknek jelenget: semmiképen bizony nem, hanem megtudja azt Rákóczi György uram mondani, kit maga kezével megirt levelében látott az fejedelemnek, micsoda okért kellett neki kijönni, ki semmi nem egyéb, hanem kltek és az egész ország ellen való neheztelése, holott nyilván irja, hogy ura volt az országnak, és nem tudták megböcsülleni, s három rendbeli panaszát számlálván egymás után elé az ország ellen, avval concludálja, hogy alig várták, hogy kiadhassanak rajta, de most oly fegyvert vett az kezében, hogy nem ott űl, a hol az ország akarná, hanem nekünk kell ott ülnünk, a hol ő akarja.[1]) Melyekből igen vi-

[1]) Czélzás a Károlyinak irt felebbi levélre, melyet Rákóczi is látott, vagy — a mi valószinüebb — melyhez hasonlót Rákóczinak is irt a fejedelem.

lágosan kitetszik, hogy sem az ő felsége az mi kegyelmes urunk ellen való praetensiója, sem hívei ellen az mint, hallom, néha panaszolkodik, hanem klmetek ellen, és az egész ország ellen való vindictája hozta ki. Mely megis tetszik; mert kinek tőn több kárt, mint ennek az szegény hazánknak? holott mi szemeinkkel látjuk, hogy csak minket nyomorgat, és fogyat minden tekintet és személyválogatás nélkül, égetvén, rabolván, és az pogányok prédája alá adván országunkat. S ezt se vélje kltek, az mostani induciát hogy békességhez való szeretetbül cselekedte volna, avagy hazánkhoz való jó akaratjából; semmiképen bizony nem, hanem megállott ott, az honnét tovább nem mehet, és meghadta azt, a mit a nélkül is most nem birhatott volna békességesen; s ezt is már, az mit most neki adnak avagy engednek, az induciák kitelvén, az mint magának engedte az török ereje mellett, ugyan azon török erejével oltalmazni fogja, kire nézvén micsoda békesség legyen, ezt meggondolhatja kltek. Mi hozá most is egyéb az törököt ki, ha nem annak oltalma, az mi az erdélyi fejedelemnek engedtetett volt? azt adván az török eleiben, hogy abban ő megháborítatott, kit itéljen Isten; kijön bizony annak oltalmára is, az mit most neki adnak, még inkább kiválképen, ha az bányákból kezdenek neki adót vinni, ha azt az fejedelem végezésből csak két, három holnapig birná is; sőt az ki nagyobb, magától azt osztán, ha akarná is, vissza nem bocsáthatja, hanemha az török megbántásával, kit az fejedelem meg nem bánt-

hat, se meg nem bánt. Én annakokáért mint ország birája protestálok az ellen az adomány ellen is, az melyet most, ennyire elszaggatván és rabolván országunkat, az erdélyi fejedelemnek engedtek: holott látom nyilván, hogy sem ország sem országgyülése nem lészen ilyformán; azután azt is látom, hogy az én kegyelmes uram is igen kedvetlenül erre, nem magára nézvén, megyen, ha megyen is; s mindenek felett meg akarom mutatnom azt is, hogy sem az előbbeni országunk megszaggatásának, sem az mostaninak oka nem vagyok. Protestáltam az első ellen is, protestálok az mostani adomány ellen is, és semmi uton és módon nem akarok hazám megszaggatásának és abból nyilván reá következhető utolsó veszedelmének oka lenni. Egyébaránt jovaim elfogyatásával s véremnek kiontásával, és ha úgy kivántatik, kész vagyok éltemet is édes hazánkért és nemzetemért kiadnom, és teljes örömmel szolgálnom neki. Ebben pedig klteket kérem azon is meg ne botránkozzék, holott én csak legkisebb tagja vagyok az nemes országnak, s énfelőlem az mit jobbnak lát az én kegyelmes uram, ugyan azt cselekedheti megmaradásunkra; de hogy méltatlan voltomra, ha tanácsában ülnék is ő felségének, hogy az országnak megszakadására opiniómat nem adnám, nyilván meg kelle jelentenem. Isten éltesse kltek et. Datum in Ujvár die 18 Decembris anno 1623.“ [1])

[1]) Gr. Kemény J.: Apparatus epistolaris ad Historiam Transsilvaniae Tom. VI. (1622—1629) Az erd. muzeum kézirattárában. Egykoru másolat másolata. Szabó Károly közléséből.

XIV.

A nádor 1623. december 10-én kelt levélben kérte a királyt, erősítené meg a fegyvernyugvást; december 20-án felhívta a kanczellárt Sennyey Istvánt, éreztetné Ferdinánddal a megerősítés szükséges voltát, államai rendkívül lévén kimerítve. Ferdinánd a feltételeket igen súlyosoknak találván, Thurzó most Bethlent ügyekezett engedékenységre bírni. „Én az ő kegyelme (a nádort érti) sok kérésére cselekedtem, — mondá Thurzó emberének 1623. december 28-án a fejdelem — hogy az induciákra condescendáltam, sőt másnap mindjárt az ő felsége armadáját felszabadítottam, az törököt tatárt is bocsátottam el, sőt magam is eljöttem hadaimmal onnan.“ (Bethlen ekkor Beszterczebányán volt.) S most íme azt hallom, hogy ezen fegyvernyugvás nem kell ott fenn. „Mindazonáltal — folytatá a fejdelem — csak hozzák meg követeimnek ő felségétül császártul az salvus conductust; valamely órában érkeznek vele, mindjárt más órában elindítom őket.“

E tájban — december 29-én — irá Eszterházynak Ferdinánd, hogy a kanczellárt Sennyey Istvánt hozzá küldte oly utasítással, miszerint a közügyekről tanácskozzanak; ő, Ferdinánd, tudja, hogy

Eszterházy mind a közjó előmozdításáról mind a királyi tekintély megőrzéséről egyiránt fog gondoskodni. [1]) Az érsekujvári tanácskozmányt 1624. januáriusban ujabb, nagyobb követte Bécsben, s februarius 3-án a császár ekkép irt Eszterházynak: ‚Minapi elindulásodkor — emlékezel, — azt mondtam neked, hogy mikorára a nádor és Bethlen biztosai fel fogtak jőni, megindúl az értekezlet, s akkor ujból szükség lesz jelenlétedre. Ők minden órában itt lehetnek; részedről tehát légy itt, hetfőn, e hó 5-én. [2])

Az erdélyi követek előzékenyeknek mutatkoztak; a fejdelem kivonta hadait a bányavárosokból a fegyvernyugvás felebb idézett pontjai mérséklésére; s Bethlen, új kanczellárjának, Kovacsóczi Istvánnak is közbenjöttével, 1624. aprilis 22-én Kassán a békeoklevelet aláirta. Olyan a milyen béke; Érsekujvártt nem nagy bizodalommal viseltettek tartósságához, s Eszterházy ez oknál fogva első sorban a véghadak zsoldjáról gondoskodott.

‚Folyó hó 4-én Ujvártt hozzánk adott leveledből — irá neki 1624. május 17-én Ferdinánd — kegyelmesen megértettük, hogy mennyit fáradoztál a régi zsold megfejtése körűl, mely a vezérletedre bizott véghadnak még nem fizettetett ki, annyit eszközölvén tanácscsal, kéréssel, hogy azon esetre, ha nekik egyszerre hathavi zsold — három készpénzben és három posztóban — leolvastatik, akkor minden egyéb hátrálék, a hetedik hó zsoldján kívül,

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Eredeti. [2]) Ugyanott. Eredeti.

melyet neked ajánlottunk fel, pénztárunk javára hajlik. Ebbeli szorgalmatosságodat mi nemcsak kegyelmesen dicsérjük, hanem császári királyi hajlamunkkal megismerni, sőt majdan meg is hálálni el nem mulasztandjuk, csak ez egyet kivánván, miszerint a mondott véghadnál azt eszközölnéd ki, hogy a mondott hathavi fizetést két hóért készpénzben, a többi négyért pedig posztóban fogadják el; s valamint mi bizton hiszszük, hogy te ezt könnyen fogod elérhetni, úgy részünkről már komolyan megparancsoltuk, hogy pénz és posztó rövid idő alatt Ujvárra szállítassanak.

Egyébiránt eleven emlékezetedben leszen, minapi távozásod előtt mire kértél bennünket ama véghadaink zsoldjának fizetésére nézve. Mivelhogy tehát kegyelmesen beléegyeztünk, hogy ezentúl nyolcz hó Sziléziából fizettessék okvetlenül, s a többi négy hó fizetésére nézve Magyarországunkban némi tizedek kiárendáltassanak: ez oknál fogva már meg is parancsoltuk, hogy ama nyolczhavi zsold a minapi sziléz adóból, a többi négyé pedig az árendált tizedekből, melyek iránt rendeletünkhez képest alkudozás foly Pázmány Péter érsekkel és az esztergomi káptalannal, fizettessék okvetlenül.' [1])

Pénz és posztó talán még nem is voltak a véghadak kezében, midőn Ferdinánd 1624. június 10-én mind Thurzót mind Eszterházyt figyelmeztette, hogy közhír szerint Erdély fejdelme ismét ármányt for-

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Eredeti. A császári, nem a magyar királyi kanczelláriából.

rall, és nemcsak saját hadait gyűjti együvé, hanem német zsoldosokat is fogad Szileziából zászlai alá.'[1]) Nyomozzák ki tehát ketten, mi van a dologban.

Eszterházy úgy vélekedett, hogy ez egyszer Ferdinánd saját zsoldosai nem Bethlenéi veszélyeztetik az országot. ‚Vettük hűségednek — válaszolá június 15-én a császár — folyó hó 12-én Ujvárban kelt kétrendbeli levelét a kozákok dühös berohanásáról Magyarországunkba, kiknek szemtelenségét és gonoszságát erősen nehezteljük . . Nyomban biztosokat neveztünk megfenyitésükre, meghagyván egyszersmind, hogy szolgálatunkból elbocsátassanak és országainkból kitiltassanak. Egyébiránt ez ügyben gondosan kell eljárni, hogy a hadviselés szüksége kikerültessék, mint veszélylyel és kölcsönös vérontással járó. Mindazáltal, ha nem szünnek meg szemtelenkedni, s ha az országnak és a hazafiaknak súlyosabb bajtól kellene miattok tartaniok, kegyesen megengedjük, sőt akarjuk, hogy az ellenök indulandó hadnak hűséged legyen vezére.' [2])

A baj elhárítatott, Thurzónak közbenjárása nélkül, úgy látszik, ki ekkor már súlyosan beteg volt, és kórságában a Bethlennel kötött béke ellen irányzott óvás szerkesztésével foglalkodott.

. . . . . ‚Észrevévén a nádorispán, — mondja Thurzó irata, melyet Ferdinánd 1624. junius 16-án véleményadás végett közlött volt Eszterházyval — hogy az ő távollétében az ország régi törvényeivel

[1]) Ugyanott: 1622—25. Eredeti. — [2]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Eredeti.

és szabadságaival ellenkező némi pontok engedélyeztettek Bethlen Gábor fejedelemnek, t. i. a tizedik czikkelyre nézve a néki engedélyezett czím, mivelhogy az „Erdély fejdelme“ — féle czím mindig csak kegyelemből nyeretett Magyarország törvényes királyaitól, az erdélyi tartomány nem fejdelemség, hanem vajdasága lévén elejétől fogva a magyar koronának; aztán a huszonnegyedik czikkelyre nézve, hol a császári királyi felség Nagybánya városát Felsőbányával és minden tartozandóságaival a mondott fejdelemnek és utódainak s valamennyi hagyományosainak az összes királyi joggal örök birtokúl adományozza: már pedig az ország törvényei és jogai tiltják a bányáknak nemcsak adományozását hanem még beiratását is; s a nádor úgy van értesítve, hogy Nagybánya városához Felsőbányával egyetemben a Báthori-nemzetségnek némi joga van kölcsönös csere alapján. Nehogy tehát ama bőkezü czímosztogatás következésében a mondott fejdelem utódai a szent koronának és Magyarország törvényes királyainak rövidségével a czímmel visszaéljenek s azt magoknak követeljék; s nehogy Nagybányának a belháború alatt történt emez adományozásába a nádor, az ország s az illetők rövidségére, beléegyezni látszassék: saját tiszténél fogva (ő császári királyi felségének hatalma épségben maradván) és a hazafiak nevében ama pontoknak ünnepélyesen ellenmond.‘ . .

Eszterházy feleslegesnek, sőt veszélyesnek látta ezen ellenmondást. ‚Feleslegesnek, mert hiszen tudva

van, hogy valamennyi erdélyi vajdák csak kegyelemből birták a ‚fejdelem' címet, hogy ez csak a személynek nem a vajdának adományoztatott; s tudva van az is, hogy a mely joggal Nagybányát ő felségének elődei kölcsönös csere utján, sóbányákért, másoknak adhatták, azon joggal Bethlennek is adhatta vagy Bethlennél hagyhatta ő felsége, feltéve, hogy Bethlennek csak annyi joga lesz reá, menynyivel a Báthorinemzetség birt vala. És noha az ellenmondás nálunk mindig szokott volt és szabad: én mégis azt tartom, hogy ezen ügy nem fog titokban maradni, hanem nyilvánosságra fog jőni és Bethlennek vádra alkalmat nyujtani, hogy ő felsége saját adományozását ügyekszik a nádornak ellenmondása által aláásni és érvényteleníteni. Mert akár azt mondjuk, hogy ezen ellenmondás a felség megegyezése nélkül történt, akár azt, hogy az ő megegyezésével: vád ér bennünket. Az első esetben, ugyanis, vallást kell tennünk, hogy ő felsége hibázott a történt adományozáskor; a második esetben Bethlen azt fogja állítani, hogy ő felsége nem járt el vele őszintén. . . . De semmiféle hasznát sem látom. Mert békés időben, midőn annak rendi szerint alkalmaztatik a törvény, bárki is hijába tart ilyesekre igényt; fegyveres kézzel pedig és törvénytelenül, ha Bethlen a királyi czímet követelhette magának, ugyan miért ne követelhesse más is?' . . [1])

Az óvástétel elmaradt; s Eszterházy haszno-

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Eszterházy kezével javitott fogalmazat.

sabbnak tartotta a közügyre nézve a fejdelemmel ismét közvetlen érintkezésbe lépni Bethlennel a már harmad ízben félbenszakasztott levelezés megújitása által. A fejdelem ekkép válaszolt :

„Spectabilis et magnifice, nobis honorande. Császár ő felsége internunciusa és udvari szolgája kd. levelét minekünk mai napon beadván, szóval való izenetit is megmondotta. Mely levelet illendő böcsülettel vevén és izenetit hallván, értjük kd. irásának kezdetiben, hogy sok okokbul véli nekünk való irásával bántást fog szerzeni, és levelével nem fárasztana, de hazájához való igazsága, nemzetéhez való szereteti maga megvetésével is kénszeríti arra, hgy ő felsége parancsolatjábul ez kis irásával minket megtaláljon ; — és ellenkezése velünk ez utolsó változásban noha kevesebb volt, hogy sem azt kötelessége kivánta volna : mindazáltal kdben az akaratot hiszi, hogy abban úgy fogtuk látni, az mint az igyekezet volt, etc. Sok szóval a mint nem illik, úgy nem is akarunk erre az punctra kdnek választ irni. Valamit kd. ő felségéhez való hűsége, kötelessége, hazájához való szereteti szerint cselekedett, ha többet cselekedhetett volna is annál (mert nekünk kicsin ártalmunk volt kdtül), azokért mi nem kárhoztatjuk ; mert azt igyekezte cselekedni, a mivel tartozott; hanem az mivel minket sértegetni kdnek nem illett volna, (mert azt, elhittük, ő felsége sem parancsolta s annálinkább nem kivánta) azt nem dicsírhettük. Igazat irunk, szivünk fájdalmával szenvedtük ; mert ez napig sem az ő felsége igen szép armadájában levő sok

méltóságos nagy renden való vitézek közzül, sem semmi ellenségünk minket nyelvvel úgy nem traktált, mint kd; mely cselekedete ilyen nagyállapotu úrhoz mint illett, maga okos elméjével ponderálhatja; kire mi okot nem adtunk, mert az természet sem hozta nekünk. De a mik meglöttek, mivel lehetetlenekké nem tehetjük, az közönséges jóra nézve békével szenvedtük és elfeletkezni akarunk azokrul; nem vettük magunkra, mert actáink is különbet bizonyítnak felőlünk.

Török intentuma felől való irását és az ellen intését kdnek a mi illeti, ő felségének bő szókkal izentünk arról; remélvén, hogy Keresztúri referálni tudja ő felségének s kdnek is, nem itíljük szükségégesnek azonokat iterálni irásunkban, hanem ezzel concludáljuk levelünköt, hogy az Úristent segitségünkre hiván, igyekezünk magunkat annak megbizonyítani, az kinek lenni, ő felsége kiván. Mi több s nagyobb sinceritást magunkhoz kmetekben, ő felsége tisztviselőiben nem kivánunk az szent békességnek megtartása felől, hanem csak annyit és azt, az mely sinceritástul, mi ő felségéhez és az szent békességnek megtartásához viseltetünk. Készek leszünk ő felségének és nemzetünknek, ebben az elkezdendő traktában is szolgálni, és reméljük, hogy nem is hasznatlan fogunk fáradni, csak értsük tovább az ő felsége parancsolatját, mert fog módunk abban lenni. Kd. minket ezután ismét tartson jóakarójának. Ezek után tartsa meg Isten kdet. Datum

Albae Juliae die 23. Julii anno Domini 1624. Benevolus Gabriel.“ [1])

Két nappal e levél kelte előtt. — 1624. július 21-én Eszterházy második hitvesét oltárhoz vezette. Nyáry Krisztina volt a választott, Thurzó Imre özvegye, ki emlékkönyvébe saját kezével ezeket jegyezte magáról :

„Az én szerelmes uram vött el engem 14. esztendős koromban, az tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uram; ű kegyelme pedig volt 20. esztendős ember. Volt az lakodalmunk az 1618. esztendőben szent Márton napján Király-Helmeczen és éltünk együtt 1621. esztendeig. Mikor abban irtak, az én szerelmes uramot szólította ki Isten ez világbul octobernak 19. napján reggel, én pedig maradtam 4. holnapi nehezkémmel és 9. holnapi lánkámmal. Volt pedig szegén szerelmes uramnak temetése az 1622. esztendőben januáriusnak 19. napján Árva várában.

Az én szerelmes gróf Thurzó Erzsébetkémet adta Isten e világra az 1621. esztendőben februáriusnak 20. napján; melet éltessen az Úristen az ű nevének dicséretire s nekünk örömünkre sok esztendeig; az igaz hitben neveljen.

Az én szerelmes gróf Thurzó Krisztinámot adta Isten ez világra 1622. esztendőben 25. napján aprilisnak, úgymint nagypénteken; melet éltessen az Úristen szent nevének dicséretire s nekünk örömünkre; az igaz hitben sok esztendeig neveljen.

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litterae principum Transsyl. Eredeti.

Az én szerelmes uram vött el engemet 20. esztendős koromban az tekintetes és nagyságos gróf Eszterházy Miklós uram; az ű kegyelme ideje 40. esztendőben volt. Az lakodalom volt 1624. esztendőben 21. napján júliusnak Szucsánban.

Mentem az én szerelmes uramhoz Kismartonban 28. napján octobernak. Ottlétembe az Úristen szent lelkének ajándékát közlötte velem és tértem az igaz vallásra, gyóntam meg Istennek akaratábul 30. napján decembernek és megkommunikáltam 31. napján ugyan decembernek havában, mikor irtak 1624. esztendőben; mert azelőtt kéntelen voltam az szinmutatásra, de szivemben mindenkor igaz pápista voltam.“ [1])

A menyegző rendkivüli fényéről tanuságot tesz e napig a fraknói kincstár; Ferdinándot Pázmány Péter képviselte az ünnepélynél.

[1]) Kismartoni levéltár.

XV.

‚Meghagytuk Magyarországunk kanczellárjának — irá Ferdinánd 1624. augustus 10-én Eszterházynak, — hogy veled némi jelentést közöljön, melyet te elolvasván, jól fontolj meg, s nekünk minélelőbb személyesen hozz vissza, s itt meg fogod tudni, mi szándékunk légyen Magyarország ügye és állapota iránt.‘ [1])

S négy nappal később augustus 14-én :

‚Szükséges lévén Magyarországunk közügyeit és érdekeit illető súlyos és nagyjelentékenységü ügyeit hív magyar tanácsosainkkal közölni s irántuk végzést hozni : kegyelmesen felhívjuk hűségedet, hogy szent Bertalan, azaz : jelen augustus havának 24-dik napján jelenjél meg Bécsben.‘ [2])

Eszterházyt hitvesének oldala mellől a török béke megújításának kérdése hivatá fel Bécsbe, minek eszközlésére gróf Althan már július elején volt a végekhez lemenendő. A korona magyar tanácsosai augustus 30-án kelt nyilatkozatukban megemlékezvén, ‚hogy a törökkel egyezkedés több előbbi eseteiben biztosokká magyarok is szoktak volt neveztetni, mint kik e tárgyban jártasbak, dologhoz értőbbek lehetnének hely-

[1]) Kismartoni levéltár : 1622—25. Eredeti. A hadi tanácsból.
[2]) Ugyanott: 1622—25.

zetöknél fogva más nemzetbelieknél, szükségesnek láták, hogy a békebiztosokhoz magyarok adassanak, mind a korábbi szokás megtartása, mind a nemzet becsületének fennmaradása tekintetéből.' Ferdinánd hogy e kívánságnak megfeleljen, a bizottságba négy magyart sorozott, köztök első helyre Eszterházy Miklóst, ki ebbeli kineveztetése ellen 1624. september 2-án ekkép szabadkozott :

„Rationes, miért nekem nem köll az törökkel való traktára mennem, és hogy ugyan módom sincs benne.

1. Nyilván vagyon, hogy az miolta Bethlen ez ő ellenkezésit és gonoszságit kezdte gyakorlani ő fölsége ellen, soha semmi trakta vagy tanácsban nem akarta, hogy én jelen legyek, sőt azt minden uton impediálni is igyekezett; most penig ultro őmaga szorgalmaztat, hogy ezen az törökök traktáján jelen legyek, kiből müly nyilván kitessék gonosz szándékja, ki ne lássa, holott igen jól tudja azt ő, hogy az töröknek is igen meg tudtam azt én mutatni, ki legyen ő.

2. Ez mellé az suspicio mellé járol az is, hogy meghitt és igen szovahihető embertől értettem, hogy az elmult napokban igen szidalmazott, mondván : hogy ím csak ez (ugymint én) akadályoskodik már lábam alatt az magyarok közől, de nyilván módját ejtem rövid nap, hogy vagy egyképen vagy másképen de levetem magamról, kire most igen jó utat is találtam; — ki semmi nem egyéb, az mint ugyan

meg is izenték, ez mostani törökökkel való occasióban való traktánál.

3. Engem az törökök interessatusnak is tartnak ez dologban, az mint az is vagyok, mert hihető, hogy sok különb-különféle panaszok fognak az excursiókról előjünni, az kivel engem fog vádolni, minthogy sokat panaszolkodik az énreám bizott végbelick ellen is.

4. Nyilván vagyon az is, hogy az minemö eset ez törökökön történék Ujvárnál, ők azt is szemtelenől vádolják, hogy én nem cselekedhettem volna; az mint erről irt volt is az esztergami bék; ezaránt is azért interessatusnak tartván az török engem, valami gyalázatot tehetnének rajtam.

5. Nagyobk hirem levén az töröknél, hogy talám én magamban vagyok; és sokat tartván ők felőlem, talám minuet praesentia famam, s az is káros lesz ő fölségének; hol penig valamit ők azt elhihetik, hogy az vagyok az kinek véltek, s Bethlen is azt veré fejekben, hogy én vagyok az, az ki az magyarok közől neki akadékjára vagyok, hasonló félelmem lehet életemről azoktól is, mint Bethlentől.

6. Méltó in considerationem venni azt is, hogy semmi afféle traktában még senkit ily tisztben levőt nem adhibeáltak, az mint ím az más részről is maga az budai vezér nem akar jelen lenni; kiket, vélem, azért sem adhibeáltanak efféle dolgokban, hogy az tisztviselők sok contentióval volnának egymás ellen efféle dologban, ki akadékjára eshetnék az commissiónak.

7. Nekem úgy tetszik, hogy ez ő fölségének is nagyobb akadékjára [1]) lenne, ha én kimaradnék az commissióból, s mind az törökök ellen vigyáznék arra az darab földre s mind az commissióra, az vármegyék és ő fölsége magyar hadaival: kire az töröknek nem kicsin tekinteti is lenne, és avval majd inkább facilitálnánk az traktát is, mint jelenlétemmel.

8. Avval semmit én el nem mulatok, ha szintén ott az traktán nem leszek is, mert accomodálván az végek állapotját ő fölsége, és ha nekem be kölletik Ujvárban mennem, az levén az ő fölsége kegyelmes perancsolatja, mindeneket communicálhatnának az ő fölsége commissariusi velem és vehetik az én vékony tetszésemet.

9. Nem tagadhatom, hogy teljességgel enerváltattam és igen megfogyatkoztam: az penig az commissio az én nevemhez képest sok költséget kivánna éntőlem, az kire semmi uton nem érkezem. Azzal penig az mit ő fölsége kegyelmességéből parancsol, rendelne is, bizony dolog, én meg nem érem, s cum diminutione penig meae authoritatis odamennem, ő fölségének is káros lehetne.

10. Udvarnál sok és nagyrendbeli dolgaim vadnak sollicitálásra és végezni valók, kik az én maradékimat is nézik, és nekem nagy káromban is járnának, s nem hagyhatom azt is; holott van némöly köztök, hogy hat esztendőtől fogvást instálok érette, s méltó szinem (?) van s nem mehetek elő benne; s némölyet két három esztendőről fogvást: azért szükségképen szorgalmaznom köll azokat is, mert

[1]) Úgy látszik, tollhiba ‚hasznára' helyett.

annyira jutottam efféle szolgálatok és költségek miatt, hogy, ha maholnap kivenne Isten ez világból, egy nagy confusióban hadnám feleségemet, gyermekemet, az kiből ők soha ki nem tudnának fesleni. Mind lölköm szerint azért s mind egyébképen tartozom vele, hogy azokat eligazítsam.

11. Ezen kivöl is im, hatodik esztendeje már annak, hogy csaknem in continuo motu vagyok az ő fölsége szolgálatjában, az kiben magamnak való üdőm, bátran mondhatom, hogy egy holnapom alig volt; egyéb dolgaimra nézvén is azért kivánnám, ha mi kevés üdőm adatnék ő fölségétől, hogy azokot eligazíthatnám, s kiváltképen az többi között ezek :

[1]) Az zólyomi jószágot, mint az ki ő fölsége peculiomja, nagy sok részre birván most, hogy el ne pusztoljon, megkértem volt, hogy kiválthassam, mit kegyelmesen megengedett ő fölsége, és expediálták is az inscriptiót ezelőtt 5. esztendővel; mindmai napig sem vehettem ki az aulica cameráról, azt praetendálván az kamara, hogy az minemö auctiót igértem reá, meg nem adtam; maga tízannyi adósságom vagyon is nekem az kamarán, az kit az ő fölsége szolgálatjában és szükségére elköltöttem.

[2]) Több vagyon százezer forintnál, az kit kölcsönkérvén másoktól nem kicsin interessére, és jószágomat érette zálogban hányván, kész pénzöl adtam ki az ő fölsége szolgálatjára és parancsolatjára, ki nekem nagy kárommal vagyon; mindazonáltal csak számot sem akarnak velem vetni felőle, noha

kinn már erről is az ő fölsége kegyelmes parancsolatja.

[3]) Sok fáradságos, jámbor és hív szolgálatomat tekintvén ő fölsége kegyelmesen az becsei jószágot Becsével együtt nekem conferálta per dekretom, és ugyan arra már hatvanezer rénes forintot is füzettem mind kész pénzöl, kit kölcsön kértem; és ím két esztendeje már hogy interessét füzetek tőle, mindazonáltal ím az is mind ez mai napig is in suspenso vagyon nekem nemcsak kárommal hanem gyalázatommal is.

[4]) Az ujvári tisztem is nekem sok okokra nézvén mind káros s mind igen fáradságos és unalmas, meg akarnék ezért attól is válnom; avagy ha ugyan arra készerét ő fölsége, hogy tovább is viseljem ezen terhet, módot köll ő fölségétől vennem, mi mellett cselekedjem azt, holott az mint eddig, veszedelmes gyalázatom nélkül semmi uton ott én ilyenformán meg nem maradhatok.“ [1])

Ferdinánd e szabadkozás daczára 1624. september 8-án Ebersdorfból ekkép irt Eszterházynak:

‚Nagyobb jelentőségü ügyek, melyeket az erdélyi fejdelem futára magával hozott, rendkívül szükségessé teszik, hogy hűséged elevél vétele után, minden akadék hátratételével utra keljen olyképen, hogy holnap azaz: e hó 9-én estére itt Ebersdorfban lehessen. De vigyázni kell, nehogy észrevegye

[1]) Kismartoni levéltár: Protocollum Palat. 1622—44. Eszterházy fogalmazata e jegyzettel: „Az Commissióra való mentségim anno 1624. die 2. Septembris.“

valaki a tieid közűl, hogy felségünk által felhivattál.' [1])

A fontos ügyek egyike a békeértekezlet volt, melyben mint láttuk, az országbiró nem akart működni, másika Bethlennek augustus 30-án Gyulafehérvárott kelt ujabb ajánlkozása részt venni követei által ez értekezletben, mit Eszterházy az imént lefolyt tanácskozmány többségével épen veszélyesnek tartott, ellenére a kanczellárnak, Sennyeynek, ki hitelt látszott adni a fejdelem igéretének, hogy befolyását Ferdinánd érdekében fogja felhasználni. — Eszterházy elégedetlenül, s ugy látszik, inkább eltökélve, mint valaha, hogy a közügyektől legalább ideiglenesen visszavonúl, Bécsből Kismartonba ment a tanácskozmány eloszlása után.

Ferdinánd talán Thurzó miatt, ki már több ízben panaszt emelt, hogy az ország ügyei nélküle intéztetnek el, ohajthatá Eszterházy meghivatásának titokban maradását. De az érsekujvári főkapitány távolléte tudomására jött mind a nádornak mind a töröknek. Az esztergomi bég, september 12-én este, négyezered magával, Verebély ellen indult, 13-án reggel felgyújtotta, huszonnégy lakost megölt, kilenczvenkettőt foglyúl vitt magával. A kastélylyá átidomított egyház őrsége, visszaverte a vívókat, s Forgács Miklós huszárjai, kik épen a mezővárosban voltak, nehányat leöldöstek közűlök. Ugyanaz nap a váczi bég Damasdot négy órahosszat vívta, kapitányát is megsebesítvén. Eszterházynak az ujvári

[1]) Kismartoni levéltár : 1622—25. Eredeti.

kapitányságban helyettese Kohári Péter jelentést tett a verebélyi merényletről a nádornak, azon megjegyzéssel, hogy ő kénytelen volt tétlen maradni, mert zsold nélküli emberei künn voltak az ellenség földjén, élelmöket keresni; s hogy híre van egy még nagyobb bajnak, Bethlen hadai újabb közeledésének. Thurzó pedig september 14-én semptei várából felkérte a császárt: ‚méltóztatnék, ha úgy tetszik, meghagyni a főkapitánynak (Eszterházynak) hogy Érsekujvárra visszatérjen; az ő jelenléte nagyobb fegyelemben fogja tartani az őrséget.' [1]) Ferdinánd september 21-én, Kohári s a nádor leveleiket közölvén Eszterházyval, meghagyta neki: ‚hogy az őrségek érdekében s gyűlés tartására haladék nélkül a gondjaira bizott végekbe siessen; s felparancsolván a megyei hadakat, annak is nyomába ügyekezzék jőni: mi szándéka van Bethlennek, s ha valók-e a róla szárnyalló hirek.' [2]) Az országbiró-főkapitány még egy izben kinyilatkoztatta, hogy ő lemond tisztéről, hogy zsold nélküli hadakkal nem nagy szolgálatot tehetni királynak, hazának. ‚E pillanatban vettük september 22-én kelt leveledet, — válaszolá Ferdinánd — a szükség s az ügy komolysága kivánják, hogy minélelőbb a végekbe menj s azoknak megtartására felvigyázz. Ennek könnyebb eszközlésére már meghagytuk udvari kamaránknak, hogy az oldalodnál lévő katonák zsoldját azonnal kifizesse, s ha nem előbb, leg-

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Egykoru hivatalos másolat. — [2]) Ugyanott. Eredeti, a császári hadi tanácsból.

alább is Simon és Júda napjára a vezérletedre bizott véghadak is minden bizonynyal fizetésöket veendik. Ismételve is kegyelmesen felhívunk, hogy Magyarország véghadainak megmentésére haladék nélkül az ország ama részeibe indúlj, ott tisztedhez képest eljárván. Követeli ezt a veled született hazaszeretet, követeli hűséged.' [1])

[1]) Kismartoni levéltár : 1622—25. Eredeti. A cs. haditanácsból.

XVI.

S Eszterházy most csakugyan bément Ujvárba, Innen figyelmezteté october 10-én kelt levelében Ferdinándot, ne higyjen Bethlen szavainak, ki szerencséjében, mely neki eddigelé annyira kedvező volt, magát elbízva, hiszi, hogy e részről sem személyét, sem hivatalát, sem birodalmát nem érheti legkisebb veszély is. Ellenben a töröktől nemcsak retteg mind folyvást, de meg van a felől is győződve, hogy fejdelmi méltóságától egyedül az fosszthatja meg; készebb lesz tehát, mintsem magát szerencséltesse, a töröknek bármi akaratját kelletlen is teljesíteni. Egy részről örömest elhitetné Ferdinánddal, hogy eljárása a korona szolgálatának előmozditására czéloz, ... más részről meg' a Portánál hasonlót mível, minden kitelhető segedelmét, egyetértését ajánlja, sőt nyilván kijelenté, már azt is, hogy számára sereget gyűjtött s fegyvere készen áll, tettét hogy Ferdinándhoz ujabban követeket küldött, különféleképen mentegetvén, szépitvén. Nagy szorgalommal dolgozik azon is a töröknél, hogy az értekezletben ne kellessék személy szerint megjelennie s itt a császárnak, mint igéré, nyilván pártját fognia, hanem csak küldöttei által táborából

igazgatni az egész dolog, ... táborból, mert a török parancsából már is felkelésre inté megyéit... Nincs semmi bizonyosb, mint hogy rövid idő mulva a legigazságtalanabb kívánságokkal fog ismét előállani s a török izgatására talán fegyverrel is kirontani és régi szokása szerint az országnak minden hadi készületek nélkül létét ez alkalommal is ügyesen hasznára fordítani.

Nem csekély megütközését panaszlá Eszterházy azon is, hogy bár a megyék, melyek Ferdinánd meghagyásához képest felhivattak, hogy, ha személyesen fel nem kelhetnének is, legalább az ország törvényei értelmében részletes hadfogadást rendelnének, erre szükség esetében szíves készséggel ajánlkoztak : az egyetérteni nem akaró nádor a dunáninneni és túli megyéknek Lukács napjára nyolczados törvényszéket hirdete, s így a czélbavett táborozás tervét egészen zavarba hozá. Befejezésül a végházak és véghadak mostoha állását vázolva, előadta, hogy a török, felesebb volta s az ellenségeskedést a királyi hadaknak eltiltó felsőbb parancsok miatt majd nem mindenkor büntetlen kezdé nemcsak a lakosokat öldösni, fogságra hurczolni s javaikat elragadozni, de a véghelyeket, palánkokat is megtámadni, sőt a hosszas béketürés mellett hihetőleg nagyobb merényletekre is vetemedik, ha a magyar véghadak, erejöket összeszedve, a kölcsönt olykor vissza nem adták s vitézül ellent nem állottak volna. Ezen ellenségeskedéseket pedig főként Érsekujvár és Léva közt gyakorlá a török, hol hat

mérföldnyi távolságra, a csekély palánkkal körülvett ötven gyalogtól és huszonöt lovastól védelmezett verebélyi egyházon kivül semmi erősség nincs. S mivel a török ezen egyházat városostól együtt porrá égetni különösen czélbavevé, azt erősb palánkkal körülvétetni, s az előbbeni szokás szerint száz gyalogot s ugyanannyi lovast védelmére rendelni annál szükségesebb volna, mert különben a körülötte fekvő mintegy száz helység kétségkivül török kézre jut. A füleki, bujáki, nógrádi várak eleség nélkül vannak; Nyitrából a püspök minden segedelmét megvoná, s a szükség miatt ki-kicsatározó német őrséget az elkeseredett nép naponként öldösi; Érsekujvár nyolcz nap még nem szorúl ugyan az eleségben, de a német hadak, ruházatuk elrongyolt lévén, a hirtelen beállott hideg által szerfelett sanyargattatnak, fát pedig csak nagynehezen, gabonát a termés szűk volta miatt épen nem lehet kapni; szóval, az öszves őrség maholnap oly inségre jut, hogy, ha hirtelen segedelem nem nyujtatik, hímezés nélkül megvallja, ómaga sem mer tovább közöttök maradni. Mindezeken felül Szepes, Sáros és Tornavármegyéket úgy Eperjes, Lőcse és Bártfa városokat, melyek a szomszéd keletéjszaki főkapitánytól függenek, Szécsi György odahagyá, Forgács Miklós pedig az alkapitányságba még bé nem iktattatott.[1])

Bethlen csakugyan, mint Eszterházy a levélben jelenté vala, megyéinek mind személyes mind

[1]) Tudománytár 1837-diki folyamat, II-dik kt. 51. s kk. ll.: „A gyarmati béke“ Jászaytól, ki Eszterházy e levelét kétségkivül a bécsi cs. államlevéltárban találta.

részletes felkelést parancsolván, s e hadakhoz még ezerötszáz főből álló hajduságot kapcsolván, october végén Szikszónál táborba szállott, de szintekkor Ferdinándhoz adott levélben igéreteit, fogadásait ismételte addig is, míg szolgálati készségét külön követség által kijelenti bővebben. S Kovacsóczi István kanczellár és Mikó Ferencz rövid idő mulva a fejdelem nevében Bécsbe érkeztek, hol szolgálatait a török béke megerősítésére nézve még egy ízben felajánlották, de azt legalább egy hónapig minden esetre még elhalasztani javallván.

Eszterházy, kinek ujvári hadai, 1624. novemberben elvégre a szükségesekkel ellátattak, ekkor — december 7-én — e levelet intézé Károlyi Mihályhoz :

„Spectabilis ac magnifice domine, affinis mihi observandissime. Salute ac servitii mei parata recommendatione praemissa. Bánom hogy ily ritkán látogathatom kdet levelemmel, s azt még inkább, hogy mindennyi hosszu üdők alatt sem láthatjuk egymást; de ezt hozván magunk és hazánk bódogtalan állapatja, ezeknek orvosságul az tűrést kell vennünk, és jó reménség alatt, ha Istennek úgy tetszik, jobb üdőt kell várnunk, melyre hazánkot az ktek csendessége nem kevéssé segítheti. És noha úgy vagyon, nyujtott vala most Isten, ez ellen az mi természet szerint való ellenségünk ellen, az török ellen valami vindictára való alkalmatosságot, mind az kazuloktól s mind az tatároktól ennyi ellenkezésben lévén; de az gonosz elmék nem nyug-

hatván, s magunk is magunkat ennyére enerválván, félek rajta, hogy nem kezdünk élhetni ez szép alkalmatosságokkal is.

Ez dologban szép okoskodásit és elmélkedésit láttam az fejedelemnek is, kiben talám egy az keresztyén fejedelmek közt, kiváltképen az mi hazánknak alig szolgálhatna is többet; de tartóztatják és rettegtetik az elmult példák az embereket, s arra nézve jó szándékját is az fejedelemnek csendességre, mint valami közszolgálatra igyekeznek vonni, kivel elvesztjük az jó alkalmatosságot s szegény hazánk ezen labirintusban marad, s holmi alkalmatlan békességnek szine alatt félő, hogy utolsó veszedelemben nemzetünk ne jusson.

Im most is traktában indulánk ezekkel az törökökkel, s harmadfél holnapja már, hogy császár urunk commissariusi itt vadnak Komáromban s még csak hozzá sem kezdettenek; kinek sokan sok okait adják, s talám hozzá szólhatnék én is ugyan sok magyarnál is jobban, de most ebben hagyom; hanem legyen elég csak ez, hogy mind hadi dolgokban, mind az őérettek való hasznos békességben igen nyilván tagadás nélkül biztatójok az törökök nek a fejedelem hozzájok való jóakaratja, ki noha talám nem olyan, az minemünek ők vélik, mindazonáltal magokkal azt ők némely jelekből elhitetvén, latrá és insolenssé löttek, s másutt való defectusokat azok által igyekeznek helyére vinni, az kiknek veszélyeket öregbíteni kellenék; mi leszen mindazáltal tovább az vége, megmutatja az üdő. S

noha elhittem talám az békeség dolgában is más czélja van az fejedelemnek, mint az, kit az törökök vélnek, de elég az őnekik, ha ők azt nem tudják; s akármi jót kevánjon is ő felsége minekünk, mindazonáltal mást értvén az neki tött declaratiókból az török, ő ugyan mind eljár dolgában és nehezíti az békességnek traktáját mireánk és az egész keresztyénségre nézve, teljességesen elhivén, hogy minden parancsolatjokra kész fegyvert fogni az fejedelem, és hogy azzal ugyan tartozik is, az mint az vezér az minap egy hozzája küldött postánkot meg is fenyegette véle; s nem is csak Erdélyt érti penig ezen, hanem mind azt az magyarságot és vármegyéket, valamelyek az fejedelem keze alatt vadnak. Mely conceptus fejekben lévén, ki ne lássa, micsoda hasznos futamotja lehet ennek az mi vélekvaló traktánknak is, melyben én úgy értem, hogy az fejedelemnek adott vagy bizonyos conditiók alatt engedtetett vármegyéket nem is akarja comprehendálni az török, és hogy mintegy annak megmutatására, hogy övé is mind az, valamit az fejedelem bír, úgy kevánta ez vélekvaló traktában maga mellé az vezér az fejedelem commissariusit is. Mert mind irt s mind izent csak ez elmult heten is ez dologról a vezér az commissariusoknak Komáromba s ily szépnyilván ír: hogy az fejedelem commissariusira őneki szüksége vagyon; s noha elküldi az traktára őket, de ők ott semmit nem szólanak magánvaló dolgokról, mint hogy azt mondják, hogy császár urunk már végezett az ő urokkal, hanem ezek, úgymond, ha-

talmas császár akaratjából vadnak itt, és semmit nem mondnak egyebet, hanem csak az mit az ő fő commissariusok Mustafa efendi akar és csak ő is fog szólni. Melyekből micsoda félelmes következések jöhetnek ki jövendő nagy veszedelmünkkel, úgy tetszik, könnyü megitílni. Ezt is azért én nem kétlem, hogy követit azvagy commissariusit is jó végre nem küldötte legyen az fejedelem az törökök mellé ez ő velekvaló végezésre; de bizony megtapasztalja igen rövid üdők alatt ő felsége mind magára nézve s mind az mi szegény hazánkra s nemzetünkre, hogy igen káros és veszedelmes commissio leszen ez, akármi jó intentum alatt legyenek is itt, holott nem nézi effélében az mi intentumunkot az török, hanem az cselekedetet itíli; s ki hidje el azt penig, hogy Kamuthi uramék társul adván magokat az török mellé, valami vélek ellenkező cselekedetet merjenek mutatni.

De nekem ezekről talám haszontalan törődnöm s gyülölséges is; csak hogy ily galibákban látván hazánkat és nemzetünket, nem tűrhetem, hogy in confidentia jóakaró atyámfiának ne szóljak felőle, kiről, bizony dolog, magának is irnék az fejedelemnek nagyörömest, de ezek az akadékim, hogy ő felsége azt véli, hogy tőlem igen offendáltatott s én meg' ő felségétől, s így magamra nézve passióból itílné hogy szólok s magára nézve gyűlölségből, s így jobbnak itíltem nem irnom ezekről ő felségének, noha, jól értvén az dolgot, ezt az difficultást könnyü volna complanálni. Mert az mi az én sze-

mélyemet illeti, ha vétettem valamit vagy irásommal vagy számmal vagy másképen is, mindazokkal tartoztam az én kegyelmes uramnak. — Az én ő felségétől való bántásimot penig az mi illeti, nincs okom semmi passióra vagy vindictára : mert az ő felsége ellenkezési töttek engem azzá a kiben vagyok, és nevelői voltanak az elmult ellenkezések mind böcsületemnek s mind keves javaimnak; melyekből könnyen megitílhetné ő felsége, hogy, ha, mit mondanék is, nem passióból vagy gyűlölségből, hanem az közönséges jót nézvén, mondanám. És így szállhatna ez az gyanúság. Hanem más egy nagyobb okom vagyon az ki tartóztat azon megmondott dologtól : Hogy én hizelkedni sem tudok, sem hozzám nem illik, hazudni penig bűn, s tudom, ezekért maga is megitílne az fejedelem; s az igaz mondás felől viszont azt szokták mondani, hogy betöri fejét embernek s kiváltképen ott; — megbocsásson a jó fejedelem, mert én is mástól hallom, de úgy értem, hogy nem jó sem felemelni valakinek elméjét sem igen megnyitnia magát; kiben valami kis experientiám lévén talám magamnak is, nagy okadás és parancsolat nélkül nem akarom ő felségét effélékkel terhelnem. De hogy kegyelmetek, az ki köteles is ő felségéhez, az mindnyájunkat néző dolgokban hogy néha jó alkalmatossággal valami insinuatiókot tegyen, igen méltó és illendő is, mert nemo sibi satis, és nagysokszor nagy szentek nagy dolgokban vétkezvén sem látták vétenek cselekedeteket, az mint Dávid király mind gyilkosságban s

mind paráznaságban esék, mindazonáltal majd két esztendeig nem vevé eszében hogy vétkezett, hanem nagybátran él vala, valamíg csak egy kis példa által eleiben nem adá vétkét az próféta. Mi is emberek vagyunk mindnyájan és esetek alá vetettek; s ha néha nehezen veszik is az fejedelmek az igazmondást, de gyakran magokban szállván, (inkább) jóval mint gonoszszal vadnak érette.

Azért ha mit mi efféle dolgokban elmulatunk is, kmtek az ki ott közel forog az fejedelemhez, intimáljon efféle dolgokat, az kik nemcsak maga személyét nézik az fejedelemnek, hanem minket is országostól; mert mi majd meghalunk egyenként, s mit mond az mi posteritásunk felőlünk, ha valamint az ki ellen majd kétszáz esztendeig hadakozott az török, s fegyverével még sem tehette magáévá, s ím most az mi üdőnkben valami kis üdő alatt, magunk adjuk kötve magunkot nekik, ha nagyobb részére már még nincs is ez? Itt bezzeg, édes sógor uram, jó volna mind elménket felemelnünk s mind magunkot megnyitnunk, s kérnünk s tilalmaznunk az embereket, hogy erre hazánkot és nemzetünköt ne csak ne taszítsák és kénszerítsék, de sőt vérek hullásával és életek elvesztésével is segítsék hogy arra ne menjen igyek. De ebben is értem az fejedelem intentioját, hogy kész volna ellenek támadni; kit dicsírtem és jovallok is, s kevánom, hogy perseveranter meg is maradjon ő felsége abban; csak hogy ha valamint abban szintén olyan declaratiót az mi kegyelmes urunk római

császár ő felsége most nem tehet az fejedelem kevánságira, mint remélette vagy remélené, ott ne nyuljunk még mindjárt az másik extremumnak végéhez, hanem jó és istenes mediumok altal tartsuk fenn az keresztyénséghez való igazságunkot, s ha justis mediis nem akarna acquiescálni az török, jobb és istenesb, nem külső jónkat de életünket is elvesztenünk, hogysem bűnnel és gyalázattal magunknak így akarva járomban fognunk magunkot. Nincs-e most az ily nagy alkalmatossághoz való nyulásban oly módunk, az mineműt talám mi kevánhatnánk az török ellen, legyen és éljen azzal az fejedelem, az mivel élhet, és ha erőtlenségeket nyilván nem erőtlenítheti is, csak ne segitse, sokat szolgál ő felsége az keresztyénségnek véle; de erre jelit is kellene adni az fejedelemnek, hogy ne fenyegetőzhetnék efféle dolgokkal az török, az mint csak az minap is azt mondotta az budai vezér egy emberünknek: hogy ő csak veszteg ülvén is, magunk által destruál magunkot, s nagysok egyéb fenyegető szókkal is élvén, és nyilván megmondta, hogy, ha nem accommodáljuk az békesség dolgát, tudja ő mit cselekszik; azt jelengetvén, hogy az fejedelmet meg' felülteti ellenünk. Ezek penig nem örök szokásból való fenyegetőzések, hanem az neki onnat nyujtott oblatiókból, melyet megértettünk; és noha azt is magánvaló tekintetből cselekedhette az fejedelem, mindazáltal ím látjuk, micsoda sequelát csinált az török belőle. Ím most utolszor is, hogy Szikszóhoz gyűltenek vala az vármegye hadai és valahány

száz lovast maga is küldött vala ki az fejedelem, mint járánk azokkal is? Úgy vagyon, az fejedelem, látám, mit irt másoknak felőlök; azonban azért, mivel az török is instált azon az fejedelemnél, hogy hadait felültesse, ő mindazokat az hadakat mellette felült hadaknak tartotta, s minket fenyegetett azokkal is, — maga, tudom, más volt ebben is az minekünk nyujtott és mutatott fejedelem intentiója, de mivelhogy semmi maga ellen való dolgot nem látott abban is az török, nagyconstanter elhivé, hogy ugyan őérette és mellette támadtak volt azok is az hadak ki; melylyel oly sequelára tanítánk, hogy akármikor ezután is felülteti kegyelmeteket miellenünk, és az mint látjuk, hogy elkezdte, így fogyat el egymással bennünket. S az mellett, megerősödék ezen dologból abbeli praetensiójában is azon török, hogy nemcsak Erdély de azok az hét vármegyék is, melyek most az fejedelem alatt vadnak, neki fegyverrel megvött birodalma; s méltán is s nem bolondul itílheti azt, mert noha mi hogy már őellene ültünk fel, azonban mindazáltal kemény tilalom volt abban, hogy senki ellenek semmit ne merészeljen cselekedni; melyet látván, méltóbban barátinak hogysem ellenséginek tartotta őket. És így, az mint feljül is irám, mit gondol ő az mi intentiónkkal, akárminemü legyen is az, ha in effectu maga hasznára mind mást lát?

Nem vala, bizony, ilyen fene ez az mi törökünk csak keves üdővel is ellenünk, s ő szorgalmaz vala minket az békességért, nem mi őtet; de az mel-

lette kitámadt magunk feleink készségét látván, és maga mellé vévén pártjának oltalmazására az fejedelem commissariusit is, feljebb kezde héázni, s okosan is, mert az mely fát akar hasogatni, azon fából csinált éket hozzája, mely példát soha még az mi nemzetünk nem látott vala; s adja Isten, hogy az mint elhitettük magunkkal, legyen ez az fejedelem commissariusinak expeditiója hazánk és az fejedelem javára s urunk szolgálatjára. De én bizony igen látva hiszem, kinek nagysok okait is adhatnám, melyekről most nem szólok, minthogy, úgy tetszik, maga szól az dolog, ki ámbár engedjük meg, hogy most ez hozna valami hasznot is, mindazáltal ennek az ő sequelája és példája, hogy kimondhatatlan kárt fog szerzeni mind minekünk s mind az erdélyi atyafiaknak, énnékem úgy tetszik, csak igen vékonyelméjü ember is könnyen megitílheti.

Holott az többi között azt is emlegeti az budai vezér, hogy az előbbeni traktában is voltanak magyarok őmellettek, azért szükség, hogy most is legyen; maga igen külömböző állapat volt az ezzel, és akkor sem ővélek és mellettek voltanak, az mint nyilván tudjuk, hanem csak magok dolgát forgatták és nem az török igyét. De ezt most az fejedelem commissióját azért kevánja maga mellé, hogy subditusinak mutassa azzal mindazokat, valamit az fejedelem bír; és hogy az ő igyeket forgassák és tanácsolják, kiben, úgy itílem, mellettek lévén külömbet sem fognak cselekedhetni. Ezt, úgy vagyon az, az commissiót, tudjuk, mennyi sok szor-

galmaztatására az töröknek kellett az fejedelemnek elküldeni, s kiváltképen császár urunk requisitiója után értettem kedvetlenségét is az fejedelemnek hozzája, de talám más nagy akadéktól tartván az fejedelem, úgy kénszerítetett erre menni.

Mely dolgok mind így lévén, hogy nekünk mind most s mind jövendő sequelákra nézvén káros ez az török mellé küldött fejedelem commissiója az megmondott okokból; s minthogy az fejedelem is, egyebet nem cselekedhetvén most, hanem el kellett commissariusit bocsátani: úgy tetszenék, hogy mind ez mi ebbeli félelmünket bátorságban s mind az fejedelem cselekedetit mentségben avval hozhatnánk, hogy mi az traktában ne engednénk jelen lenni az fejedelem commissáriusit, elejben adván bő szóval és ratiókkal az törököknek, hogy minekünk semmi traktára való dolgunk nem volna már az fejedelemmel; és valami új quaestio Erdély felől sincsen, hanem az eligazitásra való dolgok csak azokról lesznek, az mik ultro citroque az két császár közt történtenek a békességtől folyvást. És így elkerülnénk holmi alkalmatlan és káros jövendő sequelákot is, és méltó mentsége lehetne az fejedelemnek is. Ez ő felségének gyalázatjára sem esnék, mert nem gyanuságból vagy valami contemptusból, hanem az maga és minnyájunk javát s az török praetensiójának repulsióját néznék; kinek az fejedelem ha nem akarna consentiálni, uj gyanakodást szerezhet, hogy mintha talám maga ultro offerálta az traktára ő felsége magát az töröknek, avagy, a kitől mi tartunk

ez dologban, jóakarója annak. Melyet noha mi nem remélünk, mindazáltal jó, úgy tetszik, ő felségének is efféle suspicióktól ótalmozni magát maga jó nevéjért. Noha ebben is lehet az az mentsége az fejedelemnek, hogy Gál Péter most utólszor odabe járván, s internunciusa lévén császár urunknak ő felségének, valami levelében már visszajöttében látatik jovallani az fejedelem commissáriusinak idevaló küldéseket; kire nézvén talám csudálja is az fejedelem, hogy én ily tenaciter inhaereálok ennek az én opiniómnak, de ne botránkozzék meg abban is ő felsége, mert más volt az Gál Péter instructiójában; az kit követségében, gondolom, meg is mondott. Azt azután honnét vötte, hogy úgy írjon az fejedelemnek, az mint levelének mását láttam, nem tudom; de bizony dolog az, hogy az feljül megírt okokra nézve sem ő felsége, az mi kegyelmes urunk, sem mi, ő felsége után, arra jovallást nem adtunk volt. De mivel már megvagyon, egyébbel az feljül megirt módnál nem látom mint remedeáljuk, hanemha az traktának halasztásával, mely az is consultum-e vagy nem, nem tudom; méltán kérdésben is vehetjük, mert mind pro s mind contra vadnak erős ratiók. Ezt ugyan akarnám, ha az fejedelemnek mintegy magától insinuálná kld, hogy ha valamint itt az ő felsége commissáriusit nem akarnák admittálni, ne másra, hanem ez megírt dolgokra magyarázná.

De elhagyom erről való irásomat, mert bánni kezdem, hogy ezeket is irtam; és ugyan megijedek ily hosszu beszédemtől, kiben így bevetett az dolog-

hoz való zelusom, és az is, hogy nem engedi az üdő az szembe való beszélgetést; hogy azért bocsánatom legyen klmedtől ebben, kérem kldet; és hogy hosszu s talám darabos voltáért levelemet is meg ne vesse, kérem azon is; holott, látja Isten, magam sem tudom, mint jöttek ezek mind pennámra; s mind magam is irtam vala, de minthogy sietve és sok distractióim között is irtam, igen illegibilisnek látszék magamnak is irásom, s úgy iratám egy meghitt emberemmel le; s ha mit én másképen értek is, mint klmetek oda, jószántomnak és az közönséges jóhoz való szeretetemnek tulajdonítsa; s ne csudálja azt is, ha némely dologban csalatom, mert istenek nem vagyunk és minden sziveket által nem láthatunk, ha magunk szivét mind kimutatjuk is. —

Gubernátor uram ő klme szerelmes leányának tisztességes lakodalma napjára magam nem mehetvén is, szolgámat szolgálni képemben bizony örömest elküldém vala, de vártam Gál Pétert s levelemre való választját az fejedelemnek, s azonban eljára az üdő s nem lőn módom az beküldésben. Kldet kérem, jó alkalmatossággal kövesse én szómmal is ő klmét. —

Az barmot meghajtották; fáradságát megszolgálom kldnek és az fejedelem abban való jóakaratját is. S ha bizhatnánk az békességhez, gazdákká kellene lennünk, minthogy gazdasszont is hoztunk már, kinek nagyobb kedve volna az gazdasszonsághoz, hogysem az ujvári zsellérséghez; de reá segít

talám Isten arra is bennünket. Ím, nem tudom elhadni irásomat. Isten kldet asszonyommal és szép gyermekeivel tartsa meg. In Ujvár 7. Decembris 1624.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár : Tractat. Turc. Pars I. Eszterházy kezével javított egykoru másolat.

XVII.

Az 1624-diki békekötés Bethlen és Ferdinánd között nem csekély zavarba ejtette a protestans ügy híveit Németországban, kik a lefolyt évi németalföldi hadjárat által érdekeiken ejtett sebek orvoslására kívánatosnak látták, hogy keleten a császárt Bethlen Gábor folytonosan háborgassa. Ez ügy érdekében történt, hogy az angol király, I. Jakab, inditványa, miszerint fiának, Károlynak, a spanyol király, III-dik Fülep, leánya Mária jobbját juttassa, visszautasítatott a madridi udvar által, mind Károlynak mind Bukingham herczegnek, kit ez alkalommal személyes bántás is ért vala Spanyolországban, éles bántására. A koronaörökös s a kegyencz boszúállásból a cseh ellenkirály, Fridrik érdekeit, melyekről ipja, I. Jakab, mármár megfeledkezni látszott, mindenképen támogatták.

Így történt, hogy Calvert angol államtitkár 1624. május 28-án sir Thomas Roehoz Konstantinápolyba a következő levelet intézte.

„Jól emlékezem, hogy midőn lordságod jelen tisztének elfoglalására küldetett innen, egyebek között oda is utasítatott, hogy ő felsége nevében a

császár s az ausztriai ház ügyeit kitelhetőképen ügyekezzék előmozdítani. Ő felsége akkoron remélé vala, hogy jószándéka hasonló szolgálatkészség által mind sajátmaga mind fia iránt fog viszonoztatni. Máskülönben történt. A hitegetések, melyekkel ő fennségét, a walesi herczeget, Spanyolországban ámitgatták, s az igazságtalan eljárás, melylyel a császár és felekezete a legujabb szerződések ürügye alatt ő felsége unokáinak (Fridrik gyermekeinek) öszves örökségét magokhoz ragadták, itt oly nagy neheztelést költöttek fel, hogy ő felsége, a parliament tanácsára, a spanyol házasságot s a pfalzgrófságot illető szerződéseket felbontottaknak nyilvánitá, elhatározván magát, a veszendőbe ment örökséget meg' visszaszerezni azon eszközök által, melyeket Isten az ő rendelkezésére állítand. Erre nézve tudtul adom lordságodnak, miszerint ő felsége most idején valónak látja, Bethlen Gábort jó hangulatban tartani, felbátorítván őt annyi jó szolgálat által a Portánál, mennyire lordságod képes, s buzdítván barátait, hogy őt kellőkép támogassák. Ő felségének szolgálata és érdeke kivánják hogy Bethlen Gábor mindenképen gyengítse a császár felekezetét, melylyel a legnagyobb válószinüség szerint háborúba fog keveredni.'[1])

Röviddel utóbb — 1624. július 16-án — Fridrik londoni ügyviselője, Russdorf Joákim, Bethlennek a hazájába visszatérő szenczi Molnár Albert ál-

[1]) Sir Thomas Roe: Negociations, 244. l. Zinkeisen J. V. Geschichte des Osmanischen Reiches, IV. k. 395. l.

tal emlékiratot küldvén Európa közügyeinek állásáról, értesíteni kivánta a fejedelmet, hogy

„Nagybritannia királya, a jobb ügy első oszlopa, eddig ugyan a békét ügyekezett visszaszerezni a keresztyén világnak, de most általlátván az ellenségek álnok fogásait, erélyesebben fog fellépni. Követeit küldte a dánhoz, a svédhez, a német fejdelmekhez, frigyet kivánván velök kötni; a franciával is sógorságra és szoros szövetségre akar lépni, Velenczét iránta való hüségében megerősíteni, a német alföldieket, megujitván velök a frígyet, hadakkal támogatni, — szóval, elkövet mindent szerencsés hadviselés megnyitására. Fennséges fia, Károly, pedig, a jólelkü ifju, okulva a tapasztalás által (mert sokáig volt Spanyolországban s látván mit várhat azoktól, kik magokat a világ urainak hiszik, ezelőtt hét hónappal dühösen tért onnan viszsza), azon van mindenképen, hogy növérét és sógorát gyermekeikkel egyetemben a számkivetés nyomoruságából ismét régi szerencsés állapotukba helyezze. A mult hónapban itt lévén Mansfeld gróf, a király s a koronaörökös tanakodtak vele a teendőkről, s a szükséges pénzzel Francziaországba bocsátották hadi készületek szerzésére, a franczia királynak is megnyerésére .... Mosolyogjon csak középszerü szerencse a frígyes fegyverekre, fogadom, halálos sebet veszen az ellenség, kivált ha fennséged is, a mi fő, segédtársul áll be a szövetségbe.“[1])

[1]) Petrovicsgyüjtemény, V-ik k. A M. Tud. Akad. Kézirattárában.

Sir Thomas Roe, Calvertnek adott válaszában fejtegette, hogy miután Bethlen kivált azért volt kénytelen a császárral békét kötni, mivel magát épen elhagyatva látta, mindenekelőtt csábitó igéretekhez kell folyamodni. Küldessék hozzá követ, ki vele szerződést kössön a protestáns szövetségbe való lépése iránt, ez hízelkedni fog hiuságának és nagyravágyásának; szemeltessék ki számára német fejedelmi nő, vérének, mit olyannyira ohajt, nemesbitésére, családjának felmagasztalására. Ha idejekorán ilyes eljáráshoz fognak a szövetségesek, akkor nem lesz nehéz őt ismét megnyerni s talán már jövő tavaszszal fegyverfogásra bírni; de ha ez elmulasztatik, örökre elpártolhat az ügytől, mert őt puszta széllel lángba hozni akarni, hívságos gondolat.

Roe még mielőtt e levelére ujabb utasitást vett, érintkezésbe tette magát a fejedelem konstantinápolyi ügyviselőivel, kivált a végre, hogy a Portával elhitesse, miszerint Bethlen, csak a Porta utólagos helyeslésének feltétele alatt köté meg Ferdinánddal az aprilisi békét; a fejedelemhez emberét küldötte, ki őt habozó, kétszinü eljárásának veszélyes következményeire figyelmeztesse, s ujabb kitörésre buzdítsa; emlékiratot nyujtott be — octoberben — a divánnak, melyben bebizonyítani ügyekezett: „hogy a Ferdinánd és Bethlen Gábor közt kötött béke az ozmán birodalomra nézve nem hogy előnyös volna, épen ellenkezőleg, nagy mértékben kártékony;“ végre, az Ausztriával ellenséges lábon álló hatalmasságok — Francziaország, Németalföld

és Velencze — konstantinápolyi követeit közös működésre hívta fel.

E mozgalmak nem maradhatván titokban, tudomására jöttek — talán csak részben, talán eltorzítva — de tudomására jöttek Eszterházynak; valaminthogy a nyugotról érkező postákat is bejelentették neki tiszántúli és erdélyi meghitt ismerősei. — Szükségesnek látszott, ezt a közlött és közlendő némely iratok typusának megmagyarázására itt röviden érinteni.

XVIII.

„Miután azokra nézve, melyekkel hivünket, nagyságos Gál Pétert Erdély fejedelménél a vele kötött szerződésre nézve megbíztuk, — irá 1624. december 10-én Eszterházynak Ferdinánd — mondott Gál Péter a fejedelem nyilatkozatát felségünknek meghozta: szükségesnek véltük, hogy a fejedelem a mi kegyelmes nyilatkozatunkat is vegye; erre nézve pedig hűséged véleményét is tudnunk kivánatosnak tartván, — íme küldjük párban mind Gál Péter utasítását mind Bethlen nyilatkozatát. Add értésünkre közösen az esztergomi érsekkel s a nádorral, vagy, ha ezek akadályozva volnának, külön magad nyolcz nap alatt, hogy nézeted szerint mit kell válaszolni, mit kell cselekedni ez ügyben"[1]).

Lehet hogy Eszterházynak is tanácsából indult most a kanczellár, Sennyey István, az 1625-ik év elején a fejedelemhez; — küldetésére vonatkozik s hozzá van intézve Eszterházy e levele:

„Szolgálok kldnek. Áldja meg Isten kldet. Akartam volna, ha mód adatik vala az dologban,

[1]) Kismartoni Levéltár: 1622—25. Eredeti.

hogy klddel szembe lehettem volna; mindazonáltal magam is méltó mentségit találván kldnek, jól vagyon így is az dolog, és az kld parancsolatja szerint valahány szóval én is akarám ezeket insinuálnom kldnek.

Először: Hogy az hová megyen Isten akaratjából kld, cselekedetet kérjen és keressen, telik lévén már füleink az igíretekkel.

Másikat: Nézzen be melljébe annak az embernek, s megtapasztalja, hogy most is fejében az én általam szorgalmaztatott dolog, [1]) és valamit mond, igér és cselekszik, mind azért az czélért vagyon, melylyel táplálni is káros, s kötelét elmetszeni is veszedelmes. Nekem úgy tetszik azért, hogy ehhez kelletik rendelni az dolgokat.

Harmadszor: Mindenestöl elfogyattaknak tart bennünket; kiben noha van valami, de nem úgy az mint ő gondolja; a mely initiumból azt véli, hogy származnak ezek az legatiók is, s azt viseli holmi kevánságiban is, és ha mi ellenünk való szándékja van, abban is; jó azért azt is megmutatni neki, hogy nem szintén vagyunk még abban az utolsó szükségben.

Negyedszer: Minthogy azt forgatta, hogy kész fegyvert fogni az török ellen, melyet hogy mi nem acceptálnánk, minden török barátságának okát azt adja: itt is azért, hogy parciusb cselekedhetnék néha, és ne menne egyik extremumtól az másikra mindjárt, megmutathatni neki, hanem hogy medi-

[1]) Főherczegnővel való házassága a fejedelemnek.

umot tartson, és kövesse előtte levő fejedelmeknek példáit; kiben neki nagyobb módja van, mint akármely előtte levő fejedelmeknek, kiváltképen mostani állapotjában az töröknek.

Ötödször: Én úgy remélem, hogy látván az mi mostani sok fogyatkozásainkat és tudván az Imperiumban levő motusokat is, azért is offerálja ily bátran az török ellen magát, elhivén, hogy nincs nekünk kedvünk ahhoz; mindazonáltal ennyére ajánlván ő felségének magát, ne adja bár semmi hadi erejét, se penig az török ellen azt ki ne nyujtsa, hanem veszteg lévén, adjon valami jelt az töröknek, hogy, ha parancsolnák is neki az mellettek való felülést, hogy nem cselekedhetné, mivel mindnyájan megunatkoztanak a magyarok az hadakozástól, s az ország népe is idegenséget vött ebből hozzája: s az lengyeltől is hogy tart; és ha mi hadi indulatokat cselekednék, sem országa sem maga személye nem volna securitásban; s holmi egyéb ratiókkal is: hogy az elmult esztendőben is csaknem rajta veszté; s annakfelette, hogy valamint mind az egész Imperiumban való hadakot is magára ne vonja, ottfenn ők összebékélvén; s ha meg merné mondani, hogy neki erős kötési is vadnak ő felségével, az kik semmi uton nem engedik, hogy nekik valami segedelmét mutathassa ellenünk, vagy azon kivül is valami oka lehessen az belénk való kapásban. Effélékkel s ehhez hasonlókkal, az ki az török részről is akadékjok lehet, mutassa meg azt az töröknek, hogy őhozzája ne bizzanak, mert semmi uton sege-

delmet nekik nem adhat; melyet fejekben vévén, most az mint vagyunk, többet szolgál véle, hogysem ha talám nyilvánvaló fegyvert fogna is.

Hatodszor: mivel az ő Budára küldött commisáriusi sem parsok nem lehetnek sem mediatorok, — mivel hogy parsok legyenek, az nekünk káros volna, s hogy mediatorok, azt a török nekik meg nem engedi, — az páter Káldinak adott ratiókkal arra kellene venni az embert, hogy ne bánná, ha mi nem engedjük meg az törökök közt való üléseket az ő commisáriusinak, az török nem engedvén mediatoroknak őket. Mert ha ott fognak lenni, nekünk magyaroknak örökkévaló gyalázat is leszen az, ha, keresztyének és magyarok lévén, miellenünk és országunk ellen ők az török igyet fogják forgatni. Más az: in dubium hozzák minden vélek való végezésünket is avval az ő jelenlétekkel; s az ki veszedelmesb: az is jön ki ebből, hogy, ha casu quo mi nem nyerhetünk, azt kevánja az török és azt is tartja s talám méltán is, hogy ővéle is felbomoljon minden végezésünk s fegyvert fogjon ellenünk; s nagysok több rosz sequelák is vadnak ezen dologban. Ad minimum azért ez három dolognak egyikére kellene mennünk: 1. Hogy ne bánná sőt annuálna nemadmissiójoknak, kivel mind minket kivenne azokból az félelmekből és inconvenientiákból, s mind magát megmenthetné az török ellen. 2. Ha az nem lehetne, és valami rupturára akarna az török érette menni, ottan foglaljanak harmadik helt ők az consessusban, ez nekik is becsületekre

leszen, s habebunt speciem mediatoris, mert úgy ülni nekik az törökök között mint törökök, hallatlan dolog. 3. Ha penig ugyan ez sem lehetne, mutasson ő securitást abban, hogy azoktól az következésektől nekünk ne kellessék tartanunk . . Mert ha ott akarja, hogy követi az török mellett legyenek, és jovallói lesznek az török kevánságinak, nyilván következik, hogy maga is in dubium hozza azon véle való végezéseket, kire nézve méltán követhetjük az ujobban való securitást; és ugyan ki kell egyáltaljában tőle venni, hogy mint érti ezt ő, és mint igazít el ebben bennünket, . . ha tartozik segedelmet nekik ellenünk adni, ha nem egyébre nézvén, Erdélt tekintvén . . Kik ha így volnának, nem volna nagy haszna sem az kedveskedésnek sem az véle való végezésünknek; melytől én igen félek, hogy így is ne legyen.

Hetedszer: Az imperiumi hadnak dolgában is valami lument kell neki adni, mert bizonyos, hogy mentenek most is valami követek onnét hozzájok, az kik mind biztatják s mind irgerlik, s magok dolgát exaggerálják . . . . . .

Az ott való emberekkel is kellene ad partem beszéleni kldnek az mi hazánk állapotjáról; s kiváltképen az erdélieknek talám nem ártana, ha mi jó occasio adatnék az dologban, megnyitván szemeket, kötések szerint való csendességre őket inteni, s félelmét is hadakozásoknak eleikben adni s az ő felsége hozzájok való kegyelmességét is, hogy mind ennyi ellenkezések után is mind az ő libera electió-

jokat igen tueálja ebben az törökkel való traktában is, s mind egyéb megmaradásokat is kevánja.

Volnának, csak az mint az pennára jőnek is, egyéb insinuatiók, de látja, tudom, mind ezeket, kld; kire nézve elvégezem irásom; hanem hogy kld, ha mód volna benne, kijöttének előtte is certificálna ide bennünket némely dolgokról, igen jó volna, hogy ittvaló traktánkot is, kit ím még csak el sem tudtunk kezdeni, tudnánk dirigálni. Engem ott gonosz embernek mondanak, jól tudom, s kiváltképen talám valami levelemet nehéz neven vötte;[1]) de mentségem az: hogy mindazokat jószántomból és az közönséges megmaradást nézvén, irtam. Tartsa meg Isten kldet, és hozza meg jó egészségben közinkben igen hamar. In Ujvár 9. Januarii 1625.[2])

Sennyey még nem érkezett meg Erdélyben, midőn a fejdelem válaszul a Károlyihoz intézett emlékiratra e levelet intézé vala Eszterházyhoz:

„Spectabilis ac magnifice, nobis honorande. Kld. levelét, melyet Ujvárban 16. Decembris[3]) iratott nekünk, 11. praesentis hozá meg Károlyi uram szolgája, kit megolvasván, megvalljuk, hogy sokat csodálkozunk rajta, abból nyilván látván császár ő felsége mifelőlünk való igen nagy hihetetlenségét (úgy mondjuk mindazáltal ezt, hogyha ő felsége is kddel egy értelemben vagyon). Noha bizonságunk az Isten, hogy ő felségéhez szivünknek igaz tökéletes

[1]) A felebb, december 7-én Károlyihoz irottat érti. [2]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. P. I. Egykoru másolat. [3]) Ugy látszik, hogy e napig haladván el a levél elküldése, a kelet napja is ahhozképest megváltoztatott.

letességét oly sinceritással declaráltuk vala, kinél mi többet gondolni nem tudunk; de ha az confidentia nem lehet, arról mi nem tehetünk. Az egy Istennél egyéb az hitet emberben nem olthatja; talám ő szent felsége nem akarja, hogy az igaz egyesség szálljon közinkbe; legyen az ő szent akaratja.

Klddel disputálni semmit nem akarunk, noha az materia oly az kd. irásában, mely igen disputabilis volna: és talám megis mutogathatnánk, hogy más értelemben kellenék jam tandem kldnek mifelőlünk lenni; de vévén eszünkben, hogy akármely igaz ratiókkal támogatnánk causánkat is, kldnél mindenek hihetetlenek: arra nézve sem magunkat azoknak iratásával, sem kldet olvasásával nem fárasztjuk. És noha természetünket az kld. természetitől igen különbözni ismerjük, elménk is alacsonban discurrál az kldénél, mindazáltal nem bánnánk, mikor ezekről klddel egy nap conferálhatnánk; de mivel abban mód nincsen, mi sem sollicitáljuk. Hanem az mit kld. levelében legnagyobb difficultásnak ír lenni, és abból Magyarországnak veszedelmét félti, arra kldnek egy szóval irhatjuk: hogy nem egy értelemben vagyon velünk. Mert abból sem császárnak ő felségének gyalázatja, kára, sem az országnak veszedelme hogy nem következett volna, hanem inkább igen hasznosan, dicséretesen ő felségének nagy méltósága szerént concludáltathatott volna az frígy, ezt mi az dolognak ilyen eventusával bizonyíthattuk volna meg, oly reménségünk volt Istenben; csak ilyen infamiával ne gya-

láztatunk vala meg az ő felsége commissáriusitól, az vezérnek irott levelek által, melynek igaz pariája nálunk vagyon. És noha mindaz Portától s mind az budai vezértől felette igen szorgalmaztattunk commissáriusinknak melléje küldések felől: mindazáltal csak érthettük volna idején ő felségének ahhoz teljességgel kedvét nem lenni: noha nagy suspiciótól magunkat meg nem ótalmazhattuk volna ugyan az Portán, ki miatt periclitálhattunk volna is, de mégis módot kerestünk volna abban, hogy az mi commissáriusink odavaló meneteltől üresek löttek volna, holott ő felségével minekünk concludált békességünk lévén, magunkért semmi szükségünk nem volt odavaló küldésekre commissáriusinknak. Nem is adtunk instructiójokban, hogy semmit ott traktáljanak, annálinkább más koncza felett alterkálkodjanak; de emlekezünk arra, hogy ő felsége, magunk szolgája Tatai György által is kegyelmesen intett sőt kévánta, hogy az törökkel való accordónak végbenmeneteliben ő felségének igyekezzünk hasznos szolgálatot praestálni. Azt gondolván, hogy igen kedves dolgot cselekedünk, nem keveset munkálkodtunk benne; Gál Péter barátunk szintén olykor érkezvén hozzánk, mikoron készitettük commissáriusinkat, és mikoron declaráltuk volna méltó ratióit expeditiójoknak: noha instructiójában nem volt, mindazáltal értvén az dolgot, consentiált neki, és úgy bocsátottuk őket oda. Mostan értvén klteknek mely igen ellene legyen azoknak ottlételek, megirjuk mindjárt az vezérnek

és instálunk nála visszabocsátásukért, magoknak pedig megparancsoljuk: azon legyenek minden uton, hogy onnét visszajöhessenek; és ha semmiképen el nem akarná bocsátani is őket, hanem jelenlételeket kevánná, semmi dologhoz ne szóljanak, se tanácsolják őket. Mi nem bánjuk, irja meg kltek is, hogy azoknak praesentiájában nem akar vélek traktálni; minekünk könnyebb veszteg ülve néznünk mindenfelé; mert ugyanis nem volt semmi kedvünk, ilyen két hatalmas fejedelem közzé az mi alacson személyünknek interponálására, sok okokból. Hogy az vezérnek akaratja ellen emberinket visszahozhassuk, immár abban módunk nincsen[1]), de bizonyosan megnyugodjék kld abban, hogy mi ehhez az tractatushoz semmit, sem titkon sem nyilván, nem szólunk és nem igazgatjuk, kltek traktálja és concludálja igy, az mint magoknak tetszik.

Nem reménlettük volna soha ez nagy alteratiót az ő felsége nagy kegyességgel adott resolutiójához és kegyelmes maga ajánlásihoz képest, sőt tel jességgel elhittük, s valóban megnyugodtunk vala abban, hogy az Úristen immár az tökéletes confidentiát szintén megadja. Bizony szónkra irjuk, mi is minden idegen gondolatokat, kételkedő hitván scrupulusokat szivünkből kirekesztettünk vala, és abban fárasztottuk elménket, mint szolgálhassunk ő felségének, de ím mindenek különbek voltak. Ő

[1]) Bethlen saját kezével itt a lapszélre ezt irta: „ha vissza nem akarná őket bocsátani.“

felsége is 16. Decembris iratott levelet nekünk, kiben tudósított ő felsége, hogy bizonyos követét az szentinnepek eltelések után mindjárt expediálja hozzánk, ki ha eljön, örömest kevánjuk érteni, ez nagy hihetetlenségnek honnét keljen mégis eredetet venni, mert okot semmi effélére nem adtunk. Mindazáltal mi az ő felségének való kedveskedő szolgálattól meg nem szününk; kld is jóakarójának hogy tartson és barátságunkkal, ha mire illendőnek ismer, hogy éljen, szeretettel kevánjuk. Eandem bene valere desiderantes. Datum in civitate nostra Alba-Julia die 13. Januarii 1625. Benevolus Gabriel.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litt. principum Transsylvaniae. Eredeti.

XIX.

Eszterházy, úgy látszik, még egy ízben sürgette elbocsátatását az érsekujvári főkapitányságból, sürgette helyettesítését a békeértekezletben. E sürgetésre érkezhetett válaszúl Ferdinándnak 1625. január 17-én kelt következő levele: ‚Vettük folyó hó 2-án kelt iratodat, s tartalmát megértettük; hüségedet mindannyiszor tapasztaltuk, valahányszor Magyarországunk javán, hasznán munkálódtunk; egyebet ezentúlra sem várunk tőled. Működésedben semmi által se zavartasd magadat; ha miatta baj fenyegetne, oltalmunkra számot tarthatsz.'[1])

E levélnek s egy mindjárt más nap keltnek vétele után, melyben a császár által értesítetik, hogy hír szerint a jägerndorfi herczeg egykori udvarmestere s ezenkivül még a franczia király némi küldötte Bethlenhez készülnek, kiket, ha Magyarországon át veszik útjokat, elfogni kellene, s irományaikat, vallatásaikat Bécsbe küldeni,[2]) — e levelek vétele után Eszterházy elvégre Komáromba indult biztos-társaihoz, kiknek egynémelyike itt már

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Eredeti. [2]) Ugyanott: 1615—29. Eredeti.

hetek, hónapok óta veszteg ült. Megérkezése folyamatba látszott hozni az ügyet.

„Vettük méltóságod levelét, — irják 1625. január*ius utolsó napján a vezérpasának* Eszterházy és társai Komáromból — s a mit irt nekünk, azt megértettük. Dicsértessék az Úristen, mert abban megegyeztünk, hogy mi Tatára, a ti hatalmas császártok biztosai pedig Zsámbokra jőjenek. Kérjük tehát méltóságodat, hogy császárjának biztosait minélelőbb Zsámbokra indítsa; Isten kegyelmességéből mi is holnap vagy holnapután Tatára fogunk menni, hol közel leendvén egymáshoz, az értekezletre alkalmas helyről s arról, hogy mindenik fél hány személytakar ama helyre magával vinni, barátságosan végezendünk.“

Ferdinánd biztosai 1625. február elején csakugyan Tatára jöttek, de innen február 8-án panaszlevelet irtak a vezírnek, hogy a Porta biztosainak Zsámbékon még mindig semmi nyoma; más részről pedig megértették, hogy a kanizsai törökök a kéménd-kapornaki kerületben huszonöt magyart megöltek, hetet fogságba ejtettek, egyébkint is nyomorgatván a köznépet; ők tehát Tatából szintén távozván, vissza Komáromba mennek.

1625. február 12-én Hosszutóti Györgyöt csakugyan már Komáromból küldik Budára a vezírhez, következő utasítással:

„Hogy nem mi vagyunk okai a késedelemnek, azt így kell megmutatni:

Először, hogy mi már fél egész esztendeje,

hogy itt vagyunk és várjuk az ő követeknek eljövését s ők még csak most expediálták őket. Másodszor, hogy ily dolgokkal csinálták ezt az haladékot, az ki semmi uton nem illette az traktát, úgymint Bethlen követinek jelenléteknek kevánásával és az helyén való válogatással; holott az mi Bethlen követinek jelenléteket illeti, emlekezhetik a vezér arra, hogy gyakortasággal volt már efféle trakta az két hatalmas császár között csak keves idők alatt is, de senki nem itélte oly elégtelennek az két hatalmas császárt, hogy magok főuri emberi által nem végezhettenek volna egymással; csak szintén ím ez mostani példa mutatja azt, melyhez mi hasonló példát nem látván, ha nem akartuk is jelenléteket, méltán cselekedtük. Az másik dologban is, úgymint hely dolgában, mi uj dolgot semmit nem kevántunk, hanem az régi szokást akartuk megtartani, úgymint, hogy mindenkor az mi ditiónkba jöttenek ők, az mint erről példa őmaga az zsitvatoroki végezés, szőgyéni, komáromi, körmöndi, egerszegi, sőt szintén az bécsi is. Mindazonáltal engedtünk ebben is és elmentünk volt Tatában,[1]) az holott nyolcz napot mulatván, sem köszöntő embereit az vezérnek sem az mi hozzá küldött emberinket nem láttuk; sem commissáriusit Zsámbokban az hagyott és végezett napra el nem küldte; sőt ingyen leveleinkre csak választ sem adott, melyet az mi urunk méltó-

[1]) Nostros homines in pagum deditium collocando, mondja a más nap, a vezírnek írt levél

sága ellen látván lenni, úgy kényszerítettünk visszajőni . . .

Ezeket értvén, ez kétrendbeli quaestiót támaszthatják, úgymint: Egyiket, hogy lám azelőtt készek voltunk traktálni ezekkel az őtőlök küldött commissáriusokkal, s miért nem most? Másikat: hogy ők magok offerálták ezelőtt magokat, hogy Almáson legyen az trakta, s mi akkor nem akartuk, s hát miért kevánjuk most? Kikre így kell felelni: hogy mikor mi az ide küldendő commissáriusokkal való traktánknak annuáltunk, akkor még mi nem remélettük, hogy az ki az ő részekről fő commissárius, annak csak delegatusi jőnek az traktára; kit mivel most értünk, méltósága ellen volna az mi urunknak, ha mi plenipotentiáriusok lévén, az más részről való plenipotentiáriusnak subdelegatusival együtt minnyájan traktálnánk; hanem magunk közzül is küldünk egyetkettőt és delegálunk másokat is. Az hely dolgát a mi illeti, azt is úgy traktáltuk és ajánlottuk, ha magunknak kellett volna odamennünk; de mivel már változott az dolog, nem bánjuk, bár Almáson legyen az trakta avagy akár Bajon. Hol penig egyáltaljában azt kevánják, hogy magunk személye szerint jelen legyünk: különben az aequalitás nem lehet, hanem ha ők avagy magok szintén ide jőnek avagy legalább Szőnynyé .... Accelerálja az vezér az jó és szent békességnek kezdetit . . . Ők az ő delegatus commissáriusit bocsássák Bajban avagy Almásra; és mi is, ha Bajba akarják hogy legyen az trakta, Tatába küldjük

bizonyos főrenden levő emberinket és delegatus commissáriusinkat, úgy hogy egyszersmind ők Bánhidáról menjenek Bajba s ezek az mieink Tatából; hol penig Almást választanák, mi Szőnben küldjük az mieinket, s ő az vezér akármely falúba Almáson alól; és hogy úgy induljanak egy akaratból meg, hogy egyszersmind érkezhessenek Almásra be, és ott szembe lévén egy közháznál, mindjárt mindenekről traktálhassanak. Holott penig egyáltaljában azt kevánja az vezér, hogy mi magunk személyünk szerint oda menjünk és velek magunk traktáljunk, azt mi semmi uton nem cselekedhetjük. Mert a mint az vezér az ő részekről fő és teljes hatalommal való commissárius, úgy mi is az mi kegyelmes urunk részéről; és így ha mi csak az vezér delegatusihoz mennénk, sérelmével lenne az a mi kegyelmes urunknak méltóságának . . . Mindazonáltal ím mégis megcselekeszszük azt, hogy elmegyünk magunk is Szőnbe, ha ugyan magunkkal akarnak traktálni; és ők jőjenek Almásra, s ide Szőnre elvárjuk őket . . . Immár az három közzül melyiket választják, azzal szabadok legyenek.“[1])

Nehány nap mulva pedig Hosszutóti után Bakó Ferenczet uj utasitással küldvén, ekkép nyilatkoztak:

„Az haladék, kiben már egész három hónap mult el, ő felségének méltósága ellen is vagyon és minekünk is unalmas; kérjük azért barátságosan az

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Másolat.

vezért, hogy ha ugyan valóságos kedve vagyon az szent békességnek elvégezéséhez, holmi kicsin nehézségeket letegyen, és mennél hamarébb commissáriusit elbocsássa. — —

Az mi penig az vezér nehézségit illeti, t. i. ez három dolgot, úgymint: az hatalmas római császár hitlevelének kevánságát (a vezír nem elégedett meg a commissáriusokéval); az helnek, az hová gyűljünk, alkalmatosságát (a commissáriusok Komáromba kivánták a török biztosok küldését, hol Althan betegen feküdt); és Bethlen követinek az traktában jelenléteket" (Eszterházy ezt, mint felebb láttuk, ellenezte).

Azon esetre, ha a vezír nem tágítana, „adja elő e resolutiónkat:

„Először: hogy mi az mi kegyelmes urunktól, az római császártól, az hitlevelet meghozattuk, melyet készek vagyunk ilyen okon odaadni, hogy az ő császárok nevével a vezér nekünk is hasonló hitlevelet adjon, azt kevánván az mi császárunk méltósága.

Másodszor: Noha elég alkalmatlanságunkkal leszen ez is meg, de ha ugyan egyebet nem akar az vezér benne, legyen inned Párkány felől az trakta, falún, úgy hogy mi Izsa nevü falúban gyűljünk s ők Madarra, s onnét osztán mindmi s mind ők Marczelházára menjünk, s ott gyülvén össze, úgy kezdjünk Isten akaratjából az jó vegezéshez; onnét mégis ha akadékunk esnék az Duna miatt is, hogy ide vissza nem jöhetnénk, Ujvár felől mind élésünk

lehet mint egyéb alkalmatosságunk. Harmadszor: noha semmi dolgunkot nem arányozzuk az Bethlen követivel, mindazonáltal, minthogy ők ily igen kevánják hozzánk való jöveteleket, s kér az vezér is, hogy ide jöttöket megengedjük, nem bánjuk ottan ha eljőnek, s meghalljuk őket, mit akarjanak és kevánjanak. Kiről többet semmit nem is kell szólani.“[1])

A török biztosok, kik, úgy látszik, a mely nap a ferdinándiak vissza Komáromba mentek, az nap érkeztek Zsámbékra, innen ekkép mentegetődztek, illetőleg, vádoskodtak:

„ . . . . Nagyságtok, jó szomszédbarátink, azt magatok jól tudjátok, hogy mikor mi Budán volnánk, . . ily emlékezetben voltatok, tudniillik: Első az volt, hogy mi Kakad nevü falúban avagy palánkban legyünk, és az nagyságtok résziről valók Sződinyben; és úgy az két hely között egy helt válaszszunk, úgy mond, mely helyen traktálhasson az két rész. Második az volt kevánság: hogy mi Niszmeltt és az nagyságtok részéről valók Szőntt lévén, Almás legyen az traktahely. Harmadik penig az volt: hogy nagyságtok Tatában, mi peniglen Csámbékban legyünk, és között legyen az trakta. Erre nagyságtok ráállván, Tatában jüvettek és mi is Csámbékban jüttünk, mely ittenlétünknek ideje immár egész 16. nap. Az mint hogy az elébbeni fogadástok tartja, jűjetek Tatában . . . . Mennye

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Másolat.

ideje, hogy egymáshoz irogatunk, jűnek s mennek embereink; és mikor hogy szintén immár helyrejütt volna az dolog, nem véltük volna, hogy ismeg megtérjen nagyságtok az értelemből; mert mi fogadásunk szerént idejüttünk és most is itt vagyunk... Valamit irjon legyen kltek, az vezérnek ő nagyságának tudtára adtuk . ; valaminemü válaszunk jüvend, nagyságtoknak tudására adjuk. Magunk részéről peniglen mind ez világon és mind az más világon semmiképen bűnösnek magunkat nem vallhatjuk . . "[1])

A budai vezír is a késedelem okát Ferdinánd biztosainak eljárásában keresvén, Eszterházy martius 9-én „az hatalmas római császárnak, az szent békességnek traktájára rendeltetett plenipotentiáriusi" nevében, ekkép válaszolt:

„Sokképen megmutatván annakelőtte is azt, hogy mi semminemü halogatásnak okai nem vagyunk, mostansággal szót szóval nem kellene váltanunk; de mivelhogy az mikor szintén már sok üdővel azelőtt irt levelünkre és méltó kívánságunkra mind te nagyságodtul s mind az tőletek rendelt commissáriusoktul az utolsó választ várnánk az szembenlételről, íme minden várakozásunk kivöl oly irását vevők az te nagyságod velünk traktára rendelt commissáriusitól, az ki mind az mi kegyelmes urunknak császárunknak méltósága ellen va-

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Másolat.

gyon, s mind minekünk böcsületünk ellen, és te nagyságod ellen is sőt az magok hivatalja ellen is.

Először is . . . mennyi ideje már annak, az mioltátul fogvást mi arról irtunk, hogy készek vagyunk Baj nevü falúban elmennünk és tiveletek ott szembenlévén . . traktálnunk; de íme mindennyi haladék után is, nem hogy commissáriusi nagyságodnak az nevezett helyre eljüttenek volna, de ingyen csak választot is nem adtanak levelünkre arról, ha jűnek-e, avagy nem; hanem nagysokára, nem tudjuk micsoda indulatból, az te nagyságodnak szóló levelet küldték ide az Zsámbokban levő commissáriusok, más valami levél másával, az kit, az mint értjük levelekből, nekünk akartak volna küldeni, [1]) melyekből igen nyilván megtetszik, . . . nemcsak hogy ott tartóztatták az nagyságod nekünk irt választját, hanem ám mágok megirják, hogy azt másoknak tanácsára nézve visszavitték Budára te nagyságodhoz, az magokét is vissza beszélették Zsámbokból; az kivel magok ellen megbizonyitották azt, az melylyel először is levelekben minket vádolnak, hogy mintha mi gyanakodnánk abban, hogy volnának valakik, az kik nem volnának kivánói az szent békességnek.

Másodszor: minket igen illetlen szókkal illettek, az melyet sem arra nézve, hogy mi az hatalmas római császár főplenipotentiáriusi vagyunk, ez

[1]) Azaz: ők vagy tévedésből, vagy szándékosan, a vezírhez irt levelet Ferdinánd biztosainak küldték, mely levélben élesen nyilatkoztak rólok, s melyhez, hogy a vezír lássa, a bizottságnak irott levelet is kapcsolták.

dologban nem érdemlünk tőlök; sem arra nézvén hogy, ha méltóságunkban s hivatalunkban s értékünkben is nagyobbak náloknál nem volnánk is, de kissebbek nem vagyunk semmiképen. Azért hazudtolni minket nekiek nem kellett volna, mert abban mi igazat irtunk, hogy mind az nyolczad nap alatt is, míg Tatában voltunk, semmi bizonyost az ő Zsámbokban való jövetelek felől nem tudtunk. És noha, úgy vagyon, Gsan Pál együtt jütt övelek ki Budáról; de akkor az mikor ők Zsámbokban érkeztenek, már mi itt Komáromban voltunk. Kire nézve, méltatlanok vagyunk, hogy hazugsággal feddjenek bennünköt, s tőlök azt mi semmiképen fel sem vehetjük; s mi mindjárást az mi kegyelmes urunknak tudtára is adjuk, hogy micsoda böcsületben tartsonak legyen bennünköt az ti részetekre való commissáriusok; és reméljük, ezen dolgok az Portán is tudva lesznek rövid nap; kire, elhittük, te nagyságodtul sem volt nekiek tanuságok.

Harmadszor: irják azt is levelekben, hogy azelőtt négy öt holnappal végeződött volna az el közöttünk, hogy mi Tatában, ők Zsámbokban jűjönek; . . de ebben is, noha nem ennye üdővel, az mint irják, lött az Tatában való menetelről való végezés, lám, nyilván vagyon, hogy elébb elmentünk volt oda; s az nem mi vétkünk, hogy az ti nagyságtok részéről az végezés szerént, akkor az mikor mi Tatában, ők is Zsámbokban nem jöttenek; nem mi azért, hanem ők mind az haladéknak oka; . . . és azt, mint te nagyságodnak irják, hogy mi őket az

mi utolsó levelünkben ide Komáromban híttuk volna, az is különben van.

Negyedszer: nevetséges hireket írtanak te nagyságodnak, kit igen csudáltunk, micsoda bolond emberek gondolhattanak; mert az oly nem igaz, hogy Prágában valami változás lött volna, mint ha valaki azt mondaná, hogy Buda Konstantinápol, avagy Komárom Bécs vagy Róma; az mint jobban megérti ezután te nagyságod. Mi nem is irunk hirt te nagyságodnak; hallja mástól. Istennek hála, nem maga országit és javait az mi kegyelmes urunknak keresik, ha kik ellene volnának is; hanem az kit ők elvesztettek, és az mi császárunk fegyverével vött el tőlök, csak azt kevánják; kit ha megád is az mi kegyelmes urunk, ő ugyan római császár marad, s nem is másoknak hanem maga híveinek fogja adni . . .

Ezekről irnak, úgy tetszik, az te nagyságodtól rendelt commissáriusok magának nagyságodnak; s viszont az mely levelet nekünk akartanak irnya, ez niégy dologról akartanak emlékezni, úgymint: hogy mi őköt Tatához csak szintén az álgyu alá akartuk vinni; és hogy ők ott huszonnégy nap várakozván, tovább ott nem várakozhattanak volna; és az mint mi ide Komáromban, úgy ők is Budára visszamentenek volna; és hogy már Budáról akarnának traktálni. Az mi azért az mitőlünk nevezett helt illeti, hogy Tatához közel volt, azért hozzánk gyanakodnak, az semmiképen nem illenék ő kegyelmekhez, holott Isten oltalmazzon csak gondol-

kodásától is annak minket, hogy ott Baj nevü falúban is szintén oly bátran nem lehettenek és traktáltanak volna, mint szintén Zsámbokban ; s nem is az két hatalmas császár egymásnak adott hitleveléhez illendő elmélkedések ezek. Más az: ha ezt nem akarták, ottan csak elmenetelek előtt választ adván az mi levelünkre, jelentették volna meg akaratjokat és kivánságokat vagy igyekezeteket, s mégis illendőbb lött volna cselekedetek; de mivelhogy minekünk azt irták, hogy te nagyságodtul várnak és akkor bizonyos választ adnak: nem tudjuk, ki nem ütközhetnék meg abban, hogy az mint most magok leveléből megtetszik, nekünk és nekik is választok volt te nagyságodtól, mindazonáltal mind az magok ajánlása ellen s mind az nagyságod parancsolatja ellen különbet cselekedtek, meg nem küldvén minekünk az te nagyságodtól nekünk irott levelet . . Az penig micsoda trakta fog lenni, az kit írnak, hogy Budáról leszen, azt ő klmek tudják ; de el kell hinni, hogy annak az szegény község nem fog örülni, oly dolog leszen.

. . . . Mind Isten mind ez világ előtt protestálunk, hogy mi sem ennek az hosszu haladéknak sem az közinkben jütt akadékoknak okai nem vagyunk . . Ezeket ő fölségének is megirtuk, reménlvén, hogy mind az maga méltóságának megtartására, s mind hiveinek és országinak oltalmára szorgalmatos gondviselése és vigyázása leszen. Erre penig hogy te nagyságod igen hamarsággal választ adjon, kérjük te nagyságodat; és hogy minden

akaratjáról is tudósitson bennünket, kérjük azon is; mert mi is az mi kegyelmes urunknak méltóságának sérelmével ezeket az sok véghetetlen késedelmeket nem viselhetjük, megtartván mindazáltal az jó módjával való szent békességnek traktájához kedvünket . . . "[1]).

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Másolat.

XX.

Ilyetén feleselések, vádak és ellenvádak között folyt le mártius, míg végre Párkány és Szölgyén között Kőhid-Gyarmat szemeltetett ki az értekezlet helyéül.

Az itt követendő eljárásról Eszterházynak kétrendbeli irata maradt reánk.

Egyike így szól:

„Minthogy constál, hogy az török kivánta császár urunktól az békességet, az ő fölsége reputatióját mindenben az szerént kell rendelni, hogy ez az első böcsület ne labefactáltassék.

Az helyre jutván, meg kell várni, hogy az mintők először kevánták császár urunktól az békességet, az szerént ők praemittálják az salutatiót is, s úgy aztán küldjünk innend az mi részünkről is köszönő embereket hozzája.

. . . . . .

Szükséges mindenképen, bátorságosb és böcsületesb is, hogy az trakta mezőn legyen, az hová minekelőtte kimennének az mi részünkről, in certa distantia valami három vagy négy sátort kell föl-

vonatni, kiknek az egyikét jól elől kell magán fölüttetni, s az többit közel egymáshoz utánok.

Azután . . . kevánni kell tőlök, hogy in eadem distantia, mint az mi egynehány sátorunk az egy első sátorhoz, üssék ők is le az magok sátorit.

Ezek meglévén, úgy kell azután az commissárius uraknak az megnevezett helyre kimenni, oly módot és rendet tartván az dologban, hogy ecczersmind érkezzenek ők az ő sátorokhoz, s mind mi meg' az mienkhez; az holott magok az commissárius urak, szekerekről leszállván, menjenek be az első sátorokban, melyekre mind magyar s mind német főrendek is leszállván, és úgy egymásközt először beszélgetvén, úgy kelletik azután ecczersmind bemenni az közhelyen fölvont sátorban mind az két részről való commissáriusoknak; az mely sátorban hosszu szőnyeges asztalnak s székeknek készen kelletik lenni.

Az kísírtő lovasok mind lovok hátán legyenek, valahány főember kivöl, az kik az commissárius urak köröl forgolódjanak; s az gyalog is az szerént mindenkor rendben álljon; kiket attól igen meg kell őrzeni, hogy egymással ne általkodjonak, és senki semminemü veszekedésre okot ne adjon; sőt még az egymásközt való beszélgetést is igen meg kell tiltani.

Itt egy quaestio támadhat: ha ők proponáljonak-e elébb avagy mi . . . , arra nézve hogy ők voltak inditói az békeség traktájának? kiben könnyü resolutio lehetne, ha törökkel nem volna az

dolog, oly törökkel penig, az kik, ím látjuk, hogy keresztyén felebarátinak segedelmiben bíznak. De mivelhogy ismerjük már őköt, nekem az tetszenék, hogy mindjárást az szembenlételnek idején praemissa salutatione az plenipotentiát előkérvén tőlök, és az mi plenipotentiánkat megmutatván, nekünk kelletik proponálnunk, mert ha . . . mi proponálnánk elébb, sok praetensiójoktól elvonszszuk az kit ők proponálhatnának; . . . kit azért is javallok, hogy ezzel megmutassuk, mivel mi csak az ecczer meglött békességet akarjuk complanálni és semmi uj traktához nem akarunk kezdeni; és viszont hogy megtessék az is, hogy mi vagyunk az sérelmes felek s minket illet az panasz. Mivel nyilván vagyon, hogy mivel az ő császárok, ki után harmadik már, minemü végezést tött legyen az mi császárunkkal az Zsitvatoroknál, melyet azután az második császár is, úgy mint ez mostaninak praedecessora, confirmált, sőt ez az mostani is; ki ellen menye cselekedetek estenek az ő részekről, nem szükség sokat szólani felőle, mert nyilván vagyon az is az egész világnál. Azért mindenekelőtt abban való eligazitást és satisfactiót kevän az mi kegyelmes urunk; hogy az meglévén, az mit ezután velek köt, bizonyosabb lehessen; és hogy ujat semmit nem is akar és kevän végezni velek, hanem csak az mit egymásután mind az három császár erős hitlevelekkel megerősítettenek, annak minden punktban való megtartását kevänja, és az mik ezek ellen történtenek, annak is eligazitását; és hogy ugyanazon vé-

gezés szerént, az kik azon két császár közt való szent békességnek bontói voltanak, szükséges hogy azok is megfeddessenek; és oly móddal legyen az két császár közt való végezés, hogy akárki ennekutána fel ne bonthassa azt.

Ezeket in generalitate először proponálván nekik, azt kell meglátni, mit felelnek ők reá; és azután, ha vagy valami kevánságokat jelentik meg, avagy mitőlünk kevánják azt, hogy micsoda az, az kit mink az békesség ellen való cselekedetnek tartunk, és mi legyen az mi kivánságunk ahhoz alkalmaztathatjuk a dolgot. Ha proponál valamit, vagy mindjárt vagy üdőt vévén hozzá, meg kell nekik felelni; hol penig az mi kevánságunkat tudakozná, mi legyen, készen kell tartani, és mindjárást be kell azt is adni. Ott kevánhatjuk osztán Vácznak meg adását; az kárért, melyeket töttek az frígy ellen, Esztergomat; az rabokat viszont, az kik nálok találtatnak, vissza hogy adják; az holdolt falúkat, az kiket ujonnan holdoltattanak ugyan az frigy alatt, hogy megereszszék; adajokat az szegény községnek, az mint már az alkuvás egyszer velek vagyon, följebbre ne verjék, hanem az régiben tartsák meg őköt; az ujonnan csinált palánkokat azon békesség ellen hogy elnyomnák; az nemes rendet és az vitézlő szolgáló népet is hogy szabadságokban megtartsák; az holdult falúkra az végházak közűl hogy azon végezés ellen semminemü praetextus alatt az török ki ne járjon; ha ki közűlök valami csintalanságot csinál és az nevén nevezvén bemond-

ják nekik, azokat megbüntessék és több efféle dolgokat, az kik az instructióban bennvadnak, úgy kell catalogusban venni.

Az mikor penig valami oly kérdés vagy difficultás támad egymás közt, az ki consultatione indiget, őket ott hagyván, az hátrább való sátorokban recipiálhatjuk magunkat és ott de facto consultálkodhatni.

Animadvertálni kell azt is, hogy Szőgyénből, ha lehet, mindenkor hat órakor kelljen megindulni."[1])

Következik a másik:

„1. Ha történetesen arról vádolnának a törökök, hogy mi őket Ujvárnál megtámadtuk, midőn a nádor, ő felsége engedelmével már alkudozásba ereszkedett Bethlennel: azt kell mondani, hogy mi őket rajt értük a csínon; hogy nékem amaz alkudozásról és végezésről nem volt semmi bizonyos tudomásom; s hogy én uramnak abba való egyezéséről nem voltam értesítve. Aztán, ők magának a fejdelemnek akaratján kivül s igéretök ellenére számos rabokat vittek ki Magyarországból. Mi legfőbb, kezemben van az akkor Bethlennel alkudozott nádor levele, melyben felhí, hogy rájok támadjak, hogy verjem vissza ellenünk irányzott minden ellenségeskedésöket, ez lévén a fejedelemnek is nézete.

2. Nógrád a vár alatt lévő mezőváros nélkül, melyet a törökök felperzseltek, alig fog megállhatni, mert szűk lévén, nem fér meg benne elégséges

[1]) Kismartoni levéltár : Tractat. Turc. I. Egykoru másolat.

lovas és gyalog had. Ehhezképest, kivált ha Váczot nem kaphatjuk, semmi értékkel sem fog birni, a vácziak által is fogván háborgattatni. Árokkal tehát és palánkkal mind hajdanában kellene körülövezni; s a zsitvatoroki czikkelybe, mely a palánkok öregbitéséről szól, gondolom, lehetne ezt is beiktatni.

3. Csekély véleményem szerint Vácz visszaadását minden esetre kellene kívánni; . . . ha mindazáltal ez nem volna elérhető, ha miatta felbomlanék az alkudozás: akkor legalább függőben kellene tartani a kérdést, jobb alkalmatosságig kezökben hagyván egyelőre a helyet.'

„4. Az kárért mivel öreg végházakat nem kérhetünk rationabiliter, ők is falúkat pusztitván, falúkat kérhetünk tőlök, s azt bár ne mind együtt hanem szaggatva; itt az 60 falút Esztergomnál, Egernél megannyét; s az szerént Kanizsánál.

5. Mivel hogy ők még falúkat is fognak kérni, arra azt kell felelni, hogy az nem a zsitvatoroki végezés, azért ujra semmire nem megyünk, s csak elő se hozzák, holott, nám, az ő urok levele is azt tartja, hogy csak az mi az ellen esett, azt kevánja eligazítani. Azért arról semmit ingyen csak szólani sem akarunk, s ők se szóljanak, hanem adják viszsza azt, az mit az békesség alatt elfoglaltak s tartsák az békeséghez is magokat.

6. Az mikor várakat kezdenének kérni, meg sem kell hallani, hanem fölkelvén dissimulálni kell, hogy mindjárt elmegyünk, holott látjuk ebből, hogy nem kell nekik az békesség etc., és az mint az

ő urok irta császárnak, nem az zsitvatoroki végezésen is akarnak penig fundálni, az ki mellől mi sem el nem megyünk, sem el nem mehetünk.“ —[1])

1625. április első felében Ferdinánd biztosai: gróf Althan Adolf, gróf Eszterházy Miklós, Kurcz János Jakab, Ferdinándnak a Portáról imént visszaérkezett követe, gróf Frangepan Miklós, Galler Zsigmond és Cziráky Mózses Komáromban tartott előleges tanácskozmány után,[2]) melynek határozatai irántok adandó utasitás végett Ferdinánd elejébe terjesztettek, megnyitották Hidasgyarmat határában felvont sátorok alatt az értekezletet a török bizottsággal. Ennek tagjai névszerint ezek voltak: Isa effendi budai mufti, Musztafa effendi budai defterdár, Jajha néhai kanizsai pasa, Amhát egri pasa és Haczi Bajarán budai olajbég; kiket Bethlen követei: Kamuthi Farkas, Toldalagi Mihály és Borsos Tamás, ha a másodiknak hitelt adhatni, kéz alatt igazgattak.

Aprilis 16-án Ferdinánd biztosai elegyes ülésben a következő pontokat terjesztették elő:

Annak előre bocsátása után, hogy a törökök az 1606-ban megkötött, és 1616-ban megerősített zsitvatoroki békét időközben, nagy részint megszegték, törvény és jogszerüen kivántatik:

1. Azon béke első pontja, melyben kölcsönösen megállapítaték; hogy a két császár atya és fiu nevezettel tisztelje egymást, vétessék foganatba.

[1]) Kismartoni Levéltár: Tract. Turc. I. Egykoru másolat. A három első pont deák, a többi magyar. [2]) Jászay az id. h.

2. Másodikában határoztaték: egymás iránt illő tisztelettel és címmel viseltessenek a felek, mit a törökök, már 3 vagy 4 esztendő óta elmulasztottanak; jövendőre tehát hasonló mi ne történjék. 3. Az említett békébe a tatárok is befoglaltattak, mindazáltal ezek gyakori kirohanásaikkal és pusztításaikkal tömérdek károkat okozván, ilyeténektől ezentúl szigorúan eltiltassanak, s a tatár segedelem sürgetőit a török meg ne hallgassa. 4. Miután kölcsönösen elhatároztatott, hogy az ausztriai ház birtokai békében maradjanak, a török mindamellett Magyarországot, Ausztriát, Morvát és Styriát feldúlatta, s ezelőtt két évvel a bosznai basa is lobogó zászlókkal nagy károkat tett, sok lakost rabszíjra fűzetett: téritessék meg a kár, s a vétkesek érdemök szerint lakoljanak. 5. A szerződés 5-ik pontjában a csatázások megtiltattak, mégis a török többször kicsapkodott. Ezentúl a csatázókat akár melyik rész elfogathassa, s csak büntetés-elvétel végett tartozzék saját nemzetbeli birájának átadni. A kárt megtéríteni nem akaró, fejét veszítse. A vezirpasától távol eső horvátországi vidékeken a bégek és agák legyenek végrehajtók. 6. A 6-dik pont ellenére, mely szerint várakat vívni, elfoglalni, vagy csel által és követelés fejében megkísérteni tilos volt: a török, Váczot ágyúval lövette, vívatta, elfoglalta; Szécsent, Palánkot, Gyarmatot, Drégelyt és Damasdot, nagy kártétekkel megkísértette; Horvátországban pedig Dresniket, Tersaczot, nem csak elfoglalta, de megépitette, megerősítette;

ezeket tehát Váczczal együtt ereszsze vissza azonnal, jövendőre a lakosokat ne zavarja, ne károsítsa s a Ferdinánd pártütőit, mint eddigelé cselekedett, be ne fogadja, becsülettel ne lássa. 7. A hadi foglyokat sarcz nélkül bocsássa szabadon. 8. A panaszok és izetlenségek iránt a budai pasa volt megtalálandó. De ő az egri, esztergomi, váczi, székesfehérvári, és kanizsai pasák által okozott károkra nézve felszólítatván, semmi elégtételt nem adott. Ez tehát továbbra ne halasztassék; hasonló igértetik Ferdinánd részéről is. 9. Várakat és erősségeket rakatni nem volt szabad. Ezért a török által egészen újból rakatott Heves, Segesd, és Szemes nevü várak rontassanak le. 10. Követek valának küldendők kölcsönösen, mind személyeikre mind ajándékaikra nézve illendőek. Ferdinánd e pontot teljesité, hasonlót tegyen a török is. 12. A békének 20 évre kiterjesztése 1616-tól számítassék, s megtartására az örökösök is köteleztessenek. 15. A hódolt faluk iránt maradjanak meg az előbbi határozatok, és azok, melyek az adó alól kivétettek, arra ne kényszerítessenek, így a Kanizsa-mellékiekre nézve is szintén álljon a béke pontja, s ennek értelmében az egyenetlenségek elintézésére küldessenek ki a biztosok. Miután pedig azon pont még azt is rendeli, hogy a hódoltságon lakó nemesek, kik különben a magyar királynak nem fizetnének adót, a törökök által se adóztassanak; adóhajtás végett a törökök a falúkra ki ne menjenek; e részben jövendőre minden sérelmek elkerültessenek, de a

végbeli katonaság is, általok adó és tizedfizetésre ne kényszerítessék. —

Az első pontot egészen válasz nélkül hagyván a török biztosok, a többire csak szóval, következőleg feleltek: 1. A zsitvatoroki béke már egészen felbomlott, azért annak újabb megerősitéséről előlegesen szó sem lehet, hanem ha majd az időközben támadt kölcsönös nehézségek meg fognak szüntetni, nem ellenzik még egyszer vitatás alá vételét. 2. Hogy a két császár tisztelettel legyen egymás iránt beszédeiben, valamint irásaiban, igen is illőnek látják, mert tudják, hogy a harcz nem kölcsönös megvetéssel de karddal viseltetik. 3. A tatár, barátja a török barátjainak, ellensége ellenségének; így mi ez úttal végeztetni fog, azt általában megtartandja ő is. 4. Egyébiránt igazságtalanság meg nem nevezni az időt, melyben a kérdéses kártétek elkövettettek, valamint azt is meg nem különböztetni: a magyar király birtokaiban, vagy a hódoltságon s önként történtek-e? 5. Mi (mondának) hallgatánk mind ezekről, s jobb is lett volna az egész dolgot emlékezetbe nem hozni; miután azonban ti azt tevétek, nagyon kedvesen veszszük, mert alkalom szolgáltaték nekünk, hogy jogszerü igaz nehézségeinkkel és valódi kárainkkal előállhassunk. A csatázásokban nem követte a török a keresztyének példáját, kik közül bár a rablók el nem fogattak, tetteik bizonyságára jelen vagynak az élő tanúk, kikkel zsákmányaikat, ragadmányaikat felosztták. Mind ezeknek orvoslásáról még is, csak akkor

lehet szó, ha e pont majd derekas vitatás alá fog vétetni. 6. Vácz dolgát szintén nem akarók elébb megpendítni, gondolván nem igen fog nektek tetszeni; immár csak ennyit mondunk: meg kellett volna gondolnotok, mi volt oka elfoglalásának; megláthatátok, hogy csekélységekből gyakran nagy dolgok szoktak következni. Mert miután a tieitek Bolondvárat nem csak elfoglalták, de fel is égették, lerontották s az ott talált hadi szereket elvitték: jogszerű, hogy attól, ki mást valamitől megfoszt, kétannyi vétessék el. Nem kell ugyan is csekélységnek nézni a kicsit, mit két áron kell majd visszafizetni. Itéljétek meg magatok, nem igazságot cselekvénk-e, ha még többet elvettünk volna is, mint valóban elvevénk. Az egri pasa és más törökök elleni siránkozástokra nézve, ezeknek ellenpanaszaikból ki fog derülni, ki adott légyen első okot rájok. Midőn Váczot kéritek, teljesíthetlen kérelmet tesztek, mi épen nem szolgál az egyesség előmozditására, de hihetőleg magva lesz a kölcsönös egyenetlenségnek, veszedelemnek. Hogy Horvátországban új erősségek, várak rakattak volna, nem tudjuk; ha némelyek megépitettek, nem történt a végzések pontjai ellen. 7. A foglyok sarczolását tőletek tanúltuk, példátok után teszszük; ha nyomosan utána járnátok e dolognak, azt tinmagatok is úgy találnátok. 8. Abban módot lelni, hogy a kártételek mindkét részről megszünjenek, szükséges, de majd csak akkor, ha e jelen egyezkedés kívánt véget érhet, sükert nyerhet. 9. Egyébiránt rá-

tok bízzuk, nyomozzátok ki tinmagatok, miféle várakat rakattunk, el fogjátok ismerni, hogy miindazon kérdéses helyeket mi már úgy vettük át. 10. A követek és ajándékok küldésére nézve szintén a czélba vett egyezkedés végzete fog minket utasítani, mi tevők legyünk. 12. Nem tagadhatni ugyan, ezen egyezkedés azért rendeltetett, hogy a kitüzött béke évei megmaradjanak; de az ó, elrongyollott köntöst csak nem lehet újnak tartani, nem lehet oly könnyen felölteni, nem is áll úgy a testhez, mintha új volna és egész. 15. Az is igaz, hogy adóhajtásra falúkra kimenni tilos volt, de a mieink hasztalan kivánák más szerrel tőlök az adót, holott a ti császártok tisztviselői azokat a fényes porta hűségétől mindenkép ügyekeztek eltéríteni. Mindazáltal hogy az egyezkedés végével e czikkely ismét megerősítessék, igazságosnak látjuk. Az új nemeseket, végre, mi nemeseknek nem ismerjük, ha ti azokat részetekről adómentekké teszitek, ám lássátok. Egyebeknek bevégeztével, minden kölcsönös nehézségek is barátságosan megvizsgáltathatnak, s ha a nekünk okozott károk megtéritése felől illendő gondoskodás fog részetekről tétetni, mi, hatalmas császárunk kirendelt biztosai, a méltó és szükséges dolgokban tiszta lélekkel munkálkodásra készek vagyunk, hogy azokat megállapítsuk, vagy megerősítsük. —

Eszterházy és biztos társai aprilis 26-án ekként válaszoltak: Ohajták, irásban adták volna a török biztosok feleleteiket; kérik, tegyék azt ezentúl.

Attól hogy a zsitvatoroki béke e mostaninak is alapjául fogadtassék, el nem állhatnak, minthogy különben is mindakét császárnak ez az akaratja; e mellett, a mi ennek meggyöngitésére mindkét részről elkövetett, kiegyenlíthetik, s az elégtétel annak szabályai szerint teljesíthethetik. Intik tehát őket, másként viseljék magokat, elhatározó feleleteket adjanak, pontonként menjenek, s a kölcsönösen megállapítattak, valamint az is, miről miként történt az egyesség, jegyzőkönyvbe iktassanak. A szultán parancsa, akaratja is az, hogy a zsitvatoroki békepontok tovább is fennmaradjanak, s minden irántok támadt egyenetlenségek elhárítassanak; ők mégis ellenkezőt látszanak cselekedni, midőn előlegesen már csak a jelenleg végzendők jóváhagyatásán ügyekeznek. 1. Arra hogy, a két császár között az atya és fiú nevezetet továbbá is meg akarják-e tartani vagy sem, semmi feletetet nem adnak, miből pedig leginkább kitetszenék: tovább is mellette maradni, vagy visszalépni akarnak-e a zsitvatoroki békétől. És ne gondolják, hogy ők oly szándékkal hozták volna ezt inditványba, mintha Ferdinánd császár vágynék e nevezetre, hanem hogy az említett békekötéshez ragaszkodásukat megmutassák. 2. Tekervényes utat használnak ott is, hol Ferdinándnak csak illő czímet akarnak adni: ez iránt fejezzék ki magokat bővebben, különben ő felsége hasonló czím nélkül leveleiket sem fogja elfogadni. 3. Az általok okozott károkat körülállásosban könnyü kijelelni, mert 1621-ben, mikor pedig

Ferdinánd nem volt ellensége a török császárnak, 3000-en csatáztak a Vág mellékén Érsekujvár körül. Térítsék meg tehát a kárt, az ilyetén tetteket jövendőre tiltsák el, s erősítessék meg a béke ezen pontja. 4. A Ferdinánd részéről tett kirohanásokat ők is világosbban kívánják kifejteni. Mert hogy Dóczi a zsitvatoroki béke után Husztot és Kővárt elfoglalta, Homonnai György ezelőtt nyolcz évvel az erdélyi részekre becsapott, Bolondvár elfoglaltatott, mind ezek sem kiterjesztett zászlókkal, sem nagy számú sereggel történtek. Ezen felül mi Dóczit illeti: akkor az Erdély feletti kölcsönös követelések még nem voltak tisztában, s Báthori halála után azok, kik Bethlent nem akarák uralni, Dóczinak önként adták fel azon várakat; az e tárgyban Linczbe érkezett csaúznak is az válaszoltatott, hogy ő felsége, mint Erdélynek, ezen őt illető országnak közvetlen ura, a fejedelemmel jóvá fogja tenni a dolgot, mit teljesített is. A Homonnai becsapására nézve jól tudják ők magok is, hogy Erdélyben akkor kormányszünet volt, és bár sokan szabad választás szerint Bethlent kivánták fejedelemnek, a Porta követei Achmet és Gratiani tudományt tettek ő felsége előtt: a szabad választás tekintetéből Homonnait el ne tiltsa kezdett szándékától, sőt Ali pasa maga sürgette ezt az Erdélybe bemenetelre, bizonyos feltételeket is terjesztvén elébe, melyek szerint később ő felsége és Bethlen között az egyesség megtörtént, s kölcsönösen oklevelek váltattak. Méltán kivánhatni tehát, hogy általok porrá égetett,

ezernél többremenő helységekért a Kanizsához tartozó 50, Esztergomra néző 60, és Egerhez kapcsolt szinte 60 helységeket visszaadják, vagy az általok rabságra hurczolt szegény nép megváltására 50,000 aranyat fizessenek; fenntartván magoknak a biztosok, e pontnak, ha a törökök mostan rá állani nem akarnának, a többiek vitatása közben még egyszer elővételét. 5. A kölcsönös nehézségek egybevetéséből kiderül, hogy a törökök sokkal több kárt tettek a magyar királynak, mint megfordítva; ám az idő pontos felszámításából még az is kisül, hogy ők már a szerződések után, a nélkül hogy valakitől ingereltettek, vagy ok adatott volna rá, teljes erővel rontottak be ennek birtokaiba, s nem tarták meg a békekötésnek azon pontját sem, melyben világosan határoztatik, hogy a falúkra ki ne menjenek, hanem a meghatározott mennyiségben behozott adóval megelégedjenek. Mind ezekre nézve tehát szükséges két biztost kinevezni, hogy így ezek által a kölcsönös kártétek megvizsgáltatván, az elintézhetők elintéztessenek, a kártérités iránt pedig alku keletkezhessék. Ezalatt az ő nehézségeik a megyék és véghelyek küldötteinek lennének átadandók, hogy azokat Cziráky elnöksége alatt megvizsgálják, magokéival egybevessék s kiegyenlitésök iránt véleményt adjanak; fenntartván itt magoknak ismét a biztosok, hogy, ha e részben sem boldogúlhatnának a törökkel, következőt hozzanak indítványba: a kölcsönös kártételek feledtessenek ugyan el, de a szegény ártatlan foglyok szabadon

bocsátassanak, jövendőre pedig a csatázásoknak gát vettessék, vagy legalább mód javaltassék megakadályozhatásokra. 6. Vácz elfoglalására nem adhatott Bolondvár lerontása okot; mert ez még 1603-ban, és így a zsitvatoroki béke előtt három évvel történt. Bizonyitják ezt nem csak a történetiratok, de az élő tanúk, és az egész vidék is, valamint azt, hogy annak helyén, a békepontok ellenére a török később Szemesvárat rakatta. Egyébiránt a bécsi szerződésben, nem a külcsönös elfoglalásokról és felégetésekről, hanem a kártételekről van szó, mely részben a törökök bő elégtételt szereztek magoknak Egerszeg elpusztitásával. Ilyesmit azonban egyik vagy másik részről felhozni csak hasztalan ürügy, mert mind Bolondvár mind Egerszeg dolga a közös vizsgálatra halasztatván: ettől kellett volna várniok, nem pedig Váczot erőhatalommal elfoglalniok. Így a kártérités iránt is világos rend van szabva a zsitvatoroki béke 8-dik és a bécsi 6-dik czikkében. Az igazság és a józan ész egyiránt kivánja tehát, hogy Vácz visszaadassék, mi nélkül e czélba vett egyesség állandó volta felől sem lehet erős biztositás a két császár között, a hasonló ellenségeskedésektől szüntelen rettegés miatt. Dresnik, Tersacz és Hojczisgrad a magyar király birtokai határán belül vagynak, nyilván háborúban soha el nem foglaltattak, ennek valóságát maga a budai vezirpasa is átlátta, s ezért, eredetiben kéznél lévő levelei szerint, a török hadaknak belőlök kitakarodását meg is parancsolta; adják vissza tehát

ezeket is, minden más, időközben elfoglalt horvátországi erősségekkel egyetemben. A pártosokat illető pontról pedig máskép kell gondolkozniok, mert a szerződés nyilván tartja, hogy a békét zavaró rosz emberek meg ne hallgattassanak, ne pártoltassanak, sőt ravasz szándékaik kölcsönösen bejelentessenek; ez ellen tehát jövendőre nem kell vétni. 7. A nyilván háborúban elfogottakat meg kell különböztetniök a magán csatázásokon rabságba esettektől, ezek méltán lakolnak, de amazok szabadon bocsátassanak. 8. Azon czikkely, miszerint a budai pasa elégtételt tartozik a kártevők ellen szolgáltatni, tovább is tartassék meg. 9. A béke pontjai ellen felállított erősségeket rontsák le. Mert nem vethetik ellen, hogy a Ferdinándiak részéről rakattak volna előbb hasonlók; ugyanis, mint a hivatalos nyomozásokból kitetszik, Szögyény már a zsitvatoroki béke előtt körösleg árokkal, kapúval és fapalánkokkal vala ellátva; Bosnyák, hogy a rablók miatt bátorságban lehessen valamennyire, lakóházát palánkkal körülvétetheté; Verebélyen az ó idők óta mindig volt palánk és őrsereg; és így egyik sem történt a béke pontjai ellen. 10. Követet és ajándékot a szerződésnél fogva kötelesek küldeni; és minthogy magok ajánlják, egyebek bevégeztével, e részben könnyen megegyezendnek; igérjék meg előre, s kezeskedjenek érette, hogy a béke megkötése után e pont azonnal teljesedésbe fog vétetni. 12. A zsitvatoroki békekötést nem lehet elrongyollott köntösnek nevezni, melyet már fel nem

lehetne ölteni, mert a kitűzött évek nagyobb része még hátra van, Ferdinánd pedig csak ezeknek megtartását sürgeti. 13. Előterjeszték végre: miképen a hódolt helységek iránt már többszöri nehéz villongások támadván, előbb Illyésházy hajtá végre az egyezkedést, s akkor számuk megis határoztatott, később az esztergommellékiek száma 60-ban állapítatott meg, de lassadán a törökök többeket is meghódoltattak s adófizetésre kényszerítettek; bocsássák tehát vissza a többit s legyenek e 60-nal megelégedve, mire nézve neveztessék ki azonnal bizottság, mely az egész dolgot megvizsgálja s az elfoglaltakat azonnal visszaadja. 14. Az újabb nemesekre nézve meg kell érteniök, hogy azok egyenlő szabadsággal birnak a régiekkel, s ők ezen szabadság kiosztásában ő felségének határt nem szabhatnak; e felett azon részeken, melyeket ők birnak, vajmi csekély is az új nemesek száma, hanem ők a régieket is egyaránt sanyargatják, öldösik, adóztatják, rabságra viszik; ilyeket tehát ezentul ne tegyenek. 15. A Kanizsához tartozó falúk iránt az előbbi békekötések értelmében kiküldött bizottság folytassa munkálódását, az adó felől pedig maradjon helyén a régibb egyesség[1]).

[1]) Kismartoni levéltár: Tractatus Turc. I. Egykoru másolat. Jászay: Tudománytár az id. h.

XXI.

‚Mivelhogy — irá 1625. május 5-én Eszterházynak Ferdinánd — mind közbenjött egyéb okok miatt, melyeknél fogva hű magyar tanácsosaink jelenlétére van szükségünk, miért is őket ide udvarunkba kell hívnunk, mind pedig azon körülménynél fogva, hogy őszintén kedvellett hívünk, néhai tekintetes és nagyságos betlenfalvai gróf Thurzó Szaniszló, Magyarországunk nádora, a közelebb mult napokban kimult a világból, az ország közjava szintazt látszik kívánni: hűségedet ezzel felhivandónak véltük, akarván, hogy félretévén minden egyéb bármily ügyeit, úgy készüljön és keljen útra, miszerint szentháromság vasárnapján, azaz: folyó hó 25-dikén, mikorára tudnillik többi magyar tanácsosainkat is megjelenésre felrendeltük, itt, udvarunkban megjelenjék.‘ [1])

A veszedelem, mely Ferdinándot most azonegy időben a francziák, dánok és svedek részéről fenyegeté vala, kétségkivül tárgyul volt kiszemelve a

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—1625. Eredeti

szándéklott tanácskozásnak; s e veszedelem szükségesnek látatá a békekötés megújítását engedékenység és áldozatok utján is kieszközölni. Eszterházy, ki mielőtt még a felebbi meghívást vette, rövidke ideig fennvolt Bécsben, e veszedelem érzetében irá a következő leveleket; a békekötés e szükség érzete alatt állapítatott meg.

1625 május 16-án Eszterházytól e levél ment Rákóczi Györgyhöz, ki által Ferdinánd a hajdúkat vélé magának és ügyének biztosíthatni:[1])

„Spectabilis ac magnifice domine, amice mihi observandissime. Salute ac servitii mei commendatione praemissa. Bizonyos alkalmatosságom találkozván, kötelességemnek vélem, hogy valahány szóval tudósitsam kldet ez mostani törökkel való traktánk felől, kiválképen mivel úgy értem, hogy sokan sokat szólanak róla, oda kltek felé.

Bizonyos dolog annakokáért, hogy magunk vérében és nemzetében is vetvén reménségeket ezek az törökök, nem kicsin nehézségekkel volt velek való traktánk; mindazáltal, Isten gondviselése után, annyéban hoztuk az dolgot, hogy minden difficultásokat complanáltuk, és hiszszük az Úristent, hogy egynehány nap alatt kevánatos jó végét is adja érnünk, mely szegény édes hazánk békességét bizonynyal méltó szomjuhon is várnunk, holott, úgy látszik, az mennyiben már jutott állapotja, hogy semmi annál egyéb meg sem tarthatja az utolsó vesze-

[1]) Kismartoni levéltár: 1622—25. Ferdinandnak 1625. május 13-án Bécsből Eszterházyhoz adott levele. Eredeti.

delemtől. Noha mikor mi ebbeli tüzét oltanánk itt szánakodásra méltó hazánknak, nagy reménységünk kivül s majd ugyan hitelre nem méltó hirekkel kezdenek fenyegetni bennünket, azt jelengetvén, mintha oda kltek felé meg' valami új tüze akarna támadni hazánknak, nem tudom micsoda, tűlünk egynehány száz mélyföldön lakó embereknek szorgalmaztatására; kinek noha mi sok okokra nézvén helt semmiképen nem adhatunk, mindazáltal az elmult példák jüvendő cautelára serkengetnek sokakat, és rettegvén az rajtok megtörtént esetektől, kételkedni készték az körülálló dolgokból, hogy talám lehet valami ezekben az mostani lengedező hirekben. Mely ha úgy volna, bizony, kemény itéletet érdemlene ennek okadója, mert az menyében már hozatott ez az mi szegény édes hazánk, csak egy háborúja is oly lehet, az ki magunkkal együtt véget vet országunknak is; s nem hogy azért minket ingyen nem is ismertekért s idegenekért s tülünk messze lakókért, vagy egy személy kedvejért, de ha országostul nagy hasznos dolgokat remélhetnénk is abból, mostani állapotjával hazánknak mindazáltal vakmerő itéletnek méltán tarthatná minden igaz hazafia az fegyverfogást. Melyben nem kételkedvén, hogy kltek is látja mindezeket, irásomban nem akarok hosszu lennem; legyen elég példa az elmult arany hegyeknek igéreti ez mostani igéretekről, akár honnét procedáljanak is azok; melyet ők, úgy vagyon, eszesen is cselekesznek, mert az mi galibánkkal akarják magok állapotját nevelni.

De erről sem szólok többet; érti, tudom, kld, mit akarok mondanom, hanem én csak azon kérem kldet, az mit hiszek hogy az én irásom kivül is megcselekednék kld, úgymint hogy szegény hazánknak legyen békességmegtartó hazafia, és minden alkalmatossággal, tanácsával, jó példájával, sőt úgy kevántatván, értékével is igyekezzék mások ellen is ezt az hazánk békességét oltalmazni, ha ki ennek bántója igyekeznék lenni is. Igy áldja Isten is meg kldet, s ez fogja maga jó nevét s böcsületét is nevelni, és az békességes fejedelmek kedvét is ezzel fogja kld magához vonni.

Ezeket nem azért irom, látja Isten, kldnek, mintha én az kld hazájához való szeretetiről csak igen gyengén is kételkedném, mert tudom, kinek irok; de szólok arról, hogy ki még mi ellenkező gondolattal volna ez kevés hazánk békességéhez, bátorsággal legyen csendesítője és ellentartója azoknak, intvén ez mi kevés békességünknek őrzésére és megtartására, ekkédig is kit bizonynyal el is hittem kld felől. Engem penig hogyha nem igen esmerne is kld, jóakarójának tartson, s olynak, az ki minden jó alkalmatossággal szolgál kldnek. Kérem kldet azon is, hogy, ha mivelünk közölhető dolgok oda occurálnának, tudósitson arról is; és ez mellett valamiben, az kiből jobban megismerhetne, hogy velem szolgáltasson, kérem azon is. Isten kldet tartsa jó egészségben. Raptim in Szőgyény, 16. die maji anno 1625.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Egykoru másolat.

Valamivel korábban ekkép irt Kamuti Farkasnak, Bethlen egyik biztosának a békeértekezleten:

„Hogy eddig kldet levelemmel meg nem látogattam, egyébre ne vélje, kérem, hanem remélvén már ugyan sok üdőtől fogvást csaknem mindennap az klmetekkel való szembenlételemet, szóval akartam inkább klmetekkel azokról beszélgetnem és conversálkodnom, az mikre régen vágyakozom, mint levelem által. Más az, hogy okom sem adatván kldtől nekem arra, ultro gyakorolván én azt, magunkra is netaláltán némely dologban s kldre gyanóságot hozhattam volna vele azoktól az emberektől, az kik közt kltek most ott lakik. De mivel ím három ízben való szembenlétele is lévén már klteknek az mi részünkről való főcommissárius urakkal (máshová vonván akkor az én kegyelmes uram parancsolatja); és ő fölsége is, az fejedelem, minemü szép és dicséretes s hasznos oblatiókat tött legyen az kltek mostani ittvaló jelenlétéről cancellárius uram, sőt most Bornemisza uram által is, maga szájából császár urunknak maga harmad napja hallottam, s víg elmével is értettem. Melyek mintegy ugyan kötve kényszeritének, hogy ez köszöntő levelecskémmel, onnét okom nem adattatván reá is, meglátogassam klmeteket, és azon jó dolgoknak szolgálatjára kérjem, az melyekre dicséretes indulatjából az klmetek fejedelme az mi kegyelmes urunknak ajánlotta és ajánlja s obligálta is magát, kiben semmi uton nem is kételkedünk. S ez mellett azon is kérem klmeteket, hogy engem is minden hazánk és nem-

zetünk megmaradását néző dolgokban tartson oly szolgájának és magyarnak, az ki bizonynyal inkább magyarért mint magáért való magyar; és hogy klteknek is ezekben nagy készséggel való szolgáló barátja legyek, kivánván hogy azt is elhinné kltek. De mind ezekről coram, reménlem, többet beszélhetünk rövid nap egymással. Azonban mi az kltek keresztyénséghez való jóakaratjában nem keveset bizunk, és várjuk jó effectusát mostani munkájának, minthogy az, az naponkint való jó cselekedeteknek próbaköve. S engem hogy maga is kld maga baráti köziben számláljon, szolgáltatván velem, kérem."

És május 20-án Szőgyénből:

„Az tegnapi együttlétünknek azelőtt való végezésünkre nézve nagyobb gyümölcsét várom vala, hogysem az mint tapasztalám; kinek mi legyen az oka, nem tudhatom; de nyilván az, ki békességet és egyességet szeretne, egyszer való végezését másszor in dubium, s mindjárt csak hamar penig, nem hozza. De talám ezt a mi együgyűségünk meg nem foghatja; hanem bánom csak munkánknak gyümölcstelenségét: noha, ha az ragya avagy jég elveszté termését az földeknek, annak az nap oka nem lehet. Isten keze benne, s talám ugyan jobb is, hogy így maradjunk, hogy sem, mint az elmult esztendőkben, csak az nevét viseljük az békességnek, s azonban többet veszessünk, hogy sem mint akármely nyilván való hadakozásban is. Ez megnyitná szemeket s egyességben hozná, tudom, az mi magyarinkat is, s causálná az oda föl való embereknek is

egyességeket s lenne több gyümölcse is. S bizonyosan is hidje kld, hogyha nekünk magyaroknak tekéntetünk s törekedésünk ebben nem forgana, sok ellenkező opiniókat hallottam én erről. De az mi hazánknak egy kis pihenés kellene, mert magunk fárasztánk meg, kivel most is fenyegetőznek mind egy s mind más felek; melyet jóllehet másképen értek, s nem is adok azoknak helt, tudván azt, hogy az kiknek segedelmeket is unalmason és nehezen szenvedték az magyarok, azoknak segedelmekre inkább nem fognak fegyvert, — de talám ezek nem papirosra valók. Hanem mi most munkálkodjunk az jó egyességben, s ha tetszik Istennek, vessünk véget benne; s ahol nem, nem büntethetjük azt az okoskodást, ha ki gondot visel magáról, s kiválképen azt, az ki már hitele miatt sok károkat vallott.

Szóla valanjan (?) kld tegnap arról is énnekem, hogy sok rendbeli beszédi volnának kldnek énvelem, s némely azokban az fejedelem parancsolatjából is; mely klddel való beszélgetésemtől én is nemcsak idegen nem vagyok, de azt kevánom is. Csak hogy az tegnapi commissárius urak az minemü rendet az traktában tartanak, oda az közhelyre, nem látom miért kellene nekem többször mennem, kiválképen parancsolatom is lévén reá, hogy fölmenjek Bécsben; s kldnek viszont nem tudom, ha vagyon-e mi módja benne, hogy másutt beszélgethessünk. Kérem azért kldet, jelentse meg akaratját. Arra kérni nem merem kldet, hogy ide jőne, s talám az szomszédok sem engednék meg; de ha mi mód

volna az dologban, bizony, igen akarnám, s nem kicsin és nem haszontalan dologról beszélhetnék klddel; s azután itt egymással szólván, ha ugyan úgy itélné jobbnak kld, hogy continuáljam ezt az traktát, talám adatnék valami alkalmatosság hozzája. Mivel postán irtanak az commissarius urak is föl Bécsbe ő fölségének, abban törekedném, hogy még valahány napot mulathassak itt, minthogy az ő szándékjok is az, hogy ne mulaszszonak. Talán szembenlévén oly dolgokról is beszélgethetnénk, az ki mind az közönséges jónak s mind az magánvaló dolgoknak is nem keveset szolgálna. Kldtől választ várok. Tartsa meg Isten kldet kevánatos jó egészségben.“ [1])

‚Méltóságos uraságod levelét — viszonza Párkányból Kamuti, — tiszteletteljesen és köszönettel vettem. Kivánnám, volna alkalom, melyből méltóságod láthassa, hogy az én legkegyelmesebb uram mind igaz magyar, mind pedig nagyságod iránt, ha tőle elfogadni akarja, igaz hajlandósággal viseltetik. Hiszem is, hogy ez minden kétségen kivül megtörténhetik, ha jámbor és igazságszerető urak veszik kezeikbe az ügyet, s ő fennsége igazán megismerkedhetnék nagyságoddal. A közjó is kivánja, hogy méltóságos uraságod még egy ízben idejőjön a traktára, sok inditó okoknál fogva, melyek nagyságod becsületére és dicsőségére válnak, mert látom, hogy a nagyságod által felhozott okok, s azoknak magyar

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Egykoru másolat.

nyelven beszélgetés közben is fejtegetése tetemesen mozdítják elő a békeügyet.‘ [1])

„ . . . Úgy vagyon — válaszolá 1625. május 22-én Szőgyénből Eszterházy — az minemü dolgok az elmult esztendőkben köztünk forgának, eddig is talám keresnem kellett volna nekem oly atyámfiát avagy barátomat, az ki mind hazánkra mind nemzetünkre tekéntvén, az én közjóra néző s magam becsületit őrző ellenkezésemet akármely utakon is az fejedelemnél jó értelemben és magyarázatban vötte volna, s az tűzben ne mindenkor csak olajt, hanem vizet is öntött volna néha. De mivel ebben én ott megfogyatkoztam, nem csudálhattam, ha néha nagyobb idegenségben estem, hogysem talám hivatalomnak és kötelességemnek megfelelése várhatta volna . . . Ex privato odio, látja Isten, soha nem fáradtam; sőt törődtem sokat azon, hogy oly igyét láttam egy magyar fejedelemnek, az kinél miköztünk több nincs, az melyben az én magyarságomat és nemzetemhez magamon kivöl való szeretetemet meg nem mutathattam. De ezek üdővel és az fejedelmek egyességével mind elmulván, kevánnám, ha ő fölsége az fejedelem szabadságos szolgálatban szolgáltatna velem, melyben, elhidje kld s maga ő felsége is, hogy, ha nem valami nagy és mély dolgokat is, de igazságot találna . . . .

Ezekre, látom, szükséges volna az szembenlétel, de az mint kldnek tegnap is megirtam vala, az

[1]) Kismartoni levéltár : Tractat. Turc. I. Egykoru deák fordítás.

olyanforma tractatusra, az mint keválképen ez három hét alatt vala, hogy csak összvegyüljünk s veszekedjünk s meg' eloszoljunk, s arról az részről csak valami leczkét olvassanak előnkben, nem tudom, mi haszna nekünk odamennünk, s nem is böcsületes.“ [1])

S két nappal később, május 24-én, Kamutinak, reánk nem maradt levelére írt ekképen :

„Az kld levelét mind szeretettel vöttem mind böcsülettel és azt szorgalmatosan el is olvastam. Többet azért az fejedelem szolgálatjára való készségemről talám nem szükség irnom, hanem azokat mint én igéretimet és ajánlásimat örömesben cselekedetben veszem inkább, csak tessék ő felségének az én kicsin szolgálatom, és vegye parancsolatja alá. Az mi az vádlók ellen való mentségét illeti kldnek, ... magamra nézve szükségesnek ne vélje kld, ... jó mindazáltal in favorem afflictae plebis, kik csak szemek után ítélnek, valami demonstratiót tenni, hogy az mit nyavalyások csaknem megepedve várnak, klteket is annak akarójának tapasztalják, melynek elhitelére kész vagyok én is minden rendeket intenem; s bizonynyal hidje kld csak magamra nézve is, hogy én is magyar vagyok, nehezen szenvedem ezt az hirt . . . .

Az mi penig az beadott hét articulusoknak mivoltokat illeti, én, látja Isten, nem tudom, mint adunk számot róla, mert alább azokban, akarván

[1]) Kismartoni levéltár : Tract. Turc. I. Egykoru másolat.

sem szállhattunk volna, úgy látszik; kiben ha mégis difficultást talált az vezér, igen csudálom . . . Ha szabad volna annakokáért értenem, bizony, igen kötelezne maga szolgálatjára kld vele, és ez occasióval öregbítené az confidentiát is, ha valahány szóval tudósítana róla, mi difficultási és kivánsági lehetnek még az vezérnek, mert mi innét ezennel fölkelünk s kárban marad munkánk . . . Ezek az én emberim mordicus inhaercálnak szórul szóra az beadott articulusoknak; csak az szókról talám tehetnénk, megmaradván az substantia. Ezt azért is kivánom, hogy talám csak ma is meg kell nekem indulnom Bécs felé . . . Kldet kérem tartson jóakarójának és szolgálatra kész barátjának.“ [1])

Szándéklott elindulása abbanmaradt; azért is, mert Ferdinánd május 23-án meghagyta neki, „mint ki ezen békealkvásba leginkább van béavatva,“ hogy befejezése előtt el ne távozzék; de azért is, mert a budai vezír, rögtön, további változtatások nélkül elfogadtatta a török biztosokkal a „hét articulust,“ melyek ekkép fogalmazva képezik a gyarmati békeoklevelet:

„Mivelhogy ez elmult időkben az Zsitvatorkon és Bécsben végezett békesség ellen mind az két részről sok dolgok történtenek, tetszett az két hatalmas császároknak minket commissáriusokat, ennek megerősitésére rendelni, tudniillik az fölséges római császár részéről gróf Mihály Adolphus ab Althant, ga-

[1]) Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Egykoru másolat.

lantai gróf Eszterházy Miklóst, János Jakab Kurczot a Senftenau, gróf Frankapán Thersaczki Miklóst, Galler Zsigmondot a Schamburg, és Cziriáki Moyzest; az hatalmas ottomán császár részéről az nagyságos vezér és szerdár budai Memhet pasát, Issa Effendi budai muftit, Mustafa Effendit, budai timár teftedárt, Jaiha azelőtt kanisai pasát, egri Amhet passát, és Haczibajarán budai olajbéket; jelen lévén az erdélyi fejedelemnek is emberi, tudnia illik: Kamuti Farkas, Tholdalagi Mihál és Borsos Tamás. És mikoron gyakorta egyben gyűltünk és tanácskoztunk volna, a dolgot végben vittük, az következendő hét articulusok szerént, pünkösd havában, ezer hatszáz huszonöt esztendőben.

Articulus I.

Hogy az meglött szent békesség, és Zsitvatoroknál s Bécsben az két hatalmas császár közt lött articulusok, melyek mind az két részről erős hitlevelekkel megerősitettenek, az, hogy az ő erejében tökélesen és igaz értelmében megmaradjon, és ennek utána mind az két részről szentől megtartassék.

Articulus II.

Mivelhogy Vácz dolga köztünk commissáriusok közt bizonyos okokból most el nem végeződhetett, s kiválképen Bolondvár miatt, arrul így al-

kudtunk meg, hogy az két hatalmas császár követek által végezzék ezt barátságosan el, azonban megmaradván az szent békesség köztök.

Articulus III.

Az horvátországi Dresnik, Tersacz, Hoyzizagradacz, és egyéb efféle várak felől, kik azelőtt puszták voltak, és az békességnek articulusi ellen mind az két részről fölépíttettenek, hasonlóképen az horvátországi végekben lévő határok dolga, commissáriusok által végeződjék el, kire római császár részéről rendeltetett gróf Thersacz Miklós uram; török császár részéről az bosnai pasa uram; ha peniglen egyik avagy másik ezeknek, valami akadálok miatt jelen nem lehetne, más alkalmatos személyek legyenek, kik ez vetekedést, az elébbeni articulusok szerént eligazitsák.

Articulus IV.

Azoknak penig az panaszoknak és nehézségeknek, melyek a hódult faluk felől és azokban levő nemesség felől vannak, eligazitását rendeltük commissio által véghezmenni, és választottuk az dunán-innend erre, római császár részéről gróf Eszterházy Miklós uramat, török császár részéről Amhet egri pasa uramat, hogy mellettek levőkkel ezek mennél jobb móddal, azokról ennekelőtte lött végezések sze-

rént eligazítsák és rendeljék; ha peniglen valamelyik ezeknek, valami okokból jelen nem lehetne, az helyében más rendeltessék. Az mi penig az Kanizsa felé való falúkat illeti, az elébbeni végezések szerént való commissio, ki ekkédiglen végben nem vitetett, vitessék végben.

Articulus V.

Ezek peniglen az megnevezett commissiók ez jövő szent Márton napig végbenvitessenek. Ha valami okból peniglen ez az dolog szent Márton napig végben nem vitetődhetnék, azonban ugyan meg maradjon azért az békesség és mennél hamarább az commissio végbenvitessék.

Articulus VI.

Az mi az rabok dolga, az kik mind az két részről az articulusok ellen fogságbán vitettenek, miképen azok jó alkalmatossággal szabadúljanak, és azoknak jövendő szabadúlásoknak dolga végbenvitessék, arról gróf Althan uram között és az mostani budai vezér uram között, alkuvások és végezések illendőképen legyenek.

Articulus VII.

Ezeken kivöl az egyéb mmindenféle károk és ellenkezések, mind egy felől s mind más felől, az

zsitvatoroki és bécsi végezések ellen, az kik ez mai napig löttenek és történtenek, bizonyos tekéntetekből mind az két részről lenyomattassonak, és feledékenységben vétessenek. Ennekutána peniglen, hogy az két hatalmas császár közt való szent békesség, és arrul végezett czikkelek és articulusok, minden sérelem és fogyatkozás nélkül megtartassonak, mind az már ecczer elvégezett üdőig, az ki egymáshoz való jó akaratnak nevelést és az szegénységnek is nyugodalmat adhasson, rendeltük. Ha kik penig ezek ellen vétendnek, mind az két részről hogy erősen megbüntetődjenek, végeztük.

Mind ezeknek bizonságára, mi az két részről megnevezett teljeshatalmu commissáriusok, kik itt az gyarmati mezőben jelen voltunk, ezeket az articulusokat, pecsétünknek reávetésével, és kezünk írásával megerősítettük. Mivelhogy penig az budai vezér uram bizonyos okokból jelen nem lehetett, végeztük, hogy ő is ez articulusokat megerősitse keze írásával és pecsétjével, késedelem nélkül római császár commissáriusinak megküldje. Mind ezek mennél hamarább az két hatalmas császároktul levelekkel megerősítessenek. Költ az fölül megnevezett hónapban és esztendőben.

Michael Adolph Comes ab Althan. Comes N. Eszterházy. Joannes Jacobus Kurtz a Senfftenau. Nicolaus Comes a Tersatz. Sigismundus Gäller. Moyses Cziráky. [1])“

[1]) Bécsi cs. k. udvari titkos levéltár. Eredeti. Gévay Antal: az 1625. május 26-án költ gyarmati békekötés czikkelyei. Bécs, 1837. Kismartoni levéltár: Tract. Turc. I. Egykoru másolat.

XXII.

A békeoklevél 1625. május 26-án iratott alá a gyarmati mezőn; május 28-án személyesen mutatta be Eszterházy Bécsben a császárnak. Ferdinánd, noha későcskén, megerősitette, mint a czikkelyek egyike világosan kiváná; a Porta részéről elmaradt a megerősités.

Sir Thomas Roe, s véle Francziaország, Holland és Velencze követei Bethlent még februárius 20-án Konstantinápolyból felhívták, nyilatkoztassa ki véglegesen: kivel akar tartani, a császárral-e, vagy pedig a Portával és a protestáns egyházzal? ‚Nem kivánjuk — mondja az emlékirat — fennségedet haladék nélkül háborúba keverni; csak utat akarunk nyitni fennségednek, hogy magát úgy biztosíthassa, miszerint ezentúl ne kellessék tartania a háborútól. Segédet annyit fogunk eszközölni, mennyit kíván, mihelyest bizonyossá teszen bennünket elhatározásáról. Fennséged államai két szirt között feküsznek, jobbról is balról is szenvedhet ha-

jótörést, de a dolgok állása most kedvező; a protestáns unio új erőre kap; semmi kétség, hogy fennségedet ott örömest fogják látni, mert hitsorsosaitól feltétlen hűséget remélhet, velök közösen sokkal biztosabban viselhet háborút, köthet békét, mint az ellenfél társaságában. Gondolja meg, vajjon fogja-e hasznát látni, ha a császárral tart? Elveszíti a Porta bizodalmát; s vajmi kevés segédet várhat a császártól, ki másutt váltig van elfoglalva. S különben is látni való, mily indulattal van iránta a császár. Nemcsak hogy folyvást fegyverkezik Magyarország ellen; de ügyviselői itt Konstantinápolyban még oly hireket is terjesztenek, melyeknek czélzatuk, őt, Bethlent, gyanúba hozni a Porta előtt. Hol azt mondják, hogy magát kötelezte, háborút üzenni a Portának; hol azt, hogy Magyarország olyas részeit foglalta el, melyek a Portáéi; hol, végre, azt, hogy Ferdinándnak ajánlkozott, hitvallását megváltoztatni s neki Magyarországban némi egyházi jószágokat átengedni, miért viszont a császár őt segíteni fogja, Moldvát és Havasalföldet Erdélyhez kapcsolni, s abból a pápa pajzsa alatt új, független királyságot alkotni sat. Mutassa meg tehát szilárd eltökélés által őszinte hajlamát az unio fejdelmei iránt: érte a földön enyészhetlen dicsőség, az égben örök üdv lesz jutalma. Negyven nap alatt határozott és kielégítő válasz váratik.

Bethlen válasza csak hatvan nap mulva, aprilis második felében érkezett be. Örömét nyilvánítá, ha az egyesült királyok és fejdelmek végre el-

szánták magokat az ausztriai ház ellen fegyvert fogni, hogy veszendőbe ment tartományaikat visszanyerjék és Németország szabadságát megmentsék. A császár konstantinápolyi ügyviselőinek ármányaik ismeretesek előtte, de az már épen nevetséges, hogy őt hitvallás-változtatási szándékról s holmi czélzatokról Moldvára és Havasalföldre vádolják. Hiszen ő azon mód által, melylyel a császár s a Porta közötti békealkudozásokat meghiusítani ügyekezett, megmutatá elégségesen, mily szeretettel viseltetik a császár iránt. Az áll, hogy ő mintegy Scylla és Charybdis közé van helyezve, s országa mindkét részről folytonos veszélynek van kitéve, miért is örömest csatlakozik az egyesült fejdelmekhez bizonyos feltételek alatt, melyeket követe bővebben fog fejtegetni. [1])

A fejdelem követe ezeket kivánta a Portától: 1.) Teljes szabadság védelmi és támadási szövetség kötésére a Portával barátságos lábon álló egyesült fejdelmekkel, névszerint a németbirodalmiakkal. 2.) A zsitvatorki békesség megujitása iránt Budán folyamatban levő alkudozások haladéktalan megszüntetése, még pedig úgy, hogy a jövő évben lefolyó békehatárnapig (a zsitvatorki béke tudnivalóképen 1606-ban köttetett meg húsz évre) e tekintetben semmi változtatás se jöjön közbe. 3.) A magyartörök végek valamennyi begjeihez parancs, hogy hadaikat Pesten gyüjtvén együvé, itt tőle, Bethlen-

[1]) Roë : Negociations, etc. 350 s kk. ll.

től, s a budai pasától várjanak rendeletet. 4.) A folyó évi adónak elengedése, kivált azon oknál fogva, mivel a nagyúr szolgálatában a közelebb mult években viselt hadai nagy költségébe kerültek. — Anglia, Francziaország, Holland és Velenczétől pedig követelé: 1.) Személyes felvételét a protestáns unióba, még pedig azon világos kikötéssel, hogy nélküle és tudtán kivül ne köttethessék béke. 2.) A szövetséges fejdelmek gróf Thurn fővezérlete alatt húsz ezer emberből álló, harczra kész sereget tartsanak Csehországban és Szileziában. 3.) Neki, Bethlennek, a szövetséges hatalmasságok ötszázezer tallért fizessenek segédpénzül. 4.) Parancsolják meg konstantinápolyi követeiknek, őt minden alkalommal támogatni. [1]) —

A gyarmati béke megkötésekor a bécsi udvarnak már szabatos tudomása volt Bethlen ebbeli eljárásáról. Eszterházy mindamellett tanácsosnak látta, a czélzott bizodalmasabb viszony eszközlését egyelőre mégis megkisérteni, s ez oknál fogva, mindjárt Bécsbe érkezése után, — május 29-én Récsei Bálintot, ki Ferdinánd nevében a fejdelemhez volt menendő, részéről a következő levéllel bízta meg:

„Sokat köllene fölségednek irnom, ha Kamuti uramékat igen rövid nap fölségedhez beérkezni nem reméleném, kivel nem kevés egymás közt való beszélgetésünk lévén, az irás he-

[1]) Roë: Negociations, 400. l

lyett élő szóval fog, remélem, mindazokrul ő klme szólani, az mikrül most irnom köllene fölségednek; kérem annakokáért fölségedet, az én nevemmel való izenetemet megmondván ő kegyelme fölségednek, vegye oly kedvvel mindazokat, mint igazságbul származott és fölséged szolgálatját is néző dolgokat, elhivén bizonynyal fölséged, hogy sokan másképen itélvén is, gonoszakaró szolgája én fölségednek nem vagyok, ha keveset szolgálhatok is. Az békesség dolgárul is és annak minden processusirul béven fogja, tudom, fölségedet Kamuti uram informálni; nem irok azér arrul is, de tettem panaszt az fölséged panasza ellen abban is Kamuti uram előtt magam mentségével; reménlem megnyugszik azon is fölséged; és ebben az törökkel való békességben nem kicsin segétség lévén fölséged, azonnak megtartásában is, mind az mi szegény hazánknak és nemzetünknek mostani állapotjára nézvén, s mind az egész körösztyénség jovát tekintvén, oly őrzéssel való protectora lészen, az kivel mindnyájunkat fog maga szolgálatjára kötelezni. Több irásommal most fölségedet nem terhelem, hanem mégis referálom magamat az Kamuti urammal való beszélgetésemre, kevánván azt az alkalmatosságot, hogy szabadságos dolgokban szolgálhatnék fölségednek. Tartsa meg Isten fölségedet. Raptim Viennae 29. Maji 1625. Serenitatis vestrae servitor addictissimus Comes Nicolaus Eszterházy de Galantha.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár. Diversa minuta et paria litterarum Palatini sat. I. Egykoru másolat.

Bécsből Kismartonba ment Eszterházy, s innen június 10-én e figyelmeztetést indítá Kamutihoz:

„Az török traktában együtt levő klddel való ismeretségem noha csak magán is megkevánná talám tőlem ezt az irásomot, de annyéval inkább tartozom vele, mivel az mit irandó vagyok, arra ugyan kötelezett is kld engem. Emlekezhetik annakokáért kld reá, hogy együttlétünkben is vala valami kevés szó, hogy nem tudom micsoda, és éretlenelméjü, tőlünk igen távol lakó emberek ujobban sokképen szorgalmazzák az fejedelmet, hogy magok galibájokat mireánk vonhassák; kit noha sem akkor nem hittünk sem most nem hiszünk, hogy ily nagyexperentiáju és megért fejdelem ebből helt adna kevánságoknak, melyet maga kára és az mi hazánk s nemzetünk veszedelme nélkül nem is cselekedhetnék talám meg ő fölsége; mindazonáltal hogy eddég még cathegorica resolutiót nem vehettenek ő fölségétől, ők úgy látják, hogy ím ugyan continuálhatják az mi kárunkat és veszedelmünköt néző szorgalmaztatást . . . Minden költség nélkül annakokáért ez alkalmatossággal is szolgálhatván ő fölsége mind az ausztriai háznak s mind az egész keresztyénségnek, kevánnám hallani ezbeli dicséretét az magyar fejedelemnek, hogy necsak mellettek való fegyverfogását vonja meg ő fölsége tőlök, kiben nincs semmi kétség, de intse inkább őket az szép egyességre . . . Ezent az ő fölségek közt interveniált végezések is kemény kötelességek alatt kevánván ő fölségétől, talám maga megbántása nélkül sem cselekedhetik (máskép); de

ha mind ezek nem volnának is, micsoda magyar hidje azt el, hogy ha ezek, az minket fegyverfogásra szorgalmatoztató emberek biznának magok erejekhez, ide három négyszáz mélyföldről jűnének segedelmet szorgalmazni, olyaktul penig, az kiket nyilván tudunk és veszedelmes károkkal is megtapasztoltuk ugyan hazánkban is, hogy ők gyülölnek.“ [1])

Bethlen 1625. június 17-én Gyulafehérvárról ekkép válaszolt Eszterházynak:

„Császár ő fölsége internunciusától nekünk küldött levelét kldnek böcsülettel vöttük, melyet megolvasván, értjük, hogy valaminemü dolgokról minekünk kellett és akart volna irni, mindazokrul Kamuti Farkas urammal bőségesen conferálván, nekünk izent.

Hogy kld az közönséges jót ily szorgalmatossággal igyekezi promoveálni, nemcsak örvendezünk rajta, hanem Istenünket áldjuk is érette; az is leszen kldnek mind ez életben dicséretire s mind holta után jó hirének fennmaradására; hozzánk való jóakaratjának penig continuálására igyekező oblatiójáért minket is kötelez magához, hasonló jóakaratunknak megbizonyítására, kiben meg sem fogyatkozik.

Kamuti uram megérkezék vasárnap estve felé, de semmi derék dologról véle nem beszélhettünk, mivel az vezérnek egy főembere jövén véle, tegnap annak volt audientiája; ma az ő fölsége in-

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat. I. Egykoru másolat.

ternunciusát akartuk expediálni: el nem mulatjuk azért véle való beszélgetésünket; és mind azokat örömest kevánjuk érteni, valamikről kld általa nekünk izent, alkalmaztatjuk is magunkat minden illendő s közönséges jóra tartozó dolgokban az kld tanácsadásához.

Az békességet hogy az Úristen ő fölségének kltek fáradságos szolgálatja által végben engedte vinni, annak szűből örvendezünk, kevánjuk is igen, hogy ő szent fölsége megerősítse ezáltal is az ő fölsége birodalmát, az egész keresztyénségnek örömére, szegény igyefogyott s utolsó veszedelméhez közelített nemzetünknek javára, megmaradására; mert ha valakinek, bizonyára az magyar nemzetnek ez kicsiny pihenésre nagy szüksége volt s vagyon.

Az mi személyünket a mi illeti ebben az dologban, megnyugodjék kld, hogy minden elmélkedésünket ennek őrzésére fordítani készek vagyunk úgy, hogy az mi részünkről semmi akadálya felbomlására ne találtassék. Mindazáltal ha szabad volna hozzászólni és késő nem volna, úgy tetszik, talám hasznosban is concludáltathatott volna az mostani frígy, mikoron ezelőtt némely censurákat kltek követett volna és az confidentia is lehetett volna; de ha így tetszett ő fölségének és klteknek, így is jó leszen. Kevántatik azért az szorgalmatos vigyázás melléje. Kamuti uramtól megértvén az kld izenetit, ha mikor kldnek irnunk kelletik, el nem mulatjuk. Mostan ezt raptim akaránk kld levelére iratnunk; ajánlván ezek után kldnek az mi fejedelmi jóaka-

ratunkat, barátságunkat, kevánván Istentől arravaló alkalmatosságot, hogy necsak levelünk hanem személyenlétünk által is egymással ismerkedhessünk. Tartsa meg Isten kldet. Amicus benevolus Gabriel.“[1])

Eszterházy a fejdelem levelét július 10-én e megjegyzéssel küldé Ferdinándnak Németujhelybe:

‚Mit irt legyen nekem Bethlen fejdelem felséged jelen követe, Récsei Bálint által, szóról szóra deák fordításban felségednek alázatosan átküldöm. Felelnének meg bár a tények a szavaknak, de feltéve is, hogy ezek az ő érzelmei jelenleg: miután változékonyabb a holdnál s csak az alkalom által vezéreltetik, tanácsos, kevés vagy semmi bizodalommal viseltetni iránta; sőt épen most, midőn jó szókat ád, kivált most kell nézetem szerint felvigyázni. Ohajtanám egyébiránt, hogy valamint a jelen levélben az aláirásnál, intés után, stylusát javította, azt nagyobb tárgyaknál is cselekedné.‘ [2])

Magának a fejdelemnek pedig ekkép válaszolt:

„Az ő felsége az mi kegyelmes urunk internuntiusa Récsei Bálint uram megadá nekem az felséged levelét, melyet böcsülettel vettem és igyekezem meg is szolgálnom, hogy felséged méltóztatott levelemre választ adni; melyből értvén, hogy Kamuti Farkas uram ő kegyelme még akkor felségeddel az én ő ke-

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litterae principum Transsylvaniae. Eredeti [2]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta et paria litterarum. I. Egykoru másolat. Bethlen a mult évben csak „benevolus“-nak irta magát alá az Eszterházyhoz adott levelekben, most az „amicust“ vetette ismét a „benevolus“ elébe, mint azelőtt is tevé vala.

gyelme által tött izenetemről nem szólott volna, most ujobban való bő irásommal azokról felségedet terhelni nem akarom, mivel csak hamar az felséged hozzám irt levele után is ugyan Kamuti uramnak, az mint ez mostani alkalmatossággal is, irtam neminemü dolgokról, kiket nem kétlem, hogy ő kegyelme kérésem szerint felségeddel ne közlött legyen. Arra nézve is azért rövidítem az felségedhez való irásomat. Hanem az hol ír felséged az törökkel való békességnek állapotjáról, hogy netaláltán ha néminemü diffidentiák nem löttek volna, az az békesség alkalmatosb modokkal mehetett volna végbe: azt bizony tökéletesen elhittem, hogy ebben is, mint egyéb dolgokban, ez az két részről való, ha nem diffidentia is, de talám annak valami fomese nem lett volna, mind ez az törökkel való békesség, mind egyéb, szegény hazánkot néző dolgok nagyobb előmenetelben volnának. De azt bölcsen meggondolja, tudom, maga is felséged, hogy ezek üdővel és nagy confidentiáknak megmutatásával, szoktak az embereknek szivökről elmenni az megtörtént dolgokra nézve, kik megszállván és tökéletes egyességre menvén, amaz megbántás nélkül való jó egyességet és barátságot is feljül szokták haladni. Bizonynyal elhittem, hogy ennyi szép declaratiói után felségednek — ki mellé az én kegyelmes uram is, úgy látom, hogy szivét megnyitotta felségedhez — egyebet annál az felségtek közt való dologban sem várhatunk, mely egyedül csak felséged kezében is vagyon, s kiváltképen most adatott felségednek igen

nagy alkalmatossága arra, kit hogy minnyájunkért s az egész magyar nemzetért és az mi szegény hazánkért s maga felséged nagy nevéjért meg is cselekedjék felséged, egyik szolgája lévén felségednek, kérem én is felségedet. És azon is hogy, ha szintén mit maga felől értend felséged, hogy ide fel az én kegyelmes uram udvarában irogatnának vagy hintenének, azokat ne vegye úgy, mintha azok az mi kegyelmes urunk szivében fészket vertek volna, holott tudom csak magam is, hogy mind ő felsége az mi kegyelmes urunk felől s mind némely hivei felől sokat mondnak és irnak az felséged udvarában is, az kik, bizonságom Isten, hogy csak elméjekben sem tünnek itt fenn az embereknek, mindazonáltal az gonosz nyelvek találnak mit beszélni: de az felségtek fejedelmi méltósága méltán efféle dolgokon sem nem épithet sem meg nem bántathatik, sőt azokat értvén, annyival méltabban gyakorolhatja magát az jó confidentiát néző dolgokban és cselekedetekben, kiben, higyje felséged, innét az mi kegyelmes urunk részéről meg sem fogyatkozik.

Engemet penig mivel már felséged több szolgáinak számában vött, hogy szolgáltasson velem, kérem felségedet, s némely darabos beszédimben vagy irásimban meg se ütközzék felséged, mert látván az én kegyelmes uramhoz és szegény hazánkhoz való affectióját felségednek, ha jobban nem szolgálhatok is, de elhiheti felséged, hogy mint egyik belső szolgája mind készségemmel mind igazságommal szolgálom én is annyit. E mellett ez mi szegény ha-

zánknak kicsin békességét felséged sua authoritate et alto judicio conserválja, contemnálván mások ez ellen való elmélkedéseket, kit bizonynyal el is hittem. Ez leszen már felvött felséged méltóságának mind megtartója s mind tovább való nevelője. Én felséged szolgája vagyok, parancsolatot kérek. Isten felségedet éltesse sokáig. In Kismarton 27. Julii 1625.“ [1])

Eszterházy ezen egész hónapot Kismartonban tölté, azért is, mert Ferdinánd ekkor a szomszéd Bécsujhelyben tartózkodott, azért is, hogy közel legyen hitveséhez, ki ez idétt emlékkönyvébe jegyzé :

„Az én szerelmes gróf Eszterházy Magdicsámot adta Isten ez világra az 1625. esztendőben 19-dik napján Júliusnak, kit az Úristen szent nevének dicséreti- nekünk örömünkre éltessen, az igaz hitben neveljen.“

---

[1]) Kismartoni levéltár : Diversa minuta sat. I. Egykoru másolat, Eszterházy sajátkezü jegyzésével : „Bethlen fejedelemnek irt levelemnek mása, 27. Julii 1625“

XXIII.

A díván Bethlen minapi követét májusban komoly intéssel bocsátotta vissza urához: hogy siessen kibontakozni azon szoros viszonyból, melybe a császárral nem rég lépett, s mely a Portát méltán megbotránkoztatá; hogy szüntesse meg közlekedéseit a nagyúr elleneivel. A kibontakozás sebes lépésekkel közeledett. 1625. júliusban Bethlentől ujabb követ érkezett Konstantinápolyba s itt többrendbeli emlékiratot nyujtott be a dívánnak, melyben a fejdelem az „álnok és gyalázatos gyarmati béke“ ellen tiltakozván, késznek nyilatkozott, a rendelkezésére álló csekély hadakkal haladék nélkül Ferdinánd birodalmára törni. Hiszen látni való, irja Bethlen, hogy a császár eljárásában semmi őszinteség sincsen; a békekötésnek Váczra vonatkozó czikkelye alkalmat nyujt neki, a békét bár mikor felbontani; s vajjon mi egyéb szándéka lehet Ferdinándnak a többi czikkelyekkel, mint időt nyerni, hogy a háborút meg'elkezdhesse tetszéséhez képest. Aztán, most húszezer gyalogot és hatezer nehéz lovast gyűjtött Csehországban és a szomszéd tarto-

mányokban, melyek Francziaország ellen indulandók, hogy onnat valahogy segédet ne nyerhessen a Pfalz. Ugyan miért hagyta őt, a fejdelmet, eleddig épen segítség nélkül a Porta, irásban foglalt válaszra sem méltatván minapi ajánlkozásait? Ha őt, mikor ideje volt, annak rendi szerint támogatják, akkor Magyarországot már rég elfoglalta, Fridrik pfalzgrófot rég Prágába visszavezette volna. Most, igaz, elmult ideje, valami nagyot mívelni; de ő még is kész, minden hadait összeszedni, augustus közepéig előnyomulni Kassára, s ott a végeknél telelni, hogy részéről is kénytelen legyen a czászár, hadait éjszakról oda visszavonni; mire a protestáns unio Németországban majd fellélekzik ismét. Ő, a fejdelem, nem azt tanácsolja a Portának, hogy nyomban szakítson Ferdinánddal, hanem tanácsa oda van irányozva, hogy a békét kereken ugyan ne utasítsa vissza, de ne is erősítse meg azt a gyalázatos békét, melynek kötéséért nyolcz ezer tallért fizettek Ferdinánd biztosai a budai vezírnek; mert ugyanis Eszterházy Miklós titokban ezt mondotta Kamutinak: hogy czélt érjünk, ajándékok által megvásároltuk magunknak a török biztosokat. Ne erősitse meg tehát az articulusokat a Porta, hanem időnyerés végett kivánja Ferdinándtól, hogy mindenek előtt rendkivüli követet küldjön, ki a császár által aláirt békekötést tízezer tallér ajándékkal hozza meg; Vácz ügyének eldöntéséhez öt, hat hónap kivántatnék, s ahhoz, hogy részéről a Porta is küldhesse követét a megerősített oklevéllel Bécsbe, szintén hat, nyolcz

hónap fogna szükségeltetni. De időközben lefoly a zsitvatorki békekötés; lehet hogy addig mind Ázsiában mind Németországban javulnak a viszonyok; s ha nem is, lesz idő majd akkor kötni meg a békét. Valamit azonban tenni kell egyelőre okvetlenül, hogy a császár tartson a Portától s hogy ennek barátjai reményt táplálhassanak. Legjobb lesz, őt, Bethlent, tizenötezer emberrel támogatni, még pedig békebomlás kikerülésére azon ürügy alatt, hogy ezek a fejdelem és szövetségesei zsoldján fogadott segéd hadak. Ennyi elégséges neki, Ausztriát, Stájer- és Horvátországot úgy foglalkodtatnia, hogy a császár kénytelen lesz meghunnyászkodni, s még azon esetre is, ha békebontást látna az eljárásban és háborút kezdene, mielőtt ahhoz elkészült volna a Porta: igéri a fejdelem, hogy a magyar végeket két éven át saját költségein fogja oltalmazhatni.

Ezen emlékiratok következésében a nagyvezír csakugyan oda nyilatkozott, hogy a budai pasa nem volt elégségesen felhatalmazva ama béke megkötésére, s hogy az oklevél egyelőre padisai megerősítés nélkül fog maradni; a szövetséges hatalmasságok követei által ösztönöztetve pedig augustus 27-én fermánt eszközölt ki a szultántól a fejdelem számára, melynek erejénél fogva szabadságában álljon az ausztriai ház ellen szövetkezett s a Portával barátságos lábon álló hatalmasságok uniójához csatlakoznia, s melyben a kívánt segédről biztosítatik. „A szükséges hadakat mindjárt fogjuk küldeni hozzátok — mondja a szultán — s ha saját költségeiteken birodal-

munkban katonákat akartok gyűjteni, megengedjük azt is.“

Ezen tárgyallások azonban, mihelyest megtörténtek, szintén már tudtára is voltak a bécsi udvarnak, vagy Bethlen ügyviselője, Balásházi László árulásából, mint sir Thomas Roe hivé [1]), mi nem lehetetlen, mert Eszterházy iratai között is fennmaradt másolatban Bethlen egyik bizodalmas emlékirata, melyet július végén Marosvásárhelyről Balásházihoz intézett e tárgyban; [2]) vagy pedig, a mi még valószinüebb, a tolmács árulásából, kinek Bethlen, ötszáz tallért s hintót két lóval igért, ha ‚igazán fordítja az ő emlékiratait,‘ s ki hasonló bérért mindig kész volt, úgy hiszem, Bethlen titkait Ferdinándnak és Ferdinándéit Bethlennek eladogatni. S épen mielőtt ezen irományok Ferdinánd tanácsosainak kezébe kerültek, Bethlen a császári udvarnál még egy ízben tett kisérletet, egy ausztriai főherczegnő keze által mintegy méltóságosb s egyszersmind állandóbb helyet fogni az europai hatalmasságok között, mi őt kepesítendi, Konstantinápolyban nagyobb önállással fellépni. E szándéka, mint felebb láttuk, első ízben Eszterházy által tolmácsoltatott Ferdinándnak, még 1623-ban; s a fejdelem nem akart vele felhagyni. Ajánlkozásait ismételteté 1624-ben akkori kanczellárja Kamuti Farkas által; Bornemisza László 1625. tavaszszal főleg evégett küldetett fel Bécsbe [3]), hol, mint felebb láttuk, Eszterházyval is találko-

[1]) Negociations, 478. l. [2]) Kismartoni levéltár: Actorum Palatini liber I. [3]) Bethlen utasitása Thaly Kálmánnál, Történelmi kalászok, 95. l.

zott; s júliusban Kovacsóczi István és Mikó Ferencz, Bécsujhelybe érkeztek e czélból. A császár még 1623. augustus 8-án Eszterházy által értésére adatta a fejdelemnek, hogy a habsburgi ház szokásához képest előbb a vérek, a rokonok tanácsát kell kikérni. S Ferdinánd csakugyan meghagyta Khevenhillernek, követének a madridi udvarnál, közölné Bethlen kívánságát a spanyol királylyal. Ennek nevében gróf Olivarez 1623. october 27-én odanyilatkozott: hogy nem elégséges, ha Bethlen csak némi hajlamot mutat a katholikus hitvallás iránt, hanem, hogy neki katholikussá kell lennie valósággal, s országát és összes jószágait oklevelileg a főherczegnőre szállítania azon esetre, ha örökös nélkül találna kimúlni. Hasonlókép, vagy talán még érdesebben nyilatkozván az anyai nagybátya, a bajor herczeg, s a szentszék: Ferdinánd válasza, noha kiméletes formában, elutasító volt, annyival is inkább, mivel Caecilia Renatát, kit a fejdelem nőül kért, ekkor hitvesül a cseh ellenkirály fiának szánta a császár, a béke s különösebben a pfalzi birtokügy elintézésének eszközlésére. —

Ezen szükségesnek látszott közbenszólás után, bővebb commentár nélkül iktatjuk ide Eszterházynak a fejdelemmel ekkoron folytatott levelezését.

Bethlennek Eszterházy:

„Serenisime princeps, domine domine gratiosissime. Servitiorum meorum addictissima commendatione praemissa. Kevánok Istentől minden jókat felségednek. Az mi kegyelmes urunk ő felsége kegyelmes parancsolatjából menvén Hosszutóti György

uram felségedhez, kötelességemnek vélém, (noha csak nem régen is terheltem irásommal felségedet) hogy ez kis levelemmel is insinuáljam az felséged szolgálatjára magamat. Én annakokáért obligatióm és igéretem szerint ugyan keresvén az felséged szolgálatjára való alkalmatosságokat, szintén akkor voltam Ujhelyben császár urunknál ő felségénél, az mikor az egész magyar nemzetnek böcsületére s felségednek nagy nevére és méltóságának öregbülésére, nagy, jó és víg kedvvel illette felségedet császári és királyi munificentiájából az mi kegyelmes urunk ezzel az méltóságos titulussal, az melyet most Hosszutóti uram viszen felségednek;[1]) kiben mi is akkor ottlévő magyarok kicsin tehetségünk szerint szolgák lévén, nagy örömmel vöttük ebbeli császári declaratióját ő felségének, kevánván hogy Isten ebben felségedet szerencsésen sokáig éltesse, s méltóságos állapotjának ne csak megtartója hanem nevelője is legyen és az egész magyar nemzetnek is javára, böcsületire s nyugodalmára. Már felséged ebből is bölcsen megitéli, elhittem, az mi kegyelmes urunk felségedhez való jó és kegyelmes affectióját, melyet hogy igyekezzék meg is tartani felséged, sőt azt nevelje is, erre, úgy tetszik, maga bölcs itéleti is kötelezi felségedet, és mi is jóakaró szolgái felségednek méltán ezenre kérhetjük felségedet, melyben nem is kételkedünk. Ez mellett én is felséged kész szolgája vagyok és maradok minden alkalmatosság-

[1]) A ‚serenissimus' czímet érti, melylyel az övéi ugyan már eddig is tisztelték a fejdelmet, de a császár nem.

ban. Valami kis dolgocskámról izentem szóval is Hosszutóti uramtól felségednek; kérem felségedet, higyje meg szavát, meg igyekezem szolgálnom felségednek. Tartsa meg Isten felségedet. In Kismarton 5. augusti 1625.“ [1])

Eszterházynak Bethlen:

„Spectabilis et magnifice, amice honorande. Kegyelmed levelét Hosszutóti uram nekem megadván, illendő böcsülettel vöttem és szeretettel olvastam. Császár ő felsége hozzám jóakaró szolgájához mostan megmutatott méltóságos és kegyes jóakaratját, grátiáját, hogy én is hasznos dolgokban való szolgálatommal megköszönhessem, hálaadó szívvel az Úristentől arra szent malasztot kérek; ne is legyen ő felségének és kegyelmeteknek abban kétsége énfelőlem, hogy minden alkalmatossággal ő felségének sincere nem szolgálok, csak vegye ő felsége és ne vesse meg sok oblatióimat, s az nagy diffidentia tétetődnék le. Az Istennel bizonyítom, hogy én soha hazámon, nemzetemen kivül senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kevántam, és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint ő felségének; de nem tudom enyím-e az szerencsétlenség avagy ő felségejé, hogy ez ideig ezt én nem consequálhattam kevánságom szerént; én most is követimet ő felsége méltóságos személye eleiben expediáltam, bizván cancellárius uram által tött ke-

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat Egykoru másolat Eszterházynak sajátkezü jegyzésével: „Bethlen fejedelemnek irt levelemnek az mása, kit Hosszutóti uramtól küldtem meg 5. augusti 1625.“

gyes igíretinek hasznos végbenmenetelihez; mert noha nem hadnak az én régi barátim nyugonnom, hanem emberek, levelek által gyakran látogatnak és sollicitálnak: de nekem feltött czélom ő felségével concludált békességemnek megtartására való minden igyekezetemnél egyébre nem tendál, akárki mit beszél felőlem. Tudom, sok hireket hordoznak az ő felsége udvarában énfelőlem; itt is nem kevesbet hirdetnek kegyelmetek részéről: de én annak hitelt nem adok, és senki dolgát nem igazgatom.

Hogy penig kegyelmed örvendez ő felségének hozzám mutatott jóakaratjának és Istentől áldást kevân nekem: kegyelmedtől háladó szívvel veszem; s igen kedvesen ajánlom én is kegyelmednek barátságos szeretetemet, és kevánom, hogy az Úristen kegyelmedet is ő felsége kedvében, grátiájában megtartván, öregbítse méltóságos állapotját nemzetének, hazájának szolgálatjára, szeretetire. Engem kegyelmed tartson és ismerjen jóakarójának, elhivén, hogy szeretettel akarok kegyelmednek kedveskedni, és több jóakaró barátim közzé számlálván nem utolsónak tartom.

Tokaj táján levő valami jószág felől kegyelmednek kevánságát Hosszutóti uramtól értvén, szóval bőségesen resolváltam magamat és kevánsága szerént igyekezem effectuálni.

Levelemet eddig irtam vala, hogy Nyári uramtól hozák kegyelmednek egy levelét, melyet mindjárt megolvasván, az datumja 28. julii költ, későn hozták; Récsei uramtól küldött levelemre iratta az

választ kegyelmed, úgy latom, melyre nem szükség talám többet irnom az békességnek állapotjáról annál, a mit irtam; mert egyebet sem tudok mondani, hanem valami énrajtam áll benne, megtartására való igyekezetben semmit hátra nem hagyok .... s. a. t. Albae, 25 die aug. 1625. kegyelmed barátja Gabriel.'[1])

Eszterházy Lakompakból sept. 18-án Kamutinak s általa a fejdelemnek egy három pontu levelére ezt válaszolja többek közt:

'A confidentiának sokféle mediumi lehetnének; de az melyet k. tek elsőnek és nagyobbnak tartott,[2]) az a comfidentiának sem útja sem kezdeti, hanem gyümölcse lett volna. S látja Isten, hogy kévántam volna az közönséges jóért, ha valami futamatot vehet vala; s nem régen is feljövén a császár urunkhoz az ő felsége követi, csak távolról értvén, hogy arról is leszen valami emlékezés ő felségénél, akartam volna, ha valami alkalmatossággal szembe lehettem volna ő kegyelmekkel s conferálhattunk volna is valamit; s ha tudtam volna abban szolgálni, igen örömöst szolgáltam volna. De énnekem nem lehete módom benne, s ő kegyelmek is, noha requiráltam volt ő kegyelmeket, nem mutatának semmi alkalmatosságot reá; s udvartól is, nem tudom mi okon, ha azért-e hogy én is kezdettem volt abban valamit azelőtt fáradni, vagy penig más okra tekintve, énvelem nem közlötte sem ő felsége sem mások; s úgy nem voltam én is ahhozképest curiosus abban, hogy micsoda válaszszal fogja ő felsége ő kegyelmeket elbocsáta-

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litterae principum Transsylvaniae. Eredeti. Bethlen saját keze. — [2]) A főherczegnővel való házasság.

ni, hogy most sem tudom; s noha csak igen közel lakom Ujhelyhez, a hol ő felsége akkor volt és most is vagyon, de elmeneteleket sem tudtam különben ő kegyelmeknek, hanem hogy harmad nap mulva be kelletett vala bizonyos dologért ő felségéhez mennem. Így azért nem az fejedelem ő felsége, sem császár urunk, sem penig cancellárius uramék nem közölvén csak mi kicsin részéből is velem, nincs vétkem benne, hogy nem szolgálhattam ebben ő felségének."

A levél másik pontjára nézve: „az szomszéd országokban és némely fejedelmeknek s nyughatatlan embereknek ott ő felségénél való sollicitálására, kik esmét hadindításra akarnák ő felségét venni", irja Eszterházy: „intentumok, akárki is általláthatja, hogy az mely erő vagy fegyver mostan az ő országokon és nyakokon vagyon, magunkkal magunkra vonassák. Soha ez mi nemzetünknek és szegény megrongyosodott hazánknak kára s veszedelme nélkül azoknak kevánsága szerint nem cselekedhetnék ő felsége. Jobb és bátorságosb az szép és dicsíretes egyenességet ő felségének az mi kegyelmes urunkkal megtartani, ez mi szegény nemzetünknek is kicsin békességecskéjét és nyugodalmát fel nem háborítván, hogy sok fáradsága és kárvallása után valami kis pihenése lehessen, s szabadsága is, melyet az mi eleink sok vérrel nyertenek, ne periclitáljon, s ennyi sok gonoszakaróktól környülvétetvén, ha mikor kevántatik, hogy mégis valami crejecskéje lehessen, üdőt engedni, melylyel ő felsége az feje-

delem, igaz magyar vér és nemzeteszerető lévén, ugyan tartozik is.“

A harmadik pont, mely „intimálja az fejedelemnek hozzá, Eszterházyhoz, való jóakaratját, ekkép viszonoztatik : „Soha semmi czélt mást előttem nem viseltem, hanem az én szegény hazámnak javára, ótalmára és megmaradására valót; ha ezért jó szolgának itíl ő felsége; és ha ennél is inkább megtapasztalom, hogy ő felsége is nemzetének és ezen mi hazánknak javára igyekezik, higyje el azt ő felsége és meg is fogja tapasztalni; hogy én is több szolgái között nem az utolsóbb leszek az ő felsége és kegyelmetek szolgálatjára“. [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta stb. Eszterházy kezével javított fogalmazat.

XXIV.

Ferdinánd még július 10-én országgyülést hirdetett Sopronba, melyet september 8-án személyesen fog megnyitni. Augustus 31-én felhívta Eszterházyt, közlené vele azon pontokat, melyeket részéről a királyi előterjesztések közé iktatandóknak vél [1]; és september 21-én — időközben octoberre halasztatott az országgyülés — meghagyja neki, jöjön át Kismartonból a hó utolsó napján hozzá, Bécsujhelybe, hogy vele s a többi magyar tanácsosokkal az országgyülés megnyilása előtt értekezhessék. [2]

Ferdinánd october 13-án jött át Ujhelyből Sopronba, mindkét fiával, leányaival s hitvesével; kiséretében a spanyol király s a szentszék követét is találjuk. A királyi előterjesztések a végek biztositásáról, a rendbontók fenyítéséről s egyéb rokon tárgyakról szólottak; de a rendek mindenek előtt a Thurzó Szaniszló halálával megürült nádori széket kivánták betölteni.

Eszterházy igényt tartott s tarthatott is az ország legfőbb méltóságára, mint ki a rendek vallo-

[1] Kismartoni levéltár: 1622—25. Eredeti. [2] Ugyanott. Eredeti.

mása szerint „rég érdemes volt reá“. Az országgyülési többség a protestansok kezében volt, de közülök is nem kevesen őt ohajtották nádornak. Midőn a mult évben hire ment, hogy a spanyol király követe conde de Onnate magában a császári tanács ülésében felajánlotta urának fegyvereit a mindig lázadó s a katholikus egyház kebelébe visszatérni még egyrevonakodó magyarság kiirtására, — Eszterházy közlötte vele az iratot, mely e hírt országszerte terjeszté vala, s melynek czáfolatát ő, az országbiró, igen kivánatosnak nyilatkoztatá. S a spanyol követ csakugyan szükségesnek látá 1624. martius 13-án Eszterházyhoz adott levélben tiltakozni a neki tulajdonított mondat ellen. „Kivánatos volna ugyan, — irja a követ, — hogy uram, a katholikus király fegyverei és ereje másutt nem volnának elfoglalva; s hogy itt e részekben tehetnének szolgálatot a keresztyén köztársaságnak; nincsen kétség, hogy ez esetben ő felsége az elcsábított státusoknak a császári felség iránt való köteles hűséghez téritésére, a hajdan oly virágzó Magyarországnak régi állapotába visszahelyezésére, az összes keresztyénség ezen előfalának oltalmára szokott királyi bőkezüségével és nagylelküségével segédére lenne a császárnak, de nem azon czélra, melyet ama rágalmazó mond, s melytől hogy a király, az én uram, lelkülete távol van, csak ő, a rágalmazó nem tudja.‘ [1]) Eszterházy ebbeli fellépése, s országbirói összes eljá-

[1]) Kismartoni levéltár: 1617—1651. Eredeti.

rása által a hitbeli ellenfelekezet soraiban is számos barátokat szerzett magának. Igy történt, hogy midőn october 25-én Eszterházy Miklós, Pálffy János, Nádasdy Pál és Ostrosith István mint a király jeleltjei közül nádor volt választandó, a protestáns Nádasdynak huszonöt, Eszterházynak százhuszonöt szavazat jutott.[1]) A rendek megannyian nyomban a királyhoz vezették az uj nádort a szokott eskü letételére; jövet menet a nép által zajosan üdvezeltetett. Az egykoru Aszalay István october 25-én naplójába jegyzé: ‚Eszterházy Miklós százhuszonöt szavazattal nádornak választatott dicsőségesen, kit Isten sok esztendőkig éltessen s a haza atyjává tegyen irgalmasságában.“ Az országos rendek pedig ezeket irták az országgyülési végzemény második pontjába:

‚A karok és rendek az ő felsége által érett meggondolás után e magas polczra jelelt méltóságos személyek között először is és valamennyi más előtt méltóságos galantai gróf Eszterházy Miklós urral, néhai országbiróval találkoztak, kinek, nyilvánvaló és ő felsége, az édes haza s e nemes magyar nemzet iránt több mint ragyogó érdemei, és nevének s családának önmaga által szerzett fénye miatt, a nádori hatalom és kitünés előjogát, mint mely őt már rég illeté, ünnepélyes közakarattal megadták, nem kétkedvén, hogy ő felsége ilyetén, ekkora s annyi

[1]) Ennyinek mondja Khevenhiller, ennyinek Aszalay István a nádornak utóbb titkára és főbb tiszte. A szentszéki követ Eszterházynak százötven szavazatot ád Comment. de Germ. sacra rest. czímü ismeretes emlékiratában, hatvant az ellenfélnek.

czímmel e dicső országért magának érdemeket szerzett szolgájának oly hatáskört fog engedni, melyet a felséged szerencsés koronázatakor teljesen elfogadott hetedik alkupont már rég igényel számára.'

October 30-án Kamutinak a következő levelet irta az uj nádor:

„ . . . Akarék ez ide való állapotinkról valahány szóval irnom. Hogy az mi kegyelmes urunk ő felsége idejött már közinkbe, alkalmas ideje, és nemcsak maga, hanem asszonyunkat is ő felségét, az mi megkoronázott királyné asszonyunkat s két szép fiát és két szép leányát is idehozta hozzánk, melylyel nem kevéssé jelenté ő felsége hozzánk való kegyelmességét és confidentiáját, holott mintegy ölünkben hajtván fejét mindenestől minekünk nyitja meg kegyelmes jóakaratjának kebelét; és úgy tetszik, hogy historiákban sem olvastuk, hogy egy magyar király avagy fejedelem is, kiváltképen római császár, ilyen állapottal jött volna az mi nemzetünk köziben valamely gyülésre. Kiért mi is nagy kiváltképen való hálaadással vagyunk kötelesek ő felségének, mert ezenkivöl is mind propositióiban s mind egyéb hozzánk való magaviselésében, nem úgy mint urunk és királyunk, hanem mint kegyes atyánk úgy mutatja magát hozzánk, kihez képest igen rövid napon minden jó végit reméljük ez mi gyülésünknek is, melyben Isten jó véget adván érnünk, ottan hamar ő felsége az Imperiumban való igyenetlenségeknek leszállitására fog igyekezni. Bizony dolog, mindenütt triumfál-

nák az ő felsége hadai és ex bello defensivo bellum offensivum lött . . . . Továbbá úgy rendelvén Isten az én állapotomat is, hogy ez világon való üdőmet munkában és fáradságban töltsem el s necsak magamnak hanem édes hazámnak is mindvégig éljek: ezt a nagy gondos és fáradságos tisztet, úgymint az magyarországi nádorispánságnak tisztit, melyet kegyelmed eddig is megérthetett, egyenlő votummal és akarattal, az én kegyelmes uramnak is tetszéséből, az nemes ország énnekem committálta, kire mivel nem vágyakoztam és nem is gondolkodhattam felőle, mindazonáltal látván az dolgot véghezmenni, el kellett azt hinnem, hogy Isten hivatalja van benne, és így nem reluctálhattam, hanem mind magamat s mindenemet arra kellett egészen köteleznem. Hivatalom nevelkedvén, ő felsége az fejedelem és kegyelmetek szolgálatjára való készségemet is kész vagyok nevelnem.“ [1])

Bethlenhez három nappal később e levelet adá Eszterházy :

„Fölségednek ajánlom szolgálatomat és Istentől minden jókot kivánok. Noha csak valahán nappal ezelőtt is terheltem levelemmel fölségedet, mindazonáltal tartozván véle, ím most is nemcsak levelemmel, de magam atyámfia Révai László és jámbor szolgám Hosszutóti György által is mind köszönteni s mind magamot az fölséged szolgálatjában való ajánlásért kölleték küldenem fölségedhez; és ez mellett

[1]) Kismartoni levéltár : Diversa minuta sat. Egykoru másolat.

azért is, hogy értse meg magamtól is fölséged, (noha mások által is már nyilván lenni fölségednél nem kétlem) mivel az én kegyelmes uram akaratja után, hazám és nemzetem engem érdemetlen voltomra ez terhes és nehéz tisztnek viselésére választott, úgymint országunknak nádorispánságára, mely tisztben Istennek szolgálatja után, úgy vagyon, az én kegyelmes uramnak és hazámnak s nemzetemnek vagyok igen nagy fáradságos szolgálatra köteles, mindazonáltal hogy fölségednek is ennekutána jobban kedveskedhessem és szolgálhassak, nagy alkalmatosságom adatott arra is; kérem is fölségedet mind az közönséges jóért mind maga szolgálatjáért s kiváltképen ez szegény hazánk és nemzetünk megmaradásáért és egyességéért is, fölséged ez hivatalomban is mutassa hozzám jóakaró szolgájához minden jóakaratját, és tartson oly confidentiát velem, az kivel nevelkedett állapotomban nevelje fölséged maga szolgálatjára való készségemet is; megfogyatkozni kötelességemmel nem ellenkező dolgokban semmi uton nem akarok fölségednek. Szóval is izentem ezen levelem megadó embereimtől fölségednek, kérvén fölségedet, hallgassa meg őköt. Tartsa meg Isten fölségedet szerencsésen sok esztendeig. Datum raptim 3. novembris Sopronii 1625.“ [1])

A fejdelem még nem volt értesítve a megtörtént

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat. Egykoru másolat, e jegyzéssel Eszterházy kezétől: „Paria litterarum ad principem Betlen datarum 4. novembris 1625.“

nádorválasztásról, midőn Eszterházyhoz a következő levelet intézte :

„Spectabilis ac magnifice comes, amice benevole. Kld levelét nekem az én postám meghozván, megolvastam és minden részeit megértettem; az dolgot nem akarom disputálnom, sőt inkább mindeneket patienter szenvedek, és az ő felsége resolutióján acquiescálok, mert római császárral való dolog. Hogy nehezen nem esett az jó úrnak irása, nem tagadom; de vigasztalom azzal magamat, hogy nem igaz irása azaránt, mert Isten és minden okos emberek látják, hogy annak az hatalmas monarchának tanácsának gyeplőjét nem én igazgatom. Én ezelőtt úgy tudtam, hogy ő felségek udvarából Törökországban hír nélkül nem traktálnak, nem irogatnak; az kld irásából veszem eszemben különben lenni mostan az állapotokat. Bezzeg ha az én hátam megől hamisat irnának ő felsége méltóságos személye felől valahová, bizony megbántatnám azáltal; de az nem directióm. Én ügyekezem azon, hogy ő felségének eddig hozzám jóakaró szolgájához megmutatott sokrendbeli kedveskedő jóakaratiért háladatos szolgálatimat bizonyíthassam minden alkalmatossággal. Kld engemet tartson jóakarójának és sokáig éltesse az Úristen. In Kassa 5. novembris 1625. Benevolus amicus Gabriel.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litterae principum Trassylvaniae Eredeti A fejedelem saját keze irása mindvégig.

XXV.

Az 1622-diki országyülés vonakodott a koronaöröklést külön törvénynyel szabályozni, mint az udvar ohajtá vala, azaz: vonakodott választási jogáról lemondani; szükségesnek látszott tehát Ferdinánd elsőszülöttét koronaörökösül fogadtatni, kivált a közbenjött beszterczei királyválasztás után, melyet Erdély fejdelme, Ferdinánd halála után, a körülményekhez képest netalán hajlandó lehetne meg' érvényesnek ismertetni. A királyi előterjesztések említetlenül hagyták e szándékot, s Bethlen megyéi, kik nádorválasztáskor szavazataikat, úgy látszik, Eszterházyra adták, Ferdinánd Ernesztnek ifjabb királylyá választatása ellen tiltakoztak. A nádornak sükerült a karok és rendek által felterjesztett sérelmek közül tizenhetet orvosoltatni, s e buzgalma, de főleg azáltal, hogy a protestáns rendeket a vallásügyet szabályzó 1608: k. e. 1. törvényczikkelynek a clerus tiltakozása ellenére is ujabb megerősítéséről biztosítá, többséget szerezni a czélzatnak. Most azonban majdnem súlyosabb feladásnak mutatkozott Ferdinándot arra bírni, hogy fiát királylyá necsak választassa, hanem koronáztassa is meg. Az

atya nem akará a koronázást szükségképen megelőző eskü által fiát a protestáns hitvallás szabaditékait is biztosító törvények szentültartására kötelezni; s csak hosszasabb fejtegetések után: hogy a választásnak nincsen ereje, ha a koronázás elmarad; hogy Bethlent csak azért nem tekintette soha királyának a magyar, mert választatását nem követte a koronázás; s hogy végre, ha a katholikus rendeknek majdan többségök leszen az országgyülésen, akkor hatalmukban álland ama törvényeket is, ellen nem állván az uj király esküje, megszüntetni, — birathatott reá Ferdinánd, hogy megegyezését adja a koronázáshoz. Ezeknek megállapítása után, a rendek, Ferdinánd Ernesztet „nagy mértékben méltónak találván reá", november 26-án atyjától királyokul kivánták', s ennek megegyezésével 27-én ‚királyul választották azon feltétel alatt, hogy az ország mind egyházi mind világi szabaditékait hittel fogadja', december 8-án pedig királyul koronázták.‚Nemes ország, a kik jelen vagytok magyarok megannyian, akarjátok-e Ferdinánd Erneszt ausztriai főherczeget szent István koronájával királytokúl koronázni' — kérdé az ünnepélynél Eszterházy három ízben magyar nyelven a tömeget, s három ízben ‚akarjuk' hangozván a válasz, Pázmány a tizennyolcz éves ifjúnak fejére tevé a koronát.

A következő levelek az ekkép eszközlött királyválasztás napjaiból valók.

A hét megye (Bethlen megyéi) követei küldőikhez: (Sopron, november 1625.)

„Ujabb hirt nagyságtoknak ilyent irhatunk: Mai napon Keczer András, Gőczi László, Litasi uramékat palatinus urunk hivatta; azok által intimáltatja, hogy ő felsége kegyelmes akaratja az, hogy az nagyobbik fiát megkoronáztassa, és így, ha szintén holta történnék is, az ő felsége fia coronatus lévén, securiorbak lehessünk békességes állapotja felől országunknak. Mely dolgot mivel eddig ő felsége sem nem proponáltatott, sem senki által nem intimáltatta, principálisink hirét sem adták: ő felségének is az mi kegyelmes urunknak megizentük ez hét vármegye követi képekbe, hogy vagy ölnek vagy vágnak, de mi sem eligálunk, sem koronázunk, mert most is sok fejedelmünk lévén, sok urat nem győzünk tartani és uralni. Oka ez, hogy ő felsége az koronázatot kevánja: ő felségétől (Bethlentől) féltik az királyságot; azt mondják, hogy ő felsége, ha az Imperiumban valakinek levelet irat avagy az Portára, Magyarország electus királyának irja magát, akkori pecsétivel pecsételteti leveleit; azt causálják, hogy contra transactionem niklspurgensem cselekedi; hogyha azért az diplomákat meg nem tartja, tehát ha ő felsége meg találna halni, mindjárt az királyságot az országgal együtt occupálná és az austriai háztól abalienálná. Itt semmi bücsületünk nincsen; nyilván mondják: hogy vagy consentiálunk mi vagy nem, de úgy megleszen az koronázat.“ [1])

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litterae principum Transsylv. Egykoru másolat.

Bethlennek Eszterházy :

„Az fölségedhez küldött jámbor szolgáim megjövén, mind ötölök s mind az fölséged leveléből értem az fölséged hozzám való jóakaratját, kivel ujton ujtta fölséged az fölséged szolgálatjára való kötelességemet, s azont is hogy necsak megtartsam ebben az fölséged jóakaratjában magamat, de öregbült állapotomban öregbítsem is azt, és oly confidentiát és correspondentiát is tartsak az fölséged szolgálatjára való oblatiómban fölségeddel, az kivel mind az én kegyelmes uramnak, s mind fölségednek uram után hasznosan kedveskedhessem és szolgálhassak, szegény hazánk s nemzetünk javát is cum fructu elővihessem. S bizonynyal higyje fölséged, ezekre néz minden intentióm is énnekem, tudván hogy az kegyelmes uram és fölségedhez való jó egyesség tartja az mi nemzetünk egyességét és édes hazánk megmaradását is; melyre nem igérkezni, nem hogy ilyen hivatalban lévő emberhez, mint én, de akárkihez is semmiképen nem illenék; mivel penig nekem ugyan kötelességem és hivatalom hozta azt, hogy mediatorságnak hivatalját viseljem, kész vagyok az fölséged szolgálatjában is ezen hivatalban szolgálnom, kérvén felette igen fölségedet, hogy ha mikor mi oly dolog interveniálna innét az mi kegyelmes urunk részéről, az kiben maga megbántását itélné fölséged, azokban tartóztatás nélkül parancsoljon fölséged, s meglátja fölséged, jó szolgának hivatalját tapasztalja bennem. S viszont én is, ha mit ex bono zelo et affectu fölségedhez vett confi-

dentiámbul vagy irok, vagy izenek, vagy mondok, vagy cselekeszem, mindjárt se meg ne botránkozzék benne, se meg ne bántódjék, elhivén, hogy mindazokat az közönséges jó és az én kegyelmes uram szolgálatja után, az fölséged szolgálatjára is igazgatom.

Ezmellett, noha bizonyosan tudom, hogy fölséged másoktul is megértette, és ím, az én kegyelmes uram is ezen dolgot fölségedhez fölvett jó confidentiájábul intimálja: mindazonáltal is én is az fölséged szolgálatjára való készségemből akarám valahán szóval megirnom fölségednek, hogy mi itt az gyülésben, akarván de securitate hujus afflictae patriae provideálni, sok külömb-külömbféle mediomokrul gondolkodván, elsőbbnek és főbbnek azt találtuk, hogy interregnumnak félelme alá ne bocsássuk hazánkat. Melyre tekintvén, communi voto et consensu omnium, az mi kegyelmes urunknak öregbik fiát Ferdinánd fejedelmet az elmult hónak huszonhetedik napján jüvendő királyunknak választottuk és fölkiáltottuk, és Isten kegyelme velünk lévén, országunk rendes szabadsági és régi szokása szerént az következendő boldogasszony napján úgymint octava hujus igyekezünk meg is koronáznunk ő fölségét. S noha úgy vagyon, ebben talám sokaknak gondolkodása szerént az mi kegyelmes urunknak sem valami nagy egészségtelensége sem nagy üdeje félelmet nekünk nem adhatott volna; de minthogy szintén úgy meghágja és ugyan meglopja az nagy fejedelmek és monarchák házait és palotáit is az halál, mint akármely szegény kuldosnak kunhóját:

erre tekéntvén is csak egy napot is nem igérhetünk ő felségének s annyéval inkább esztendőköt: igen méltónak találtuk és szükségesnek s hasznosnak is ez cselekedetünket. Kellett ezen dologban az mi eleinknek is példájokra néznünk, kiknek példájok ha valaha kötelezte nemzetünket, bizonynyal most kiválképen, az mikor mind keves hátra maradott részecskéje hazánknak megszakadozva vagyon, s mind szegény nemzetünknek keves száma igen megoszolva, s jó és hazája- s nemzeteszerető hazafiakbul is ilyen nagy szüksége, az mint látjuk. De ha bár mindezek az tekéntetek előttünk nem forgottak volna is, az mi kegyelmes urunknak csak magánvaló nagy kegyelmes atyai jóvolta is, melyet hozzánk mutatott és mutat, ezent méltán kivánta volna tőlünk, s az szerént szerelmes fiának is az ő szép és mindenektől szeretetben és dicséretben vött indolesi s nagy dolgokra születésével hozott állapotja is. Kinek dicsérete felülhaladván az én elmélkedésemet, ebben hagyom, mivel mind ezeket megelőzte az fölséged elébbnéző tanácsa is, az mikor meghitt fő uri ember hive által ennekelőtte három esztendővel is insinuatiókat tött vala fölséged énnekem, s énáltalam az mi kegyelmes urunknak is ezen dologrul. [1]) És így okadója és tanácslója is lévén fölséged is ennek, elhittem bizonynyal, hogy fölséged is ez mi cselekedetünknek mind akarója s mind nagy javallója s örvendezője és szeretője is; s már ez alkalmatosság

[1]) A Károlyi Mihály által tett ajánlkozásokat érti.

gal is az mi kegyelmes urunkhoz fölvött dicséretes confidentiáját és szeretetit öregbíteni fogja, hogy vele mind magához s mind ez mi szegény nemzetünkhöz és hazánkhoz is az ő fölségek mostani kegyelmességét nevelje, és bű keresztyén vérontások után való keves békességecskéjének is gyarapodását adja; melyet mivel az fölséged megért fejedelmi méltósága is méltán kiván fölségedtől, így mi is fölséged jóakaró szolgái ezent reméljük és várjuk. Ajánlván ezekkel mégis az fölséged szolgálatjában magamat és kivánván hogy Isten szerencsésen megtartsa fölségedet. Datum Sopronii 2. die decembris anno 1625.“ [1])

Megtörténvén, mint felebb láttuk, az ifjabb király koronázata, az országgyülés még december 17-ig volt együtt, mely nap Eszterházy Kismartonba indult. Az udvar már azelőtt való nap felment Bécsbe, hol december 20-án Ferdinánd által az országgyülésnek hatvanhat rendbeli végzése erősítetett meg, melyeken Eszterházy szervező kezének félreismerhetlen jelei láthatók, s melyek közül a nádorra s illetőleg reá, Eszterházyra, többen, a következők különösebben vonatkoznak:

Noha a jelen veszélyes időjárás miatt az idegen katonaság kitakarodása mostanság nem eszközölhető: épségben maradjanak mindazáltal a XIII-dik alkupont s az országnak ez ügyről már korább hozott végzeményei, hogy t. i. az idegen katonaság

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat. Egykoru másolat.

minélelőbb vitessék ki ő felsége által. Időközben pedig az illető kapitányok, katonáikkal egyetemben, a mondott alkupont s az abban idézett czikkelyek szerint, alá legyenek vetve az ország nádorának, a magyar kapitányoknak s az ország törvényeinek; lőporról, eleségről és zsoldról pedig ő felsége gondoskodjék, hogy igazságos okuk ne legyen panaszt tenniök a hazafiaknak. —

Noha a közelebb mult soproni országgyülés 35-dik tczikkelye által a közadó hátrálékai behajtásának módja, meghatároztatott vala: mivelhogy azonban a közbenjött zavarok miatt lehetetlen volt számadásra vonni az illetőket, végzés hozatott, hogy az érintett tczikkely a nádor által annak rende szerint s további haladék nélkül hajtassék végre. A mely adók pedig 1621-től a jelen 1625-diki év végéig . . . vettettek ki, azokról . . . a nádor által kinevezendő személyek előtt, s általa kitüzendő helyen és napon kötelesek számot adni az illetők, kiktől a hátrálékok egy hónapi időköz alatt egyszerüen, annak lefolytával pedig büntetésül kétszeresen hajtassanak be okvetlenül a nádor által. . . . —

Miután ő császári királyi felsége a hűséges hazafiak gyakori sürgetéseire az Ausztriának zálogba vetett urodalmak (köztök Fraknó) visszakapcsolására . . . a legközelebbi vízkeresztet tűzte ki határnapul s oda biztosait küldeni méltóztatandik: a rendek ő felségének ekkora kegyelmességéért, neki és a dicsőségesen uralkodó ausztriai háznak örök hálát mondanak, s az oly régóta ohajtott visszakapcsolás

eszközlésére részökről a közelebb mult soproni országgyülésen névszerint kijelelteket nevezik ki biztosokul amaz urodalmak átvételére. —

Visszaadván néhai gróf Thurzó Szaniszlónak, Magyarország nádorának, örökösei az öszves országot illető, nála, mint nádornál volt eredeti okmányokat, azok gróf Eszterházy Miklós az ország jelen nádorának adattak át hűséges őrizet végett, az imént koronázott fennséges király által a karok és rendek számára kiadott hitlevéllel együtt.

A nyolczados törvényszékek, mind a nagyok mind a kisebbek, az ország felső részei számára szent György nyolczadában Eperjesen tartassanak; ... az ország dunáninneni s dunántúli részei számára pedig a nagyok ugyan Lukács evangelista nyolczadában, a kisebbek Invocavit vasárnapja körül Pozsonyban ... A távollevő vagy meghalálozott királyitáblai közbirák helyébe póttagokat nevezhessen a nádor, az itélőszékek pedig legalább is hat hétig folyton folyvást legyenek együtt. És mivel még így is a perek nagy száma miatt csak viszonylag igen kevés átküldött ügy fog felvétethetni és tárgyaltathatni, végeztetett: hogy az ország nádora ... az átküldött ügyek felülvizsgálatára vízkereszt nyolczadára idején tűzvén ki határnapot Besztercze királyi bányavárosába, azokat húsz napon át felülvizsgáltathassa és tárgyaltathassa. —

Méltóságos bedegi Nyáry Krisztinának néhai gróf Thurzó Imre özvegyének, s már most méltóságos gróf Eszterházy Miklós nádor hitvesének, Czo-

bor Erzsébet, néhai méltóságos gróf Thurzó György nádor özvegye ellen benyujtott kérelmére mondott Nyáry Krisztina leányainak letartóztatását és számtalan szorgalmazások daczára vissza nem adatását illetőleg, végzés hozatott: hogy azon esetre, ha a mondott özvegy, törvényes felhivás után egy hónap lefolyása alatt a panasztevőnek leányait vissza nem adja, a királyi személynök úr, megtörténvén az idézés, ezen ügyben rendkivüli decretalis büntetés terhe alatt, végleges itéletet hozhasson s azt végre is hajthassa.

XXVI.

1626. január 1-én Bécsben következő oklevél kelt Eszterházy Miklós részére: „Mi második Ferdinánd, Isten kegyelméből római császár sat. sat. tekintetbe és figyelembe vévén őszintén kedvelt hivünknek tekintetes és nagyságos galantai gróf Eszterházy Miklósnak, Bereg és Zólyom megyék főispánjának, Magyarországunk nádorának, a kúnok birájának, helytartónknak, kamarásunknak és tanácsosunknak hűségét és hűséges szolgálatait, melyeket ő elsőben Magyarországunk szent koronájának s azután felségünknek különböző helyeken és időkben és alkalmakkal, az őszinte hűség teljes szilárdságával s a tartozó hódolat buzgalmával tett és felajánlott, s tenni és felajánlani ezentúl sem szűnendik meg: Sopron vármegye főispánságának most néhai nagyságos Batthyány Ferencz sat. halála által megürült méltóságát annak rende szerint való öszves törvényhatóságával és járandóságaival s jövedelmeivel jónak láttuk neki adni és adományozni, sőt adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk jelen levél erejénél fogva. Olykép azonban,

hogy ő, a nádor, letegye nékünk, valamint azt magával hozza a régi szokás, a hűség esküjét; törvényt és igazságot személyválogatás nélkül hatóságában mindenkinek szolgáltasson: a nevezett megyében lévő öszves karokat és rendeket jogaikban megtartani köteleztessék és tartozzék; s arra vigyázzon és ügyeljen, hogy királyi kamaránknak a mondott megyéből eredni kellő jövedelmei öszvesen és egyenkint nekünk és mondott kamaránkba hűségesen beszolgáltassanak: nemkülönben, hogy királyi parancsainkat mind maga megtartsa, mind a megye valamennyi lakosaival megtartassa; ellenségeinknek ellenállani és barátainkkal barátságban lenni köteles legyen. Mihezképest nektek híveinknek öszvesen és egyenkint, mondott Sopron vármegyénk nemes és bármily mássorsu s állapotu birtokos embereinek ezennel erősen meghagyjuk, hogy mostantól fogva jövendőre a nevezett nádort, Eszterházy Miklóst valóságos és kétségbevonhatlan főispántokúl tartani, nézni és ismerni, s előtte törvényt állani, neki minden szabadságos és szokásos dolgokban szót fogadni és engedelmeskedni mindenképen kötelesek legyetek és tartozzatok.' [1])

1626. január 9-én pedig, szintén Bécsben:

‚Mi második Ferdinánd sat. Miután a közelebb lefolyt magyar országgyülésen, melyet a dicsőséges szűz Mária születésének ünnepére, azaz: a közelebb lefolyt 1625-diki év september havának nyolczadi-

[1]) Kismartoni levéltár: Honores etc. Eredeti.

kára, híveinknek, Magyarországunk öszves karainak és rendeinek s a hozzá kapcsolt részeknek szabad Sopron városunkba rendeltünk és kihirdettünk, őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos galantai gróf Eszterházy Miklós, Bereg és Zólyom megyék fő és örökös ispánja, királyi udvarunknak Magyarországon birája, a hegyelőtti végek generálisa és ujvári erősségünk főkapitánya, kamarásunk és tanácsosunk, nagy jelességü erényei, tulajdonságai és kitünő érdemeinél fogva, a nádori tisztre és méltóságra melyet néhai tekintetes és nagyságos betlenfalvai Thurzó, Szaniszló, magyarországunk egykoron nádora sat. halála által egy ideig üresen hagyott a magunk s a mondott karok és rendek egyértelmü szavazatával megválasztatott, és félségünk által kegyelmesen megerősítetett és előléptetett: mi, azon királyi jóságunk s kegyelmességünkhez képest, melylyel nádorunk iránt viseltetünk, mind maga tisztességes és elegendő ellátására, mind pedig mindkét nemü, az az lovas és gyalog katonáinak eltartására, kik az ő őrizetére rendelvék, a nevezett nádorunkkal abban egyeztünk meg, s magunkat jóságosan, önkényt és valósággal arra határoztuk, hogy a fennnevezett gróf Eszterházy Miklósnak, magyar királyságunk nádorának mind maga eltartására mind évpénzéül a mondott mult évi october huszonötödikétől, azaz nádorrá lett választása napjától kezdve, mind pedig saját személyének őrzésére rendelt lovas és gyalog katonáinak eltartására és fizetésére, egy szóval egészben való és elég kényelmes maga ellátására ez idő szerint huszon-

kétezer tallér, vagy is magyar forint fizettessék le neki szenczi, galgóczi, ujhelyi és nógrádi harminczadaink jövedelmeiből. Még pedig oly módon és föltétel alatt, hogy a mondott harminczadok harminczadosai ugyanazon nádor nyugtató levelére (mely aztán a mi Magyar Kamránk pénztári hivatalában készpénzül fogadtatandó el) tartozzanak a mondott évi fizetést negyedévenként negyed negyed részben teljesíteni és hiány nélkül leszámlálni. Ebben egyeztünk meg, ezt határoztuk és rendeljük s ugyanazon nádorunkat erről teszszük biszonyossá és biztosítjuk, ezen levél ereje és azon titkos pecsétünk bizonysága által, melyet mint magyar király használunk. Kelt Bécs városunkban januar 9-ik napján, 1626, római királyságunk hetedik, a magyar- és más országbelinek nyolczadik, cseh királyságunknak pedig kilenczedik évében. Ferdinand s. k. Ferenczffy Lőrincz s. k.[1])

Gróf Eszterházy Miklós, bár eddig is első rendű szerepet játszott az ország legfontosabb ügyeiben, a nádorság által mind külsőleg mind lényegben a király után első emberré lőn Magyarország azon részeiben, melyek Bethlennek nem hódolának. —

Az erdélyi fejedelemmel folytatott levelezése nagyobb fontosságot, hivatalos, diplomatiai jellemet nyer. Habár a szemben állott erős meggyőződések s az átalánosabb európai érdekek miatt a két férfi — a nemzet két nagy pártjának feje — közt a kiegye-

[1]) Latin eredetije a kismartoni levéltárban, „Honores.“

zés mondhatni lehetetlen, ama levelezés bizonysága szerint a kiegyenlithetlen ellenkezések mellett nem csak nagy tevékenységet fejt ki saját meggyőződése ügyének előmozdítására, hanem a mérséklő szerepét veszi át, midőn a haza és nemzet kárát látja a viszály messzebb vitelében. De a magyar nemzetnek két legkiválóbb politikai férfia közti levelezés más tekintetben is fontosabb az 1626-dik év folytán, mint bármikor. Bethlen neheztelt mind III. Ferdinánd megkoronázásáért, mind pedig Eszterházy nádorrá választatásáért, habár a bevégzett tényeket színleg helybenhagyta is. Most a nádor elejtett szavainak országos fontosságot kezdett tulajdonítani, s mint látni fogjuk, leginkább a nádor nyilatkozatait adá okul 1626-iki hadjáratára. Előadjuk az e tárgyban folyt vita menetét; de egyszersmind közöljük azon történelmi tényeket is, melyek azt bizonyitják, hogy Bethlen nem személyes bántódásból fogott fegyvert s a nádor elleni panasza csak ürügy volt.

Miután gróf Eszterházy Miklós átvevé a nádorságot, három tárgy fölött folyt köztök egy ideig a levélváltás: egyik szives-barátságos, más kettő meglehetős keserű anyagot szolgáltatott nekik; mert egyfelől Bethlen menyekzőjét tárgyazzák a levelek, másfelől Bethlennek a nádor elleni panaszait a mult országgyülésen történtek miatt; s harmadik tárgy egy uj félreértés, melyet Bethlennek a nádornál decemberben járt követe támasztott, mivel a nádor üzenetét balul fogta föl és vitte meg a fejedelemnek.

Bethlen követei, mint fentebb említve volt, nem

boldogultak az ausztriai herczegnő kezének megnyerésével, midőn 1625-ben septemberben Bécsben jártak e végett. Ott egy Neversi herczegnőt ajánlanak a fejedelemnek; de a neversi herczeg kevesebb tekintélyben s a konstantinápolyi udvarnál rosszabb hirben állott, hogy sem akár a fejedelemnek tetszett, akár a porta beleegyezését könnyen megnyerhette volna. Ennél fogva a fejedelem elutasitá az ajánlatot, tán annyival inkább, mivel már a protestans szövetségesek és a porta részéről egy politikailag nagyobb jelentőségü házassági ajánlat tétetett neki.

A Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin közti házasság a birtoktalan cseh király Frigyes nejének, Erzsébetnek eszméje volt, ki — mint tudva van, — az angol király I. Jakab leánya, s ki most Németalföldön vonta meg magát. Hágából még 1625-ben juliusban irt a konstantinápolyi angol követnek, Roe Tamásnak e tárgyban, ki a porta beleegyezését ki is eszközölte ezen frigyhez, úgyhogy Bethlen portai követe még 1625 utolsó napjaiban magával viheté azon forma szerinti beleegyezést.[1])

A Bécsben járt erdélyi kérők még az ősz folytán Berlinbe érkezvén, mindamellett, hogy II. Ferdinánd császár meg ügyekezett gátolni a terv létesülését, gyorsan sikerült megnyerniök a brandenburgi választó fejedelmet hogy nővérét a különben is szövetséges erdélyi fejedelemnek adja nőül. — Ez a házasság a mily mértékben közelebb hozá Bethlen

[1]) Sir Thomas Roe „Negociations“ 397, 458 s. a. t. lap. Zinkeisennél IV. 416. l.

Gábort a németországi s úgyszólván az összes európai protestánsokhoz, és az angol diplomatia a mily nagy nyereségnek tekinté ezt, oly kellemetlen hatást tehetett Bécsben. Ez a kedvetlenség nem lehetett titok Bethlen előtt. Mindamellett az udvariság meg látszott kivánni, hogy azokat is meghivja a menyegzői fényes ünnepélyre, kiknek a dolgon való örömében méltó kétségei lehettek.

Igy irt egy ugyanazon napon, 1625. november 5-kén mind Ferdinánd királynak, mind Pázmán esztergomi érseknek, mind gr. Eszterházy Miklósnak egy egy forma szerinti és hason tartalmu levelet.[1])

Az Eszterházyhoz intézett meghivó itt következik:

„Méltóságos és nagyságos gróf, nekünk jóakarónk. Mit a dolgok ama legfőbb igazgatója, az egyetem teremtésétől kezdve bölcsen az emberi természetbe oltott, hogy származásának okaért, e legnyájasabb életbeli társaság, mely szentséges törvényünk intézkedésével van körülirva, alakulhasson, miután ez a keresztyén nép folytonos szokása s az isteni parancsolatok megtartása által annyi századok óta el van fogadva: ezen intézkedésekkel élvén mind a legjelesebb és legdicsőségesebb fejedelmek mind az emberek öszves osztályai, utódaikról és nevökről gondoskodni főfő szükségnek vélték. Ennélfogva mi már előbb is hitvesünktől, úgy akarván a végzet megfosztva, utódok és hírnév után vágyakodók kivált azt véltük te-

[1]) Pray Epistolae Procerum. III. 383. és Pray Principatus G. Bethlen. II. k. 47.

endőnknek, hogy családunk és házunk diszére a keresztyén fejdelmek hajlamát és szorosabb összeköttetését szereznők meg magunknak. És miután Istennek, ki a fejdelmek sziveit kezében tartja, úgy tetszett, hogy e végre a fennséges brandenburgi fejedelmet és legifjabbik fennséges növérét házastársul kérjük magunknak, s mivel folytatván követeink a megindított ügyet, az Isten vezérletével oda fejlődött, hogy a fennséges fejdelem asszonyt, Katalin brandenburgi őrgrófnőt sat. törvényes házastársunkul az anyaszentegyház szertartása szerint vennők, s hozzánk hozatalának menyegzői ünnepélyét, itt Kassa városunkban február 22-én személyesen ülnők meg: fennczimzett kegyelmedet ezzel jóakaróan kivántuk megkeresni, hogy irántunk való jóakaratát szintén nyilvánitsa s a felebb mondott napon menyegzői ünnepélyünkön jelenlenni s ezt személye által dísze-síteni ne terheltessék, igen kedves dolgot teendvén nekünk, kinek egyéb iránt jó egészséget kivánunk. Kelt Kassa városunkban november 5-én, az urnak 1625-dik esztendejében. Jóakaró barátja Gabriel.[1])

Csúti Gáspár követségéről csak ennyit irt a nádor Bethlennek:

„Servitiorum meorum addictissima commendatione praemissa. Kivánok Istentől fölségednek sok uj esztendőköt jó egészségben és szerencsésen érni. Csúti Gáspár uram hogy szintén oszló félben volnánk az soproni gyülésből, úgy érkezék hozzám az fölséged

[1]) Kismartoni levéltár: Variae litt. princ. Trans. Latin eredetie után. Bethlen kezétől csak az aláirás „Amicus benevolus Gabriel."

levelével és izenetivel is, melyet mind igen kedvesen s mind nagy böcsűlöttel vettem, s igyekezem meg is szolgálnom fölségednek, s látván az fölséged hozzám fölvett jóakaratjának nevelkedését, azon vagyok, hogy én is az fölségednek ajánlott szolgálatomat minden alkalmatosságban öregbítsem. S noha úgy vagyon igen „keves időm lőn az Csúti urammal való conversatiómra, mindazonáltal az miket én fölséged szolgálatjára és nemzetünk s hazánk javára is most jobbnak ösmértem, azokról summa cum confidentia izentem valahán szóval fölségednek ő kegyelmétől, s reménlem az szerént mind azokat meg is fogja ő kegyelme fölségednek jelenteni, csakhogy kérem fölötte igen fölségedet, azokban meg ne botránkozzék, hanem inkább mint nagy igazságomból származott dolgokat vegye(n) kedvesen tőlem; mert, megbocsásson fölséged, egyéb rendbeli szolgái, úgy látom, bőven vadnak fölségednek, de talám efféle szolgálatott, az minemőt én akarok követnem, nem sokan akarnak fölvállalni; kivel jóllehet külömben dicsekedni én sem akarok, hanem ha javallását és parancsolatját látom abban fölségednek; mert egyébaránt másképen tetszvén fölségednek ez, bocsánatot kérvén rólok mindazokot hallgatásban vehetem én is, másban szolgálván és kedveskedvén is fölségednek készséggel; de remélem ebbeli szolgálatomot sem veti meg fölséged, az kivel én leginkább bővelködöm, az mint elhittem, azt maga is megtapasztalta fölséged, és inkább is szolgáltat ebben mint egyébben, az kiben bő az szolga. Ezekkel ajánlom mégis az fölséged

szolgálatjában magamot, parancsolatot várok és isten től jó egészséget kivánok fölségednek. Datum in arce Kismarton.“

„P. S. Tegnap irá ő fölsége császár urunk, hogy az angliai tengeri armádát fölverték az spanyolok és mindönestől dissipálták, melyhöz majd ugyan bűnnel bizakodtanak az ő fölségek ellenkezői, minthogy nagy készöletből is állott. Adja Isten, ha nem az szeretet és körösztönységnek igazsága, ottan az sok veszedelmes károk szállitsák az nyughatatlan elméket és késértsék az jó egyességben őköt.“[1])

Még a soproni országgyülés végén II. Ferdinánd király Bornemisza Istvánt futárul küldé Fehérvárra, úgy látszik azon czélból, hogy Bethlent tudósítsa az uj király- és nádorválasztásról. Mind a király mind a nádor levelet irt a fejedelemnek (előbbié november 28-ikán kelt,) s természetes, hogy Bornemiszának utasitásul adatott, hogy az erdélyi állapotokat kipuhatolja.

A követ, ki november utolsó pár napjaiban, vagy december elején indult útnak, még 1626. január 21-kén nem érkezett volt vissza; mert II. Ferdinánd utóbb nevezett napról irja a nádornak:

Bornemisza István pozsoni postamester, kit a mult országgyülés végén inditánk Sopronból az erdélyi fejedelemhez, eddigelő semmit sem hallat magáról. Ez méltán gyanút ébreszthet. Annál fogva

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat. Eszterházy kezével javított fogalmazat, e jegyzéssel: 1625. Bethlen fejedelemnek 2 Januarii (1626) levelemnek mása.

küldje a nádor egy megbizható ügyes emberét Erdélybe, ki hirt hozzon ama küldöttről.[1])

Azonban egy hét mulva, januar 28-ikán, megérkezett volt már Bornemisza, és vele együtt a fejedelem ünnepélyes követe Horvát István. Sőt a nevezett napon a király már le is küldé a nádornak az általuk hozott iratokat, mikre nézve ennek véleményét kéri. Bornemisza István hozá III. Ferdinánd részére az üdvüzlő levelet királylyá választatására. A levélben a fejedelem tudósitja őt, hogy vette a császárnak mult november 28-ikán kelt levelét. Méltányolja a császárnak neje és fia iránti atyai gondoskodását. Kivánja, hogy az új király ősei és atyja példáját tartva szem előtt, dicsőséggel országolhasson. Nincs nagyobb ohajtása, mint hogy ő felségének és családjának szolgálatot tehessen.

Ezen levél januárban kelt, s tán 8-ikán, mert ugyanazon napról való a fejedelem azon levele, melyben III. Ferdinándot menyekzőjére ünnepélyesen meghivja. A meghivót már nem Bornemisza, hanem az ünnepélyes követ, Horvát István vitte meg Bécsbe.[2])

Ezen kölcsönös tisztelgéseken kivül Bornemisza, a pozsoni postamester, komolyabb, s kivált a nádorra nézve kellemetlenebb irományokat is hozott.

Mindenekelőtt érdekes Bornemisza saját jelentése, melylyel február 3-ikán számot ád a királynak utja eredményéről. Az itt következik:

---

[1]) Kismartoni levéltár. Ferdinánd levelei Eszterházyhoz 1626. jan. 21. Bécs.

[2]) Ugyancsak a kismartoni levéltár előbb nevezett eredeti leveleiből.

„Az felséged kegyelmes parancsolatja szerint, és palatinus uram ő nagysága felséged parancsolatjából minemű instructióval eresztett az erdélyi fejedelemhez, noha az gonosz útak, esős és havas idők miatt utamnak valamennyire kellett haladni, úgy igyekezém hivatalomban eljárnom, hogy fölségednek az én vékony erőm és értelmem szerént hasznosan járjak el hivatalomban.

Megadván azért Gyulafehérváron az fölséged és palatinus uram leveleit az erdélyi fejedelemnek, szóval is az mi reám volt bizva elvégezvén, akkor elsőbben rövideden ajánlotta mind fölségednek s mind fölséged szerelmes gyermekének és az austriai háznak igaz szolgálatját. Rövid nap ajánlotta magát: viszont irva választ ad fölségednek; de néminemű impedimentomi találkozván: szolgáinak, kiket az mátkájához és erdélyi urak után küldött, sok levelekkel az Tiszában holtok miatt és palatinus uram jött bizonyos halála miatt, kilencz nap tartóztatott Fehérvárott. Én is az üdő alatt azoktúl, kiket bizonyosan tudtam és megösmerhettem felségednek hivei legyenek, (az mint ugyan alkalmasint is vadnak mind ur és nemes rend közt) az mit érthettem az fejedelem igyekezetei felől, abba fáradtam és mulattam ott való lételemet.

Az fölséged neki irt levelét in prima audientia előttem megolvasván, semmi háboruságát magaviselésében nem mutatta, hanem jó kedvét sok szép ajánlásokkal mutatta. De palatinus uram levelét minekelőtte fölnyitotta volna, nagy panaszszal és bús elmé-

vel kezde szólani. Én az mint értettem, az ideki való bizonyos állapotok szerént, eleget contrarie szóllottam; de mi okért szómnak helyt ne adjon, olvasá Abauj, Szabolcsvármegye követeinek levelét és egyéb Sopronbúl a die 28 novembris irt leveleket előttem, melyeknek continentiáibúl az mit érthettem, punctuatim ím includálom felségednek.

Ezeken fölötte búsúlt és azután palatinus uram levelét is megolvasta nagy fohászkodásokkal és búsúlással. Mind akkor, s mind utolszor szemben lévén ő fölségével, izen általam szóval is s ir is ő nagyságának: ha mind így leszen az dolog, suo tempore bosszúállás nélkül nem hagyja, hogy palatinus uram így gyalázza mind magát s mind az ő ditiójában levőket. Hogy pedig ok nekűl avvagy magátul igy meg ne indult legyen, néminemű irásoknak részint való párjait (az mint én bizonyosan végére mentem) includálta általam küldött palatinus uramnak szóló levelébe.

Utolsó audientiámkor az fejedelemtűl választom lévén fölségednek és az új királyunk ő fölségének: szolgálatja után kéván az uristentűl minden kévánta jókat megadatni; sok áldásokkal üdvözli fölségteket és örül s akarja, hogy fölséged még éltében örvendezhet szerelmes gyermeke szerencséjének, sőt ha fölséged meg találta volna azelőtt őt is az koronázatra való igyekezeti felől, szeretettel szolgált volna fölségteknek, parancsolt is volna az alatta valóknak, hogy ne lett volna (az mint neki ezt értésére adták) az electio és koronázat annyi difficultatióval, contra-

dictiókkal és protestálásokkal, sőt az mint emlegette én előttem, irtak azután is az vármegyék neki, non fuisse legitimam electionem et coronationem, sed coactam; mert palatinus uram betette az ajtót, rútúl rivogatta az követeket és nolle-velle azt kellett cselekedniek, az mit parancsolt nekik, fenyegette ilyen szókkal: „mind fejedelmestől együtt megtanítja őket; ezután különben leszen az dolog, és ha él, három esztendő alatt kiirtja Magyarországból az eretnekeket és más zablában tartja őket.“

Izeni fölségednek általam azt is: még in mense augusto tudta az uj koronázatra való igyekezetit fölségednek; mert megirta neki az angliai orator Konstantinápolbúl, fölséged az öregbik fiát meg fogja koronáztatni, mely dolog neki nagy gyalázatjára következett. Ezt pedig az angliai oratornak fölséged titok-tanácsi közül irták meg az portára. Csudálkozik rajta, mondván: fölséged udvarában jobb vigyázásnak kellenék lenni; nem illendő, hogy ilyen s nagyobb titkok is kimennek s időnek előtte kinyilatkoznak. De ő az angliai orator irására nekem azt mondotta, nem tudja azt orator uram, ő (Bethlen) ellene (nem) mondott az királyságnak, az diplomához tartja magát, tudja s látta ő azt, nincs módjok az magyaroknak, nekik magoknak külön királyok lehessen, — nem is tudnák eltartani, és azért nem bánja. De azt bánja, hogy palatinus uram reá fogja, hogy ő az királyi titulussal él; mert ha csak egy gyermekkel is valaki reá bizonyitja, ne legyen fölséged előtt böcsülleti.“ De én oda benn is bizonyos személyektűl értettem:

mind bánja az új coronatiót s mind él az titulussal néha.

Én nekem négy erdélyi ur mondotta, sőt az fejedelem szovával jelentette: igen akarná, ha fölséged érsek uramot ő nagyságát (Pázmánt) küldené maga képében az menyegzőjére. Oly dolgokrúl tractálna ő nagyságával, ki az körösztyénségnek nem kevés hasznára következhetnék, sőt az erdélyi urak elhitték, ha érsek urammal ő nagyságával tractálhatna az fejedelem, palatinus uram és az fejedelem közt békességre való útat találhatnának föl. Az menyegzőn külön házakban ülteti az fölséged és az új királyunk követit, meg külön az török császár követit, hogy fölséged authoritása ellen semmit ne derogáljon.

Míg nekem Fehérvárott volt mulatásom, egy nehány urakkal és főrendekkel volt bizonyos correspondentiám, kik igen kérték mind fölségednek s mind palatinus uramnak bizonyosan megjelentsem, mennél hamarább lehet, bizonyos meghitt ember által tudatoltassék az budai basa, vigyázzon magára; mert az erdélyi fejedelem egy budai csaussal, kit most az budai basa oda küldött volt a fejedelemhez követségben, és én még ott hagytam, abban praktikálnak az portán, megfojtassák, és immár más basát is commendál Budára, mivelhogy ez mostani budai basa mind fölségedhez s mind palatinus uramhoz jó affectióval vagyon. Annak pedig az csausnak igen hiszen az budai basa, s nem is tudja, hogy titkon ellene praktikál. Jobb, az csauson essék az eset, hogy sem magán az basán. Ez az dolog pedig késedelmet nem szenvedhet.

Item: Murán várára vigyáztasson fölséged: mert igen mesterkedik abban, hogy beleférkezzék népével. Az asszonyt is meg akarja tréfáltatni, és Muránban helyt vehet magának, nem kevés ártalmára lenne az idevaló földnek és felségednek; mert noha jól mutatja magát, mindazonáltal nem keves praktikái vadnak mind az magyarországi fölséged nem hiveivel s mind az törökkel. Most hatvan lóval érkezett tatár követ hozzá én eljövetelemkor. Abban mesterkedik maga hasznáért is, hogy megbékéltesse az tatárokat az török császárral.

Ez ideig mind abban mesterkedett: ez elmult nyáron az törökkel való végezés ne confirmáltassék az portán, sőt habet pro certo in promissis, szabadon hadakozzék, török segitségben meg nem fogyatkozik. Maga is mondta, ha hadba kellenék menni és ellensége találkozik, nem röstölli ő ez jövendő feleségét együtt magával táborban és az sánczban vinni.

Az bizonyos: egész Erdély, mind ur, nemes, város és közrend ugy annyira nem szeretik (őt) együtt az magyarországi árulókkal: készek volnának rátámadni, sőt ha fölséged hadat fogna hirdetni, általán fogvást kevés maradna, ki nem jönne szíve szerént az fölséged fizetésére. Nekem sokan szoltak, mind fő és közrend, kik ideki nagy affectióval és hívséggel ajánlják magokat.

Noha nem jelenti, de bizonyos, hogy az tatároktúl, Bátory Andrástul, szászoktul, székelektűl és Székel Mózestűl tart. Ez mult nyáron való indulatjának igyekezetét alkalmasint ez impedimentumok impe-

diálták. Oka indulatjának pedig az többi közt volt, miképpen Szécsi, Bottyáni és egyéb árulókkal vették eszekben az országban gyülés leszen és álmodtak az új koronázattal, (az volt szándékuk hogy) avvagy az gyülést elbontsák, avvagy kedvek szerént való gyülést tartsanak. Még most is Turzó Szaniszlóné, Turzó Györgyné és Bottyánine szolgái gyakorta ki és bejárnak hozzá. Listius, ki erdélyi fejedelem körül vagyon, Szúnyog Gáspár, Csúti Gáspár nem kevés correspondentiát tartanak az ideki valókkal. Listiust az atyja, az többit mások nem kevés hamis hirekkel táplálják, kiket az erdélyiek nem szeretnek és ennyi hízelkedésekért s nem-igaz mondásokért meg is unták.

Jelentette nekem azt is:" noha ennek előtte annyit vétett fölségednek, és míg ellensége volt fölségednek, valamennyi gonosz lélek volt pokolban, mindazokat kihozhatta volna, azokkal is ártott volna; de miolta megbékélt utolszor fölségeddel, az üdő alatt abban fáradott és igyekezett: fölségednek egyetemben az böcsülletes austriai háznak szolgált volna és szolgál is, csak palatinus uram supersedeáljon, ne szidalmazza és rágalmazza."

Erdélyi és magyarországi hadai — reménylik némely főurak — lehet mindenkor annyi, az mint elsőben kijött volt, sőt most abban vagyon, valami főrend az ő ditiójában vagyon, maga köteles szolgájává teszi, hogy annyival bizonyosabb lehessen bennek.

Keczer Andrást is palatinus uram mellett igen

vádolják azok az vármegye követi, hogy palatinus urammal és német párt volt és mindenbül ellenek praktikált.

Allagi Menyhért uram előmentét, az mint nekem maga jelentette az fejedelem, akarja, hogy fölséged az ő ditiójában lakó urakot promoveálja.

Az minemű apáczák jószágáért instált volt és itt volt császárné asszonyunk ő fölsége, eltévelyedett az cancellarián nálok és nem juthat eszében az fejedelemnek, hol legyen és mennyiben van inscribálva. Örömest kedveskedik abbúl is császárné asszonyunknak és maga pénzébűl kiváltatja.

Az erdélyi urak és főrendek, kik fölségedhez minden hívséget tartnak, vannak is nem kevesen, igen persvadeálják, mind német magyar vitézeket, kivántatik nyolcz avvagy tíz ezerig, tartani . . . . . Látván ő is ellenne való vigyázást, tudna félni, és ugyan tart is . . . .

Magok is az körülötte valók nem hisznek neki, sőt ha nem tartanának új fejedelem miatt való véröntástul Erdélyben, annyira elbúsúltak minden rendek, hogy szintén elnyomta és rabbá tette őket, nem sokáig hagynák élni. Reménylik is, sokáig immár nem uralkodhatik rajtok, hanem megszabadítja isten őket tőle.

Mivelhogy oly Erdély mostani fejedelmével van fölségednek gondja, kinek szován el nem indulhatni, fölségednek nagyobb hivséggel nem lehetnék, hanem egynehány ezer emberrel rakja meg az fölföldi végházakat és az uraknak nyujtson kegyelmes gratiát.

Az bizonyos, annyira megunták: ha még egyszer ezután mit indítana is, csak jöttön jőjjön erre fel, az hátulsóktól többet tartana és félne, hogysem az ellene való ellenségtűl tudna félni, és innét kevesebb haddal állhatna ő felsége ellene. Az bizonyos, ő fölségének az végházakban levő hű szolgái által sok ellene való hadait kémélheti meg.[1])

[1]) Acta Palatini Lib. I. 89. sz. a kismartoni levéltárban, egykoru irat.Kivül: Relatio Stephni Bornemisza, facta Viennae 3 febr. 1626. Ugyancsak kivül ugyanazon kéztől és tintával ezen szó olvasható: Örmin csaus. Hihetőleg a Fehérvárra küldött csaus neve, kiről a jelentésben szó van.

XXVII.

A fejedelem a nádornak irt levelében sem titkolja neheztelését, mely azonban szintúgy lehetett csak tettetés — legalább a serélmül fölhozott tárgyban — mint való.

A levél itt következik:

Illustris comes, nobis benevole! Császár urunk ő felsége pozsoni postamestere megadá minekünk az kegyelmed levelét, melyben tudósit az ő felsége öregbik fiának méltóságos promotiója felől és int is bennünket elkezdett jó correspondentiánknak continuálására, holmi onnét az részröl hallandó híreken való meg nem indulásra.

Az mi az ifiu fejedelemnek ő felségének királyságra való kegyelmetek választását illeti, jól tudjuk, mert bizonyosan informáltatunk ezaránt sokaknak felőlünk való discursusok felől, mintha mi azt bánnánk, sőt ellentartók löttünk volna benne, ha lehetett volna is. De egy szóval arról bona conscientia irhatjuk kegyelmednek, hogy nem bánjuk, sőt bizonnyára örvendezünk rajta, és ha szintén impediálhattuk volna is, soha bizony egy óráig is abban nem fáradtunk volna. Ennek bizonyos és igen igaz, méltó ratióit recensealhatnánk; de mivel az magunk mentésére senki

sem kénszerít, attól mi is supersedeálunk Kinek kinek nyelve szabadosan forogván szájában, azt szólhatja, a mit akar. Mi az mi egyszer czélul feltött propositumunkban épitvén, kivánjuk az uristentől, hogy ezt is, az kegyelmetek mostani electióját megszentelje, jó végét adja, az ifiu fejedelem ő felsége szerencsésen is boldogul gubernálhassa ezt az fogyaték maroknyi nemzetet. Mi ő felségének is nem különben igyekezünk kedveskedni, mint szerelmes atyjának szolgálni.

Az uristen, mivel ezt is kegyelmeteknek végben engedte vinni, nem szükség semmit hozzá szólni. Mindazáltal, mivel mi is magyarok vagyunk és az magunk nemzetének annyi jót kivánunk, mint magunknak, arra nézve is és ő felségének tartozó kötelességünk szerint is az ő felsége méltóságának őrzésére nézve, nekünk úgy tetszik, hogy ez az kegyelmetek electiója méltóságosbban és erősbb fundamentummal vitethetett volna végben. Mikor (hogyha) az gyülés előtt csak minekünk intimáltatta volna is ő felsége maga akaratját, bizonynyal merjük írni, hogy minden statusokkal itt alatt szépen concludáltathattuk volna az dolgot és követeknek instructiójokban adhattuk volna, mely ha lött volna, úgy tetszik, nem kellett volna az vármegyék követit sok riogató fenyegetésekkel, pirongatásokkal voxoknak torkokban való verésekkel inducálni az electiora, és jövendő querelákra, sőt impedimentumokra való causát sem colligálhatott volna senki belőlle.

Az ő felsége intentumát noha régen értegettük,

de mi senkinek nem jelentettük; hanem Szathmár vármegye főispányját kérdettük vala in septembri, hogy ha adtak(-e) instructiót az electió felől? — kire azt felelé, hogy senki afféléről ő köztök nem is gondolkodott, mivel ő felsége azt senkinek nem intimáltatta. Neki mondtuk vala, hogy nem ártana arról is követjeket instruálni; mert bizonyosan proponáltatni fogja ő felsége.

Ezen titkos intentumot az angliai orator[1]) in octobri irta a portáról nekünk, minket intvén az ellen való vigyázásra, kin felette sokat csudálkoztunk: hogy olyan messze miképpen s ki által adatik értésekre az ő felsége titkos tanácsa?

Az mi pedig az kegyelmed intését és tőlünk való kivánságát illeti, igazságot irunk, hogy mihelyt az úristen kegyelmedet erre az méltóságos tisztre emelte, s megértettük, mindjárt azt concludáltuk elménkben, hogy kegyelmedet szűből szeressük és barátságosan éljünk s az ország jovára nézendő s magunkat concernáló dolgokban is sincera correspondentiát és nem fucatát tartsunk. Az mi szánkból senki kegyelmed gyalázatjára való szót nem is hallott, és igy az mi részünkről eddig semmi fogyatkozás nem találtatott. De nem tagadhatjuk, hogy elménknek nagy exacerbatiójával, sőt szivünknek keserűségével nem értettük volna kegyelmednek felőlünk egész ország hallatára tött gyalázatos (gyalázó) szavait, melyet hogy nem magunktól gondoltunk,

[1]) Sir Thomas Roe, akkori konstantinápolyi állandó követ. —

és nem privatus avvagy valami közönséges embertől hallottunk legyen, az vármegyék követi miket irtak volt ide haza principalisoknak, ex paribus inclusis megolvashatja.

Melyre mivel semmi okot nem adtunk — igazán irjuk, — nehezen szenvedjük; mert bizonyságul hívjuk az istent, soha nem is gondolkodtunk az ő felsége electiójának impedimentumáról és afféle intentummal Kassára nem mentünk. Csavargók ifjuságunkban sem voltunk, hanem magunkat életünknek minden folyásában tisztességgel viseltük. Tudja és látta sok ezer vitéz sokszor sok helyeken, hogy ellenségünk előtt sem csavargottunk mi. Kegyelmed hogy legyen olyan ember, mint mi, megengedtük; hogy minálunknál bölcsebb, vitézb, gazdagb, — lehet; mert isten minket talám abbeli gratiájával nem akart meglátogatni, — mi affelett kegyelmeddel nem altercálkodunk. De nem illik egy eszes s vitéz emberhez is az, hogy valamely felebarátját, sőt ellenségét is gyalázatosan tractálja, — annál inkább, hogy okot azokra nem adtunk, keservesen szenvedjük. De ha isten igy akarta, legyen az ő szent akaratja!

Ezeknek utána isten kegyelmedet éltesse, és elméjének, indulatinak megzabolázására szolgáltasson erőt. Datum in civitate nostra Alba Julia, die 6-ta januarii, anno domini 1626. Amicus benevolus Gabriel. m. p.

Utóiratul ezt veti utána a fejedelem sajátkezével:

‚Ne találja mondani az a barátunk, a ki kegyel-

metek előtt azzal mosta száját, hogy mi most is királyi titulussal iratunk és pecsételtetjük leveleinket, idegen országokban; mert pecsétünket is, hová lött és mennyi időtől fogva nem láttuk, megkénzanának is, bizony soha meg nem tudnánk mondani. Cancellariusunkat, secretariusunkat eskessék meg, ha élünk-e azzal a titulussal akárhová is avvagy nem, és ha igaznak találtatik, egy óráig se observálja ő felsége velünk való conditióit, hanem fegyverrel prosequáljon érette.'[1])

Azon mellékletnek, melyet a fejedelem fentebbi levelében említ, szerzői oly követek, kik a Bethlen alatti magyarországi megyékből küldettek volt a soproni országgyülésre, s kik mentegetni akarják magokat, hogy meg engedék történni azt, a mi nézetök szerint nem volt kedves a fejedelem előtt. Közleményök lényeges része itt következik:

„Solenniter protestáltunk, hogy mi főképen az két conditióknak nem consentiálunk, 1) de negotio religionis hogy mostan az seponáltassék és in silentio praetermittáljuk; 2) hogy az német praesidiumot az végházakban bevegyük contra pacificationem viennensem és császár urunk ő felsége inauguratiójakor tött igéreti ellen. De az hét vármegye követinek voksokon itt semmit nem adnak, palatinus urunk rút gyalázattal és szidalommal illet bennünket; azt mondja: egyáltaljában, vagy akarjuk, vagy nem, de külömben semmi nem leszen, hanem az mit ő nagy-

[1]) Kismártoni levéltár, — eredeti. Variae litterae Princ. Gabr. Bethlen 73. l. (U. a. kivonatban Horváth Mihálynál. Tör. Tár X. 22. l.)

sága akar, annak kell lenni; nekünk semmiben kedvünk nem telik. Ebből nagyságtok megitélheti bölcsen, hogy állandó békeségünk nem lehet; mert az mi gyalázatunk és szidalmaztatásunk kevesebb volna; de az nagyobb, hogy az mi kegyelmes urunkat és fejedelmünket gyalázza és szidalmazza, sőt publice nem szégyenli ő nagysága azt mondani: „Mit vártok az erdélyi fejedelemtől?“ — Az ujjával fittyet hányván —“ ezt adom rajta“, ugymond. Én is vagyok olyan ember, mint ő. Hallom, Kassa körül csavarog öt avvagy hatezered magával. Azt tudja talán, hogy minket ide megijeszthet azzal? Meghigyje, hogy nem úgy találja, mint azelőtt. Elhigyje nagyságtok, rút, gyalázatos szókkal illeti ő felségét.

Itt (Sopronban) semmi olcsóság nincsen. Aranynál, tallérnál egyebet semmi monétát el nem vesznek. Az körmöczi aprópénzt az kinek vagyon, bátor elköltse; mert immár interdicáltatott; ezután ő felsége ujabb monétát fog veretni, mely dolog végett ő felségét is császár urunk ő felsége requiráltatni fogja, hogy egyenlő ligában cudáltassék monéta mindenütt .... girája öt forintott nyomjon. — Sopron. Die 10. mensis novembris 1625.[1])

A nádor mind a menyegzői meghivóra, mind a fentebbi vádakra ugyanazon egy nap válaszol, csakhogy az előbbire küldött válasz egyenesen a fejedelemnek szól, az utóbbiakra pedig közvetve válaszol, levelét Wesselényi Istvánhoz intézvén.

[1]) Kismartoni levéltár. Variae litterae principum Transilvaniae. Egykorú másolat.

Serenissime Princeps. Ily böcsülletes és méltóságos állapatjában, mint az minemü most felséged előtt vagyon, parancsolván és kévánván felséged több jóakaró szolgái közt az én jelenlétemet is, igen nagy készséggel akartam volna, ha kedveskedvén udvarolhattam és szolgálhattam volna én is az többi között felségednek. De nyilván lévén felségednél ez én galibás és terhes hivatalomnak mivolta, s járulván ehhez egyéb akadékim is, reméllem, hogy ebbeli felséged parancsolatjának elmulatásomért nem kévántatnak az én mentségim, hanem maga leszen felséged mentőm. Mindazonáltal magam képében im öcsémet, Eszterházy Dánielt, ő felsége esászár urunk tanácsát, bocsátottam oda az felséged szolgálatjára, hogy énhelyettem udvaroljon és szolgáljon felségednek, kinek hogy szolgálatját az én szolgálatom helyett vegye is ez mostani alkalmatosságban, és hogy ő kegyelmét kedvesen is lássa, kérem felségedet, s meg is igyekezem szolgálnom, ki hogy több szolgálati közt én nevemmel magán is köszöntse felségedet és mostani kedves s méltóságos állapatjában áldást is kévánjon istentől felségteknek, kértük ő kegyelmét, izenvén valahány szóval más dolgokról is felségednek 11 februarii ?[1])

A vádakra Wesselényinek ezt válaszolja a nádor:

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek és istentől áldást kévánok kegyelmednek.

---

[1]) Diversa minuta et paria litt. Palatini. Pars. I. 52. kivül sajátkezüleg: Anno 1626. Die 11. febr. Az fejedelemnek irt levelemnek mássa.

Az pozsoni postamester megadta nekem az kegyelmed levelét és vélle együtt az fejedelem levelét is s az onnét való izeneteket is irásban vévén, úgy adta be. Hogy azért kegyelmed az örömnek házában sem feledkezik rollunk, kedvesen veszem kegyelmedtől s azonnak követésére kérem ezután is kegyelmedet. Az mi penig az fejedelem levelét és izenetit illeti, nagy udvaritlanságnak s inhumanitásnak is tartanám ily állapatjában az fejedelemnek replicálnom reá. Vigadjon azért most ő felsége isten akaratjából, azont kivánván az üdő is. Leszen más alkalmatosságom reá, hogy megmutathatom mindazokat különben lenni, valamit ez levelében vagy maga ő felsége én felőlem itíl, vagy mások az miket mondtak vagy irtanak légyen ő felségének én ellenem. El sem mulathatom azért ezt, mert látom, káros lenne az közjónak is. Kiket micsoda fundamentumon vethet az fejedelem fel, ide küldte maga levelében annak az mássát, melyet mikor olvastam volna, eszemben vöttem, hogy amaz idétlen abaujvári notariuskának irása legyen, kinek hitele és embersége hogy ily fel van nevelkedve az fejedelem előtt, hogy ingyen másokat csak meg sem kérdvén azokról, kezében vétette pennáját ő felségével és ilyen embernek, mint én isten akaratjából vagyok, azokat iratta, csudálom igen. Hiszen ország előtt volt nekem ott minden cselekedetem s talán megérdemlettem volna, hogy minekelőtte azoknak hitelt adott ő felsége, vagy másokat is, vagy engem magamat is kérdett volna meg felőle, ha úgy vagynak-e, s azután ha nem menthettük

volna magunkat, ottan szenvedtük volna ez ily kemény beszédeket.

Más az: ki ne lássa azt is, hogy az az deákocska félvén s magát ennyire mentvén, nemcsak engem, de vádolja az fejedelmet is, hollott ha ellene nem vélte lenni az electiót az fejedelemnek, miért menti ennyi hazugsággal magát? Tudom én, az az nyelves rosz miket mondott ad partem in hoc genere én nekem s ha hasonlóvá akarnám én hozzá magamat tennem, nyilván nyakában adnám az inget. Megrivogatták-e az roszat néha? Ki egyszer tudom hogy történt, — meg kellett lenni; mert insolens és bolond volt, s maga akart mindnyájunkat dirigálni, és azt akarta s vitatta inkább, hogy voxot ne mondjanak, hanem tumultuose csak kiáltással vigyék dolgokat végbe. De ez sem az electió dolgában volt, hanem az németek végekben[1]) való állapotjokról, s hogy az ajtót be tétettem is azért volt, hogy secundum leges et constitutiones regni (cselekedjünk,) mely nélkül semmi dolgunkban soha el sem tudnánk igazodni. Voxot az mint irám, nem akartak mondani, s köszönje inkább, hogy több nem esett az nyelves roszan.

Ha azért in publico, ország előtt mondtam valami oly becsület ellen való szót az fejedelem ellen, tegyen ország bizonyságot rólla s ne egy ilyen rosz ember s ott méltó lesz az panasz. De egy ilyen delatióra ha mindjárt felindúl ő felsége, nemhogy ily ember lévén kötelesség nélkül, és ily távol is, szol-

[1]) Várakban.

gálhatnám érette ő felségét; de megbocsásson ő felsége, bizony udvarában csak közrendű szolga volnék is, kibontakoznám onnét érette; holott ott is megérdemlettem volna én azt, hogy minekelőtte erre ment volna ő felsége, mind másoktól mind magamtól is, jobban végére ment volna az dolognak.

De általlom, látja isten, ennyi szóval ily ember delatiójára ezeket csak ki is mondani s majd megbánám, hogy ezeket is irám. Én, uram, regia via járok az én utaimban s tudva vöttem hivatalomat fel, s vagy tetszik annak az deákocskának, vagy nem, eljárok tisztemben.

Az mi penig az electio dolgát illeti, te tudod isten! hogy mikor in publico consessu proponáltam az egész ország (előtt) hosszú és nem megvető ratiókkal azt az dolgot, senki csak egy szót sem tött ellene, hanem üdőt vévén az consultatiókra, szép csendesen oszlottunk el. Hanem, az úgy vagyon: zsibongottak azok az oda alá való uraim az dolgon; mindazonáltal meggyőzetvén az igaz ratióktól, nem mondhattanak ők is ellene, s talám ha mondottak volna is, ugyan nem következnék az belőle, az mit ő felsége az postamestertől izent, hogy „non est legitima ista electio;“ mert az országban az nagyobb rész választ mindenkor királyt, s onnét az uraim, az kik magok mentségéért ellenkező voxokat mondhattanak volna, mindenestől sem itílem, hogy tiz avvagy tizenkét voxnál több lett volna; de annyival inkább, hogy unanimi voto s nem coacte, az mint ő felségének némely alkalmatlan emberek mondták, lett meg ez az electio,

s az mikor ő felségét királyunknak felkiáltottuk is, senki csak legkisebb szót sem szollott ellenkezőt ott is, s nem tudom soha hát, honnét vagyon ez, hogy itílik ezt az mi electiónkat, — ki noha titok, im én megmondom:

Félnek, uram, az emberek s magok mentsége szerzi ezt. De mutassa csak jóakaratját és szeretetét az fejedelem a dologhoz, meglátja ő felsége, hogy senki bizony sem azt nem mondja, hogy coacte lött, sem azt hogy ő nem consentiált sőt contradicált néki s azt sem, hogy non est legitima electio.

Ezek az dolgok jelengetik is, azt az miről feljebb irék, hogy ezekből itílik az dologhoz való kedvetlenségét az emberek ő felségének. Vádolhatnánk talám magunkot azzal és méltó panaszolkodását is remélhetnénk az fejedelemnek, mivelhogy magyar fejedelem lévén ő felsége és Magyarország egyik részének is ura, hogy abból is szándékunkat hirré nem adtuk ő felségének; de vagyon igen igaz és méltó mentségünk ebben is, holott tartozásképpen, bizony dolog, nem tartoztunk vélle s azt meg is mutathatjuk mind az ő felségével való végezésből s mind hazánk törvényjéből. Azonkivül penig időnk sem volt hozzája s maga azon gyülésben tött izeneti is az fejedelemnek, úgy tetszik, egyéb nagy sok consideratiókkal együtt idegenithetett tőlle bennünket, kikről nem szükséges most irnom, s maga értené is azokat ő felsége, elhittem, mentséget adna.

Én annak okáért, uram, méltatlan voltomban az lévén az ki vagyok, látom, hogy tartozom hazánk

és nemzetünk javára nézvén, hogy kedveskedjem és szolgáljak az fejedelemnek, kit — látja isten! — nagy készséggel meg is cselekeszem, csakhogy az jó szolga szeretetért és böcsülletért szolgál inkább, mint egyébért, s én semkivánnék egyeb bért szolgálatomért. Vegye az én szolgálatomat ő felsége: megtapasztalja hogy gyümölcsét látja rövid nap az én kicsin szolgálatomnak s büntesse inkább, mint szeresse azokat, azkik holmi monda mondával akarnak ily szükséges és derekas dolgokban akadékot tenni.

Magam ezekért s más okokért is nem mehetek az ő felsége szolgálatjára Kassára, maga ha ki kivánnám egy magyar fejedelemnek ily öröme napján jelen lenni és szolgálni, én is; holott én nem is látok s érek, tudom, efféléket többször. Mindazonáltal magam szolgálatját hogy öcsém uram, Eszterházy Dániel supportálja, oda küldtem, hogy szolgáljon és udvaroljon helyettem ő felségének.

Ez én nagy hosszú és rútúl s igen hamar irt levelemtől magam is megijedék, — annál inkább, tudom, kegyelmed is, kit kérem kegyelmed, meg ne itíljen. Igen raptim lött, de nem gonosz szándékból, s moderálja is, az hol moderálni kell. Isten tartsa meg. 11. februarii, 1626.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Díversa minuta et paria literarum Palatini. Pars I. 51. sz. kivül a nádor saját kezével: Vesselényi István uramnak irt levélnek mássa.

XXVIII.

A nádor, úgy látszik, elejét veendő annak, nehogy a nemzet nagy közönségében is, mint az erdélyi fejedelem udvaránál, a mult országgyülés cselekményeit balúl magyarázzák, ugyanazon nap, februar 11-ikén a következendő körlevelet bocsátá a megyékhez :

Rev. spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini amici nobis observandissimi!

Salute et servitiorum commendatione praemissa. Nem kételkedem benne, hogy hazamenvén az gyülésből az kegyelmetek atyjafiai, elegendőképpen ne informálták volna kegyelmeteket minden dolgokról, s többi között arról is, hogy ezt az nagy terhet és gondos tisztet, ugymint országunk nádorispánságát, egyenlő akaratból énrám adták legyen ő kegyelmek, kitől noha méltán vonogathattam volna magamat nagysok tekintetekre nézve, s kiváltképpen mostani szegény hazánk állapatját magam erőtlenségével összevetvén, mindazonáltal hogy isten ő szent felsége hivatalját (ki erre engem nemcsak nagysok ellenkezések közt megtartott kegyelmességéből, de sokképpen nevelt is), ne láttassam megvetni, és hogy az kegyelmetekhez s édes hazánkhoz való igazságomat,

szeretetemet, s annak szolgálatjára való készségemet is ily munkás és fáradságos hivatalban is megmutassam, késznek kellett lennem magam megvetésével is ennek felvételére. Mely hivatalomban, úgy vagyon sokat nem igérhetek kegyelmeteknek, mindazáltal azkivel a jó isten gondviselése szeretett, s az mennyi erőt, észt, értéket, gondviselést adott, azokat kész vagyok az kegyelmetek szolgálatjára fordítanom, és ha úgy kévántatnék, véremet és életemet is szegény édes hazánkért és kegyelmetekért kiadnom, kit nem is szóval mondok csak, hanem ha az szükség behozná, cselekedetben is ezent fogná tapasztalni kegyelmetek.

De mivelhogy egy ember ilyen megoszlott és sokképpen megnyomorgattatott hazának oltalmára, felépitésére, s annálinkább az távol való és idegen sziveknek és elméknek egybehozására, ugy az mint kévántatnék, magától nem elegendő, kévántatik felette igen, hogy kegyelmetek is minden, ez mi szegény hazánk jovát néző dolgokban, jó és készséggel való segités legyen s minden jó akaratját és szeretit is úgy mutassa hozzá, az kivel nevelje maga szolgálatjára való én kedvemet is s nagyszép és jó egyességgel, jó értelemmel ez hátramaradott részecskéjét kedves hazánknak ne csak megtarthassuk, de beszorult határit hogy ki is terjeszthessük, azon leszünk. El is hittem, hogy mind az közönséges, országos végezésinket előtte viselvén kegyelmetek (mely minden igaz hazaszerető fiakat kötelez) s mind az mi kegyelmes urunknak, vagy inkább édes atyánknak, hozzánk nyujtott nagy kegyelmességét és édes hazájá-

nak is szükségét: sem magának, sem hazájának vagy kegyelmes urának se énnekem, kegyelmetek szolgálatjára indult jóakaró atyafiának, meg nem fogyatkozik.

E mellett akarám kegyelmeteknek intimálnom azt is, s ugyan nem kevés szivem fájdalmával, hogy az mint értem, sok gonosz elméjü és hamis hir hordozó és konkolhintő emberek találtatnak immár is sok helyeken, az kik meg nem gondolván, minemü sok alkalmatlanságokat hozzanak magokkal az hamissan való rágalmazások és hamis hirköltések, az ki nemcsak nem igaz, de ingyen soha nem is hallották mástól is, hanem csak magoktól gondolják és költik s együtt is másutt is nagy vakmerőn hirdetvén az igazságot követő jámbor emberekkel s kiváltképpen az szegény együgyíí községgel annyira elhitetik és szivekben oltják, hogy más, azokkal ellenkező és igaz hireket s mentségeket semmiképpen azután be nem vehetnek, ki minemü hatalmas és ártalmas pestise légyen szegény hazánk egyességének és békeségének, sokképpen veszedelmes kárunkkal is experiáltuk már.

Felette igen szükséges azért, hogy effélékre szorgalmatos vigyázása legyen kegyelmeteknek s ha kiket afféle dissensióra és gyülölségre való hamis hírhordozásban és diffamatiókban talál, azoknak necsak helt ne adjon, de sőt inkább kemény animadversióval is legyen ellenek, holott elhigye kétség nélkül kegyelmetek, hogy ha valamit olyat értenék, a ki nemzetünknek és az mi hazánknak ártalmára avvagy

kárára nézve, idején és igazán nemcsak megirom kegyelmeteknek azokat, de kegyelmetekkel együtt eltávoztatni is igyekezem jó igazsággal és nagy készséggel, melyeket mi jobban is és idejében is megértünk afféle hirhordozóknál s ő felsége is az mi kegyelmes urunk ezen mi szegény hazánkhoz való atyai kegyelmességét és gondviselését, elhiheti kegyelmetek, hogy nem intermittálja s az többi között penig nagy bizonyosan értettem, hogy találtatnak oly vakmerő s egyenetlenséget kévánó gonosz elmék is, az kik még az mostani országul Sopronban tött némely végezésinket is csudaképpen diffamálják és magyarázzák s nagy eszetlenül és magok gondolatlanul merészlik nyelveket felemelni, gyalázván és kárhoztatván azt. Főbbképpen annakokáért ezek ellen kell kegyelmeteknek méltó és illendő aminadversiójának lenni; mert affélék nemcsak egykét személy böcsületében, hanem az egész nemes ország szabadságában és az mi kegyelmes urunknak méltóságában is kaptanak, kiket igazán azok köziben számlálhatunk, qui se opponunt publicis statutis, sunt publici pacis turbatores, kik ellen noha én sem mulatom el semmi animadversiómot; de kegyelmetek is, az kik értik és maga kárán tanolt már ebben s tudja is, „quid expediat huic patriae“ igen jól eselekeszi, ha ez ellen való orvosságot idején felkeresi s messze nem hagyja terjedni; mert ha minden szép országunk és annak kiterjedett határi kezünkben volnának is, de ha az törvényes büntetés és az köztünk való szeretet és egyesség nem lészen, (mivel

annélkül nagy birodalmok is könnyen elromolnak) igen hamar és véletlen utolsó veszedelmét láthatjuk édes hazánknak és megkevesedett nemzetünknek, kit hogy isten az ő nagy nevéjért távoztasson, méltó könyörgenünk mindnyájunknak.

Továbbá a pénz dolgában való nagy sok alkalmatlanságok is több insége között szegény hazánknak minemű nagy confusióban és kárban hoztak vala bennünket, kegyelmeteknél mindnyájoknál nyilván vagyon, kitől az mostani soproni gyülésben minemü végezéseket tött legyen ő felségével az mi kegyelmes urunkkal a nemes ország, kegyelmetek azt is megértvén, tudom, meg fog nyugodni rajta. Csakhogy a mint értjük, ez ideig vert körmöczi pénzt teljességgel semissé akárná kegyelmetek tenni, melylyel mind uj szükséget és confusiot s mind az szegény községnek nem kevés oppresiót szerezne kegyelmetek. Hogy annakokáért annál is nagyobb szükségben ne hozzuk magunkot, az kiben voltunk, és az szegény községnek is valami oppressiója ebből ne következzék, ki nyilván meglészen ha teljességgel megveti ususát ez eddig vert pénznek kegyelmetek, mivel tudja azt kegyelmetek, hogy hertelen az ujonnan vert pénz ki nem terjedhet s semmiképpen nem tudná az szegény ember mivel élni. S nekünk ugy jut eszünkben, s ugy is volt az szó köztünk Sopronban, hogy országostól ez ideig vert pénzet egy fillérben ugyan elvegyék ezután is, mivel valora ez uj pénznek két annyira ment.

Hogy azért, a mint feljül is irám, valami uj con-

fusióban ne hozzuk magunkot, kegyelmeteket szeretettel kérjük s tisztünk szerint intjük is, hogy minden vármegyékben ezelőtt vert körmöczi pénzt elvétesse egy fillérben, s az ki contrariumot cselekednék, az ellen animadvertáljon is.

Ezek után éltesse isten kegyelmeteket sokáig jó egészségben. Datum in arce nostra Kis-Marton, die 12. januarii. 1626.

Rev. splendidium, magn. gener. egr. ac nobilium dominationum vestrarum.

amicus benevolus ad serviendum.[1])

Azonban a nádor, úgy látszik, kevés sikerrel fordult Wesselényihez. Annálfogva bevárván, hogy a fejedelmi családi örömünnepek leteljenek, april 10-ikén magának a fejdelemnek irá a következendő részletesebb és kimerítő levelet, válaszul ugyanazokra, miket a fejedelem januar 6-iki levelében panaszolt:

Serenissime princeps. Az pozsoni postamester Bornemisza István megtérvén felségedtől, mindjárt akkor megadta vala az felséged nekem irt levelét együtt az inclusával és szóval való izenetit is megjelentette felségednek, mely felséged levele és izeneti netalán mindjárt választ is kévánt volna tőllem; de az minemű napjai szintén akkor felségednek előtte voltanak, azokra való válaszommal alkalmatlannak itéltem terhelnem felségedet abban az üdőben és még mostan is mindazokról irnom. Ha az vádlót, kinek

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta. Kivül a nádor kezével: Az vármegyékre irt levél mássa, melyben intimáltam az megválasztást nekiek 1626.

levelének mássát ideküldötte felséged, tekinteném s nem az dolognak mivoltát vagy az felséged méltóságos személyét, szintén valamint nem érdemlette volna hogy felségedtől meghallgattassék, annyival inkább, hogy neki hitel adassék, úgy nem érdemlené, hogy még most is vagy felségedet vagy magamat felőle való irásommal terhelném. Mindazonáltal hogy hallgatásommal annak az alkalmatlan embernek vádlásának jovallásomat ne láttassam adni, szükségesnek itilem, hogy azokról felségedet valahány szóval informáljam, s kiváltképpen azért is, hogy cancellarius uram és öcsém uram Eszterházy Dániel által is iterate panaszolkodással izent mindazokról felséged, holott én azt itíltem, hogy meghallván ő kegyelmeket felséged, szállani fog az felséged idegensége és panaszolkodása is; de talám ő kegyelmek is nem akarván akkor felségedet bő szóval terhelni, omét maradt fenn mindez ideig is a panasz, melyet mind az közönséges jóra s mind az mi szegény hazánkra és nemzetünkre nézvén s magamért is nehéz szívvel értvén, megbocsásson felséged, ha egy kevéssé bővebben nyitom meg magamat, hogysem az felséged sok különb különb foglalatossági engednék.

A mint annak okáért mind az felséged leveléből s mind abban includált párból és az izenetekből is eszemben vehettem, ezek az dolgok vannak panaszolkodásban felséged előtt: Először, hogy az mi kegyelmes urunknak szerelmes fiának királyi méltóságra való választását felségeddel nem közlöttük. Másodszor, hogy ezen igyekezetünket titkoltuk legyen, és

hogy nem mi tőllünk, hanem az Portáról az francziai követtől értette legyen meg felséged. Harmadszor, hogy azt rivogató, pirongató fenyegetésekkel és fenyegető szókkal, s voxoknak torkokban való verésekkel vittük volna végben. Negyedszer, hogy én az egész nemes ország előtt méltatlan és illetlen gyalázattal illettem volna felségedet. Ötödször, szóval azt izente felséged, hogy ez az electio coacte lött, és rájok zárván az ajtót, ugy ment legyen végben. Hatodszor, hogy én fenyegetőztem volna mind felséged ellen, s mind az velünk hitben ellenkező atyafiak ellen. Hetedszer, cancellarius uram által Csúti Gáspárnak is némely felségedhez vitt szavain, hogy igen megháborodott legyen, jelenti azt is. Melyekhez annectálja felséged azt is, hogy soha az electiót nem igyekezett impediálni, és hogy értvén nekem is hivatalomat, szeretni akart felséged és jó s nem fucata correspondentiát akart velem tartani.

Ezek, ugy tetszik, az kik felséged előtt nehézségben vadnak, és levelében s izenetiben is, kik ha mind úgy volnának, s némelyekben igaz mentségünk és tekintetünk nem volna, magam is igen méltónak látnám az felséged neheztelését és panaszolkodását. De bocsánatkéréssel szólván, higyje felséged, hogy az vádlások különben vadnak, s az felséged panaszolkodásában méltó és igen igaz mentségink is vadnak, kikről mivelhogy az üdőnek alkalmatlansága nem engedi, hogy felségedet szóval informálhasssam, fogyazkozással fog lenni, úgy látom, irásom is, mint izenetem volt talán; mert az követ mindent meg nem

mond talán, papirosra viszont mindent nem irhatni, noha ő sem fél, sem pirul. Mindazonáltal csak igen rövideden jó igazsággal az feljül megirt punctokról akarom felségedet informálni, kérvén felségedet, olvassa csendes elmével, és ne úgy mint gonosz akarójának irását, hanem mint felséged szolgálatjára igyekezőnek.

Az mi annak okáért az első punctumot illeti, hogy nem közlöttük legyen felségeddel az uj királynak választását, ne vélje felséged, hogy maga contemptusára nézve cselekedtük volna azt, mert minekünk az itt csak elménkben sem tünt, s nem is lehetett semmi afféle ez mi választásunkból. Az sem vezérlett bennünket teljességesen, hogy felséged abban ellentartó lött volna; mert az felséged diplomája abban is elég securitásunk volt mi nekünk, s elhittük volt azt, hogy azonkivül is az mi kegyelmes urunknak csaknem atyai kegyelmességét és jó akaratját tapasztalván felséged, magán inkább promótora mint ellentartója lött volna, de más dolog szorongatta az mi elménket, kit in summa confidentia meg kell irnom felségednek. Egyik az, hogy ha mi az felséged requisitiójával és segedelmével vittük volna azt végben, nagy igaz sequela következett volna belőle, hogy az felséged successori is hasonló dolgokban praetensiojokat tartották volna az mi libera electiónkban, melyből nyilván be jött volna az electióba az török praesumptiója is, és így többire már csak ez levén kezünkben, utolsó minánkkal egy hasonló casusban mind semmivé löttünk volna. Más az: egyébaránt is

de necesse, talám ennek az requisitionak nem is kellett lenni, és így ha csak pro meliori esse cselekedtük volna, ez előbb megirt inconvenientiát semmi uton el nem kerülhettük volna, melybe esni csak azért az mi nemzetünket, elhittem bizonnyal, oly nemzete szerető ember felséged is, hogy nem kivánta volna, s nem is kivánja. Ezeken kivől több okait is adhatnám ezen dolognak; de nem akarok bántást vele szerzeni felségednek. Tudom hazája s nemzete szereteti arra viszi felségedet, hogy megelégedjék csak az egy okkal is, az többit azért is hagyván el, hogy az mint feljül is írtam felségednek, papirosra nem mindent bizhatunk.

Az mi az második punctot illeti, hogy titkoltuk legyen azt, és előbb értette felséged az portáról meg, hogy sem mi tőllünk: Azt se vélje felséged hogy semmit is titkon cselekedtünk legyen, mert az mikor abbeli szándékunkat előnkben vöttük volna, minden statusból bizonyos és nehány feles számu főfő értelmes emberek először én hozzám gyülvén, nagy sok és nem megvethető, sőt igen igaz s méltó rátiókkal feltalálták ennek az választásnak szükséges voltát, kit in publicum is vittünk mindjárást, és az egész ország előtt proponáltuk s igy azért titokban, az mely még consultatióban sem volt annak előtte, nem lehetett. Hogy penig ezeket megelőzve, felséged az portán levő francziai követtől értette: azt vélem nem úgy intimálta azt is a jámbor felségednek, mint titkos és tanácsban forgott dolgot, hanem hogy még ő is ott lévén is feltalálta magában, avagy az a ki ő neki

arról irt, hogy ennek úgy kellenék lenni, az mint meg lött, melyet még az együgyü község sok üdővel azelőtt mind beszéllet, s itt tölt be amaz közbeszéd, vox populi vox dei. Felséged annak okáért ezen se búsuljon, hogy azt felségedtől igen igyekeztünk volna titkolni, az kiről Konstantinápolyban is divináltak s vélekedtek.

Harmadszor, hogy rivogató, pirongató s fenyegető szókkal és voxoknak torkokban való verésével vittük volna az választást végben, azt se higyje semmi úton felséged; mert — te tudod Isten, — hogy ex diametro contrarium volt az dologban, és nem hogy voxokat azért torkokban vertük volna, vagy az ajtót reájok zárattuk volna, de sőt az mikor az egész országnak jelenlétében in publico consessu sok és bizonyos ratiókkal proponáltam volna ő kegyelmeknek az dolgot hivatalom szerént, ne hogy contradicált volna avagy ellene protestált volna az electionak valaki, de mindnyájan nagy szép csendesen hallgatták mind azokat, és hogy mind azok hazánk javát s megmaradását is nézzék, annak is egytől egyig mind javallásokat adták, s nagy csendesen helyére menvén az szokás szerént az ország népe, és de modis et mediis consultálkodván, úgy kezdették magokat menteni felségeddel az felséged alatt való vármegyék követi, hogy tanúságok nem volna felségedtől nekik arra, s talán megbántatnának felségedtől, ha arra mennének, s mentették holmi egyébbel is magokat; de mivelhogy az nemes országnak régi megregzett törvénye, szokása és szabadsága az, hogy az hol az

egész országnak minden státusi megegyeznek, bár ha ki mi tekintetből ellenkeznék is azzal, de vélle az választásban csorbát nem tehet, s így az ő kegyelmeknek magán való félelme is mindnyájunknak országostól való félelmét és régi megregzett törvényjét, szabadságát nem impediálhatta semmiképpen; kiért mindazonáltal sem ajtót reájok nem zártanak sem voxokat torkokban nem verték, az mint felségednek az hirét vitték, hanem szép és kegyes atyai intésekkel inteténk: hogy sem el nem szakadhatnak az egész országnak egyességétől, sem elszakadni nekik nem bátorságos, és hogyha az megegyezés után opponálnák magokat az nemes ország egyességének, poenában incurrálhatnak. S ha mikor mi fenyitékjek némelyeknek esett, az erről meg irott törvénynek tekintetire nézve volt, s olykor penig az mikor immár minden statusok unanimi voto et consensu abban megegyeztek volt, hogy választassék az uj király az kit még magok is mindegyig megvallottak és profiteáltak, hogy nem akarják sem az királyválasztás ellen magokat opponálni, sem az nemes ország egyességétől el nem akarnak szakadni, hanem ha mit cselekedtek is avagy cselekesznek, az magok mentségéért cselekeszik, és mind az ő felsége kegyelmességét, s mind conditioit s mind király választását helyen hagyják és veszik. S más dologban is volt az, a mikor voxot nem akartanak mondani, el akarván szakadni az közönséges egyességtől, s ki akarván közülünk menni, melyet mivel nem is cselekedheténk, és mi sem engedhettük meg nékik, ezért, úgy vagyon,

hogy kemény szókat is vöttenek, mint az kik meg is érdemlették; de ez nem az királyválasztásért volt, az mint felségedet sinistre informálták, hanem az németeknek végekben való benlételekről.

Az negyedik punctumot az mi illeti: erről — igazán mondván felségednek, — hogy ugyan általlok irni, olyan indiscretus és alkalmatlan embernek vélvén, — felséged megbocsásson, — az a rosz engemet, temérdek hazugságával mocskolni akarván, hogy én böcstelenséggel és gyalázattal illettem volna ország előtt felségedet. Méltó volna azért azokat az szókat tudnom mik legyenek, az kiket én az felséged böcsülleti avvagy méltósága ellen mondottam volna, kit, kérem felségedet, kérdjen meg tőlle, mert ha ország előtt lött, s ő hallotta az semmirekellő ember, jobb és különb embereknek is kellett azt ő nállánál hallani. Kire nézve kivántam volna bizony igen, ha minekelőtte felséged azon megindult és nékem is irt, másoktól is azoknak az gyalázatos szóknak végére ment volna s azután fárasztotta volna magát azzal az nehéz irással, melyet felséged nekem küldött. Higyje felséged, csak értsem, mik löttek legyen azok, az kiket én in publico consessu modtam: ha én szavaim — mint hogy meg sem tagadhatom, — meg nem tagadom, s inkáb meg vallván fogyatkozásomat, bocsánatot kérnék, mint tagadást tennék benne. Kérem azért itt felségedet, tegyen animadversiot az ellen az ugocsavármègyei követ ellen, úgymint Egresi ellen.

Mert noha másszor sem koronázott Ugocsa, az mint felséged hallhatta, de ugyan királyunk volt azért

azon király. Jóllehet in publico ő sem szóllott semmit is az ellen, s in privato penig magamnak mit mondott, ha hozzá akarnám tenni magamat, azt vélem, méltábban megindulhatna felséged azon, mint az ő vádlásán, noha én oly megért állapatu fejedelem embernek vélem felségedet, hogy efféle monda mondán se hazánk, se nemzetünk, se maga dolgát nem épiti; — mert afféléket ide is mérték és szám nélkül hallunk, — de nem arányzom hogy arról való panaszolkodásunkat csak egy szóval is hallotta volna felséged.

Az ötödik punctot a mi nézi: nem hittem Bornemisza szavát, hogy felséged azt vélné, hogy coacte lött ez az mi kegyelmes urunk választása; mert ím én is megirám feljeb felségednek, hogy különben lött, s tudom másoktól is megértette felséged. Nem ilyen az kénszeritésből való választás, hanem tűz és fegyver között szokott az lenni. De itt — istennek neve dicsértessék — az mi kegyelmes urunktól nemhogy valami erő alatt, de csak egy kis idegen szóval is arra mi közülünk csak egy legkisebb személy sem kénszeríttetett. Kit hogy annyival nyilvábban megmutassunk, a mi az előtt az mi leirott szabad választásunkban nem volt is, most az articulusban iratott, úgy mint: hogy libere választottuk legyen ő felségét. És senkinek csak egy hajaszála sem esett el belé, sem kárban, böcstelenségben s idegenségben nem volt érette. Felségedet azért kérem, ha ki más különbet mondana is, fenyitse azokat is inkább, mint nekik javallását adná. Hatodszor, azon Bornemisza felséged

szavával, az mit az fenyegetődzés felől is énnekem mondott, — láttja isten, — hallván ugyan nevethettem az dolgot, hogy micsoda semmirekellő okok és emberek által akarja az ördög mind az közönséges jót, s mind hazánk és nemzetünk javát kárban hozni, holott az mi az hit dolgát illeti, tudom, hogy annak mind az a r a t á s i g fenn kell maradni, és az kit ennyi irások és vérontások is el nem igazithattak, én inkább el nem igazithatom, s pálcza sincsen szinte oly kezemben, a kivel olyan igen fenyegetőzhetném. Úgy vagyon: hivatalomnak megfelelésével ajánlottam s ajánlom is az én hazámnak magamat; csak én ő kegyelmekben meg ne fogyatkozzam, ő kegyelmek bizony én benem meg nem fogyatkoznak; mert mind istentől vött kevés értékemet s javaimat, s mind kevés erőmet és okoskodásomat, — s ha az szükség ugy kivánja — életemet is kész volnék kiadni érettek. Bánom bizony magam is, hogy felséged nem esmer engem, mert ha esmerne, nemhogy megindulna efféle hireken és beszédeken, de büntetné inkább az gonosz embereket érette.

Hetedszer: Csúti Gáspár uram is hogy kifáradt az vitézkedésből, és más hasznos szolgálatnak is serénységéből s oly embereknek hivataljában öltözött, az kik szóval akarják urok magokhoz való jó akaratjokat megtartani, igen csudálom. Esmerheti vélem felséged Csuti uramat; de ha ő kegyelme beszéde az, az miket felséged szavával cancellarius uram nekem szóllott felőle, rövid szóval igen nem találta a jámbor mondani. Úgy vagyon mondottam valami hasonló

okoskodást neki, ha ki látta volna mondani felségednek; de az a bolondság (felséged megbocsásson) nekem soha csak elmémben sem tünt, az kit ő beszéllett, hanem im megirom felségednek, ez volt az én izenetem: Ő általa kértem azon felségedet, hogy az közönséges jónak, és mindnyájunknak nekünk magyaroknak tekinteti után, felséged bölcsen meggondolja az maga és nemzetsége javát is, és legyen azon minden uton felséged, hogy ez mi szegény hazánk kevés békességét őrizze az gonosz emberektől, és ő felségével az mi kegyelmes urunkkal ennyi háború és vér után tött frigyét senki arany hegynek-igéretiért, ha lehet csak kicsiny dologban is, ne igyekezzék megsérteni; mert az közjónak megbántása után az felséged maradékinak is bántások következhetnék abból; holott az mi kegyelmes urunktól tractáták és transactiók által sok szép uraságokat vett és nyert felséged, kiket azok által is birván felséged, úgy hagyhatja maradékit is holta után securitásban, ha azokat az miket az mi kegyelmes urunkkal végezett felséged, erőssen megtartja, kiben, nekem ugy tetszik, az felséged szolgálatjára való confidentiámat mutattam inkább meg, mint valami idegenségemet; de ezt ő a jámbor vagy nem tudta megérteni, avvagy ha megértette, kedvet vélvén hogy talál felségednél vélle, úgy formálta maga beszédét az én beszédemből, hogy Sopronban lévén, még is legyen mivel haza menni.

Az mint feljül is irám azért felségednek, ha minden efféle szó helyt nyér az felséged elméjében, nem csudálom, hogy idegen az én jó akarattal való szol-

gálatomtól. Hogy penig az electiótól idegen nem volt felséged, és impediálni sem akarta azt, igen dicséretesen cselekedte felséged, azont kivánván az mi kegyelmes urunknak felségedhez való atyai kegyelmessége és szereteti is, és maga felséged szép ajánlási s diplomákkal megerősitetett kötelességi is. Ugyan is az mint azon választáskor is ezen Bornemiszától irtam vala én is felségednek, egynehány esztendővel ennek előtte is forgott ez az felséged tanácsadásában is, kihez hogy ennek utánna is felséged azon sokszor megirt közönséges jóért s hazánkért és nemzetünkért is minden jó akaratját és szeretetit mutassa, igen méltó s mindnyájan nemzetestől ugyan azont mind kivánhatjuk s mind kivánjuk felségedtől, s kérjük is azonra felségedet.

Az többi között írja felséged azt is, hogy szeretni kivánt engem, értvén hivatalomat, és syncera correspondentiát, nem fucatát akart viselni felséged velem, mely jó igyekezetit bánnám, ha csak ilyen kicsiny dologért letenné felséged. Kérem is felségedet, hogy felvött jó akaratját öregbitse inkább hozzám, hogy sem kisebbítené, ha nem magamért is: ez mi szegény hazánkért, és megkevesedett nemzetünkért, ki mind határában mind értékében s mind egyéb állapotjában is, s kiváltképpen emberből mely igen nagy fogyatkozásra jutott legyen, jobban látja, tudom, felséged magamnál is. Kinek tekintetiért is kérem felségedet, engem esmerjen abban az miben vagyok, s holmi csekély emberek itéletiért, vagy beszédekért, az én magyarságomat felséged meg ne

vesse; mert noha az nem vagyok, az kinek felséged azon levelében ir, hogy mind vitézebb, mind gazdagabb s mind eszesb legyek felségednél, de igazságommal és szolgálatra való készségemmel, és szolgálatommal is ha tehetségem annak megfelelne, bátran dicsekedhetem is. Mégis kérem azért felségedet, mindezeket bölcsen ponderálván, vegye az én szolgálatra való készségemet, melyet én is látván, meg tapasztalja felséged, hogy az én kegyelmes uram szolgálatja után szolgálok felségednek is. Istentől vagynak az rendes hivatalok, s ha már úgy tetszett istennek, hogy méltatlan voltomra engem is ebben az állapotban helyheztessen, igen jól tudom, hogy csak magán ez az egy tekintet is, ez mi hazánk és nemzetünk békességének megtartására nézve, megkivánja azt, hogy én szolgálván felségednek, jól értsem magamat felségeddel, és jó correspondentiát is tartsak, kit (minthogy tovább és többet ćl az jó, hasznos és dicséretes ember holta után, mint éltében) én készséggel meg is cselekeszem, kiben elhittem, hogy felséged is, ex innata sua virtute, ily méltóságos fejedelmi állapotra menvén, fáradozni fog, hogy holta után nagy dicsérettel és jó emlékezettel hagyja maga jó nevét, és azt posteritasira is terjeszsze.

Ily bő szóval és hosszú levelemmel megirám felségednek feljebb az okát, miért kell terhelnem felségedet. Kérem azért felségedet, hogy ne csak hosszú levelemnek, de ha mit abban kemény igének itélne is, adjon bocsánatot, és ezt az én informatiómat ne csak magamért, hanem vegye mindnyájunkért felséged,

maga jó akaratjában és szeretetiben be vévén és meg is tartván engemet, elhivén felséged hogy az én szolgálatomban is fogyatkozást nem fog esmerni.

Isten tartsa jó egészségben felségedet. In Kis Marton 10 April 1626.[1])

Meg lehet, épen a fentebbi levélre; de kétségkivül a fentebbi ügyre vonatkozik a fejedelemnek egy körülbelül öt hét mulva kelt levele, melylyel a vita befejeztetett, s mely itt következik:

„Gabriel, etc., Illustrissime comes, amice nobis honorandissime! Kegyelmed levelét tegnapi napon vöttük és maga kévánsága szerént szeretettel megolvasván, minden részeit megértettük, melyeknek némely részei feleletet is láttatnak kévánni. Magunk sem restellenénk azokra nehány szóval megfelelni; de hogy az sok argumentumokkal való hosszú irások ne szerezhessenek közöttünk több disputatiót, és kapút az altercatióra ne nyithassanak, mivel nagyobb részből azok meglöttenek és elmultanak, értvén az kegyelmed magamentségét is, mi sem akarjuk kegyelmedet hosszú és nehéz irásunknak olvasásával terhelni. Kévánjuk az uristentől, hogy kegyelmed szivét, elméjét irása által tött declarálásának hasznosan való végben vitelére vezérelje. Mi is hivatalunkat tudván, hazánknak, nemzetünknek tartozó kötelességünk szerént, hogy igaz sinceritással, ha mikor az szükség kévánja, szolgálhassunk, ő felségével való

[1]) Eredeti a kis martoni levéltárban. Diversa minuta etc. 55 szám. Kivül a nádor saját kezével: Paria literarum ad principem Bethlenium datarum.

végezéseinket fogyatkozás nélkül megtarthassuk, ő szent felségétől kérünk erőt és egészséget. Kegyelmeddel jó correspondentiát viselünk; ha veszi barátságunkat, szeretettel kedveskedni minden alkalmatossággal készek vagyunk, és hogy minket jó akarójának esmerjen, s barátságunkkal éljen, szeretettel kévánjuk. Cui de caetero vitam diuturnam et omnem incolumitatem exoptamus. Datum Albae Juliae, die 15-ma mensis mai, anno domini 1626. Illustrissimi dominationis vestrae amicus benevolus Gabriel [1])

[1]) Eredeti a kismártoni levéltárban. Variae litterae princ. Trans.

XXIX.

Nádor és fejedelem közt el látszott intézve lenni a meghasonlás. Hogy Bethlen elejté a személyes vita fonalát, onnan magyarázható, hogy fontosabb ügyek foglalák el és hogy ezuttal még a személyes okot nem akarta az ellenségeskedések megkezdésére használni föl, míg valósággal nagyobb mérvű tervek, fontosabb európai tekintetek valának döntők a béke és háború kérdésében a fejedelemnél: szövetségeseivel való titkos alkudozásai.

Még 1625-ben meg voltak téve a készületek külföldön ama nagy háború tovább folytatására. Azon év decemberének 9-ikén iratott alá az angol-dán szövetség Hágában. Következő évre a dán király volt kijelölve a protestáns államok fővezéréül; önálló parancsnokságot volt viendő Mansfeld is protestans államokbeli vegyes nemzetiségű zsoldosaival. Anglia közvetlen részt nem vett a háboruban, hanem tetemes pénzösszeggel járult hozzá.

Már az 1625-ik év végén szóban volt az a terv a szövetségeseknél, hogy míg a dán király hadai Németországon fognak működni, Mansfeld a maga kisebb hadseregével Csehországon és Slézián által Magyarországra törjön be, hol Bethlennel egyesülvén

a császár hadainak háta mögött működjenek.[1]) Ezen még csak szóban volt tervről Ferdinand értesülvén, tudatta azt a nádorral.

Kedves nádor! Az itteni mellékletekből érteni fogja, hogy Berbiszdorfot a dán király az erdélyi fejedelemhez küldé a végett, hogy öt-hatezer magyar lovast fogadjon zsoldjába, s azokat mielőbb hozzá, a dán királyhoz küldje. Mivel a dolog miben létét tudni ohajtom, kegyelmesen kivánom, rendeljen szigorú vizsgálatot és tudakozódást, van-e valami készület ezen toborzásra, mindenütt, hol ilyes nyomára vél juthatni. Különösen pedig nyomoztassa ki, vajon a nevezett Berbiszdorf Magyarországon tartózkodik-e. És mihelyt oda érkezik, tartóztassa le s vegye szoros őrizet alá. Értesülés végett járjon végére azoknak s gátoljon meg ilyen veszélyes toborzást. s. a. t.

Kelt Ebersdorfban, decz. 20. 1625.[2])

Jelentés érkezett, hogy Berbiszdorf (egyike azoknak, kik Prágában ama három ur ablakon való kivetésében sajátkezűleg segítének, ki a Jägerndorfi herczegnél táborőrnagy volt s ki most ezredes a dán királynál), kevés idővel ezelőtt gyógyszerészi öltözetben Bethlenhez utaztában átjött Sléziának Briga nevü helyén. Ott valaki ráismervén, ennek bizalmasan azt mondá, hogy őt a dán király Bethlenhez

[1]) Hurter Geschichte Ferdinands des II. II-ik kötet 440. l.

[2]) Német eredeti a kismartoni levéltárban. Litterae Matthiae et Ferd. II. ad C. N. Eszterházy. 73. sz.

küldi, hogy tőle öt-hatezer magyart hozzon; mert a királyi seregben horvátok használtatván, a dán király is szeretné, hogy ezek ellen könnyü lovassága legyen. Reméli is, hogy mihelyt a vizek befagynak, ezen lovasokat elviheti.[1])

Ezen levél átirásakor érkezik a tudósitás, hogy Berbiszdorf Kassán van, s ott várja be Bethlen Gábort. Azért legyen kegyelmed vigyázattal, hogy Berbiszdorfot viszatértében föltartóztassa. Magunk is Sleziában s más helyeken, hol netalán visszatér, vigyáztatni fogunk.[2])

Úgy látszik, érkezett más levele is Ferdinandnak, melyben a nádort értesiti azon tervről, mely szerint Mansfeld angol zsoldban tartott hadaival Németországból Magyarországra akar jőni, csatlakozandó Bethlennel.

Mindkét tárgyban a nádor így válaszol az 1626-iki új év napján:

Császári felség!

Egyszerre két rendeletét vettem felségednek, melyek elsejében felséged kegyelmesen értésemre adja a dán király abbeli szándékát, hogy magyar katonát vegyen zsoldjába; a másodikban pedig hogy Mansfeld elhatározta, hogy a maga hadával felséged birtokaira tör.

Mind a két dolog nagy figyelmet érdemel, kegyelmes ur. Mindamellett, hogy a katonaszedést teljességgel nem lehet úgy eltitkolni, hogy meg ne tudjuk; de mivel Bethlennek meg van most

[1]) U. a. u. o. [2]) u. a u. o.

ürügye menyegzőjében, ezer módja leszen, mi által cselszövényeit eltitkolhatja, és ha rosz szándékkal van, berontlıat ott, hol legkevesbbé gondolnók. S maga Mansfeld azon szándéka is gyanús; mert ha Bethlen nem biztatná és egyet nem értenének, alig hihető, hogy oly csekély sereggel, minővel hallomás szerint van, meg merné támadni felséged birtokait.

Emélfogva nagy előrelátásra és serénységre van szükségünk: idején való előrelátásra Bethlen, és serénységre Mansfeld ellen. Elő kell készitni az országot, meg kell erősiteni a várakat, magyar katonaságot fogadni mezei hadakúl, s az eddigiek zsoldját kifizetni. Mik elintéztetvén, ha Mansfeld be akarna törni felséged birtokaira, ezt a magyar katonaságot mindjárt ellene fordithatjuk, és valameddig Bethlen menyekzőinek ünnepélyei elvégződnek, melyek február utolsó napjáig fognak eltartani, Mansfeld serege könnyen szét lesz verhető.

A mi az ország előkészitését illeti, ettől függ az: hogy a sopronyi országgyülés végzései foganatosittassanak; a mi igérve volt, adassék meg a rendeknek. Minden megyének irni kell, hogy álljanak készen az országban támadható ellenségeskedés esetére s felséged részéről nem fog hiányzani védelmök. Hasonló módon kell irni némely főurainknak is, intvén őket, hogy királyuk iránt tartozó hűségöknél és az édes haza iránti szeretetöknél fogva, nem kimélve saját fáradságaikat és költségeiket, a haza ezen, mintegy végső szükségében, magok is megtegyék a végsőt.

A várakról való gondoskodásban nem hiányza-

nak az eszközök; mert özvegy Széchyné oly összeget fog adni, mely elég két hónapi zsoldra. Ha egy kevés posztót adhatnánk még hozzá, nagyon megelégednének mindamellett, hogy csaknem egész egy év óta majdnem merőben fizetetlenek.

A mi pedig a katonafogadást illeti, ha felséged magyar katonát igyekszik fogadni, a dolgot a horvátországi bánra (Zrínyi Györgyre) és Nádasdy Pálra vélném bizatni. Azt hiszem, mindkettő örömest kiállítana ezer-ezer lovast. Ha a katonák használására benn az országban lenne szükség, a nevezettek személyesen is jelen lehetnének, ha pedig felséged az országon kivül való szolgálatukat kivánná, akkor, vonakodásuk esetében, küldhetnek helyetteseket.

És ezt nem ok nélkül kötelességem felségednek egész alázatossággal tanácsolnom. Mert ily intézkedéssel felséged ezen oldalról mind magát, mind pedig országait és tartományait könnyen fogja biztosítani és (hacsak a török valamely hatalmas sereggel nem segéli Bethlent, a mit alig hiszünk) bátorságban lehet. Mert ha azon ezerhez, kik már fogadva vannak, még három ezret állít ki a fennevezett két gróf, a vármegyékből és a várakból csaknem ugyanannyi áll ki. Ha ezekhez négy-öt ezer német járul, könnyű lesz Bethlennek ellenállanunk.

A mi engem illet, felséged szolgálatában mit sem mulasztok el.

Bizonyos embereimet küldém mind Erdélybe mind felső Magyarországra, hik ha valami új túdósitást hoznak, nem mulasztom el felségedet alázatosan

értesiteni. Tegnap is visszaérkezett embereim egyike Kassáról, ki csaknem két hetet tölte ott; de semmi egyébről nem tud, mint a menyekzőre való készületekről, és hogy B. fejedelem nagy számu katonasággal fog Kassára jőni, s már ennek elszállásolására készületeket is tesznek. —[1])

A császár folytonos hadi készületekkel volt elfoglalva. Németországon Tilly seregén kivül Wallenstein egy nagy sereget gyűjte, — úgy hogy a császár ereje jóval nagyobb volt, mint eddig. Magyarországon is fegyverkezett.

Ferdinand még 1625. december 1-sején megbízza Forgács Miklóst, felső Magyarország alkapitányát, ezer magyar lovas fogadására, kik a király parancsai szerint szolgáljanak ott, a hol szükség lesz rájok. Az idő sem határoztatik meg, meddig fognak szolgálni tartozni; mert nem tudni, meddig tart a háboru. A lovasok havi zsoldja öt magyar forint, Forgácsé havonként négy száz, alkapitányáé száz.[2])

Ugyanaz nap kelt a bécsi hadi tanácsnak a nádorhoz intézett átirata, melyben tudtára adatik:

Ő felsége azt határozta, hogy a Forgács Miklós alatt toborzott „huszárokon“ mielőbb tartassék szemle

[1]) Latin eredetiből fordítva, mely a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc. 58. sz. Hátul: Paria literarum ad S. M. 1 ma januari 1626. Tévedésből, s a hónap rosszúl olvasható betűkkel való kiirása miatt került a *juniusban* irt levelek közé. A szövegből is kitünik keltének hónapja; mert Bethlen menyekzőjéről nem mint meglett, hanem mint leendő dologról szól.

[2]) Latin eredeti okmány a kismartoni levéltárban. „Acta Palatini“ Liber II. us. 202. sz.

s vétessenek zászló alá. A nádor fizesse ki hópénzöket s gondoskodjék tartásukról.[1])

Következő martius végéig Zrínyi bán is összetoborzá a zsoldos hadat, mint a királynak a nádorhoz intézett következendő leveléből kitünik:

Nemes, kedves hivünk. Ezennel kegyelmesen válaszoljuk, hogy a csáktornyai gróf Zrínyi György kedves hivünk alatti ezer horvát lovasnak szemléje april 4-ikén fog megnyittatni Kőszegen és Szombathelyen, mikorra is nagyon szükséges, hogy idején országos biztosok küldessenek oda s. a. t. Kelt mart. 31. 1626.[2])

Zrínyi csapatja nem maradt benn az országban, hanem némi zsoldbeli kedvezmények mellett kiküldetett a német birodalom területére, hol Wallenstein armadájához csatlakozott.

Bethlen azonban nagy titokban készité elő a háborút, — s a benne való bizalmatlanság okozá, hogy talán többet gyanitának róla, mint a mi még addig valósággal volt a dologban. Még az év négy első havában nem állott volt a nyugati angol- dán-svéd szövetségbe. Ámbár képviselője is ott volt Hágában, midőn 1625. december 9-ikén aláirák a szerződést az éjszak-nyugati hatalmasságok; de Bethlen számára egyszerűen csak föntartatik, hogy hozzájárulhasson. Képviselője nem irta alá ezuttal a szerződést, mely deczember 16-ikán küldetett meg Beth-

[1]) Német eredeti a kismartoni levéltárban. Literae Imperatorum ad N. Eszterházy.

[2]) Kismartoni levéltár. Német eredeti. 1625—1626.

lennek. Ezután hosszan folytak a titkos alkudozások.

Azonban april hó 18-ikán a fejedelem formulázott javaslatokat ád utasitásul követének, Quadt Mátyásnak, ki a brandenburgi, belga és angol udvaroknál Erdély szövetségét föl ajánlja a háborúra![1])

Gyanús mozgalom volt tapasztalható török részen is. Magyar végbeli kapitányok jelengeték april vége felé a nádornak, hogy Konstantinápolyból török követek érkeztek Budára, kikkel Bethlen képviselője hosszasan értekezett. Azt beszélték, a tanácskozás arról folyt, hogy Bethlen nemsokára miként induljon ki Erdélyből. Más felől is jelenték a nádornak, hogy a fejedelem pünkösd után ki fog jőni Munkácsra.[2])

Történetirásunk említi, hogy ezek nyomán hivta össze Ferdinánd király a magyar tanácsosokat Bécsbe egy május 10-ikén tartandó tanácskozmányra, s többek közt meghivá — természetesen — a nádort is.

A valóság az, hogy a tanácskozmány a nádor eszméje volt, ki éber őrködéssel szemlélte a nyugtalanitó jeleket, s ugyanő volt, ki sürgette a tanácskozmány összehivását is, — még april 18-ikán kelt levelében. Végre a nádor készité el a tanácskozmány alapjául szolgálandó pontokat is, mint a királynak a nádorhoz intézett két következendő leveléből kitűnik:

Ferdinand Eszterházyhoz.

Kegyelmed april 18-ikán hozzánk irt levelét vettük, melyben Magyarország részeinek állapotjáról

[1]) Katona. XXXI. 215. l.
[2]) Jászay. Tudománytár 1837. IV. 176.

ir. Kegyelmesen kijelentjük a közjó és az ország védelme tekintetében való gondoskodásán megelégedésünket.

Ennélfogva nem vagyunk idegenek attól, hogy javaslatához képest magyar királyságunk tanácsosaival értekezletet tartsunk, melyen az ország bajai orvoslására és az ország megmaradására alkalmas és üdvös módok találtassanak. Azért kivánjuk, hogy hűséged mielőbb értesitsen a teendőkről s elénk terjeszsze a megvitatandó pontokat. Sietni kell az összehivással; mind az ügy sürgős volta miatt, mind pedig azért, mivel ő, a király május 12-ikén vagy 15-ikén Csehországba s onnan a választó fejedelmek gyülésére, Németországba akar indulni.[1])

April 23-ikán ezt irja a király a nádor azon levelére, mely a fentebbire válaszul küldetett:

Hűséged levelét a tanácskozmány és a tanácsosok összehívása dolgában vettük, s javaslatához képest utóbbiakat majus 10-ikére hivtuk meg ide Bécsbe. Mely időre ügyekezzék kegyelmed is megjelenni, s felségünknek elég korán előterjeszteni a tanácskozmány pontjait.[2])

A tanácskozmány majus 11-kén nyittatott meg.

Ferdinánd király személy szerint elnökölt a tanácsban, s megnyitó beszédében főkép a törököknek Buda és Pest körüli gyülekezését adá elő háboru jelként, mellesleg mint valószinű dolgot érintvén, hogy

[1]) Kismartoni levéltár. Eredeti. Ferdinándnak Eszterházyhoz intézett leiratai „1626.“ 67. l.

[2]) U. a. 69. l.

Bethlen is a törökhez fog csatlakozni. Sürgetősnek véli a király a végvárak jobb karba helyezését; a törökkel való békekötés felett folyt hosszú alkudozás befejezését és pénz előteremtését egy rendkivüli szükség bekövetkezése esetére.

De mintha a királynak magának is kevés bizalma lett volna a haderő és hadi költségek országosan való kiállitására s országgyülést sem volt tartandó, a gazdagabb főurakat és főpapokat magán vagyonukból való önkénytes áldozatokra hivja föl, megjegyezvén, hogy ez a rendkivüli segély csupán csak ezuttal kivántatik s jövőre nem válik szabályadóvá.[1])

A főpapok és főurak szó és irásbeli válasza ismeretlen maradt előttünk, s a nádornak irományai közt bár számos véleményadásai találhatók, nem találunk egyet is, melyről biztosan állithatnók, hogy ezen alkalomra iratott.

De későbbi tények kétségtelenné teszik, hogy tettekben mindenesetre válaszolt a király fölhivására, s talán nem volt senki, ki az áldozatkészségben vele kiállotta volna a versenyt.

Annyi bizonyos, hogy még a tanácskozmány kezdete előtt, május 2-ikán azt javasolja, költessenek föl a megyék azonnal, egyszersmind irni kell egyfelől Bethlennek s figyelmeztetni őt, hogy a török segitség által veszélybe döntheti az országot, másfelől a töröknek, hogy az 1625-iki gyarmati békeokmány megerősitéséért folyó alkudozásokat ne gátolja fegyverkezés

[1]) Jászay. u. o.

által.[1]) Ebből világos, mily pontokat terjeszthetett a nádor a tanácsosok elé s mi volt saját véleménye: Alkudozni, de egyszersmind nagy mérvben fegyverkezni.

A nádor javaslatai alkalmasint elfogadtatának. Legalább a megyéknek felülésre készen tartása határozatba ment. Tanuskodik erről a nádornak tiz nap mulva kiadott következendő levele.

'Prudentes et circumspecti, nobis honorandi! Az mint ennek előtte irtunk vala kegyelmeteknek az török gyülekezeti felől, az ugyan igaz hogy gyülekezett, és mostan is gyülekezik, meg levén hagyva az végbeli töröknek is, hogy ők is készen legyenek; de maga az boznai basa, a mint hírét hozták vala, föl nem jött, hanem divertált volt bizonyos számu hadakkal Petrina alá Tótországba, próbálván azt, nem tudhatjuk micsoda igyekezettel; de azok is vigyázatban levén, isten ugy akarta, hogy héában járt, és el menvén alóla, csakugyan úgy szállott honjában táborba. Kiknek mi legyen tovább való szándékjok, noha nem tudjuk, mindazonáltal a minemü állapatban ez az mi szegény édes hazánk vagyon, felette igen szükséges mindenkor az vigyázás benne. Annak felette az holdoltság felől való tracta is elkezdődvén már véllek, hogy annyival alkalmatasban tractálhassunk mí is, és ha — kitől isten oltalmazzon — abban valami akadály esnék (mivel sok falukat praetendálnak hóldolni,) hogy valami irruptiótól és rab-

[1]) Jászay u. o. Ferenczffy tudósitása nyomán.

lástól vagy azokat az falukat, vagy más részét hazánknak megotalmazhassuk, kell valami vitézlő népünknek szükségesképpen lenni. Irtunk azért ismét az nemes vármegyéknek, hogy az particularis expeditiót ugyan continualják, és vagy katonákat fogadjanak, s azt megmustrálván, honnjokban szállétsák őket, vagy penig ha úgy akarják, szedjenek pénzt az katonák fogadására, és azt viceispán uramék kezekhez vevén, mindenképpen készen legyenek, ugy hogy mind egyiket s mind másikat mindjárást ennek utánna való első requisitiónkra oda küldhessék, az hova az rendelés leszen és az szükség kévánja. Kegyelmetek is annak okáért, ha szintén meg nem fogadja is az gyalogokat, de mint irtuk vala kegyelmeteknek, azoknak fizetésére való pénzt általán fogva kiszedje és készen tartsa, hogy valamely órában requiráljuk kegyelmeteket, azonnal in promptu levén, rendelt szónkhoz alkalmaztassa magát. Mely készségével mind magának s mind hazájának consulál kegyelmetek. Isten kegyelmetekkel. In Kismarton die 21 maj. anno 1626.[1])

Earundem benevolus.

[1]) Czím nélküli másolat a kismártoni levéltárban. Diversa minuta etc. 57. sz.

XXX.

Ferdinánd késlekedett lefizetni Bethlennek azt a harminczezer forintot, melyet ennek igért a magyarországi várak fenntartására.

A nádor ezt irá a fejedelemnek junius 6-ikán:

Ezelőtt hat héttel küldtem vala bizonyos szolgámat felségedhez levelekkel kinek visszatérését várván, oka az volt, hogy azbeli irásommal felségedet eddig nem értettem, de mivelhogy az megkésék, szükségesnek itíltem azonban ezekről is tudósitani felségedet. Tudom annakokáért, hogy az harmincz ezer forint megküldésének késedelme felől, melyet az felséged alatt Magyarországban levő végbeli vitézlő népnek fizetésére kegyelmesen igért és ajánlott ő felsége, sollicitus felséged. Hogy azért abban felséged meg ne botránkoznék: készen lenni azt az pénzt én általam bizonynyal higye felséged. Kinek meg küldése ez kevés haladékra is csak abból ment, hogy az minemü commissariusokat annak alávitele mellé rendelt ő felsége, magokat az uthoz ily hertelen nem készithették. Mindazonáltal immár ő kegyelmek is dolgokat elrendelvén, hozzá készülének az uthoz és valahány nap alatt megindulván, megviszik azt az summa pénzt oda, az hová felséged rendeli.

Ez mellett szükségesnek itílem in confidentia megjelenteni azt is felségednek, hogy noha bizonynyal hiszem, nincs az felséged parancsolatjából és akaratjából, de némely nyughatatlan emberek még mind uj háborut hirdetnek felséged alatt, nyilván beszélve, hogy parancsolatjok legyen az hadi indulatokra és készületekre felségedtől, egyéb efféle nagy sok alkalmatlan dolgokkal is terhelvén mind az gondviselőknek s mind az szegény együgyű községnek fülöket.

Kérem azért felségedet, parancsolja meg felséged, hogy efféle dolgokkal ez kevés hazánkbeli jó egyességet ily idegenséggel ne bontogassák és vélle felségednek is idegen nevet ne szerezzenek.

Azt veszi az mi kegyelmes urunk is kedvesen felségedtől és mi is igyekezünk megszolgálni felségednek.[1])

Ugyanazon hó 25-ike táján a nádor ezt irja többek közt Bethlennek:

Serenissime Princeps! Hogy felséged az végházakra rendelt harmincz ezer forintért eddig még sem ő felségét, sem másokat ő felsége után nem szorgalmazott, nyilván vagyon nállam; de az terminussa annak elmulván, hogy felséged benne meg ne botránkozzék, azért kellett vala felségednek írnom felőle. Az kiről, úgy értem, maga is ő felsége meg találta legyen felségedet, s kész ő felsége kegyelmesen igérete szerint az oda való végekre fogyatkozás nélkül azt az

[1]) Eredeti a kismártoni levéltárban. Kivül: anno 1626 6 Junii. Erdélyi fejedelemnek irt levelemnek mássa.

pénzt megküldeni és kiosztani, reméllem contentus leszen felséged vélle. Az mi penig az felséged mostani hadfogadását illeti, úgy vagyon, nem remélhettjük semmi idegen gondolatnak, tudván az felségeddel való confoederatiónak az ő erejét, mindazonáltal hogy semmi requisitiót erről felséged nem praemittált, bizony dolog sokan megütköztenek benne."

A nádor ujra czélzást tevén a fejedelemnél róla roszat szóló emberekre, kiknek megbüntetését ohajtaná, igy zárja be a levelet:

„Kérem felségedet, hogy inkább engem az én kegyelmes uram és fölséged közt való békességnek oltalmazójának és őrzőjének tartson, mint annak bontójának, melyet, elhittem, magára nézvén is fölséged is szentűl szükség hogy megtartson és másokkal is megtartasson."[1])

Míg e fölött folyt a vita, Bethlen ügye nevezetes lépést tőn előre a háború felé. Úgy látszik, nem Hágában jött létre a szerződés Bethlen és az angol és dán király közt, hanem Konstantinápolyban az illető udvarok képviselői hozták azt létre. — Ez tudomására eset: Ferdinándnak és Eszterházynak. E szerint föltehetjük, hogy sem a királynak sem a nádornak nem volt szándéka lefizetni azt a harminczezer forintot, melyet Bethlen kétségtelenül a már valószinűleg oly közel álló háborura, a király ellen forditand. Mert május végéről a császár konstantinápolyi kö-

[1]) Kismartoni levéltár, eredeti. Diversa minuta. 60 sz. Kivül Circa 25. juni B. F. irt levelemnek mássa.

vete az következő nagyon fontos jelentést tevé a császárnak:

Clementissime domine.

Esett hiremmel ezelőtt egynehány nappal, hogy ennek a hónak tizennegyedik napján egy bizonyos nemes ember, Bornemissza Ferencz nevű, az idegyülekezett legatusokhoz érkezett. Mi végre (minthogy az franczia követ házánál röjtökben tartott szállást), noha később mehettem végére, mindazon által mind az töröktől s mind keresztyénektől hihetőképpen megértettem, hogy az ligának szünetlen instantiájára az ő fejedelme mintegy negyvenezer emberig fölséged ellen (hogy az fölséged imperiombeli hires ereje annyival inkább divertáltatnék) lábra állitni ajánlotta volna magát. És viszontag azok is az különbkülönb féle legatusok az ő ligájok nevével ő neki hóról-hóra ötvenezer tallér adásra és valami török segétség impetrálására is igérnék magokat. Ezen a kivánságon sokat tanácskozván az megnevezett legatusok, az elsőt, ugymint az pénzbeli segétséget (az mint értettem) meg is igérték és az másiknak véghezvitelére, ugymint az török segétség impetrálásra mindjárt egy bizonyos személyt bocsátottak Bethlenhez levelekkel, igen köszönvén az ő ajánlását és az ő igéretjeket is megjelentvén, azon is fölötte igen instálnak, hogy ő, az fejedelem, mentől hamarébb egy főkövetet bocsásson az portára és maga kérjen segétséget, praetendálván, hogy az az minapi békeség-tractálás confirmatiójában való hosszú várakodás az fölséged részéről mind csak álnokságra és fortélyra nézne és

ezalatt az babyloniai állapotnak várná végét; és hogy fölséged az imperiumban az dániai királytól nagy inséget szenvedne s mostan fölségednek semmi hadakozó ereje nem volna; Mansfeld is Silesián által Csehországra akarna ütni; hogy azképpen esztendőnként való bizonyos tributumra, egynehány erősségek megvételére és azon kivül való több hasznos dolgokra kivántatott alkalmatosság lévén, kénszerithetnék. Mely követnek azok az legatusok minden tehetségek szerént való assistentiával vannak, reménylvén, hogy az Budán levő kész hadat segétségül meg is nyernék.

Ez alatt az uj praktika alatt azt hirdeti az francziai legatus, hogy az megnevezett Bethlen nemes embere Bethlennek való vásárlás kedviért jött volna ide, mely szín alatt ő maga meg sem mutatta magát az kajmekámnál, hanem minden az megnevezett legatus által leszen. Ez okáért én tegnap az angliai legatust megtaláltam és sok külömbféle discursus alatt mondottam: Mely keservesen köllene gondolkodni, hogy az körösztyénség között való egynehány esztendőbeli nyughatatlanság semminemű egyességre nem fordulna, sőt inkább naponként kiterjedni láttatnék, az minthogy sok különbféle dissidentiák vannak az körösztyének között; de találkoznék reménység türhetőképpen egy compositióra, vagy barátságos restitutióra. De minden módon türhetetlen az, midőn az természet szerént való ellenség segétségével kivánnak egyeledni; mert úgy (az mint ez mult esztendőkben is történt Bethlennel) sok ezer drága lélek

veszett el; nem is köll arról számot tartani, az mi immár elveszett, hanemha nagy erővel hozhatnák vissza időjártára. Ezekre in genere válaszom lett, hogy sok historia szerént nemcsak tőllünk, de ha lehetséges volna, föld alól is köllene segétséget keresni, hogysem mint lenyomattatást szenvedni. In specie penig, hogy ő Bethlentől régtől fogva semmi levelet nem vett, és erről ő neki nem volna semmi parancsolatja királyától, sőt szándékoznék kevés holnap alatt innét elválni. Azt tartja inkább: mivel az ifjú herczegnének az vadászásra nagy kivánsága van, ez által Bethlen ő maga is elfeledkeznék az hadakozásról.

Ezek abban maradtak.

Ma reggel mise után a jezsuitáknál találtam volt véletlenül az megnevezett Bornemiszára, ki noha egyébkor jó esmerős barátom volt énnekem, — mindazáltal egy cellába bevonta magát előttem és énnekem helyt adott az pater superiorral továbbá való discursusra, mely patert principali pro bono christianitatis én megtaláltam volt, és mivel a Bornemisza elbúásából eszembe vettem az ő ellenünk való machinatióját, cum iniquibus odium habeat lucrum, arra vittem a patert, hogy szóllana a francziai legatusnak, ne elegyítené a törököt az keresztyének egyenetlenségébe. Noha a pater ajánlotta arra magát, mindazonáltal én is alázatos hivatalom szerént megtalálom ezen dologról a több legatusokat is és fölségedet mindenekről fundamentaliter certificálni.

Kivántatnék az okáért egy nagy vigyázó sereg és szorgalmatos gondviselés azokra a végekre és ha fölségednek kegyelmes tetszése az békesség tractálásának mentől előbb való confirmálására, avvagy ennek az ő szándékoknak más mediumokkal való eleivételére, kegyelmes gondoskodás, mivelhogy Budán sok hadak vannak együtt és az vezér az sok várakodást megunta, s itten azt a dolgot valami partialitásnak tartja, Bethlen is szűntelen untatja, félő, hogy Bethlen kész pénzére nézvén, legalább egy nehány ezer törököt hozzá ne vonjon.

Ezeket fölségednek jó vigyázására nézvén akartam alázatosan értésére adnom, annyival inkább, hogy az békesség confirmálására valami új spanyor legatus jöveteléről híre futamodott. Én mindazáltal az előbbeni nemes személyt, a ki ennekelőtte is volt itt ezen dologban, ugymint Joan. Baptista Montalbanit jó alkalmatossággal mind szóval s mind levéllel segéttettem expediálni Neapolis felé; de azután semmi bizonyost nem értettem. Hanem alázatosan könyörgök fölségednek, resolvája fölséged magát, mihez tartsam magamat. Mert ezek csak ilyen dispositióban levén, jövendő végét kell várnom. Hisce me M. V. S. humillime commendo. Datum Constantinapoli 25 mai. 1626.

P. S. Kegyelmes uram! Szinte mostan egy auricularis testistől értettem, hogy az gyakorta nevezett Bornemisza tegnap egy igen álnok és csalárd törököt, Bethlennek fogadott tolmácsát, Szulfikár agát, meglátogatta volna, és a többi között az collegiatus

legatusok segétségét nyilván megjelentette neki, és hogy Bethlen rövid nap mulva nagy szép drága ajándékokkal fogja az portára küldeni commissariusát, ugymint Mikó Ferenczet, és mindjárt aratás után jó, fegyverrel készült harminczezer maga országa népével alsó Magyarországra akarna berohanni, és ha valami török segétsége érkeznék, azokkal együtt ott telelni igyekeznék, remélvén bizonyosan, hogy ezalatt Manszfeld is Sileziára ütne, és így kivántatott alkalmatosságok lenne nemcsak az minapi magyarországi koronázást, (jaj, mely mód nélkül való számvetés!) erővel semmivé tenni, hanem az előttünk való csehországinak is eleit venni. Mert maga Bethlen Budára küldött töröke, Joszuf csaus nevő által az vezérrel minden módon elvégezte volna, hogy az boznai fizetetlen soldateska Bethlenhez, fizetéséhez képest nagy titkon jőjön. Innen könnyen eszébe veheti ember, hogy mind onnan s mind másonnan is sok, prédának örülő, fizetésen való török is közikbe keveri magát. És így nem köll hinni, hanem mint ezelőtt is mondám, az békeség szerzésben való alkalmatos mediumokra köll nézni, avvagy jó idején más meglehető mediumokra tekénteni. Az mi én rajtam áll, körösztyéni kötelességem szerint megénten az itt való legatusoknál és az fő töröknél, noha keveset köll hinni nekik, fáradni igyekezem. Igy remélem isten után, hogy mind fölségedet s mind az egész körösztyénséget fundamentaliter informálom, és az én szükséges állapotom és megmaradásom felől mi legyen szükséges, felségedet levél által megtalá-

lom, esztendőnél több levén immár itt lakásom, innet teljességes kiszabadulást kivánok alázatosan fölségedtől.

Constantinapoli, 28. mai., 1626.[1])

[1]) Egykorú fordítás a kismartoni levéltárban. Acta Palatini Liber I. mus. 90. sz. Kivül a nádor saját kezével „Paria literarum caesari in ungaricam transversarum.“

XXXI.

A király és királypártiak, hihetősen a maj. 10-iki tanácskozmány határozataihoz és fölszólitásaihoz képest, katona szedéshez láttak. Habár Németországon a császárnak seregei Wallenstein és Tilly alatt előnyben látszottak lenni, Bethlen titkos czélzatain kivűl támadt egy más aggasztó tünemény is. 1626-ban még májusban pórlázadás ütött volt ki felső Ausriában. A pórok már Linczet ostromolták, s a császári hadak színe külső Németországon levén elfoglalva, nem volt mód lecsendesitésökben. A császár ennél fogva a magyar fogadott hadat, mely Forgách zászlója alatt álla, akarta kivinni a pórok ellen.

Részint ezen tárgyban, részint a nádor áldozatkészségének elismerésére irja Ferdinand julius 5-ikén a következendő levelet Eszterházynak:

Nemes és kedves hivünk! Ezennel kegyelmesen válaszoljuk, hogy mí, tanácsunkat, kamarásunkat, ezredesünket és felsőmagyarországi főkapitányunkat nemes és kedves hivünket, gímesi Forgách Miklóst, a felső Austriában váratlanul támadt pórlázadás elnyomása végett, bár először az alatta levő ezer lovassal, de azután azok közül csak hatszázzal, indulásra rendel-

tük ki. De ő azzal menté magát, hogy ez a katonaság az ország védelmére gyüjtetett volt, és ha kivinné is, nemcsak nem tenné azt a nélkül, hogy két havi zsold le ne fizettessék, még pedig a mezei hadak mostani díja szerint, hanem hogy a birodalomba küldött Zrínyi és Gál Péter féle csapatokkal egyenlő kedvezményekben részesüljön.

De mivel ez a katonaság nem lenne kénytelen az országtól messze távozni, hanem csak az Austriai főherczegségbe, honnan szükség esetében bármikor nehány nap alatt Magyarországra visszajőhet, s ott mintegy csak lovas szolgálatot teszen, azért meghagyjuk kegyelmednek, vegye rá Forgáchot és lovasait, hogy egy havi zsold lefizetése mellett is elinduljanak, ha nem is a mind együtt nem levő ezer lovassal; de annyival, a mennyi együtt van, s a menyit hozhat; — és pedig minél előbb. Mi igérjük, hogy az azután következő hónap végével, vagy előbb is a másik hónapi zsold is lefizettetik nekik. Több zsoldot ne követeljenek, mert mi azt nem adhatjuk; mivel az országon kivül nem messzire küldetnek. Ha szükséges lenne majd a német birodalomba küldeni őket, akkor a zsoldra nézve külön egyeznének meg. Forgáchot kegyelmedre utaltuk s kegyelmed nem lesz szükében az okoknak, mikkel rábeszélheti, — annyival inkábbb, mivel Forgách alatt több van ezer embernél. Babindali, Bakos és Csery, kik a határvárakban huznak zsoldot, külön külön kétszáz ötven lovasnak parancsolnak. Igy az emlitett ezer lovas elvitelével nem lennének védelem nélkül hagyva a határok ez

idő szerint és minden beérkezett tudósitásból itélve. Ha Forgáchot magát bajos lenne rá venni, legalább jöjön Babindali, vagy a másik valamelyike s a többi maradjon a határok annál biztosabb őrzésére.

A mi azt illeti, hogy az érsekujvári őrség a neki utalványozott négy havi zsolddal nem elégszik meg, hanem azon kivül még legalább egy havit kiván, a mi gyanúsnak tetszik, legyen azon kegyelmed, hogy mind Pálffy István mind Koháry Péter elégedjenek meg a négy havi zsolddal, hogy azt biztosunk által mielőbb lefizettessük.

A mi azt a más ötszáz huszárt illeti, kiket kegyelmed a gyűlhely meghatározása nélkül igért toborzani, négy hónapi zsolddal sajátjából ellátni, és szabad rendelkezésünk alá adni, hogy bárhová küldhessük, ezt kegyelmesen s tetszéssel vettük. Ezen dologban megegyezés végett küldje kegyelmed hozzánk teljhatalmu biztosát, hogy vele megegyezvén, a toborzás azonnal meg legyen kezdhető.

Az ezerötszáz hajdura nézve, kiket kegyelmed hasonlókép toborzani szándékszik Svashiz (Svastics?) gyalog fő vajda alatt, a javaslat nincs ellenünkre. A nevezett hajdukat legalább egy-két napra szemlére kell összegyüjteni, még pedig, mint kegyelmed véli, legjobb volna a Dunán innen jelölni ki a szemle helyét, például Köpcsénybe (Kittsee), vagy a hová kegyelmed jobbnak látja. Ott a szemlét végezve, azonnal elinditandók.

A mi kegyelmednek a lengyeleket tárgyazó véleményét illeti, teljesen egyetértünk kegyelmeddel

s már tanácsosunkat, kamrásunkat, felső lausitzi tartományunk főbiráját és kedves hivünket, Dona Károly Hannibál vár grófot[1]) megbíztuk, ügyekezzék a lengyel királylyal abban egyezni meg, hogy a toborzott lengyeleken kivül, ha szükség, a mi felszólításunkra, engedjen át nehány ezer lengyelt egy diversióra. De ennek végrehajthatására jó lenne, ha kegyelmed Magyarországon egy magyart tudna, kit Lengyelországba küldhetnénk, hogy szükség esetében a lengyeleknek utat mutasson. Ezen tárgyban elvárjuk kegyelmed mielőbbi válaszát. Kelt Bécsben, jul. 5. 1626. Ferdinand.[2])

Julius közepén, míg egyfelől a nádor oly szorgalommal s áldozatkészséggel, mint láttuk, maga is hadfogadással foglalatos, másfelől csillapitani ügyekszik az erdélyi fejedelmet.

Kötelezvén felségednek tött igéretem, irja a nádor Bethlennek, szükségesnek itílem, hogy ez levelemmel megtaláljam felségedet. Úgy esett annakokáért értésemre, hogy immár ugyan alkalmas üdőtől fogvást felséged néminemű hadfogadásában legyen foglalatos, mely hadnak fogadása mivégre legyen, noha talám nem tartoznék felséged vélle, hogy minket arról tudósítana, mindazonáltal az felséged diplomájának continentiája azt tartván, hogy afféle hadi készületek propter evitandas suspiciones az mi kegyelmes urunk ő felsége hirével is legyenek, talám méltó volna erre nézve annak okában nekünk is

[1]) V. ö. Khevenhiller, X. 1229. l.
[2]) Literae Matthiae etc. ad C. N. Eszterházy. 77. sz.

valamit tudnunk; mert ha maga és országa oltalmát fogadja azokat felséged, az mi kegyelmes urunk és felséged közt lött confoederatio azt kivánja, hogy abban ő felsége is minden jó akaratját és kegyelmességét mutassa felségedhez, és ő felsége után mi is szolgáljunk abban felségednek.

Hol penig mi más gondolatja és szándékja volna felségednek, kit nem remélünk, az aránt is az diplomában be inserált módokat kellenék méltán praemittálni felségednek, melyek közül egyiket sem cselekedvén felséged, nem tagadhatjuk, hogy ez az felséged ily serényen való hadfogadása bizonyos és méltó gondolkodásra való okot ne adott volna az embereknek, — kiváltképpen értvén azt is, hogy felséged az maga alatt való vármegyéknek is parancsolt volna, hogy felüljenek, kiknek noha, úgy vagyon, azt intimálja felséged, hogy az én több vármegyéknek irt levelemre nézve kellessék annak úgy lenni, mindazonáltal mivelhogy ez elmult esztendőben is az az ő kegyelmek felülése nem kevés bizodalmat adott vala az töröknek, az akkorbeli tractában, elhitetvén magával, hogy nem ellene, hanem mellette ült légyen ő kegyelmek fel: így arra nézvén, gondolom azt, hogy most is az ő kegyelmek hadikészületeket inkább magokért, mint ellenek vélnék lenni, és igy az hol szolgálatot reménlenének az ő kegyelmek költségéből és fáradságából, ott akadékot szerezhetnének maguknak, holott az holdolt faluknak eligazitása lévén most véllek előttünk, könnyen okot venne abból, kedve lévén hozzá, akármi alkalmatlan dolgokra is.

Kérem annak okáért felségedet, hogy mind az hadfogadásban s mind az vármegyéknek felültetésében tartson oly cautelát és correspondentiát is ő felségével az mi kegyelmes urunkkal és mivelünk is, ő felsége szolgáival, hogy ha az szolgálat kévántatik felségének, az szükség és méltó ok behozván, az felségetek közt költ diplomának ereje szerint szolgálhassunk mi is felségednek. Hol penig mi más tekintet hordozza felségedet, az mint feljül is irám, tudósitson arról is bennünket; mert egyébaránt felséged megbocsásson, ezeket az felséged hadi készületeit látván, méltán megütköztünk benne. És minthogy magáról felségedről semmit nem értünk az dologban, csak az külső dolgokat látván, úgy vagyon, sokat hallunk sokaktól, némelyik jelentvén azt is, hogy magától hallják felségedtől, panaszolkodván felséged ezekről, úgymint: hogy az mely summa pénzt, felségednek kellett volna békűldeni ő felségének, azt be nem vitték, és hogy az németek végházakban való létek is ellene volna felségednek; ennek felette, hogy az religio dolgában is ő felsége, a mi kegyelmes urunk, keményen viselvén magát, s némelyek viszont beszélik azt, hogy az brandenburgi electornak segedelmére kényszerítetnék felséged hadakat fogadni és küldeni.

De mivel mindezeket nem az felséged állapatjához és elméjéhez való dolognak tartjuk, hitelt egyiknek sem adhatunk; mert ha mi difficultásai felségednek lennének az mi kegyelmes urunkkal való dolgaiban, elhittük, azokról felséged az magok közt költ

diplomának continentiája szerint requirálná ő felségét, s kiváltképen az mi az brandenburgi electornak segedelmét illeti, ott úgy tetszik, az az jó fejedelem nincs oly angustiában, ahol segedelem kellenék neki, ha kellenék, van kitől segedelmet venni; mert az ő felsége generalisival az kik közel vannak oda, eddig még jó correspondentiát tartott s egyebet ezután sem reméllünk, sőt most nagy titkon in summa confidentia detegálta abbeli titkát is a dániai királynak, hogy hadastól Sléziába igyekeznék, adhortálván Volstani herczeget, hogy reája vigyáznának; mert másokkal is volna neki abban correspondentiája, kire nézvén mindaz két generálissa ő felségének mindjárást meg is indult, és úgy reméllem, eddig közben is vötték, s hihető, hogy megváltoztatják szándékát a jó királynak, és talám oly akadékja és galyibája is találkozik, a kit maga sem reméllett. Igy lévén azért ez is, kérem felségedet, ne itiltésse az emberekkel idegenül magát, hanem nyugossa meg inkább mind magát s mind az mi szegény hazánkat, és ez mostani hadi készületiben, alto suo judicio et consilio ponderálja meg úgy az dolgot, az ki az felséged nevének is és állapatjának nevelője legyen és az mi szegény hazánknak s nemzetünknek is megmaradására, és maga szerencséjét szerencséjével ne szerencséltesse. Ezeket in summa confidentia akarám felségednek tudtára adnom, nézvén az közönséges jó mellett az felséged javát is.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta et paria etc. 61. sz. Kivül a nádor saját kezével: ad principem Bethlen 14. julii. 1626.

Julius 21-ikén a király ujra fölkéri a nádort, adjon véleményt a fenyegető hadjárat dolgában. A király Sennyei István udvari cancellárt és váczi püspököt küldi le, ki szóval értesítse a nádort a dolgok állásáról s általa küldje meg véleményét.[1])

A nádor magyar nyelven irt véleményét a cancellar latinul terjeszté elő a királynak.

A minden bevezetés s minden kelti idő nélküli magyar okmány itt következik:

1.) Hogy ő fölsége velem alázatos szolgájával az mostani országiban való hadi dolgait közlötte, alázatosan és hálaadással veszem.

2.) Hogy ő felségének kegyelmes gondviselése vagyon mind erre az mi szegény hazánkra s mind egyéb országira, azért is tartozunk hálaadással minnyájan ő fölségének.

3.) Az győri, komáromi és pozsonyi német gyalogot, mölyeket az pórok ellen igyekezett ő fölsége kivinni, az én vékony tetszésemből semmi uton ki nem veheti ő fölsége ököt onnét, mert öt hatszáz ember ott nem sokat szolgálhatna, s itt penigh nagy lármát csinálnának, hogy annyira jutott az dolog, hogy praesediomból való németeket is kiviszik, s annyival inkább félő volna itt is holmi zürzavartól. Ennek fölötte mivel ily bizonyosan hirdetik Bethlen kijövetelét is, ki tudja micsoda akadékink lennének akkor, az ki miatt talám az végekben nem kezdhetnénk azután bevinni ököt; mert nyilván vagyon az

[1]) Mandata, rescripta etc. Ferdinandi II. di. 1626. 116. l.

nálunk, hogy hertelen szokta Bethlennek gonoszsága az országot elfogni. Mindazáltal az ő fölsége bölcs itileti rajta! de ha máshonnét lehet annyi népe s bár kevesebb is, az mit ezen kegyelmed relatiójából értem, ezeket azon kivül sem látom szükségesnek, az pórok ellen. —

4.) Az mi az győri végházakból való kétszáz lovast illeti, megtehetné, hogy kivihetnénk; mert abban nincs annyi félelem; de annál nagyobb lesz az híre, hogy sem az mit az ő szolgálatjok tenne, mind az törökre nézvén s mind Bethlenre, kiket azon dolog holmi insolentiákra annál inkább gerjeszteni is fog, és mintegy provocálni is fogja Bethlent, ha látná, hogy mind az mezei hadat s mind az végbeliekben gyalogot és lovast is visznek ki, és hogy in extremis versamur, azt hozná ki belőle, s annyival nagyobb occasiot venne az reánk való jövetelre is. Azért nekem alázatosan az tetszenék, hogy vagy azok helyett másokot keresnénk és fogadnánk, avagy annyival többet vennének el az Forgách uram hadaiban, holott ezek az végbeliek ottan fizetéseket is praetendálnák s ez miatt is akadékja lenne abban az dologban ő fölségének. Ezen is azért az ő fölsége kegyelmessége!

5.) Az magyar gyalogoknak fogadása meglehet, és talám szükségesek is; mert erdős földön azok sokat szolgálhatnak, minden occasiokra, akár inquietalni az ellenséget, s akár imitt amott fölverni, s akár az lövő szerszám mellett, és meghágni s lopni is holmi erősségeket. Kiknek hogy előttök járójok legyen, az

én szolgám Horváth Ferencz meglehetne, de az én száz kék gyalogomnak ő most vajdájok s főbenjáró dolga is van, úgy hogyha egy széken nem compáreál, proscribálják, s most abban kell munkálódni, s talám ő maga nem oly hamar is tehetné azoknak az gyalogoknak szerét. Mindazáltal magunk is szolgák lévén én örömest oda engedem; noha talám, ha föl akarná venni, Svastich Gábor alkalmatosabb volna arra.

6.) Az magyar lovast az Forgách uramét tetszik hogy ő fölsége fölvétesse; de fizetést kérnek azok is mindjárt, és úgy látszik, mintha mind ez között az pórok ellen készült had között is kevés lovas vagyon. Más az, ha mit indétana Bethlen ő ellene, leszállitván az pórokat, annyival több lovas kellene. Ha azért mind meg volnának az Forgách uram lovasi, úgymint az az ezer lovas, bár mind elvinnék ököt; mert az ki elmarad tőlök, imide amoda oszol az is, s ha kijön Bethlen, ha köziben nem megyen is, de nehéz lesz akkor osztán esszeverni ököt, itt penigh mind egy csoportban lenne; ha mire kévántatik, együtt szolgáltathatjuk ököt, sőt nem annyira az pórokra nézvén, mint arra, hogyha Bethlen kijünne, én igen jovallanám, ha az Forgách hadán kivül még valami ötszáz lovast szörzenénk innet is az Dunán, hogy sine cunctatione, ha ugyan szükség volna, igyenesen az pórokról magára mehetnénk Bethlenre; mert ha ő megindol, akkor az magyar lovas nem igen is áll füzetésre, és ő sua celeritate impediálni is szokta azt gyakorta. Ő ellene is készülni köllene azért uno

contextu ezzel a mostani hadfogadással, és népgyűjtéssel.

7.) Az magyar gyalognak, és ha azt fogná jóvallani ő fölsége, hogy magyar lovast is fogadjunk, azoknak esszegyűjtések innét az Dunán igen alkalmatlannak látszik, minthogy nagy insolentiával az Zréni uram hada is mind itt gyüle essze. Hanem ezeket hadnagyi számszerént köllene csak megszörzeni, és itt az határon az hol fizetni akarnának nekik, úgy köllenék ököt vinni, hogy sehúl ne késnének. S valami foglaló pénzt köllene nekik adni, az ki mellett kivehetné ember ököt. Noha mivel ím szintén aratásnak ideje vagyon, bizony nehéz dolog leszen most az gyalogot megfogadni. Lovast majd könnyebben találni.

8.) Az lengyelek dolgát az mi illeti, sem magyar sem az német had együtt ő vele nehezen szokott megalkudni és hadakozni; — sőt ugyan félelmes is, ha együtt lennének az magyarral, arra nézvén, hogy ő igen insolens szokott lenni. Hanem őköt csak ad diversionem köllene tartani, hogyha valamint Bethlen fejedelem kijünne, Huszt felől beütnének országában, mivel az az tractus ugyan Erdélyhez való, kire nézvén az mellette való had soha meg nem maradna. De ezt úgy köllene és akkor cselekedni, az mikor ő itt kinn szintén in fervore volna, avagy valami erősséget szállana meg, mint az előtt Fülekkel cselekedte, avagy ha valamint Morvában vagy Sléziában ütne be Bethlen. Úgy vagyon, Munkács felől is nagy alkalmatossága vagyon és lehet abban

is módja az lengyelnek hogy kiüssön. De ha Husztnál ütne ki, nagyot fordéthatna mind az erdélyi mind az magyarországi határon. És szintén Kassa felé alájühetne, s libere mindent megcselekedhetnénk, valamíg innét valami had reájok nem fordólna, mint az előtt Szécsit, hogy Homonnay idejében küldte volt. És azután Makovicza[1]) tájon meg bemehetne az Lengyelországban; s mintha már ott akarna maradni, ha distrahálná hadát Bethlen, más úton meg mindjárt kijühetne affelé, az hol az ő fölsége hada lenne, és így hadát megszakgatva találván Bethlennek, könnyü volna ruinálni magát is Bethlent. Noha nem köllenék arra bocsátanunk Bethlent, hogy szintén ennyire följünne, hanem mihelyjen ő az maga ditiójából kijünne, ottan hát mögül rajta köllene az lengyelnek lenni, és igy soha az hada föl nem jünne vele, tartván az lengyeltől. Ki elölt ha reájok fordólna Bethlen, könnyü volna beállani az lengyelországi határban nekik. S visszont ha megindolna, meg hát mögöl nyomában köllenék lenni. És igy se maga föl nem merne jünni, se az nép vele el nem jünne; de ezt az lengyelt, idején meg köllene fogadni erre az szolgálatra. Hogyha casu quo mindjárt az pórokot le nem szálléthatnánk is, tartóztatnák azok (t. i. a lengyelek) Bethlent az reánk való jüveteltől; mert ahhoz nem köll ragaszkodnunk, hogy az pórokkal elvégezhetjük az dolgot, ha nem karddal is de tractával in eo casu, holott az pórok is insolensebbek lennének akkor osztán. És hihető hogy Bethlen is ani-

[1]) Sárosban várrom. Zboróhoz közel.

málná, biztatná ököt, és így ők vennének minket közben s nem mi ököt. Az mint felül is irám annak okáért, ezt az pórokra való hadat úgy készitse ő fölsége, mintha egyszersmind vagy mindjárt egyenes uton, Bethlen ellen is köllene nekik menni; mert bizonyos dolog, hogy ezt ő az alkalmatosságot semmiképpen nem hihetem hogy elmulatná, ösmervén ki legyen ő. Ha penigh valami oly occasio hozná, hogy meg köllene ütközni Bethlennel, gyors lovas lévén az lengyel, reá érkezhetnék arra is más utakon az mint az előtt is kijütt.

9.) Ha Firlandi herczeg uramnak az don Boltezar[1]) népére nem oly nagy szüksége vagyon, az én vékony tetszésemből ki köllene Csehországban azokot is hozni, hogy vigyáznának; mert igen kevés az az Csehországra vigyázó nép, s igen félek pedig én attól, hogy ott is valami hasonló tűz ne támadjon, ki itt közel lévén, ha ugyan kevántatnék és securusok lehetnénk az csehek felől, onnét könnyü volna mindjárt oda fordétani ököt, az hol az szükség kévánná.

10.) Sléziában is, hogyha lehet, mind gyalogot s mind lovast fogadjanak, én igen szükségesnek itílem; mert az minemű discursusát hallom, hogy volt Bethlennek, talám ő ugyan igyenesen Sléziára kezd menni, ha erumpál. S úgy értem hogy azért is akarja Budához az bosnai bassát szállétani haddal, hogy azokra nézvén mi tőlünk securus lehessen affelé való útja, distrahálván az törökkel minket. Sőt hogy

[1]) Don Balthasar Mérode Wallenstein friedlandi herczeg alatt. (Khevenhiller, X. 803. és 1238-ik l.)

az utakot is bevágják az honnét utja lehetne Magyarországból oda be, igen méltó. —

11.) Az bavariai elector hadához nem szólhatok, de ha annyi népe vagyon ő fölségének, az mint hallom, nem köllene semmit is ezzel mulatni, hanem minden felől rajtok köllenék lenni az pórokon. Mivel azoknak házok tüzök s kiváltképpen gabonájok s feleségek s gyermekek házoknál vagyon, praemissa admonitione in patentibus, hogy nem mindnyájokot akarja ő fölsége büntetni, hanem csak azokot, az kik őköt elhitették, azután néhul néhul ugyan severe köllene házok táján procedálni ellenök. — Látnánk mint szánokodnak házok népén! Más az, hogy mig derekasan el nem oszolnak, addig ha ki közöttök viszszajünne házához, senkit közöttök bántani nem köllene, hanem azok által inkább az többit is haza köllene hitegetni; és így azok csak magoktól is látván az indultumot, és az fegyvert is, igen hamar eloszlanának. Hol penigh ennyi hadunk lehetne effective az mennyit remél ő fölsége, azoknak mindjárt melléje köllene szállani és onnét indétani tractát velek: bár sokkal tartozzam, hogyha vagy mindjárt nem dissipáltatnának, avvagy fejét fejét ki nem adják közzülök. Azonképen történt Lengyelországban is, maga ott nagy urak, és nemesség is volt, s voltak nyolczvanezeren is; de az lengyel király az mostani csak mintegy tizennégyezer emberrel ellenek ment és melléjek szállott, s úgy kezdvén tractálni velek, nagy urakot és főnépeket adtak kezében az királynak. Itt is azért én ezt az utolsó médiomot

javallanám. Arra nézvén minden országinak ha mostani állapatjokot és constitutiójokot megtekinti kegyelmesen ő fölsége, hatalmas nagy periculomokot látunk in mora ista, mölynek necessarie meg köll az első dologban lenni; de az mint mondtam, ezt én úgy jovallanám, ha valami tizezer embere lehetne ő fölségének együtt az bavváriai elector népén kivül.

12.) Az harminczezer forint felől már én irtam Bethlen fejedelemnek, és ím most is küldtem egy szolgámot föl, az ki által az ő fölsége intimátióját megküldhetni Bethlennek azon pénz felől, hogy ő fölsége az végekre akarja azt az pénzt kiosztani mivel hogy panaszolkodnak azon végbeliek is, hogy nem adják meg azt az ő pénzeket: intimálván Bethlennek, hogy rendeljen ő is comissariusokot az ő fölsége comissariusi mellé, az kik kioszszák azt az pénzt a végbelieknek, ki mit fog felelni meglátjuk, s azonban micsoda készületi lesznek, megértjük azt is, s ahhoz alkalmaztatjuk az pénznek beküldését is. De hogy az készen legyen, és annak híre is elmenjen, hogy készen van, s az comissariusok is, hogy azonban mind elrendelve legyenek, igen méltó. Az möly pénznek kiosztására, ha arra consentiál Bethlen, hogy kiadják az végbelieknek, szintén alkalmatos ember leszen Hoffman uram ugyanoda való két más főemberrel, és maga deákival, kit nagyobb congruentiával is veszen, hogy mintha az oda való kamaráról fizetnének nekik. Hoffmann kezében penigh innét magok az bányán levő officérok is megvehetik az pénzt. Hol penig ennek Bethlen nem consentiálna — az

mint úgy hiszem nem is consentiál — az mint az előbbeni discursus volt felőle: ha látnánk hogy quiete maradt, ugyan egri püspök uram mehetne Kassáig az pénzzel más egy secularis úr emberrel, úgymint vagy Osztrosits urammal vagy Eszterházy Dániellel; de ha valamint erumpál, — az mint minden inditiomi arra is vagynak — az pénzt meg nem küldjük az mint nem is köll megadni. Hogy kijüvetelének praetextusul valamint azt ne adja, módot kell mindjárt keresni benne, hogy az végekben insinuálni kell az dolgot, és az vétket ő reája Bethlenre vetni, ki nem csak az végbelieknél, de az ország népénél is nem kevés gyülölséget szörzene neki.

Ennek az pénznek meg nem adása is avvagy halasztása — az mint ő az pénzt szereti — hihető bizony, hogy tartóztatni fogja őköt. Csak procedáljunk jó cautelákkal az dolgokban és apparens ratiókkal fulceáljuk praetensiónkat, úgymint hogy az az pénz az diplomáknak continentiája szerént rendeltetett az végekre; azért annak eleget köll ő fölségének tenni. Más az, hogy panaszolkodnak az végbeliek is, hogy az előbbeni pénzt sem adták és osztották közükben. Et his similia. —[1])

[1]) A nádor sajátkezü irása a kismartoni levéltárban: Opiniones Principis Palatini, Pars II da. Több más hasonló évszám nélküli „opiniok" közt. A tartalom mutatja, hogy ezen 1626-ik évben s nyár elején kelt. Ugyanazon okmány meg van latinul is (Acta Palatini Pars I. 143. sz.) még pedig mint Ferdinándnak a nádorhoz küldött biztosának jelentése, ki előadja — a nádor fentebbi véleményét egész terjedelmében, — ezen szavak előre bocsátásával: „Ex clementi mandato m. tis. V. ac S. ad illustrissimum d. c. Palatinum R. Hungariae me contuli, quodve cum illo pertractarim ex sequentibus benignissime M. V. S. intelligere dignabitur."

XXXII.

A hadi készületek és Bethlen fejedelemmel folytatott viták alatt a nádor ujabb kitüntetésben részesült: a király Fraknó várának örökös grófságát ruházta rá. A nevezett vár Kismartonnal együtt még 1625-ben is mindig Austriába volt bekeblezve, hová zálogkép ment volt át. Csak — 1626 első hónapjában lett ismét Magyarország területének tényleges kiegészitő részévé.

Ferdinánd még 1622-ben ünnepélyesen megigérte volt a rendeknek, hogy az Austriának elzálogosított határszéli birtokokat váltság nélkül visszabocsátja Magyarországnak. Ezen birtokok: Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kismarton és Szarvkő.[1])

De a végrehajtásig egy ujabb törvényczikkre volt szükség, mely az 1625-iki országgyülésen meg is alkottatott. A tettleges átadás napjául az 1626-ik év vizkereszt innepe tüzetett ki, mikorra is a király a magyar biztosok mellé a maga részéről is küldeni fog osztrák biztosokat.[2])

[1]) 1626-iki sopronyi törvényczikkek II. cz. 10-ik föltétel, a „Corpus Juris"-ban.

[2]) 1626. 37-ik törv. cz.

Azonban a dolog egy kis haladékot szenvedett az Ausztria részéről kirendelt küldöttség késedelme miatt, mint Ferdinandnak a nádorhoz intézett leveléből kitünik, melyet kivonatban közlünk:

Nemes és kedves hivünk! — Vettük folyó hó 7-ikén elinditott levelét többekkel együtt, melyek szerint a magyar rendeinktől a Magyarország által a mi Austriai házunknak elzálogositott birtokok ügyében kirendelt biztosok a mult sopronyi országgyülésen elhatározott bizottsági munkálatok folytatására együtt és készen vannak.

Magunk is elinditottuk volna már a részünkről ezen czélra kinézett biztosainkat a nevezett magyar országgyülés által meghatározott időre, t. i. vizkereszt napjára; de lehetetlen volt ezt a bizottságot az említett vizkereszt innepére, az idő rövidsége miatt létesíteni, hanem annak a közelebbi Pál fordulása napjára kell halasztatnia. Ennek okáért eddig felfüggesztők biztosaink odarendelését.

Azonban addig is, míg a magyar biztosok személyes jelenléte viszonoztatnék, mieinknek is megparancsoltuk, hogy azon bizottságban való haladéktalan részvételre elutazásukat siettessék, s azok reméllhetőleg a következendő hét elején, helyben, Kismartonban lesznek. Ennélfogva ezt adhatja kegyelmetek tudtára a magyar biztosoknak s őket addig is türelemre biztathatja. Kelt Bécs városunkban, január 9-ikén, 1626. s. a. t. Ferdinand.[1])

[1]) Német eredetije a kismartoni levéltárban. Litterae Matthiae, Ferdinanddi II-di ad comitem Nic. Eszterházy (1615—1626) 74. sz.

A fennevezett javaknak Magyarországba keblezése csakugyan megtörtént nemsokára. Már február 14-ikén érkezett meg a megyékhez a nádor azon jelentése, hogy az Austriának elzálogositott javak édes hazánkba visszakebleztetének.[1])

A visszakeblezett várak közül Fraknó mint Kismarton is, már azelőtt Eszterházy Miklósnak volt adományozva, mint említettük.[2]) Most augustus 10-ikén Ferdinand Eszterházy Miklóst és utódait a fraknói urodalom örökös grófjaivá nevezi ki, egy formaszerinti s nagyon ünnepélyes okmány által, melynek eredeti latin szövege már nyomtatásban megjelenvén,[3]) legyen elég itt, csak lényegét vonnunk ki a hagyományos formulák mellőzésével.

Szokott bevezetés után az okmány ezekben sorolja elő Eszterházy Miklós számos érdemeit:

Értettük, mond a király, hogy te erőben és tehetségekben gazdag ifjuvá serdűlvén nem engedéd magad tétlenség és kényelem által megvesztegettetni, hanem lelkedet magasbb tárgyak feletti gondolkodás, testedet pedig vitézi gyakorlatok által foglalkoztatád. Érettebb korra jutván, tehetségeid és lelked minden erejével arra törekedtél, hogy mindenekelőtt magyar királyságunk szent koronájának s aztán felségünknek és felséges Ausztriai házunknak érdekében mindig a legnagyobb hűséggel, kitartó őszinteséggel

[1]) Ráth Károly Eszterházy nádornak Győrmegyéhez intézett levelei. Történ. Tár. VIII. 4.

[2]) Ezen munka I-sö kötetében.

[3]) G. Eszterházy Miklós munkái Toldy Ferencztől. Ujabb Nemzeti könyvtár, Első folyam 4-ed rét. 345. l. és Trophaeum Eszterh.

és serénységgel légy munkás és szolgálhass. Először a II. Rudolf római császár és magyar király idejében, a keresztyének természetes ellensége a török ellen folytatott nyílt háboruban, a boldog emlékezetű Mátyás főherczeg főkapitánysága alatt mind ostromokban mind a részletes és közfölkelésekben tehetséged szerint kitünő szolgálatokat tettél. Az erénynek ilyen bizonyságait adván, érdemeidnek megfelelő méltóságokra emelt Rudolfnak, mind a római császárságban, mind a magyar királyságban utóda, az említetett Mátyás. Ő valamint téged, úgy testvéreidet a kapitányok és tanácsosok sorába vett föl. Itt a közügyek vezetésébe felavattatván, nemsokára a nevezett Mátyás császár által a fejedelmek és más országok és tartományok részére Linczben 1614-ben összehítt közgyülésre, hol a közös keresztyén ügynek legbajosabb és fontosabb kérdései tárgyaltattak, magyar királyságunk összes karai és rendei más társaiddal együtt téged is kinevezének az ünnepélyes követségbe.

Később azon egész idő alatt, míg békeség uralkodott ezen országunkban, mind a királyi méltóság és tekintély, mind ezen ország és nemzet javának gyarapitására egész ügyekezettel törekedtél. Ezért 1618-ban magasbb rangra, főudvarmesteri báróságra s tanácsosságra emeltetvén, a legkomolyabb ügyekre, melyek az ország és keresztyénség megmaradását érdeklik, nagy munkásságot és figyelmet forditottál. Bizonyság erre a mult években szomszéd tartományokban támadt s Magyarországra is kiterjedt zava-

rokban való szolgálatod, melyekben itt sokaknak hűsége megingott, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem pártjára állván.

Te nemcsak férfiasan állottál ellent ama törekvéseknek, mint ezer ötszáz lovasnak kapitánya, és nemcsak fölmentéd Lakompak várát a Bethlen fejedelem részéről való kemény ostrom alól 1620-ban septemberben, Dampierre hadainak segitségével, hanem több ízben a Bethlennel folytatott alkudozásokban királyi biztosként müködvén, különösen pedig 1619-ben Károlyban, aztán 1622-ben ausztriai Hamburgban, valamint 1624-ben Nikolsburgban, Morvaországban, — s nem különben több hadjáratban, különösen pedig midőn a nevezett erdélyi fejedelem más területek lázadóit is magához véve, nagy számu sereggel ostromolta Pozsony városát és várát s pusztitá a szomszéd vidéket, az ellenséges erő elűzésére Csallóközben volt seregünkhez téged is biztosul nevezénk ki.

Azután mind nagyobb méltóságoknak elnyerésére való törekvésed által buzdítva 1622-ben magyar királyságunk országbirájának és a hegyalyai végvárak valamint Érsekujvár főkapitányává neveztünk ki, mely tisztben serényen és lankadatlan lélekkel izzadtál. A mondott erdélyi fejedelem a szent békeszerződés szentségtörő megszegésével alattomban sereget gyűjtvén s a törököket a keresztyénség ezen örökös ellenségeit vevén maga mellé hadi szövetségesekűl, ezek midőn Magyarországot nagy haddal bejárták s behatoltak Morvaországba is, mindenütt

tűzzel vassal pusztítva, nagy zsákmánynyal terhelve s sok ezer mind két nemű lelket rabszolgaságra hurczolva visszatértek, te összegyűjtvén végbeli zsoldosainkból egy csekély számu hadat, a mennyit az idő rövidsége engedett, az ellenségnek csaknem megszámlálhatlan sokaságával sik téren és több izben szembeszállván, őt megveréd s vakmerőségeért megbüntetéd.

Nagy zsákmányt, lobogókat nyertél, több főtörököt fogtál el és többeket öltél meg, s sok keresztyén foglyot kiszabaditván, Bécsbe felséges udvarunkba hozád. Ezen, mint serény és okos hadvezér és mint hű szolga által szerzett régibb és ujabb érdemeidért ez elmult 1625-ik évben Sopronban tartott országgyülésünkön összes Karaink és Rendeink egyértelmű beleegyezésével és helyeslésével téged Magyarország nádorává választánk.

Ezen előrebocsátott és más mind itthon mind külföldön tett kitünő szolgálataidért és iránted való kegyelmünk örökös emlékéül, hogy hű alattvalóink s kivált utódaid és maradékid hasonló tettekre buzdittassanak, téged Eszterházy Miklóst, ki nádori méltóságodnál fogva különben is grófi czimet viselsz, kiveszünk a magyarországi bárók és mágnások sorából, melybe eddig is tartozál, és élő gyermekeid, u. m. István fiad és Mária-Magdolna leányod, valamint mindkét rendbeli tőled származó maradékid által a szabad, főbb és örökös grófok sorába emelünk, és az örökös grófi méltóságot Fraknó vára és urodalma fölött, melyet egy előbbi levelünk csak fiu maradé-

kidra szállított, örökösön rájok ruházzuk, mindazon kiváltságokkal, melyekkel Magyarországon s más alatta levő királyságokban és tartományokban birnak az örökös grófok.

Kelt 1626. augusztus 10.

XXXIII.

A kora tavaszszal Németország éjszaki részeiben elkezdődött háború ekközben mind közelebb vonult Magyarország határaihoz. Európa minden akkori jelentékenyebb hatalmassága részt volt veendő benne, közvetőleg vagy közvetlenül. Katholikus részen valának a római császár, ki ezen európai pártnak világi feje, központja, jobb keze s mondhatni összetartója volt; legszilárdabb szövetségese volt Bajorország uralkodója erélyénél fogva. Vele tartottak némely kisebb német fejedelmek, sőt Szászország is, habár evangelikus volt; ezenkivül Lengyel- és Spanyolország, mely utóbbi hatalmához képest csekély részt vett a háborúban. Protestans részen most, 1626-ban a dán király IV. Keresztély volt a tettleges vezető; vele tartott éjszaki Németország legnagyobb része, Hollandia és Belgium; vele Svédország. Ezenkivül számithatott a törökök és Bethlen segitségére; valamint Francziaországéra és Angliáéra is. Bár utóbbiak csak pénzzel s önkénytesekkel járultak a hadfolytatáshoz, Anglia nyiltabban, Francziaország pedig, melynek kormányát a hires Richelieu bibornok vette volt át, csak kéz alatt. Habár az utóbbi államban vetett remény ez uttal meghiusult, számitottak rá. Végül a

protestans részhez számitandó Frigyes pfalzi választó fejedelem, kinek Csehország birtokát vissza akarák szerezni a szövetségesek. Ő inkább egyik tárgya és terhe, nem pedig előmozditója volt a szövetségnek.

Látszólag is véve az egyes államok hatalmát, tulnyomó erőben volt a protestáns rész; de a következés gyengébbnek bizonyitá be, főkép a lágy meleg pártolás, s egy erélyes központi vezetés hiánya miatt. A császári erő különben is inkább központi állást foglal el; de hatalmassá vált nemcsak az uralkodó, hanem a fővezérek erélye és talán hadiképessége által is.

Németországon a császárnak két nagy serege volt — egyik Tilly, másik Wallenstein vezérlete alatt. A protestans unio szintén két hadsereget állitott ki: egyiket a dán király, másikat Mansfeld vezérlete alatt, utóbbi egészen angol pénzen s nagy részt angol önkénytesekből, melynek kiállitása 780 000 tallérba, és ellátása havonként 80 ezer tallérba került. —

A terv még tavaszszal, martiusban elkészült volt a protestans államok meghatalmazottjai közt Hágában, mely szerint Bethlen Gábor fölvétetik a szövetségbe kivánságához képest, ha egy tekintélyes haderővel a császár ellen támad. Serege eltartásában segitendők, havonként negyvenezer tallért voltak neki fizetendők. Bethlen követe, Quad kapitány még azt is igérte, hogy a fejedelem meggátolja azon békeszerződés ratificatióját, mely tavaly a császár és a szultán közt Gyarmaton kelt; hogy három török hadsereg közreműködését is kieszközli, melyek kö-

zül egyet Stiriába, s egyet Bécs ellen vezérel. Lengyelországra, mely a svéd király működését gátolhatná, ötven—hatvan ezer tatárt küldet a portával, melyet rá vesz, kössön békét a most háboruban levő persával. Bethlen tudatá szándékát, hogy összeköttetésbe teszi magát a svéd királylyal, s ráveszi az orosz czárt Lengyelország megtámadására. A mi a hadi tervet illeti, Bethlen azt kivánta, hogy Mansfeld Csehországon és Slézián át Magyarországra jöjön, nem több, mint nyolczezer gyaloggal és kétezer lovassal; maga a fejedelem nyolczezer huszárral, kétezernyi oláhországi segéd haddal és négyezer gyaloggal fog hozzá csatlakozni. A fejedelem ezen kivül három tábort igért fölállitani, melyek Erdélyt a lengyelek netaláni beütése ellen védelmezzék ezalatt.[1])

A mint fentebb láttuk, Bethlen még mult tavasszal megalkudott volt a keresztyén fejedelmekkel a hadjáratra és föltételeire nézve, — habár talán formaszerinti szerződés nem létesült is köztök. De még akkor a török portával nem jutott kivánt eredményre.

Még a mult 1625-iki év végén történt, hogy Bethlen konstantinápolyi követének minden sürgönye elfogatott, s közte a követnek adott titkos utasitások is. Ezek II. Ferdinánd portai követjének kezébe kerültek, s ő Bécsbe küldé, honnan mint mondják, módositásokkal — Konstantinápolyba küldettek. Más felől a császár portai követje átadá a portán Bethlen

[1]) Az angol külügyi hivatal egy titkos sürgönye, Zinkeisennél. IV. 411. l.

némely leveleit, melyeket ez bizalmasan irt Ferdinándnak, s melyek azt voltak bizonyitandók, hogy az erdélyi fejedelem a császárt a török elleni közös vállalatra buzditja.[1]) Ez gyanussá tette a fejedelmet a török diván előtt s megnehezíté annak kivitelét, hogy a porta beleegyezzék Bethlen szövetkezésébe a nyugati protestans fejedelmekkel. Midőn ez a beleegyezés meglett is, új nehézség támadt. 1626-ban julius 3-ikán a janicsárok és szpáhik föllázadván, kivégezték Gurdzsi-Mohammedet, a helyettes nagy vezért, ki Bethlen Gábornak legerősbb támasza volt a divánban, s helyébe egy egészen más nézetű kaimekám lépvén, az előbbi engedély veszélyben forgott. Főkép az angol követ közbenjárására annyi megtörtént, hogy Bethlennek megadatott az engedély a protestans unióval való szövetkezésre. De egyszersmind kimondá a diván, hogy ezuttal nem akar háborút folytatni a császárral. Csak a budai pasának igért parancsot küldeni, gyüjtse össze hadseregét s álljon készen arra az esetre, ha az ellenség akár a török, akár az erdélyi fejedelem birtokát megtámadná.

Bethlen nem volt megelégedve az engedményekkel, s új követséget küldött a portára, melynek azonban sikeréről még aligha értesült volt. Ily bizonytalanságok közt ira levelet julius utolsó napján, midőn a portáról tán csak a fentebbi csekély biztatás híre érkezett volt hozzá, a nádornak, kit úgy látszik, ügyekezett teljesen megnyugtatni békés szándékai

[1]) Hammer V. 94. l. Velencze portai követjének levele 1626. aprilről.

felől; de mindamellett sok panaszt hoz föl, melyek koránt sem lehettek megnyugtatók a nádorra nézve, kinek válasza itt következik:

Serenissime Princeps! Az felséged levelét, melyet Fejérvárból ultima julii ir, Pozsonyban 13 huius adták meg, melyből értvén, hogy hamis és vásári hir legyen az, a kit az felséged hadi készületiről hirdettek, örömest olvastam. De hogy azt felséged idegenül itíli, mintha az arról való irásunkkal hadakozásra való materiát akarnánk keresni, azt nem örömest hallom, mert bár csak akkor adjon az úristen háborút az mi hazánknak, a mikor én szerzem azt, szabadon megnyughatik, elhigye felséged. Nem is tudom micsoda mondásomat emlegeti felséged, hogy az török tractában mondottam legyen, hanem ha nyavalyás Kamuty uram kelleté valamivel magát felségednek. S örömest is érteném higye felséged, mi legyen az, kit az felségednek ajánlott confidentiámból, az mint én megjelentettem felségednek azokat az mit csak communi fama is beszéllettenek az emberek, kötölezni akarván felséged az maga szolgálatjára engem is, talán azont várhatnám én is felségedtől. Mindazonáltal az az felséged jó akaratjában állván, csak annyira élhetek véle, az mennyire közli felséged velem. Hanem az minemű régi rendbeli kiváltképpen való punctumokat illeti, melyekről ír felséged, nem kicsiny consideratióra valók. Úgymint először, hogy szép hadait írja felséged készen lenni, és az hadakozásban jó módját is.

Másodszor nem tagadhatná, hogy ellene ne volna

felségednek az felségtek religiójának az mi kegyelmes urunktól való persecutiója.

Harmadszor jelenti felséged azt is, hogy az religio dolga kivűl is sok, és nagy bántási volnának felségednek innét mi tőllünk.

Negyedszer insinuálja felséged, hogy bizonyos követét küldi föl az mi kegyelmes urunkhoz ő felségéhez, hozzá tevén ezeket az szókat, hogyha az szokás szerént meg nem vonná ő felsége jóakaratját felségedtől.

Ezen kezdem azért az utolsón el, és felséged megbocsásson, ha valamint az én confidentiám és együgyüségem meghaladja határát, de igazán irom felségednek, hogy egyéb leveleit, s kiváltképpen az kik illették az ő felsége dolgait, többire majd mindeniket közlettem az én kegyelmes urammal, de ezt az mostani nekem irt felséged levelét ezért az utolsó clausuláért nem akartam közleni; mert bizonyos vagyok benne, hogy nagy fájdalmas lött volna ez ő felségének, holott nem csak mi nállunk, de az egész keresztyén világnál nyilván vagyon az, sőt az pogányoknál is, hogy soha senki se az romai császárok közül, se penig egyéb nagy hatalmas fejedelemségekben lévők, senkihez annyi kegyelmeségeket nem mutattak soha is, mint felségedhez az mi kegyelmes urunk. S meg nem foghatom, honnét maradt legyen még is fenn ez az én kegyelmes uram ellen való panasz. Kérem azért felségedet, ne tulajdonitsa mind ezt csak magának az szerencsét, a kiben vagyon, hanem az jó Isten engedelmiből az mi kegyelmes urunknak is, holott valamit tudott felséged kévánni és kévánt,

s az én kegyelmes uram megcselekedhette, én úgy értem az dolgot, hogy mindeneket megcselekedett maga megbántásával is, s bizonyos vagyok benne, hogy ennek utánna is azon kegyelmességet megtartja ő felsége felségedhez, csak felséged is vegye tekintetbe mind az ő felsége felségedhez eddig nyujtott atyai kegyelmességét, mind peniglen az felséged ő felségének tött és kötelezett kötelességét, melynek hogy meg sem fogyatkozik felséged, én tökélletesen elhittem.

Az mi az második dolgot illeti, hogy sok rendbeli bántási volnának felségednek, azokat felséged megjelentvén, talán oly informatiókat is vehet belőlek felséged, az kin meg fog nyughatni. Én is kérem azért felségedet, méltóztassék megjelenteni difficultasit. Meglátja felséged, hogy az mi kegyelmes urunkban meg nem fogyatkozik.

Az religiónak bántása dolgát penig a mi nézi, eszünkben vöttük, honnét legyenek ebben való informatiói felségednek, de ha meghallaná az más félt is felséged, elhittem bizonnyal, mást itílne. Mienk volt bizony az a panasz, és mienk most de facto is, mert az háboruságtól fogvást sok fületlen és orratlan papot tudnánk mutatni, s az mellett martyrokat is, a kiket agyon vertek, és sok különb különbféle kénokkal megöltenek. Csak im most is az pórok egynehányat végeztenek ki a világból bennek. De in contrarium, azt hiszem, hogy igen szép keveset mutathatnak azok az panaszló uraim, s talán egyet sem. Hanem ha kiket kiküldöttenek közülük, azt nem

annyira az religióért, mint az rebelliónak inditásáért küldték ki. Kiért nem csak azt érdemlették volna, hanem többet is annál. Nem is tudom, hol vagyon most annak az religiónak olyan nagy persecutiója, az kiről felséged ir; mert ha Bécset érti felséged rajta, azt nem ő fölsége, hanem az respublica, úgy mint az polgárság cselekedte, mert az úri és nömös renden való főnépek közül az kik az polgárság alá nincsenek vettetve, csak egy sem bántódott meg, sőt a ki nagyobb dolog, valaki udvari szolga, avagy csak udvari kalmár is, az kik nem kevesen vadnak, de azok közül is csak egyet sem küldettek ki az várasból. Az kik mind elég jeljei annak, hogy nem ő felségétől vagyon ez, hanem az város az ő szabadságából cselekeszi, és az mint az erről való edictum nyomtatva vagyon, azokot is proditióért küldték ki magok közül, a kiket kiküldtek, nem az religióért. Ha penig Csehországot, Morvát, és felső Ausztriát érti felséged rajta, igaz ezeknek voltanak concessiói az religió dolgában, de mivel abutáltak azokkal az concessiókkal, és az ő felkent koronás királyok és fejedelmek ellen arczczal támadtanak, és azután nem compositióval az mint Silesia, a ki az is incorporálva volt Csehországhoz, avagy Lusatia, és Alsó-Ausztria, a ki nem is rebellált, szerzették el dolgokat, hanem fegyverrel domáltattanak, felszabadult ő felsége mingyárást azoktól az concessioktól, és szabad volt véle ex jure belli, ac etiam jure imperii, micsoda rendelést teszen azokban. Ezeken kivül örömest látom, ha felséged vagy akárki más is, csak egy példát is

adhat, az kiben az én kegyelmes uram igíreti ellen az religió dolgában valakit megbántott volna, sőt most is, ki bántotta az dániai királyt, és ki bántotta az ő adhaerensit is, nem hogy az religio dolgában, de csak kisebb más dologban is? holott az jus imperii nem csak az örög fejedelmeknél intacte meg volt és vagyon, de minden egyéb fejedelmek is, sőt csak az grófok is, mindnyájan szabadosan éltek azzal az igazsággal és az egész imperiumban választásától és koronázásától fogvást ő felségének mind ez óraiglan, hogy abban az ő igazságokban csak egyet sem bántott ő felsége meg közülek, nyilván megmutathatjuk. Hanem Isten, az igazság és fejedelmek ellen ők fogtanak mindenkor fegyvert, ők persequálták az mi religiónkat, ők foglalták el országit s birodalmit az mi kegyelmes urunknak, ők ölték és mutilalták sokképpen az mi religionkból való papjainkat, kiket hogy az uristen vindicált és nem csak szándékokban elő nem hagyá őket menni, de az mely vermet másnak ástak, magok essének belé, azzal nem az mi kegyelmes urunkat, hanem vádolják magokat. És így méltó panasza és nehézsége ebben is felségednek az mi kegyelmes urunk ellen bizony nem lehet; mert az kinek mit igért és adott ő felsége, azokat mind intacte megtartotta mindeddig, és megtartja ezután is ő felsége mind religiójokban, mind egyéb szabadságokban, s ne az én kegyelmes uram cselekedetit, kit ő felsége igazsággal és ex jure divino et humano cselekeszik, bánja, hanem azoknak az alkalmatlan embereknek vétkeken talált eseteket feddje.

Holott penig ír felséged arról, hogy szép magyar seregeket láthatott volna emberem az mostani Dézsnél és Váradnál való mustrán, és hogy módja is vagyon felségednek, nagy készülés nélkül, az hadakozásban, örömest hallom magyar fejedelem kezében ezeket az jókat; de örömösben hallanám és látnám szolgálatjokat azoknak azok ellen, az kik az mi nemzetünket már tíz szép provinciájától fosztották meg, és magának koronás országunknak is hetvenhét vármegyéiben is alig hagytak békeséges uraságunkban tizenöt ép vármegyét. Ha azért nagy mód vagyon az hadakozásban, mind az Isten tisztessége, mind az kereszténység azt kévánja tőlünk, sőt hazánkhoz és nemzetünkhez való szeretetünk is, s ezeknek felette maga egyedül csak az bennünk levő virtus és magnanimitas is, hogy azoknak recuperatiójára gerjedezzünk, s kiváltképpen penig csak az az előnéző dolog is, hogy az ki a többit el vötte, ugyan azon szomjuzza az maradékát is. Úgy tetszik ugyan, ... vonna bennünket, hogy ellene felserkenénk és mind erőnket értékünket, okoskodásunkat arra forditanánk, hogy ha az mit már el vett tőlünk, azt vissza nem vehetnénk is, tartanánk meg azt, a mi még kezünkben vagyon benne. Mely úgy lehet meg, hogyha se azt nem fogyatjuk és ellenséggé nem teszszük, az ki oltalmazhat, és akarja is oltalmazni, se penig magunk magunkat nem emésztjük és erőtlenitjük, s azon az felséged böles itileti is mit tulajdonít, s mit remél az szegény magyar nemzet erejéről; de én, bizony dolog, nem tulajdoníthatom azt az értéket neki, hogy

az kik körül vették nemzetségek, magány egyiknek is tudjon ártani. Kik közül, ha a mellé áll az, ki mind vérét szomjuhozza s mind kevés javát, könnyü meg itílnünk, mi jót és hasznot várhat belőle. Az távol való szomszédokhoz igen keveset avvagy semmit sem bizhatunk; mert ha kétszáz esztendőtől fogvást nem segétettenek bennünket, bizony inkább nem segit most, kiváltképpen az minemű igyben maga is vagyon. Más szomszédinkkal kell annak okáért jól alkudnunk, hogy az természet szerént való ellenségünk mellett ellenséginkké ne tegyük azokat is, mert egyébaránt, az vélvén, hogy igen jól vagyon dolgunk, mivel barátunknak mutatja magát az török, bizony egyszersmind mint egy örvényben ugy bemerülünk ezekben, ki, hogy az mi nemzetünkre és hazánkra ne következzék, legtöbbet felséged tartozik minekünk; mert az magyar nemzet között első méltóságban vagyon, és így az felséged példája minket is serkengetvén, és viszont minnyájunknak igazsága az szomszéd keresztény fejedelmeket és felebarátinkat indítaná fel, — s úgy remélhetnénk, ha nem recuperatióját is, a mit az természet szerint való ellenség elvett tőlünk, de megtartását, a ki még kezünkben vagyon. Egyébaránt is e nélkül kicsinynek tartom és elégtelennek, ingyen csak oltalmára is az magyar nemzet erejét, nem hogy maga kára és veszedelme nélkül másnak tudna igen sokat ártani, kiknek mindazáltal, hogy Isten nevelje megfogyatkozott erejeket s értékeket, mind most, s mind penig az én holtom után szívből kévánom.

Hireket felségednek nem örömest írok, tudván, hogy oda másképpen viszik azokat, hanem az Mansfeld hada felől miről felséged is ír, akarám megírnom felségednek, és erősitenem azt, hogy hanemha ló farára ragadtak volna valamelyet bennek az lovasok, de egyébaránt bizony dolog, hogy az gyalogjában az utolsó megverésekor esak egy sem ment el, és az mely Mansfeld hada most összeverte magát, az nem anynyéra érő, mint az vajmárki herczegé, s az fő commando ugyan imezé is, sőt talán el is kezdett maradni ebből az hadból Mansfeld, kik Slesiában be ütvén, az elmult hónak 25-dik és 26-ik napján, két egész hétig csavarogtanak ott Slesiában alá s fel, fel akarván az országnépét lázasztani, kik után hat ezer lovast választván Wolstani herczeg előljárókban, úgy küldötte utánnok, hogy egyszersmind, avvagy még előbb valamivel érkeztek be Slesiában, kiket sokat nyughatatlonkodtatván és fárasztván ott, azonban az ország népe is feltámadván ellenek, nem állhatták meg az dolgot, hanem kiszorították onnét, és Olomucz felé vettek utat magoknak; de mivel az Wolstani előljáró népének gyalogja nincsen, derekas harczot még eddig nem adhatott nekik, hanem mindenütt nyomában vagyon és tartóztatja, mivelhogy maga is Wolstani herczeg, az mint maga irásából láttam, hatodik napján ennek az hónak, jó rendben hagyván Tyllit az dánus ellen, indult meg ezek után huszonnyolczezer emberrel. Ezek örömest utat vesztenének, hogy az a derék had el ne érné őket, és mesterkedék benne, hogy valami erősségeket is vegyenek

meg; de még eddig semmi futamottja dolgoknak nem volt. A mint írják, ha csak harmadnap mulatna is valahol egy helyen, annyéra vagyon már az herczeg utánna, hogy elérné. Elég nehéz és fájdalmas dolog ez az keresztyénségben való veszekedés és viszsza vonás, de im látja felséged, hogy ezek az gonosz emberek magok keresik az veszedelmet magoknak.

Ennek is az vajmárki herczegnek szinétn úgy vagyon dolga, mint az kinek kártyajádzásban való szerencsétlenségétől egy napi költsége maradván meg, feltette az többi után azt is a játékra, el akarván utolsó falatját is veszteni, ha már az többit el vesztette. Kitől tartván, hogy az búdosás közben valamint ide mi felénk is ne csavarodjék, s utánna ne vonja az több derék hadakat is, én is rendeltem valami három vagy négy ezer embert az Morva felől való magyarországi határokra, hogy occupálják az passusokat, és vigyázzanak hazánkban. S minthogy im ez az török is tábort szállott Budánál, kényszerítettünk oda is vigyáznunk, s arra nézve valami idegen hadat is behoznunk. Felségedet azért kérjük, ezeknél egyébnek ne tulajdonitsa, hami ellenkező hirek mennének innét oda felé. Kérem felségedet azon is, hogy megintse az töröket is, hogy legyenek csendességben, és tartsák az békességhez magokat. Hol penig különbet cselekednének, kit jóllehet nem reméllünk, elhittem felséged is meg nem vonszsza segedelmét ez mi szegény hazánktól és nemzetünktől. Úgy vagyon, tettünk azért rendölést Tótországban és Horvátországban, s leszen ott is mind német had Stiriából, s

mind penig az ország népét fel vettük, és az oláhságot is, az ki egynehány ezer ember, oly szándékkal és végezéssel, hogyha az török ide mi felénk valamit akarna tentálni, onnét Boszna felől inditsák meg azok is őket. —

Ezeket mintha magam beszélleném felségednek, ugy irom. Kérem felségedet, hosszú irásomnak megbocsásson, behozta az szükség, hogy magam hazánk és nemzetünk állapotjáról nem beszélhetvén felségeddel, mint az első magyarral, bő irásommal terheljem felségedet. Tartsa meg Isten felségedet jó egészségben. In Kismarton 8. Augusti 1626.

Azon rendeletben, mely Tótországba ment s melyről a fentebbi levélben van szó; így adja elő a nádor az állapotot:

A nádor a tótországiakhoz:

Bethlen fejedelem esszekötvén magát az angliai, dániai és svécziai királyokkal, s az szerént az velenczésekkel is, bizonyos, hogy circa finem augusti ki fog ismég jünni és minden ellenséges dolgot, valamit cselekedhetik, meg fog cselekedni. És immár is ugyan feles számú hadakot conscribálván, nagy részét rendben is állatta népének, kihozván az erdélyi hadat és hajduságot is magával. Kinek ilyen dispositiói vagynak, hogy kijüvén minden hadaival, Sléziában menjen be, és az dániai és svecziai király hadaival ott conjungálja magát és ugy oztán conjunctis viribus invádálják az ő felsége hadait és tartományait, oly reménység alatt, hogy victoriát obtine-

álván, elnyerhesse mind az lengyelországi, s mind az magyarországi királyságot. Ezen kivől nagy sok számo tatárságot űtetett föl, és hogy az svécziai király (ki neki már sógora) ne impediáltassék az lengyelektől, azokot az tatárokot Lengyelországnak rablására doblotta. Ezeknek fölötte hogy innét is mitőlünk valami akadékja ne találkozzék, hanem szabadjában végében vihesse gonosz szándékját, neki lázasztotta az törököt is, és prédájol nekik igérvén bennünköt, úgy végezett velek, hogy az boznai basa kegyelmetekre, úgy mint Tótországra menjen és az végbeli török az Duna mellett csatákkal és holmi rablásokkal infestáljon bennünköt, hogy igy distráhálván mind ő fölségét az mi kegyelmes urunkat s mind peniglen minket, ott járhasson s azt cselekedhesse az mit akar és kiván. . . . .

Méltó fölserkennünk magunknak is, — az mit cselekedhetünk, méltó hogy fölvegyük és meg is cselekedjük, az többiben várván az jó isten oltalmát. Az minthogy mindezek ellen az veszedelmes igyekezetek ellen már is kegyelmességét kezdte ő szent fölsége mutatni; mert az dánusnak útja meg van gátolva, ugy hogy az végezés szerént ő semmi úton Slesiában nem mehet.

Az lengyelek is nagy erős és nagy számó haddal fölindolván az svécziai király ellen, eleiben állottanak annak is. Sőt azt is hozák, hogy része hadát meg is verték. Az szerint az tatárok ellen is az egész Lengyelország mind viritim fölült és az király is Sz. Jakab napján személy szerént kiszállott, ugy hogy

ne csak resistáljanak ellenségeknek, de ártsanak is nekik és nekünk is nyúthassák segedelmeket.

Csak mi vagyunk azért már hátra, az kiknek majd legnagyobb igyünk vagyon. Méltó azért, hogy mi is meg ne fogyatkozzunk szegény hazánknak és édes nemzetünknek.

Ő fölsége is annak okáért ez reánk következendő gonosznak eltávoztatásáért igen szép hadakat fog egybenverni, és az mint én értem, már is minden felől gyülekeznek, úgyhogy legalább tizenöt vagy tizenhatezer embere leszen ő fölségének, kiket noha — úgy vagyon — az pórok ellen gyűtöttenek volt és gyűtenek is essze, mindazonáltal mivel azokkal bizonyossan végezni fognak, az mi oltalmunkra fordéthatja hadait kegyelmesen ő fölsége, s vagyon az bavariai electornak is bizonyos számó népe, és ha valamit az pórok engedetlenkedni akarnának, lesz mód azoknak is az ő conpeskálásokban.

Magyar hadakot is háromezerig valót fogad ő fölsége, kiknek már nagyobb részét meg is fogadták. Ez mellé az ecclesiasticus status, esztergami érsek urammal együtt ő kegyelmek is ezer lovast fogad, s az particularis expeditió is egy annyira megyen, az kiket reméljük, hogy fölvehetünk. Ezeken kivűl mi is az mit cselekedhetünk mindnyájunk javáért és megmaradásáért s ilyen nagy reánk következendő gonosznak eltávoztatásáért, nem csak mindent megcselekeszünk, de ha úgy kévántatik, véremet és életemet is kész vagyok kiadnom.

Mindezek mellé behozván az szükség, mint más körösztyén szomszéd országokat látjuk, mi is viritim is mindnyájan fölüljünk, és már ennyi hatalmas s veszedelmes igyekben forgott szegény édes hazánkat ne hagyjuk utolsó veszedelemben jutni vagy esni, de mivel az jó istennek gondviselése után, kévántatik az, hogy mi is vigyázva és jó egyességben legyünk, méltó hogy minden haladékokat elhagyván, siessünk fogni honunk és magunk oltalmához, és egész szívvel lélekkel igyekezzünk ezt az mi üdőnkben reánk jutott utolsó veszedelmet eltávoztatnunk.

Ezeket szóval akartam kegyelmednek megizennem kegyelmed fiától, úgy hogy kegyelmed azután ez szerént közlötte volna a dolgokot püspök urammal, Erdődi uramékkal, és az több ott való főnépekkel; de mivel kevés üdőt töltött mi nálunk, azt itilem, hogy ezek nem az apróbb esztendőkért való dolgok; de ezeket irva ugyan izenet helyett vegyen azért kegyelmed úgy, hogy minekutána közlötte azokkal az dolgot, az kikkel méltó volt közleni, ezen mi irásunkat meg megküldje kegyelmed. Azonban kérjük szeretettel kegyelmedet, minden késedelmet hátra vetvén, igen szorgalmatosan járjon ezekben az dolgokban, és legyen azon kegyelmed, hogy igen hamarsággal hirdessen gyülést, s tegyen sietséggel valami rendelést maga oltalmára, és azt közölje mindjárást mi velünk, hogy egy értelemből érthessük mennyire való oltalom lehet az az kegyelmetek oltalma.

Irtam császár urunknak ő fölségének is és el is

van végezve, hogy az oda valóknak is ordinantiát adjanak, s az szerént az oláhoknak is hírt tegyenek, és az stiriai atyafiakat is fölserkentsék, hogy így látván az mi veszedelmünkre igyeköző ellenségünk kész voltunkot és vigyázásunkot, tartózkodjanak gonosz szándékjokban, s holmi más uton is ellene állhassunk nekik. Ezt mind isten s mind az okosság s még az természet is megkivánná tőlünk. Kegyelmed mindjárt irjon én nekem, és ezeket mind úgy lenni elhigyje, de mind ez szerént az községnek az dolgot érteni nem jó. Azért írtam az országnak is. Immár az az kegyelmetek jó tetszése lészen, mint convocálja az országot, csak semmit ne késsék kegyelmetek, mert periculum in mora. Eddig az ellenség tanácsa mind így volt, és concludálván is hogy azután merre bocsátja Isten őköt, az az mi kezünkben nincsen, hanem az mint sokszor irom, mi tőlünk azt kivánja, hogy az mit cselekedhetünk, meg cselekedjük. Isten kegyelmeddel.[1])

[1]) Eredeti a Kismártoni levéltárban, kelti idő nélkül.

XXXIV.

Bethlent ekközben mind a török portán egy kedvező fordulat, mind penig egy külső esemény kényszerítése hajlandóbbá tette a hadi készületekre. Új követje, Toldalagi Mihály, úgy látszik, julius előtt, midőn még Gurdzsi Mohamed kaimekám életben volt, érkezett meg Konstantinápolyba.[1]) Toldalagi ezeket volt kieszközlendő: 1. hogy engedtessék meg a fejedelemnek a svéd királylyal való csatlakozás szabadsága; 2. küldessék parancs a budai pasához a fegyverfogásra; 3. a török ne lépjen frígyre a spanyolokkal; 4. rendeltessék meg a tatároknak, üssenek Lengyelországra, hogy ez ne akadályozhassa a svéd király működését. — [2]) Kívánta még a követ, hogy a budai pasán kivül más végbeli pasák és az oláh és moldovai fejedelem is kapjanak parancsot a fejedelemhez való csatlakozásra és hogy a török ne kössön békét a császárral Bethlen fejedelem mellőzésével.[3]) Kedvező fordulatnak tekinté Bethlen azt is, hogy az

[1]) Toldalagi írja: „1626. Esmét békülde engemet az fejedelem az portára, hogy török hadakat szerezzek melléje. Bémenvén oda, találám az kajmekámságban Gudzsi Mohammed pasát, ki által mikor immár dolgomat végben vittem volna, ötet megölik. Recsepp basát tevék helyette Mikó „Erdélyi Történelmi adatok.“ I. köt. 238. —

[2]) Hammer az i. k. A velenczei követ jelentése.

[3]) Hammer és Toldalagi az idézett helyeken.

előbbi budai pasa helyett ugyanekkor a harcziasabb Martéza pasa neveztett ki. —

Toldalagi mindezen fentebbi engedményeket megnyeré. Mint maga mondja, ismeretsége volt Recsep pasával is. Mikor értesítheté a fejedelmet a kedvező fordulatról, nem tudjuk meghatározni, de föltehetjük, hogy ez augustus első felében történt. Mint maga Bethlen irja később, augustus 16-ika előtt még nem volt határozott szándéka a fegyverfogásra. A konstántinápolyi angol követ pedig csak augustus 19-dikén irá a fejedelemnek a következendő buzditó szavakat: „Itt az idő, hogy véget vessünk annyi fáradozásnak, kielégitsük annyi fejedelem méltó kivánatát s elégtétessék felséged játékban forgó becsületének is. Nem kell már egyéb hozzá a dicső munka megkezdésénél, mely az elnyomottaknak visszaadja birtokaikat, (értvén különösen a pfalzi választó fejedelmet, a Csehországból elüzött királyt) s mely a lelkiismeretökben és vallásukban háborgatottaknak megadja teljes szabadságukat.“[1])

Ilyes biztositásoknál egy külső esemény hatalmasabban buzditá a fejedelmet és mintegy kényszeríté, hogy tettleg beavatkozzék a háborúba. Mansfeld hadai, melyeket Wallenstein még april 25-ikén szét vert volt egyszer a dessaui hidnál, de a melyek ujra összeszedvén magokat, és ezer skótnak hozzá csatlakozásával, valamint a dán királytól küldött erősitésekkel ismét megszaporodván, még junius végén el

[1]) Roe Zinkeisennél. IV. 425. l.

kezdének Slézia felé vonulni, Magyarországba véve utjokat. Elindult Ernő weimari herczeg is, ki később Morvában csatlakozott Mansfeldhez.

Wallenstein távolról kisérte utóbbit egész negyvenezernyi hadával, míg a visszavonulás háborgatására egy erős lovas osztályt külde nyomába Pechmann ezredes vezérlete alatt. Mansfeld és a nevezett weimari herczeg, mint a nádor fentebbi leveléből kitűnik, julius 25-ike táján érkezének Sleziába. Onnan irt előbbi több rendbeli sürgető levelet Bethlenhez, a hadjárat megnyitására és a hozzácsatlakozásra szólitván őt.

Mansfeldnek egy augustus 17-ikén kelt levele fogatott el, mely eredetiben található a nádor irományai közt. Az itt következik:

Mansfeld Bethlen Gáborhoz. Felséges fejedelem s. a. t.

Mióta Sziléziába érkeztem, ötödik levelem ez felségedhez; de választ még egyátalában nem kaptam, úgy hogy nem tudom mit remélhetek felséged megérkeztéről. Mi pedig oly nagy útat tevénk, s még tovább is utazunk. Akközben Wallenstein, habár ezen levelem vivője megérkeztéről mi bizonyost sem mondhatott, de ma éjjel levelet vettem, mely megerősité, hogy ő már Neissenbe (Neissium) érkezett huszonötezer emberből álló seregével, Pechman hadát oda nem számitva, tellhető gyorsasággal ide felénk igyekszik. — Pechman előtte jár, ki a mennyire hozzá vethetünk, Morvaország határán foglal el állást, bennünket addig késleltetendő, míg a másik megérkezik és körülfoghat. Annál fogva igen

szükséges, hogy felséged lehető leggyorsabban ide siessen és nekünk minél előbb segitséget hozzon. Czélirányosnak látszik továbbá, hogy maga embereiből nehány ezeret küldjön minél előbb, kikkel az ellenséget föltartóztathassuk, s ne legyünk kénytelenek más felé visszatérni. Mert igy állván a dolog, magunkra teljességgel szembe nem szállhatunk, ha csak bizonyos vesztünkre nem.

Ezekről felségedet értesitve, a mindenható istentől felségednek minden jót kivánva, s magamat felségednek alázatosan ajánlva, kérve kérem, méltóztassék nekem válaszolni, mert levelét és megérkeztét ohajtva várom, mi ha gyorsan nem történik, a legnagyobb veszélyben forgunk s kénytelenek leszünk máskép gondoskodni. Kelt Teschenben, aug. 17. (ó szerint 7.) 1626. Serenitatis vestrae subjectissimus et humillimus Mansfelt.

Mansfeld elfogott levelét a következendő irat kiséretében küldi a király a nádornak:

Kedves hivünk! Az áruló Mansfeldnek micsoda Bethlenhez intézett levelét fogtuk el, s mi legyen Mansfeld szándéka, azt megtudja kegyelmed az idecsatoltakból egyebekkel együtt. Ezért hadi tanácsosunkat s. a. t. Montecuculi Ernesztet elküldtük a Friedlandi herczeghez, kinek sietést parancsoltunk az utána jövetelben. Igy remélni lehet, hogy Mansfeld fölhagy gonosz szándékával. Kelt Bécsben, aug. 22-ikén 1626. Ferdinand.[1])

[1]) Literae Matthiae, Ferdinandi ad C. N. Eszterházy. 87. sz. U. o. Mansfeld sajátkezü eredeti levele.

Bethlenhez kétségkivül megérkezék több rendbeli Mansfeld fölhivásaiból. A fejedelem mintegy háboruizenet gyanánt augusztus 18-ikán már a magyarországi felső megyéknek közfölkelést rendel maga mellett. Fölszólítása itt következik:

Spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles, fideles nobis dilecti! Salutem et gratiam nostram! Hazánk jovára s megmaradására kötelességünk kényszerít, hogy gondot viseljünk és szabadságinknak minden részeire vigyázzunk. Értvén, sőt naponként igen bizonyosan tudósíttatván az környülettünk levő szomszéd országoknak és fejedelmeknek, mind németeknek, lengyeleknek, törököknek nagy praeparatiójok, táborban való szállások és az határokban való szállitatások felől, kik mivégre gyüleköznek, s közelgetnek országunk határihoz, magok tudják: hogy azért mi is vigyázatlanúl és készületlen ilyen nagy fölháborodott állapatjában az egész körösztyénségnek ne találtassunk, igen szükségesnek látjuk, egy bizonyos helyben hogy mi is compareáljunk, táborban szálljunk és in omnem eventum szorgalmatosan vigyázzunk, országunkra és magunkra gondot viseljünk.

Annak okáért hűségteket kegyelmesen intjük, sőt mint ilyen hazánk megmaradását concernáló imminens casusban minden úri, fő, közép és alsóbb renden levő hiveinknek (valakik az nemességnek nevével élnek) sub amissione capitis, honoris et omnium bonorum mobilium et immobilium, igen serio parancsoljuk, hogy ad decimum sextum diem proxime

affuturi mensis septembris, okvetetlen személye szerint kiki jó hadi készülettel, elegendő élésvel, jószágokról való lovasokkal, gyalogokkal, vármegyéinek szokása szerint, L ö k h ö z szálljanak és ott jelen legyen, az mely nap előtt magunk is, Isten ő szent fölsége egészségünket adván, az megnevezett helyen compareálni akarunk. Értvén azért ebbeli kegyelmes parancsolatunkat, mindenekben ahhoz alkalmaztassa magát. Secus non facturi. Datum in civitate nostra Alba-Julia, 18. augusti, anno 1626.[1])

Augusztus 21-ikén ugyancsak a fejedelem Ferdinand királyhoz és a cancellárhoz egy levelet intéz, mely már nyiltabban mutatja harczias szándékát. Korántsem hadüzenet az még — csak erélyes sommatio a sérelmek orvoslására, s mintegy ultimatum.

Bethlen ultimatuma aug. 21-ről 1626. itt következik :

Császári királyi felség, jó akaró uram!

A császári királyi felségeddel legutolszor szerzett békekötés után, mennyire törekedtem a békét, köznyugalmat fenntartani, mily pontosan teljesitém mindazt, a mi azon kötött szerződés pontjaiban engem illetett, maga a dolog nyilván bizonyitja. Mert tudtommal mindazon idő óta semmi sérelem nem esett felségeden vagy alattvalóin az én részemről.

És midőn mindent elkövetek, hogy az annyi fáradságos munkával és nagyon terhes költségekkel

[1]) Egykoru másolat a kis-martoni levéltárban. Diversa minuta etc. 66. sz. Kivül a nádor keze irása: Bethlen fejedelem vármegyéknek irt levelének mása.

létesitett béke mindkét részen sértetlenül fenntartassék, — midőn ezért megvárhatnám, hogy teljesittetik részemre mindaz, a mivel a szerződésnél fogva nekem tartoznak, és hogy személyem sértetlenül maradjon minden erőszaktól és méltatlanságtól felséged részéről, ki iránt minden tartozó tiszteletet mutaték s kinek méltóságát szentül szemem előtt tartottam, — midőn, mondom, mindezt gondosan teljesítem, s magamat a jóakarat hasonló jeleivel kecsegtetem, sokkal keményebb bánást vagyok kénytelen türni, mint várhattam. Mert földségednek több főfő tisztviselői, kiknek császári fölséged után első gondjuk tartoznék lenni az országok és tartományok üdve és nyugalma, sokféle és nagy gyalázásokkal egybekötött s oly magas állásu fejedelemhez épen nem illő méltatlanságokkal illetnek.

Ezenkivül azok is, miket a békeszerződés értelmében ki kell vala számomra szolgáltatni, mindeddig merőben megvonattak tőlem. Ezekből bárki könnyen átláthatja, hogy hasztalan fáradok én annyira a béke fenntartásában, s hiában vagyok mély tisztelettel fölséged méltósága iránt. A béke pontjai ellenére rajtam elkövetett méltatlanságok közül némelyeket fölségednek íme megemlítendőknek gondoltam.

Először: Tavaly felséged és a török császár közt a békealkudozások folyván, az én általam a közjó érdekében odaküldött biztosaim azokat előmozdítni ügyekeztek s többek közt szóba hozván Erdély hajdani állapotját, azt kivánták, hogy róla is iktattassék valami a béke czikkei közé. Ez pedig felséged semmi

károsodásával vagy sérelmével nem járt volna; mert semmi egyéb ott fenn nem forgott, mint hogy Erdély azon viszonyban maradjon és tartassék meg, melyet azon idő óta élvezett, midőn a fejedelmek bizonyos szerződései a magyar koronától külön vált fejedelemséggé alakitották volt. Magyarország mostani nádora Erdély említésén fölháborodván, néhai nagyságos Kamuthy Farkas s többi biztosaim előtt nyiltan és határozottan azt mondá ki: készebb félbenszakasztani az egész békealkudozást, mintsem megengedje, hogy a béke czikkei közt Erdélyről csak egy szó is legyen; mivel az Erdélyt illető bárminő egyezkedés nyilván felséged rövidségével történnék, kinek, mint magyar királynak, igényei vannak Erdélyre.

Másodszor: Ugyancsak a nádor ugyanazon biztosaim előtt nagy hévvel ügyekezett azt bizonyitni be, hogy én Magyarországnak egy jókora részét császári felségedtől erőszakkal, az ő jogának sérelmével s minden jogosultság nélkül ragadtam el, s azt császári felséged kárával s hasonlókép erőszakkal és jogsértéssel tartom birtokomban; és hogy felséged soha sem fogja feledni méltóságának és birtokainak ezen veszteségét, hanem mihelyt alkalom adódik, keményen megboszulandja és halálom után maradékaim közül senkit sem fog tűrni a nekem átengedett s rám inscribált várak és jószágok birtokában.

Harmadszor: Ezzel sem elégedvén meg, hogy kiöntse mindazt, a mi haraggal és méltóságom kisebbitésével van irántam, udvarmesterem és mint-

egy ünnepélyes követem, nemes Csúti Gáspár előtt világos és nyilt szavakkal kijelenté, hogy én már megszegtem a czászári felségeddel kötött frigyet, s annálfogva császári felséged is föl van mentve a szerződés megtartásának minden kötelezettsége alól, s nincs kötelezve a béke bármely pontjának teljesitésére, — azért, mivel én a török császár portáján császári felséged iránt ellenséges tanácsokat adtam, mikről másolatok is vannak császári felséged asztalában.

Negyedszer: Elhallgatom az ő többi gyalázó szavait és rágalmait, nemcsak egy istentől rendelt fejedelem hanem bármely nemes személy iránt is igen méltatlan mocskolódásait, melyekkel engem nyilvánosan és magán körben szidalmazni mintegy bevett szokása. Igen hiteles bizonyságaim erre a megyék követei, kik a közelebb mult sopronyi országgyülésben részt vettek, sőt magok más vendégei is; mert még a vendégségeken sem mérsékli magát becsületem kisebbitésében.

Ennyit a nádorról.

Ötödször: Több ízben szólitám föl császári felségedet azon harmincz ezer forint összeg kiszolgáltatására, mely az utolsó békekötésben a végbeli katonák tartására van rendelve. Embereim, kik e végett a pozsonyi kamrához küldettek, onnan végre Partinger Gáspár kamarásnak azon válaszával bocsáttatának el, hogy császári felséged nem akar nekem pénzt szolgáltatni a császári felséged ellen való katonák fogadására.

Hatodszor: Hány ízben szorgalmazám császári felségedet ama végváraknak illő és a szerződés értelmében való kijavitására, világosan bizonyitják ebben a dologban gyakran irt és küldött leveleim. Az a kijavitás nemhogy csak megkezdetett volna is, de még csak épitő mester sem küldetett, a ki legalább megtekintette volna a végvárak romladványait.

Hetedszer: Az utolsó bécsi szerződésben ki van kötve, hogy a nekem szerződések értelmében átengedett magyarországi hét megyében a birtokok eladományozása csorbitatlanul az én jogom maradjon. De hitelesen arról értesültem, hogy azon hét megyében felséged többekre ruházott jus regiumot, az én azokról szóló korábbi adománylevelem ellenére.[1])

Császári felséged csak ezekben a napokban Szathmármegye főispánságát a minap meghalt nagyságos Károlyi Mihály uram fiára ruházá; holott az emlitett hét megyében a főispánok ily első kinevezése, a szerződés értelmében engem illetne, s az előbb általam tett kinevezésekre van fenntartva császári felséged részére csupán a megerősíthetés.

Mindezek habár a szerződéssel ellenkeznek s azt merőben fölbontják, mindazonáltal mindenki előtt világossá teendő, hogy én a legnagyobb nehezteléseket, annyiféle szenvedett méltatlanságok és különbféle fenyegetések ellenére is a békét és köznyugalmat sokkal többre becsülöm a villongásnál és harcznál, ezen méltatlanságokat és sérelmeket felsé-

[1]) A másolatban ez áll: „Non exstante de iisdem priori mea donatione.“ Alkalmasint „non obstante“ áll az eredetiben.

ged elé véltem terjesztendőknek, hogy ebben is a szerződéshez hiven járjak el, mely azt parancsolja, hogy az egyik vagy másik részről támadt viszály előleges alkudozások utján egyenlíttessék ki, mielőtt fegyverre kerülne a dolog. Császári felségedet nagyon kérem, hogy látván a béke fenntartására való hajlamomat, császári felséged is viszont minden további késedelem nélkül és valódi foganattal méltóztassék teljesíteni a mi a szerződés értelmében teljesítendő, és biztos útat s módot találni, hogy a béke minden sértegetések és ingerlések nélkül minden részről a legszentebbül megtartassék és megóvassék. Mert különben meg nem foghatom, mi haszna lesz az annyi alkalmatlanság, sérelem, bántalom, ingerlés és gyanusitás által megsértett békének; s mit érjen a béke neve, ha a lelkek egyébre hajlanak?

Különösen azok, miket a nádor ellenem és maga a békekötés ellen vétett, egyátalában nem tűrhetők el. Hogy császári felséged nekem ezért is teljes, valódi s a dolognak megfelelő elégtételt adasson haladék nélkül: a legnagyobb mértékben megegyeznék az igazságszeretettel, a békével és a szerződés czikkeivel.

Továbbá nyilt szivem vonzalmánál fogva császári felséged tudtára akarom adni, hogy mivel Erdélyt az ő ellenségeitől való elnyomatástól isten után főként a török segitsége és ereje szabaditá meg és oltalmazá több évek óta, azzal a szándékkal vagyunk, hogy ha netalán császári felséged érdekében állónak fogja tartani béke alkudozást kezdeni a török

császárral, én a törökökkel fogok majd kezet s velök egyesülten alkudozom és egyezkedem felségeddel azok iránt, mik az én és birtokaim békéjének és biztosságának megszílárditására alkalmasoknak fognak látszani.

Mindezeket gyors futár által láttam jónak császári felségeddel tudatni; mert ezek gyors végrehajtásától remélem bizton a békének elvégre szilárdabbá válását és a köznyugalmat. Annakokáért császári felségedet is ismételve kérem, hogy mindezekre minden késedelem nélkül s az illendő elégtétel megadása mellett válaszoljon. Isten vele! Kelt Fejérvárt, aug. 21. 1626.[1])

Bethlen a cancellárhoz:

Kivántam, hogy ő felségét ne kellett volna panaszokkal terhelnem; mert tudom mit kiván a nagy személyek méltósága, és ha el lehetne azokat hallgatni, nem is terhelném ilyesekkel ő felségét. De a haza veszedelmét, személyem jó hírét illetik s főben járó dolgok. A méltatlanságokat eddig bár nehezen, de békén tűrtem, várván és remélvén, hogy az ő felsége részéről való sokféle bántalmak szűnni fognak; de a helyett napról napra sokasodnak, annyira, hogy tovább elhallgatni veszélyesnek gondoljuk, s kénytelenek vagyunk ő felségét azok némely részére nézve megkeresni. Az ezeket tartalmazó s ő felségéhez intézett levelet kegyelmedhez küldém azon kéréssel, hogy azonnal kézhez adja s kegyelmed sürgesse

[1]) Másolat a nádor saját levelei közt, a kis martoni levéltárban: Acta Palatini Lib. I. 92. sz. Jászay Pál nagyon hiányosan s igen lényeges pontok kihagyásával ismerteté ezen okmányt. Tudománytár. az i. h,

egyszersmind ő felségénél a minden késedelem nélkül való választ, még pedig oly választ, melylyel megelégedhessünk mind magunk mind országunk. De ez a hozzánk intézendő válasz ne legyen olyan, mint a most három évi s az azutániak. Mert ha ilyes leszen, kimondom nyiltan, nem fogok vele megelégedve lenni, hanem kénytelen leszek más módokhoz nyúlni. Mert a nádor urnak azon fenyegetései és szavai, melyeket Erdélyre monda, semmiként nem türhetők s meg sem férnek a békével, hanem merőben fölbontják azt, mely veszélyes szándékot hogy rövid időn, mint egy baromra a mi fejünkre szálljon, nem fogjuk bevárni.

Meghagyám futáromnak, öt napnál tovább ne várakozzék a válaszra, hatod nap válasz nélkül is visszatérjen.

Volnának más, s talán nagyobb panaszaim is. Mert mondják, hogy életem ellen is orgyilkosok vannak bérelve, ők tudják, kinek akaratjából, mit nekünk hitelt érdemlő személyek fedeztek föl; de nem akarom azokkal is terhelni ő felségét.

Ezekre ő felségétől világos választ várok, nehogy más módhoz legyünk kénytelenek folyamodni.

Hallom, hogy Mansfeld behatolt Sleziába, s magyar lovasokat akar fogadni, tiz forint havi zsoldot igérvén egynek egynek. Félő, hogy ily nagy zsoldért elég fog találkozni, ha lehetséges lesz őket a hegyszorosokon átvinni, és tartani lehet tőle, ha ő felsége hadai megengedik, hogy ő az ország szom-

szédságába érkezzék, sokan fognak zsoldjába seregleni. Mert ez a mi nemzetünk, mely fegyverrel szokta fenntartani életét, nagy zsoldért könnyen elmegy szolgálni. És ha valami ilyes történnék, azért írom ezt, hogy ő felsége ne tulajdonítsa nekem; mert tudom, mi véleménynyel lesz ebben a részben kegyelmed. Egyébiránt s. a. t. Kelt Fejérvárt aug. 21. 1626. délután 2 órakor.[1])

[1]) U. o. Kivül T r a n s l a t i o litterarum Bethleni ad dnum regni hungariae cancellarium datarum propria manu scriptarum. — Jászay nagyon hiányos kivonatát adja a császárhoz intézett levélnek, a cancellárhoz intézetről pedig halligat. Fölfoghatlan tévedés nála az, mintha ezen levelek csak september 9-ikén érkeztek volna Pozsonyba. Az ő nyomán fogadtatott el a téves állitás is, mintha Bethlen választ sem várva, indult volna ki. A nádor aug. 31-kén, a király september 1-sején válaszolt Bethlennek, s így a gyors futár talán nem is volt kénytelen öt napig várakozni a válaszra.

XXXV.

A fentebbi panaszokra a nádor így válaszol a fejedelemnek:

„Minemű panaszt tött legyen felséged én ellenem az én kegyelmes uramnak, mint alázatos szolgájával közlötte ő felsége velem, melyeket olvasván, nem tagadhatom, felette igen csudálkoztam rajta, hogy honnét vötte legyen felséged most ezeket, s mért jött most panaszban inkább, mint azelőtt, holott régen elmult dolgok voltanak ezek, és egynehány nagy böcsülettel irt leveleit vöttem én az török trakta után is felségednek; maga azokat inkább kellett volna azelőtt érzeni felségednek mint most ennyi haladék után, ha úgy voltak volna. Kinek nagyobb részéről mivelhogy volt ezelőtt is már kérdés és elegedendő felelet is, most nem kellene talám ezekről való irásommal sem magamot sem felségedet terhelnem s annyival inkább mentséget keresne (m); azért is hogy magam vádlásának ne tartsa azt felséged, se azoktól megrezzentnek ne vélne. Mindazáltal hogy hallgatásommal jovallásomat ne látassam adni vádlásimnak, kénszeréttetem mégis valahány szóval irnom felségednek azokról.

Először is annakokáért, ha azok mind úgy vol-

nának is az kiket levelében panaszban vött felséged (kik, meglátja felséged, különben találtatnak), nekünk úgy tetszik, minekelőtte minket is meghallott volna felséged, avagy diplomájának continentiája szerint commissiók és trakták által informatiókat vött volna, azokban törvént talám nem köll vala mondani felségednek, s annyival inkább ennyi sok veszedelmes pusztulások és keresztyén vérontások után szerzett békességben neminemüképen mintegy ugyan kimondani; holott ha én, egy privatus ember, azelőtt esztendővel avagy többel mit mondtam is, avagy ha most mondanék is, abbul semmiképen nem következnék az én kegyelmes uram felségednél tött confoederatiójának felbontása; s abból sem, ha valamely articulusnak effectuatiója haladott bizonyos és méltó okokból valamente, s annyival inkább ha per errorem holmi tiszteknek eladásában mi fogyatkozás esett volna is ex informatione cancellarii quali tali, (kit azt is megmutatjuk hogy nem esett.) De hogy eszében vegye felséged, hogy egyébaránt is ezek az felséged panaszi alkalmatlan informatiókból származtanak, punctatim akarok az magam személyét illető dolgokban felelnem felségednek, az többiben hivén, hogy ő felsége kegyelmesen resolválja magát felségednek.

A mi azért az első vádlását illeti felségednek, hogy in praejudicium Transsylvaniae cselekedtem avagy szólottam volna én valamit az utolsó, törökkel való traktában, az különben vagyon, higyje felséged; mert igaz az, hogy én nem akartam ezeket

az szókat beiratni az törökkel való végezésben, úgymint: hogy az erdélyi birodalom azon állapotban maradjon ezután is, az mint most vagyon, de nem azért hogy valami jussában praejudicálni akartam volna Erdélynek, mert az énnekem elmémben sem tünt, hanem féltem attól s méltán is, hogy az minemü hét vármegyéket bizonyos conditiók által ideig felségednek engedett az mi kegyelmes urunk, azok az igék örökösen el ne szakaszszák tőlünk és az koronától; s ezeken az szókon kivől penig semmi egyéb quaestio ott nem is volt, az mint magok irása alatt törökül azon szók most is in specie nálam vadnak: nem az én cselekedetemben azért, hanem annak idegenül való értelmében keresse felséged az fogyatkozást. Az másik punctumot is az mi nézi: micsoda esztelenség lett volna nekem disputálnom, hogy mint, quo jure birja legyen felséged azokat az hét vármegyéket? hiszem országok és birodalmak látják azt, és nyilván vadnak az arról költ diplomák is. Nem azt exaggeráltam azért én, a ki mindnyájunknak nyilván volt, hanem sajnáltam ez mi maradék szegény hazánknak megszakgatását, és abból az szakadásból ahhoz az részhez az töröknek is praetensióját; s méltán is, bizony, mert ezelőtt mégis vala valami nevezete az mi szegény országunknak, de alig ha az szakadás véget nem vetett abban is; holott ezt már az darab részt, az ki az korona mellett most vagyon, nem mondhatjuk országnak, s azt sem a ki felségednek engedtetett; ki miatt megszakadozván az emberek elmelkedése is, fennmarad az én itíletem. Erről

azért s nem másról volt az mi conversatiónk, kiről, úgy tetszik, nekünk magyaroknak szabad buslakodnunk. Jóllehet ha bár én azt úgy itílném is, az mint felséged irja, ki foghatja az én itíletemet meg, de azzal azért az felségtek közt lött békesség fel nem bomolhat, mivel sem bontója sem tartója nem is lehet az én itíletem annak; az felséged privilegiomjai ugyan nem violáltathatnának avval.

Csúti dolgábul ennekelőtte bő informátiót irtam felségednek, kit hogy bévött legyen felséged, nálam az felséged levele: s honnat támadott ez meg' fel, csudálom. Ő is azért többet mondott maga szavaiban mint az én izenetemben, mert ő általa én felségedet az békességnek szentül való megtartására intvén, az több okok között, hogy azt magáért is és posteritásiért is igen őrizze felséged, azon kértem, holott mivel sok szép jókat bir felséged az mi kegyelmes urunknak diplomái által, azok violáltatván, kétségessé lesznek az felséged jussai is azokban: kit én ex summa confidentia cselekedtem és köszönetet (inkább), mint büntetésre kérést vártam érette; azont nézvén az törökkel való dolgaiban is felségednek, azt izenvén meg felségednek, azt mit én mástól hallottam; ki ez is micsoda nagy gonosz és frígytörés, ki ne lássa?

Az mi penig azt illeti, a hol azzal vádol felséged, hogy én becsületlenséggel illettem gyakorta, nem temperálván magamat még vendégségben is: — azt nem tudom, micsoda böcsületet kéván felséged éntőlem, de az melylyel én tudom hogy tarto-

zom felségednek, még eddig én azokban meg nem fogyatkoztam felségednek; arról is volt már szó. Az ugocsai követről, az kitől vette felséged, még jut eszünkben, hogy mind irt mind izent is felséged minekünk, informatiómat bevévén; és valamit az én kicsin állapatom fölvehet, nem vagyok oly magafelejtett, hogy azokat meg ne cselekedném, nemcsak az felséged becsületinek megadásában, de ha venné felséged, az szolgálatban is; melyet nem tudom minek tulajdonitsak, magam-e vagy az felséged szerencsétlenségének, holott bizony dolog azokban, az mik az mi kegyelmes urunk szolgálatját nézik, és édes hazánk s megkevesedett nemzetünk javát s néha magát is felségedet, én is annyit mint egy magyar tudnék felségednek szolgálnom; de ha ennyire vitte hozzám való idegensége felségedet, hogy jó cselekedetimet is gonosznak lássa: az felséged böles itíleti rajta. Ha valamikor kivánja felséged, örömest számot adok cselekedetimről.

Melyek mind igy lévén, azért nyilván tapasztalhatja felséged, hogy semmiképen nem érdemlené ő felsége az felséged irását, melyet, kérem felségedet, moderáltasson, s annyival inkább moderálja, sőt letegye abban megmutatott szándékját, mert, él az Isten, úgy látom és értem az combinatiókot, hogy utolsó veszedelemben hozhatja felséged magával együtt egész nemzetünköt; s meg is emlékezik felséged erről, hogy soha még meg nem csalatott úgy, az mint megcsalatik, ha propositumját nem változtatja. Ezekben jóllehet nagyobb lument és informatiót fog

felséged venni az tractatusnak idején, az kire diplomája szerint köteles felséged, azonban örvendezek rajta, hogy ezek és nem mások az felséged énellenem tött vádlási és intentiói. Az jó Isten az üdőt behozván, azon leszünk, hogy magunk magunknak meg ne fogyatkozzunk. Tartsa meg Isten felségedet jó egészségben. Posonii ultima augusti."[1])

A nádor továbbá, september 2-ikán felső Magyarország megyéihez egy fölhivást intéz, melyben erélyesebb kifejezésekkel mutogatja Bethlen panaszainak alaptalanságát.

A nádor a felső megyékhez:

Hallotta ugymond Bethlen fejedelem hadi készületeit, olvasta az ő rendeleteit, melyekben a felső megyék közfelkelését parancsolja, s végre látta azt a levelet, melyet ugyanő, Bethlen, nehány nappal azelőtt saját futárja által külde ő felségének. Ennélfogva kötelességének tartja, mint nádor, fölvilágosítani és inteni a nevezett megyéket, hogy a fejedelem ezen mostani készületei ellen ugy intézkedjenek, nehogy magokat és a hazát veszélybe keritsék, miután isten segedelmével a császár annyi ellenségét tiprá lába alá. Igy a dán király azon seregét, mely oly hatalmas volt, hogy elégségesnek látszék a császár hadainak megsemmisitésére. De ezt Tilly gróf mult hó 27-ikén szétverte, minden s szám szerint 22

[1]) Kismartoni levéltár: Diversa minuta sat. Eszterházy kezével kiigazitott egykoru másolat, következő, szintén sajátkezü jegyzéssel: „Bethlen fejedelemnek irt levelemnek mása anno die 2. septembris, az engem vádlásira." (Évszám nélkül.)

ágyúját és podgyászait elnyerte; katonái részint megölettek, részint szétszórattak. A király maga is csak 80 lovassal menekült Wolfenbüttelbe. Mansfeld, vagy is inkább bizonyos weimari herczeg, megosztandó ő felsége seregeit, először Sleziába tört be, aztán ő felsége hada és a föld népe által Morvába üzetve, midőn ott sem tarthatá fenn magát, Magyarországra jött, s most Trenesinben van. Mivel ő felsége roppant számu serge van ennek nyomában, hinni lehet, hogy ez is megsemmisíttetik.

Ebből láthatják a megyék nemcsak a jelent, hanem a jövendőt is. Azért óvakodjanak eltérni a tartozó hűség útjáról, s magokat és az édes hazát ne bonyolitsák dicstelen veszélybe.

Bethlen fejedelem bizonyos sérelmek ürügye alatt sérti meg a szerződést.

Első panasza ez: A tavalyi török békekötés alkalmával, melyen a fejedelem képviselői is jelen voltak, Erdélyről említés tétetett a szerződésben, kiköttetvén, hogy az maradjon meg régi állapotjában, mely ellen király ő felsége mitse vétsen. Az hozatik most föl ellene (a nádor ellen), mintha ő erről hallani, sőt említést tétetni sem akart volna, és hogy készebbnek nyilatkozott félben szakasztani az alkudozást, hogysem azt megengedje. „Ez való, elismerem irja a nádor. S kész vagyok nemcsak a szerződést hanem, életemet is megszakasztani, hogy sem, — mint keresztyénhez, hazája és nemzete szerető emberhez illik — beleegyezzem abba.“ Előadja a nádor, hogy már az alkudozásnak vége volt, a pontokban meg-

egyeztek vala mind a király, mind a török követei, midőn a czikkek szerkesztése után azzal állának elő, igtattassanak bele ezen szavak: „hogy a mely állapotban most van ez erdélyi birtok, azonképen maradjon örökké.“ Ki lenne oly rövidlátó s a haza ellensége, ki ilyeseket akarna szerződés által megerősiteni? Ily módon a török mindig jogot tarthat vala a szóban volt (éjszakkeleti) megyéihez Magyarországnak. Ezen előrelátásból ellenzé ő azt, s nem is engedé betétetni a czikkelyekbe. Ezen az egyen kivül nem volt több szó Erdélyről. . . . .

A második panasz ez: Állitják, azt mondta volna ő, Eszterházy, hogy Bethlen erőszak által birja Magyarország ama részét ő felségétől a királytól, mit ez megboszúlandó jövőben. Nem szükség ezt hosszasan mentegetni. Mindenki tudja, mi módon birja a fejedelem azon részeket s szerződés is van erről. Hogy ő boszút emlegetett volna, az valótlan.

A harmadik panasz: mintha ő, a nádor, azt jelentette volna ki Csúti Gáspár által, hogy a békét már régóta megszegte a fejedelem s ennél fogva a király sem köteles megtartani annak pontjait. Ha ezt mondotta Csúti, a maga s nem a nádor gondolatját mondá.

Negyedik panasz, hogy ő, a nádor, se magán se nyilvános beszédeiben nem tartózkodik a fejedelmet gyalázó szókkal illetni, melyeket egy nemes sem tűrne, nemhogy egy fejedelem. Senki sincs, mond a nádor, nemhogy egy fejedelem, de egyegy magán

ember is, kinek ily panaszra okot adott volna — s ez sem szokása sem természete. Egészen másként áll a dolog. Megadja ő az illő tiszteletet; csakhogy ő felsége se gyanusitsa az ő becsületességét ily koholmányokkal.

A többi panasz a király ellen van intézve. Egyik, hogy ez halasztá azon harminczezer forint lefizetését, melylyel a Bethlen birtokában levő felső megyék várainak fenntartására szerződés által van kötelezve. De a haladéknak is a fejedelem az oka. Mert ama kis összeg már készpénzben együtt volt. De mivel mult évben panaszt tett volt a fejedelem, hogy rosz pénzben fizettek neki, t. i. Körmöczön tavaly vertt pénzben: azért először meg kellene kérdezni, vajon az idén is rosz pénznek tekintené-e a fejedelem a körmöczit, és elfogadják-e a várőrségek. Ezenkivül vannak a fejedelemnek levelei is, nála a nádornál, melyekben azt irá, hogy nem sokat vagy épen semmit sem gondol azzal a pénzzel.

A másik, épen mitsem nyomó ok, hogy a király elmulasztá a fejedelemhez elküldeni az igért épitőmestert. Annyi fontos ügy között ezt elmulasztani nem nevezhető szerződés-szegésnek.

További panasz, hogy a király a Bethlenhez tartozó felső megyékben „jus regium"-ot és főispánságokat adományoz, a mint Károlyi Mihály fiának ajándékozá a szathmármegyeit, s mindez ellenkezik a hit-levéllel. Pedig egyátalában nem ellenkezik. Nézze meg bárki a hitlevelet s ezek említését sem találja benne. Sőt mivel szabad a királynak ama

részekben bárságokat ruházni az ottani főnemesekre, miért ne lehetne főispánságot? De tegyük föl, hogy ez a hitlevelekkel ellenkezik. Azon hitlevelekben a mód is meg van határozva, miként kell kiegyenlíteni a netalán előfordúlandó nehézségeket.

Ezek az okok, melyek alapján a fejedelem fegyverre, talán keresztyén vérontásra s az ország pusztitására szólítja a megyéket.

Ezek után a nádor ujból inti a hűségben maradásra ama részek nemeseit, polgárait s különösen a hajdukat.

Kelt Pozsonban, sept. 2. 1626.[1])

A király september 1-sején, Bécsben kelt válaszában, melyet a fejedelem augusztus 21-iki levelére ir, biztosítja emezt, hogy a békeszerződés pontjait és a békét meg kivánja tartani. Másfelől azzal kecsegteti magát, hogy Bethlen fejedelem is, ki a császári jó akaratból rangot és birtokokat nyert, szintén békét ohajt s iparkodik eltávolitni minden gyanút, mintha azt meg akarná zavarni.

A király elhiszi, a mit a fejedelem ünnepélyes levelek és követei által élőszóval is annyiszor erősített, hogy ő fenn kivánja tartani a békét, s nem is hiszen azon gyanusitásoknak, mintha Bethlen nagyban készülne a háborúra. A király a maga részéről áll a békeszerződés pontjai mellett s nem enged meg

[1]) Kivonat a latin másolatból, — Kismartoni levéltár: Diversa minuta. etc. 69. sz. Az eredeti magyar nyelven iratott, de nincs meg. „Translatio litterarum hungaricarum ad Comitatus Regni Hungariae Superiores datatarum.“

semmit, a mi azok megsértése lenne, — csak a fejedelem is hasonlót tegyen.

A mi a fejedelem panaszpontjait illeti, igaz, hogy a harminczezer forint megküldése hátráltatást szenvedett. De ennek nem a császár az oka, hanem a fejedelem ellenvetései és a helyzet kétes volta. A zavaros idők okozák azt is, hogy a végvárak vizsgálata és kijavitása elmaradt. Mihelyt a nyugalom helyreáll, ezek is teljesíttetnek. Akkor nemcsak a pénz s a várak kijavitása meglesz, hanem az is, a mit még a fejedelem jogosan kivánhat. — Hogy Szathmárban főispánt ne nevezhessen ki a király, nem tiltják a szerződések. Különben mind ezen sérelmeket értekezés utján lehet orvosolni.

A mi végül a nádor ellen való panaszokat illeti, a nádor válaszolni fog, s a király saját futára által mielőbb értesiti a fejedelmet. Különben fontolja meg a fejedelem, hogy a távollevőkről gyakran terjesztenek álhíreket s szavaiknak más értelmet adnak, mint a hogy mondva voltak. A gyanakodásnak végehossza nem volna, ha a nagylelkű fejedelmek ilyeseket hallatlanná nem tennének.

XXXVI.

Bethlen még nem mozdult ki; de ezen feleselés közben már megkezdődött az 1626-iki magyarországi hadjárat.

Forgách Miklós, úgy látszik, többszöri sürgetéssel sem volt rábirható, hogy Ausztriába kimenjen a pórlázadás ellen. Még julius 24-ikén sem mozdult volt ki, — azaz jóval utóbb, hogy az előbbi fölhivásokat vette.

Egy hónap mulva más rendeltetése lőn. Augustus 24-ikén vesz egy új rendeletet, mely szerint Pechmann ezredeshez kell csatlakoznia. Pechmann Wallenstein hadának egy osztályával kiséré nyomban és háborgatá Mansfeldnek Slézián és Morván keresztül Magyarország felé siető hadait.[1]) Ugyanazon nap a király meghagyja Eszterházynak, rendeljen kétszáz magyar lovast Hradischba, mely Morvában, a trencsini magyar határ közelében, Dietrichstein bibornok vára volt.

Két nap mulva jelenti a király Wallenstein közelgését, s inti a nádort, hogy a magyar hadak élén közreműködjék a német vezérrel, a nélkül azonban,

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Literae imperatorum.

hogy a fővezérlet a magyarok fölött a császár főtábornokának adatott volna. Ezen vezérlet csorbitatlanul a nádoré. A király a nádornak ezeket irja aug. 26-ikán:

Augustus 25-ikéről irt levelét vettük. A mi gondunk lesz, hogy a segitségül küldendő német katonaság a maga idejében megjelenjék. Kegyelmed kötelessége, hogy miután különböző hírek szerint Bethlent september közepe felé Kassára várják, a mennyire lehet, közfölkelést hirdessen és idejét meghatározza, hogy addig készen állhassunk.

Ismételve küldők Avendagnio ezredesünket a Friedlandi herczeg elé, rendelvén neki, hogy a mint leveleiben is szentül igérte, éjjel nappal siessen Morvaországba, melynek határainál mint mondják, Mansfeld ólálkodik, hol isten segitségével megadhatja neki az utolsó csapást.

Jelenté ő nekünk, hogy kegyelmeddel a legszorosabban kiván egyesülni, egyetértésben lenni és közösen tanácskozni. Ő kegyelmednél hagyandja meg a magyarok fölötti parancsnokságot, s magának tartandja a többi fölött való vezérletet. Hozni fog magával ő (Wallenstein) harmincz nagyobb és kisebb ágyút, úgy hogy ebben a részben kegyelmednek gondja ne legyen, kivált miután ha Bethlen a maga területén marad, nem véli szükségesnek, hogy kegyelmed a maga magyarjaival az országon kivül csatlakozzék hozzá. De reméljük, hogy nyolcz nap alatt ott meg fog jelenni (Wallenstein). Az ellenség hada

be lesz kerithető, ha a magyarok is segitik, mely esetben Mansfeld serege reméljük, megsemmisíttetik.

Kelt Bécsben, aug. 26.[1])

Egy vagy két nappal később kaphatta a nádor Wallenstein Friedlandi herczeg levelét, melyben aug. 27-ikéről Strehlenből barátságos szolgálatainak ajánlása után irja: A császár leveléből értesült, ugymond, hogy a nádor ur kihirdeté a közfölkelést Magyarországon, s szándéka a parancsai alatt álló néppel a Jablunka mögött foglalni állást. Ezt ő, Wallenstein, örömmel érté. Maga az alatta levő császári sereggel Strelenbe érkezvén már, utját tovább folytatja Neuss felé[2]), innen arra, a hol az ellenség lesz. Igyekeznünk kell, irja továbbá Wallenstein, hogy az ellenséget ütközetre birjuk, mielőtt Bethlennel csatlakozhatnék — erre ő, Wallenstein minden lehetőt elkövetend. Ha ez nem történhetnék meg, arra igyekezzünk, hogy az ellenség további haladása szerint intézkedjünk. Szándékom az ellenséghez közel foglalni állást; de oly módon, hogy Morvaországból az élelem szállitás biztositva maradjon, és minden esetben uraságoddal kezet foghassak. Uraságoddal folyvást és sűrű levelezést akarok folytatni (csak tudjam, hová intézzem a leveleket), s uraságod is igyekezzék a telhető kölcsönös értesülés fenntartására.

Kelt a streleni főhadi szálláson aug. 27. 1626.[3])

---

[1]) Eredeti a kis martoni levéltárban. Ferdinánd rendeletei 1626-ról.
[2]) Strehlen Sileziában.
[3]) Német eredeti a kis martoni levéltárban. 1617—1651-iki vegyes levelek. 100. sz.

Wallenstein csakugyan előnyomult, bár nem nagy gyorsasággal.

A király tudósítja augustus 30-ikán a nádort, — ki folyvást Pozsonyban tartózkodott ekkor — hogy gr. Montecuccoli Ernő haditanácsos azelőtti pénteken, azaz 28-ikán, Neisseban hagyá Wallensteint. — Ez az utóbbi helyen pihenőt tartott; mert csak 30-ikán indúl tovább Magyar Bród felé, hol az nap Mansfeld és a weimari herczeg egyesült hadai állomásoztak. Igy aligha lehetséges volt már a Bródon túli Hradischba elküldeni a kétszáz magyart s Forgáchnak még most egyesülnie Pechmannal.

Wallenstein csak september 5-ikén tartja főhadi szállását Magyar-Bródon, ezen morvaországi városban, közel hazánk határszéléhez. Azelőtti napon az onnan egy mértföldnyire fekvő Biloviczból ir a nádornak, kérve őt, hogy miután elhatározott szándéka Mansfeldet magyar területen is üldözni, gondoskodjék elegendő élelemről serege számára, nehogy katonái a szükölködést ürügyül használhassák kicsapongások elkövetésére.

Mansfeld vagy az nap, vagy még azelőtt átlépte volt már a magyar határt. Legalább september 3-ikán Pozsonyban vette volt már a nádor a hírt, hogy Mansfeld Bródról Banowon át Trencsén felé indult, mi azelőtt egy két nappal eshetett.[1]) Illésházy Gáspár volt a kalauza a határon át, és Illésházyné maga

[1]) Literae P. Pázmán. I. 111. l. A nádor levele Pázmánhoz.

már korábban tudósitá őt az ellenfél állapotjáról és Bethlenről.

Wallenstein september 5-ikén Bródról egy levelet intéz Eszterházyhoz, mely nemcsak a helyzet földeritésére, hanem ezen hadvezér jellemzésére nézve is érdekes.

Wallenstein Eszterházyhoz. Magyar-Bródról.

Itt vettem uraságod levelét. Köszönöm az értesitéseket.

A mi Mansfeldet illeti, jelenti nekem a főposta, hogy ő Trencsén felé veszi utját; a Vágot jobb felől hagyja és Illavának fordul. Jelentik, hogy ki akar jőni ismét Sléziába ellenünk; de az én véleményem, hogy felső Magyarországba nyomul előre, Bethlennel egyesülendő. Magam nem vonulhatok utána felső Magyarország felé, — az okát megmondom, midőn uraságoddal találkozni fogok. Csak azon véleményemet akarom uraságodnak jelenteni, hogy az alatta levő haddal nyomuljon elő Sempte felé, hová ő felsége seregével magam is menni fogok. Jöhet aztán egyszerre Mansfeld, a weimari herczeg, Bethlen és a török, nem borzadok én tőlök egy cseppet sem: oly bizonyosan megveretnek, mint Mansfeld a tavaszszal.[1]) De kérem uraságodat, rakja meg minél előbb a Sempte melletti palánkot, a semptei és galgóczi várat; és mig Bethlen Mansfeldnek megküldi a kétezer ötszáz lovast, egész barátsággal kérem uraságo-

[1]) Komme nun der Mansfeldt, Weimmar, Bethlehem und der Türk zugleich, so graust mir vor ihnen kein Biszel nicht. Sie werden geschmissen so gewiss, als dem Mansfelder in Frühling wiederfahren is.

dat, küldje meg nekem is a kétezer magyar lovast. (Forgách embereit érti.) Holnap még itt kell állomásoznom, mig megtudom, merre veszi tulajdonkép utját az ellenség. Maradok Albert. Német Bród.[1])

Sept. 5. 1626.

U. i. Legyen szives uraságod, küldjön biztosokat, kik utat mutassanak s élelemről gondoskodjanak.[2])

Másnap, september 6-ikán ezt irja ismét Wallenstein a nádornak:

Tegnap óta értésünkre esett, hogy az ellenség Trencsinnél a Vágon át kelt. E szerint nem lehet többé meggátolni Bethlennel való egyesülését. Szándékunk a szabad városoknál vagy Sempténél tábort ütni, s ott vigyázni az ellenség további előnyomulására.

Mivel pedig fontosnak és szükségesnek tartjuk, hogy az alattunk levő néppel együtt ne legyünk távol egymástól, barátsággal kérjük uraságodat, hogy a magánál levő magyarokkal oly helyen foglaljon állást, hogy minden előfordulható esetben egy nap alatt csatlakozhassunk, s egyszersmind legyen szives parancsot adni ki, hogy, mint előbb is kértem, eleség hozassék seregem elé oda, a hol lesz, hogy a katonaság mindennemű nagy kártételektől vissza legyen tartható. Kelt, september 6-ikán főhadi szállásunkon, Magyar-Bródon.[3])

---

[1]) Tollhiba az eredetiben „Magyar-Bród“ helyett. N é m e t Bród nincs azon a tájon.

[2]) Wallenstein sajátkezű levele a kismartoni levéltárban 1617—1651. 101-ik levél.

[3]) U. o. 102. levél.

A friedlandi herczeg september 7-ikén már Vág-Ujhelyről keltezi levelét. Igy kétségkivül az nap lépte át Magyarország határát.[1]) Mansfeld alkalmasint 2-ikán vagy 3-ikán jött által.

Míg utóbbi éjszakkeleti utat véve ment át a Vág völgyéből a Nyitra völgyére, hogy egész september hóban azon a völgyön vesztegeljen, mig végre Német-Próna táján üte tábort, a friedlandi herczeg Galgócznak tartott, hova september 9-ikén ért, hogy egy pár hetet szintén vesztegelve töltsön ott. A nádor főhadi szállása pedig september három első hetében Pozsony. A császár 8-ikáig Bécsben, azontul Ebersdorfban volt.

A nádor, bár úgy látszik, gyöngülő egészséggel, nagy tevékenységet fejte ki Pozsonyban. Annyi felől igénybe volt véve, hogy bámulnunk kell, mint végezheté egyetlen ember azt, a mit napjainkban egy egész ministerium szokott végezni.

Országunkat illető minden diplomatiai ügy az ő kezén ment keresztül s az ő javaslatai szerént intéztetett. A hadügy rajta fordult meg. — Ő volt az ország főhadvezére, egy idegen nagy hadsereg élelméről kellett gondoskodnia. Ekközben a perlekedések sem nyugodtak s neki, mint az ország főbirájának gondot adott egy viszály, mely Erdődy Zsigmondra és Draskovicsra épen ezen napokban „ért volt rá.“

[1]) Wallenstein eredeti német levele a kismartoni levéltárban „Ungarisch Neustadt“ áll a levél végén, mi alig lehet egyéb Vág Ujhelynél.

Maga a hadvezetés olyas volt, hogy sok oldalról kellett szemben állani az ellenségekkel. Még eddig csak Mansfeld és a weimari herczeg volt az ellenség; már a felső ausztriai pórlázadás lecsillapitására is teljes remény lehetett.[1]) Az ott fölöslegessé vált csapatok nemsokára egyesülhettek Wallensteinnal. Ezenkivül a szász fejedelem hat ezredet volt hozandó Wallenstein zászlói alá Slézián keresztül.[2]) Mindamellett volt két ellenség, kinek kitörése csaknem bizonyosnak volt tekinthető. Egyik a török, másik Bethlen. Egyik sem kezdé még meg az ellenségeskedést. De annál több gondot adott az, hogy még mindig szép szóval akarta őket a király vesztegmaradásra birni. A bozniai pasa és hadai, úgy látszik, már Pestnél táboroztak augustusban. A nádor érintkezésbe tette magát velök, s september első napjaiban, úgy látszik, volt remény hozzá, hogy szavak és igéretek elháríthatják az ezen oldalról tornyosuló vészt.

A király september 3-ikán írja: Vette a nádornak september 1-sején irt levelét; vette azt is, mit küldött a bozniai pasa a nádornak s mi erre a nádor véleménye. Ezt a véleményt helyesli a király. A török diplomatiában jártasságot szerzett Althan gróf küldendő a pasához, a nádor izenetének előadására. Megbizza a király a nádort, tudassa a bozniai pasá-

[1]) Miksa lichtensteini, slesiai, troppaui s. a. t. herczeg jelenté Eszterházynak september 7-ikén, hogy a pórok föladták Welset, Lincz fölmentetett ostromuk alól, így a Duna szabad s felső Ausztriát lecsendesitettnek lehet tekinteni. A császárnak mintegy tizezer embere lett ezáltal másutt alkalmazhatóvá.

[2]) Német eredeti levelek a kismartoni levéltárban. 1617—1651.

val, hogy Wallensteinnak Magyarországba jövendő serege korántsem a török iránti ellenséges szándékkal jön. Továbbá adja értésére, hogy a király már ratificálta az 1625-iki gyarmati békét, s minden órán várja a porta részéről való megerősitést is. Pontjait híven megtartandja a király. Még most időelőtti lenne megkérdeni a pasától, van-e teljes fölhatalmaztatása a portáról. Ez akkorra való kérdés, midőn a forma szerinti alkudozás szinhelyén meg lesz a találkozás. A király meghagyta végül a nádornak, tiltsa el a végvárakbeli kapitányokat a törökkel való csatázásoktól, nehogy ilyesek megzavarják az alkudozás folyamát.[1])

Még Bethlennel is folyvást az alkudozás stadiumában állott a viszály. Az ellenségeskedésnek csak egy nyilvános tényét követte még el a fejedelem. Augusztus utolsó harmadában inditá utnak egyik kapitányát, Horváth Istvánt, hogy a közelgő Mansfelddel csatlakozzék. Ez augustus 31-kén, midőn Mansfeld Magyar Bród táján volt, átlépte a Tiszát,[2]) s mire Mansfeld september első napjaiban megtelepedett, már, úgy látszik, táborához csatlakozhatott.

Horváth István azt vitt Mansfeldhez, mire legnagyobb szüksége volt, könnyű lovasságot, mely nemcsak pihent, hanem válogatott nép is volt. De ezen vezér nem volt félelmes ellenfél. Jeles katona; de ingatag pártember.

[1]) Német eredetije a kismartoni levéltárban 1615—1626. Ferdinand sept. 3-iki levele.

[2]) Eszterházy levele Pázmánhoz. Literae P. Pázmán. I. 111. l.

Az egykorú Kemény János, Bethlen fiatal udvari embere, nem alaptalanúl vádolja őt hűtlenséggel ura iránt. Úgy látszik, már korábban a királyi párt felé hajlott, s most sikerült tétlen semlegességre birni őt.

Erre is, valamint az egész helyzetre világot derít Sennyei váczi püspök és cancellár levele, melyet september 7-ikéről intéz a nádorhoz.

Az nagyságod levelét, irja a cancellár, melyet szolgám által irt, szintén estvefelé vöttem. Ő felségéhez mindjárt bemenvén, consiliumot tartott, az ordinatiót kiadták mindjárt az herczegnek, ilyen formán, melyet ő felsége hagyott nagyságodnak megirnom: hogy siessen éjjel nappal utána az ellenségnek; mindenekben nagyságoddal egyet értsen és minthogy immár be kell Magyarországban jönni az ellenség után, az nagyságod tanácsától várjon, és itt benn lévén, semmit nagyságod híre és akaratja nélkül ne cselekedjék.

Keserves szivvel látom szegény hazánknak szörnyű romlását; de még is jobb tizszer nyomorodnunk, hogysem mint egyszer meghalni.

Az gyalogságot és impedimentumot elhagyta Wolstain, — az lovas gyaloggal tizenöt ezered magával jött. Hihető, eddig nagyságod is érti, hol legyen.

Az gyalog is vagyon 15,000, — az ágyukkal vannak utána. Ez az veszedelem fia (Mansfeld) sok kárával szegény hazánknak, de megszégyeníttetik istentől. Csak Nagy-Szombatot oltalmazhatná meg nagyságod! Az istenért, legyen érette! Mert ott annyi

élés vagyon, hogy alkalmas ideig megérik vele. Ő felsége is csak ezen szókot hagyta irnom. Illésházy uram valóban nagy vétket tött; de talám nem jól tisztelte volt az istent azokért, az miket neki adott. Egy nehány ezer forintot küldenek alá prófuntra valót. . . . . Én azon instáltam, hogy küldjék nagyságod kezében az pénzt: mind olcsóbban veheti (a gabonát) mind penig az mellett creditumra is adnak; de így nehezen itílem, hogy sok haszonnal legyen, mivel az pénzt ő kegyelme (Pálfy Pál) kezéhez akarják küldeni. Az nagyságod dolga csak lehetne meg, az mint kévántatnék. Nagyságod arról semmit nem ír, hogy Horvát István conjungálta volna magát Mansfelddel. Ha az úgy vagyon, nagyobb vigyázásban kell lenni mind nagyságodnak, mind az herczegnek, mivel az igen nyughatatlan ember, egyelsőben főképpen, és minden felé elverekedik . . . . . .

Az végházaknak prófontolását Pálffy Pál uram vötte volt itt magára, kire való képest az én gabonámat is nem vötték be Nógrádban. Ha istenem másképpen nem adja, elhittem, hogy megkoplalják az jó német uraim, mig Pozsonból elérkezik az prófont.

Hihető, hogy Bethlen is előbb indul, hogy semmint publicálta az insurrectiót.

Horvát Istvánnak az Szunyog jószágát, vagy valakiét kellene igérni; mert Kassán létemben sokat szóllott én velem: talám megnyerhetnők.

Nagyságod még is irjon mindenfelé az vármegyékre intvén, és protestálván. Ha nyugodni hagynak az lator Manszfeldnek, felveszi magát az jó föl-

dön. Nagyságod az városbeliekre vigyázzon; mert félő, hogy ki ne vehessék nagyságodat, és ha csak valami kicsin dologban érné is nagyságod, nem ártana hatot vagy hetet az várban küldeni bennek, az vagy talám ide felhívatni.

Erdődy Zsigmond uramra most érhetett az sollicitálás. Draskovics uram ellen menti magát, hogy hamisan vádolta. Még is az szombatiakra kellene nagyságodnak irni, hogy az ellenséget mindjárt be ne bocsássák, noha nem reméllem, hogy (Mansfeld) addig kijőjjön az *térre*, mig Bethlen fel nem érkezik. Istenért, nagyságod az élés dolgát ne bizza másra!

Istenért, nagyságod viseljen gondot egészségére, még is vegyen minden nap hét órát legalább, melyben minden gondot kivessen fejéből; mert időnek előtte elfogyatkozik az nagyságod egészségében; penig mindnyájunk jova vagyon (kérdésben), nemcsak a maga haszna.

Soha nem láttam olyan dolgot, hogy Zríni uram hadát mindenütt legutól jártassa az herczeg. Hiszen annak kellene nyelvet fogni, élést és egyéb szükséget hajtani. Elhigyje nagyságod, hogy szintén ugy félek én annak az embernek (Wallensteinnak) dolgaitól, mint Manszfeldtől vagy tizszer jobban. Úgy rendeltem volt, hogy az én lovasimmal szombaton (12-ikén) reggel menjek be nagyságodhoz, ha lehet, ismét ma utánok küldök, hogy péntekre (11-ikére) beérhessünk, — remélem, hogy az többi között nem lesznek roszak.

Az herczeget és Pechmant tudósitani szükség, hogy könnyü had is vagyon immár és nyugodt Mansfelddel, (Horváth Istváné) ne széledezzenek alá s fel, — vigyázzanak magokra.

Az parasztok dolga szintén elcsendesedik. Csudálatos az isten dolga az jámbor császáron.

Nem tudok, mit irom, mert én is elég búsúlt fővel vagyok mind az állapotra nézvén mind penig egyéb circumstantiákat; mert ha az mediumok nem volnának meg is, nem volna nehéz; de hogy vagyon, és nem tudnak vele élni.

Talám Tótország felől is nem ártana megingatni az törököt. Csak az ott való kereszténységnek adnának jó szót, magok is meg vennék az országot. In reliquo éltesse isten nagyságodat. Viennae 7. septembr. 1626.

Steph. Sennyei ep. Vaciens.

U. i. Nem levén más alkalmatosságom, magam szolgáját kellett bocsátanom postán; de meghagytam, hogy csak commoditással jőjjön fel. Nagyságod interim tudósitson minden órában, tudván hogy változnak az állapotok. Én úgy veszem eszembe, hogy annak az herczegnek (Wallensteinnek) itt, udvarnál vannak competensi, és örömest látják, mikor vétket cselekszik. Én nem tudok eligazodni köztök.[1])

Mihelyt a friedlandi herczeg Galgóczra érkezett, a nádor ügyekezett szoros összeköttetésbe tenni magát vele. Öcscsét Eszterházy Dánielt küldé hozzá,

[1]) Sennyei saját kezü levele a kismartoni levéltárban. Ferd. rendeletei. 1626. — 152. lap.

kit, mint a herczeg 10-ikén írja, örömmel fogadott s örömmel hallá tőle a nádor izenetét is. —

A nádor még folyvást egy minél tekintélyesbb magyar hadsereg kiállitásán fáradozott Pozsonyban, melyet kisebbnek mutatott az a körülmény is, hogy Zrínyi és Forgách zsoldosai a német táborban voltak. A fölkelés által ügyekezett a nádor tetemes hadat állitni lábra september 16-ikára, mikorra Bethlen is fölkelést hirdetett volt a felső megyéknek. A nádor több fölhivást irt volt a megyéknek. Utolsó erélyes fölhivása a dunántuliakhoz itt következik:

Ad comitatus Ultra- Danubianos.

Hazánk oltalmára való kész voltát kegyelmeteknek, úgy hogy mindjárt is felülni ajánlotta volt magát kegyelmetek, igen örömest értettük és kedvesen is vettük kegyelmetektől. De mivel kegyelmetek abbéli jó szándékjában ismég megcsendesedett, az mi szegény hazánkban való tűz penig nem hogy még alunnék, de sőt naponként inkább-inkább gerjedez, és az ellenség Mansfeld mindaddig s addig bujdosván s csavarogván az ő felsége utánna lévő hadai előtt, országunkban Trincsin felé béjütt és immár Tapócsán és Nyitra-tájára jutott rút dúlással, valahová érkezik, a kit csak megírnya is szörnyű.

Ez okáért kelleték kegyelmeteket viszont levelünkkel megtalálnunk, hogy az előbbeni készségek szerént, minden haladék nélkül fölüljön kegyelmetek, és valamit Nádasdy Pál uram ő kegyelme parancsol kegyelmeteknek, ahhoz tartsa magát. Mint alkalmaztassa penig a dolgot Nádasdy uram is ő

kegyelme, megirtuk ő kegyelmének, hogy tudniillik az ő kegyelme jó dispositiója és tetszése legyen, kiket hozzon ide magával, a kik itt szolgálhassanak hazájoknak. És hogy az odavaló darab ország is azonközben oltalom nélkül ne maradna, mindenütt az Rába keleteket ő kegyelme megállassa kiváltképpen gyalogokkal, és az lovasokat többire mind ide hozza. S noha penig császár urunknak ő felségének oly nagy ereje jű az ellenség után, hogy nem ennyinek, hanem más derekasb ellenségnek is megfelelhetne, azonkivül penig fogadott könnyü hada is vagyon négyezerig vele, úgy hogy én az kegyelmetek felülését nem annyira az szükségért kivánom, mint hogy megmutassuk mind az mi kegyelmes urunkhoz s mind penig annak az ő felsége hadainak hazánk szolgálatjára való készvoltunkat és hivségünket, és hogy az ő felsége banderiumja is ne nyúljon mostohább kézzel hozzánk. Intjük azért mégis kegyelmeteket és tisztünk szerént hagyjuk is és parancsoljuk, hogy kegyelmetek sub poena in articulis expressa és az mi erős animadversiónk alatt, mivel egyáltaljában exemplumot akarunk statuálni: kegyelmetek mindjárást fölűljön és Nádasdy uram ő kegyelme dispositiójától függjön, és mindennemű okvetetlen ad 16. diem hujus mensis itt Pozsony avagy Rajka táján legyen. Kit elhittük, hogy mint igaz haza fiai kegyelmetek örömest is megcselekeszik és által is jű, s mivel az a Budánál összegyűlt pogányság is kétség nélkül erre az Dunán innen való földre kezd csapni, amint az Mansfeld affelé közelgetéséből

eszünkben vehetjük. Hogyha penig kegyelmetek ennél is előbb accelerálhatná a dolgot és hamarébb eljühetne, annyival jobban cselekednék kegyelmetek szegény hazánkkal.

Posonii 8. septembris. 1626.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc.

XXXVII.

Bethlen Gábor nemcsak hogy bevárta a választ augusztus 21-iki ultimatumára, hanem a válasz megérkezte után sem nyilvánita háborút szóval avvagy tettel. Fehérvárról kiindúlt ugyan; de Kolozsvártt megállapodván, september 3-ikán egy ujabb ultimatumot küldött fel Bécsbe.

Ujabb panasza volt most a fejedelemnek az előbbieken kivül. Egy, úgy látszik Mansfeld által hozzá utasított követét, Dreiling Henriket, elfogták a királyiak útközben. A fejedelem fölemliti ismét korábbi panaszát a nádor ellen, s úgy látszik, sérelmi pontul van fölhozva az is, hogy a király idegen hadat hozott Magyarországra.

A király megküldé a nádornak Bethlen ujabb panaszlevelét s más teendők iránti kérdéseit, mi felett a magyar tanácsosok Pozsonban ülést tartának.

Ezek september 10-ikén a nádor aláirásával ily fölterjesztést küldének Ebersdorfba a királyhoz.

Puncta consultationis Posonii die 10. septembris, anno 1626. factae.

1. Alázatosan kérjük császári fölségedet, hogy Bethlen követét nagy gyorsasággal elbocsássa, ki fejedelmének, a felséged hadain keresztül való utaz-

tában látottakat és hallottakat megvigye. Válaszolni is kell a fejedelem levelére, ekképen:

Hogy habár Dreiling Henrik elfogatott, nem vala salvus conductusa sem a császártól sem az erdélyi fejedelemtől, a mit maga is bevall. Volt ugyan ily levele a Brandenburgi választófejedelemtől, de az sem az ő személyére volt kiállitva. Mivel pedig Mansfelddel jött s ettől volt levele is, s kikérdeztetvén azt felelte, hogy Mansfeldtől jött, könnyen értheti ezekből a fejedelem elfogatásának szükségességét, mint a kinek igazoló levele nem volt, s mint kit ily gyanús és veszélyes időben az ellenség küldött ki. És mivel veszélyes leveleket vitt Mansfeldtől, még ha volt volna is menedék levele (a mi pedig nem volt), nem használt volna az neki. Őt, mint ki ő felségének természet szerint való alattvalója, méltán lehetne büntetni; de a fejedelem közbenjárására bocsáttassék szabadon, s ne legyen semmi bántódása, hogy a fejedelem ebben a részben is belássa, hogy felségednél való közbenjárásának nyomatéka van.

Azon pontra, mely szerint fölséged méltatlanságot követett el rajta, azt kell felelni, hogy ő felsége soha semmi méltatlanságot nem követett el ellene, sőt ő felsége mindig azon volt, hogy jóakaratban tultegyen a fejedelmen.

2. Mellesleg fölemlítvén a dán király vereségét, tudtára kell adni, hogy habár ő felsége nagy számu serget hozott be Magyarországra, nem Magyarország romlására tette ezt, melyet mindig atyai gondoskodással ügyekezett megtartani, de látván, hogy

egy részről a török, más részről Mansfeld ellenséges készülettel jőnek Magyarországra, ő császári felsége kénytelen volt a maga idejében segitségről gondoskodni ily baj és az ellenségek veszélyes ármányai ellen, hogy hiveit megvédelmezze. Midőn tehát Erdély fejedelme mindig azt állítja, hogy a legjobb indulattal viseltetik ő felsége iránt és Mansfeld, ki már ő felsége magyar területén dúl, mindenütt a fejedelem segitségével kérkedik, most lenne ideje, hogy Mansfeldet el ne fogadja, sőt inkább kimutassa, hogy a dolog egészen különben vagyon s Mansfeld hamisan dicsekedik az ő segitségével.

3. Ő felsége hagyja meg kegyelmesen a maga cancellárjának, hogy világosabban irjon a fejedelem utóbbi levelére és az abból meríthető gyanu okairól.

4. Midőn Wallenstein herczeg a nádor és az esztergomi érsek jelenlétét ohajtja, hogy velök tanácskozzék, midőn az ellenség is (Mansfeld) a bányavárosok felé tesz diversiót, ő felsége alázatosan kéretik, küldje azonnal ide Pozsonyba Harrach Károly és Trautmannsdorf urakat, hozzájok csatolván a hadi tanácsból Questenberg urat, kik a nádor urral és az esztergomi érsek urral együtt Nagy-Szombatba menjenek Wallenstein herczeghez, s ott a vállalat jó kezdetéről tanácskozzanak; mert „dimidium facti, qui bene coepit, habet.“

5. Irni kell más levelet is, melyben mondassék el, hogy már a fejedelemnek adatott volt válasz a nádor ellen fölhozott panaszai tárgyában; hogy ő felsége a fejedelem leveleit tudomásul leküldé a ná-

dornak. Mivel pedig ő felsége azt látja a fejedelem más leveleiből, hogy a nádor felelt ama panaszokra s menté magát, ő császári felsége nem kételkedik, hogy a fejedelem kielégitőnek találta a nádor ur válaszát, s ennél fogva a dolog nem kiván további nyilatkozatokat és választ. Aláirva: Comes Nicolaus Eszterházy de Galantha.[1])

A király másnap, 11-ikén ezt irja a nádornak:

Kegyelmesen vettük a tanácskozás eredményeiként felküldött pontokat, s miként irtuk meg válaszunkat, az idemellékelt másolatból érteni fogja kedvességed. A negyedik pontot a mi illeti, kegyelmesen megengedtük, hogy a küldött véleményhez képest hadi tanács tartassék a friedlandi herczeggel. E végből a király le fogja küldeni gr. Trautmannsdorf és Questenberg haditanácsocsait. A király elvárja a jelentést a hadi tanács eredményéről.[2])

Mit válaszolt Bethlennek ezuttal II. Ferdinánd, elég legyen belőle csak a kezdő sorokat idéznünk:

Serenissime princeps, affinis nobis honorande!

„Felségednek september 3-ikán Kolozsvárott kelt levelét vettük, melyben Dreiling Henrik elfogatásáról ir," és a végső sort: „Kelt Ebersdorfban, september 11-ikén 1626."

A többiben a király csaknem szórul szóra átve-

[1]) Egykorú másolat a kismartoni levéltárban latinul. Opiniones principis Palatini, Part. I. n. 17. Kivül a nádor saját kezével: „Die 10 septembris ő felségének küldött opinio." Czime felül: „Puncta consultationis Posonii die 10. sept. anno 1626 factae."

[2]) Latin eredeti a kismartoni levéltárban, Ferdinand rendeletei 1626-ból. 171. lev.

szi azt, a mit a pozsonyi tanácsosok eléje terjesztének a Bethlennel való viszály dolgában.[1])

Szokás szerint maga a nádor sem mulasztá el a maga részéről is válaszolni a fejedelemnek. Két levelet irt: egyik Bornemiszához, Bethlen diplomatáinak egyikéhez, van intézve, kit azelőtt is megkeresett intő és lebeszélő leveleivel, — másik magához a fejedelemhez. Mindkettő september 13-ikán kelt.

A nádor Bornemiszához.

Ez elmúlt napokban két-rendbeli leveleimet is küldöttem kegyelmednek, kiket nem tudom, megadtak-é vagy nem; de válaszom nem jött reájok. Mindazonáltal nem akarám az mostani jó alkalmatosságot is elmúlatnom, maga postája menvén az fejedelemnek alá. Im addig r ő t g é l ő d é k azért kegyelmetek, mivégre azt maga tudja jobban, hogy idegen néppel és annak fegyverével szintén beboritá szegény hazánkat; holott Mansfeld elég kárral ugyan és sok veszélylyel, de amoda kegyelmetek felé nyomokodik, ki az mi kegyelmes urunknak nyilvánvaló ellensége lévén, és Sléziában, Morvában hatalmas égetéseket is tévén, persequálta ugyan mindenütt az ő felsége hada; de mindaddig csavargott alá s fel, hogy elment az nagy had előtt, noha igen erősen kezdték vala már viselni, ki, elhittük, kegyelmeteknek sem lehet kedves vendége, s méltó is, hogy ő felsége császár urunknak adott diplomája szerint animadvertáljon is ellene. Ez alatt az ő felsége panaszi, az kikről e minap irtam vala kegyelmednek, még kettővel sza-

[1]) Acta Palatini. Liber. 95. sz. Egykorú másolat.

porodtak meg, úgy mint hogy valami postáját fogták legyen ő felségének meg, és hogy én azzal is fenyegetőztem volna az török tractának idején, hogy ha veszteg nem leszen az fejedelem, háta megett leszen az pálcza. De az mi az posta dolgát illeti, szabad volt megfogni, mert sem az császár urunk, sem az fejedelem salvus conductusa nálla nem volt, hanem más nevére, nem a magáéra iratott úti levele volt nálla az Brandenburgi electornak, ki Mansfeldtől jővén szintén akkor ilyen időben szabadon kérdést tehetett róla, hogy mi járatban legyen és hozzá nyúlhattak. Mindazonáltal, hogy ebből is megmutassa az mi kegyelmes urunk az fejedelemhez ő felségéhez való kegyelmességét és szeretetit, úgy értem, el kezdi ő felsége bocsátatni. Az másik dolgot penig a mi nézi, nem jut az a mondásunk eszünkben, mert nyilván nem tennénk tagadást benne; de ha mondtuk is, az akkor úgy volt s tudom, hogy tizenötezer lengyellel biztatták ő felségét az mi kegyelmes urunkat, hogy készek kiütni hátul mindjárást, ha feljött volna akkor kegyelmetek. Kire nézvén, bizony méltán mondhattam volna, hogy hátmegett az pálcza. Noha azonkivül is talám nem fogyatkoztunk volna meg magunk magunknak s most is amoly pálczát vöttek az emberek kezekben, hogy soha bizony senki azt Magyarországban nem látta s tudom, hogy sokan nem akarják hinni, de adná Isten, hogy magunk kárával és édes hazánk pusztulásával ne experiálnánk azt. Jól meglássátok azért ti magyarok, mit cselekesztek, és micsoda okért fogtok fegyvert mind igaz koronás

királytok s mind hazátok ellen is. Láttam kegyelmednek is egy levelét, kit egy barátjának ir, melyet olvasván nevettem; mert kegyelmed is három okát adja az frígy felbontásának: az németek végekben való lételét; az megigért harminczezer forintot és hogy nem tudom micsoda igéretet töttünk volna az fejedelemmel való diplomákban, hogy öt hónap alatt meg békül császárunk ő felsége az portával. A mi azért az elsőt illeti, fordítsa az ország végezését kegyelmed s feltalálja az mentséget benne. Az harminczezer forintról penig irtam azelőtt kegyelmednek s megmutattam, hogy maga az fejedelem annak az haladéknak oka. Az törökről való dolog penig én nem tudom micsoda, hanemha kegyelmetek animálja az törököt azzal; de az bizony dolog, hogy mi álmunkban sem láttuk nemhogy végeztünk volna, akit maga sem hiszen azért kegyelmed, s kérem ne fáraszszon se mást se magát vélle. Alvinczy uram is nem olthatta még meg szomjuságát ennyi vérontás után is. Hadfogadásra ingerel másokat s igen forgatja az religio dolgát; az kit tudományával elő nem vihetvén, vérrel akarja felépiteni vélekedését; maga bizony ennyi vér a mennyi már ennyi practextusokért kiomlott, megolthatta volna ugyan nagy tüzét is a jámbornak, s nem is az ő tiszti volna, hogy fegyverre ingereljen valakit, hanemha kit mást látna is arra gerjedezni, inteni és feddeni kellenék rólla, s kérem is, hagyjon békét ő minekünk és efféléknek is, s tartsa határában magát.[1])

[1]) Eredeti a kis-martoni levéltárban. Diversa minuta etc. 70. sz. Kivül a nádor saját kezével: Bornemiszának irt levélnek mássa; Pozsonyból 13. septembr. 1626.

A nádor Bethlen fejedelemhez.

Serenissime Princeps! Méltán idegenithetne az felséged hozzám való idegensége és másoktól ellenem tött panaszi is az felségednek való irásomtól, kitől higyje felséged, meg is fognám magamat, ha csak magamat nézném; de mivel az én kicsin hivatalom mást kéván éntőllem, ne bánja felséged, hogy irásommal fárasztom felségedet. Tudom azért, hogy Mansfeldnek országunkban való beszaladása nyilván vagyon felségednél, kiben noha nem kételkedem, hogy felségednek sem kedves vendége, mindazáltal úgy tetszik, hogy ezt cselekedettel is megmutassa felséged, sok és nagy okok méltán vihetik felségedet reá. Nyilván az is felségednél, hogy Wollstan herczeg is Mansfeldet űzvén, minden hadával ím bejött az országban, kinek állapatjáról kévánom, hogy mástól értsen felséged; hanem én, mint igaz magyar és ennek az mi szegény hazánknak egyik hazafia és nem utósó polgára, Istenre kényszeritem felségedet s kérem is felette igen, hogy előtte viselvén felséged mind az elmúlt hazánk háborúinak országunkra nézvén haszontalanságát s mind maga erős kötésit, igéretit és diplomáit, kik még az pogányoknál is nagy tekintetben vadnak, s maga eddigvaló böcsülletes méltóságának szerencsésen való nevelkedését is, úgy alkalmoztassa kezében vött fegyverével maga, hazánk és ennek az szegény megkevesedett magyar nemzetnek dolgait, az ki mindezeknek utósó veszedelmet és ruinát ne hozzon s az mi kegyelmes urunk ditióját ne attingálja felséged, s vélle okot ezeknek is idegen

gondolatra ne adjon; mert éntőllem értse felséged, hogy okot nem keresnek ugyan ő felsége az mi kegyelmes urunk akaratjából; de ha adatik nekik, bizony örömmel és készséggel veszik, úgy látom. Hatalmas dolog most ezeknek az ő dolgok, levervén minden ellenségeket az Imperiumban, s vagynak számtalan egyéb combinatiók is, az kiket mi bizony mindnyájunk elfogyásával sem szakgatunk meg. Okunk sincs méltó semmi ahoz, mert az kik netalám magok segedelmére szorgalmozták felségedet, mint jártak legyen azok, nyilván felségednél. Hol penig holmi apró, diplomák ellen lött praetensióit illeti felségednek, azokról elegendő informátiója vagyon már felségednek, és így maga szerencséjét mások szerencsétlensége mellé hogy kösse felséged, tudom, bölcsen meggondolja.

Ezeket vegye bár attól felséged, az kinek nem akar szolgálatjával élni, de mindazáltal vegye úgy felséged, mint az ki nem magát, hanem mindnyájunkot nemzetestől néz az dologban. Mégis azért, hogy utósó veszedelembe ne ejtse valamint mostani hadi készületivel felséged honnyunkat, kérem igen felségedet, moderálja indulatját, s az mások dolgának vagy török vagy akárki más legyen is az, békét hagyjon, tartsa békességben magát és ezt az mi szegény hazánkat s nemzetünket. El is hittem bizonnyal, hogy mindezeket bölcsen meggondolván felséged, ehhez is alkalmoztatja dolgait, s ottan ha engem ugyan gyűlölni akar felséged, cselekedje meg, csak azért ne szerencséltesse magát, szerencséjét, és ne

gyülöljön nemzetestől bennünket, az kiért szolgálhassunk mi is felségednek. Mindezeket tudom gyümölcsösbben mondhatnám, ha kedvében lévén felségednek mondanám, mindazáltal ugyan úgy vegye azért felséged tőllem, mint az ki magunkért is jót kévánok felségednek. Ezek után tartsa Isten felségedet. Posonii 13. raptim 1626.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc. Kivül: Bethlen fejedelemnek 13. septembris Pozsonyból irt levélnek mássa. 1626.

XXXVIII.

Wallenstein, mint előre kijelentette, nem üldözé Mansfeldet és a weimari herczeget a bányavárosok felé. Lemondott azon reményről, hogy utólérhesse őket, mielőtt Bethlen területére érkeznének. A császári és a királyi hadak fővezérei, úgy látszik, azon helyes elvből indultak most ki, hogy az erőt nem kell megosztani, hanem összpontositván a netalán megoszlott ellenség egyes osztályaival rendre mérközzenek meg. Wallenstein be akarta várni a nádor vezérlete alatti hadakat; be Albert Ferencz szászlauenburgi herczeg csapatját, mely utban volt Magyarországra.[1]) September 12-ikén irt a német vezér a királynak, hogy az austriai paraszt lázadás lecsendesedése által fölöslegessé vált hadak szállittassanak hozzá a Dunán, s irt Eszterházynak is, ügyekezzék az udvarnál való befolyását azon határozat kieszközlésére használni föl.[2]) Az összpontositási törekvés oly nagy volt, hogy azon lengyel hadakat is, melyek Lengyelországban egy Bethlen elleni diversióra voltak rendelve, azt a parancsot vették a császártól, hogy Morván át csatlakozzanak Wallenstein

[1]) Ferdinánd irja ezt a nádornak sept. 13.
[2]) Német eredeti levelek a kismartoni levéltárban.

seregéhez.[1]) Habár később a szász herczeg s a szövetséges négyezer kozák, a sleziai császári hadakkal együtt azon rendeletet kapták, hogy Mansfeld seregének bekeritésében segéljenek, azaz Magyarországból való kimenekülését a határon gátolják, — az erők egyesitése a fentebbi intézkedésekből kiviláglik.

Csakhamar mutatkozott Mansfelden kivül egy másik ellenség is: ez a Pest körül addig veszteglett török had volt. Wallenstein september 15-ikén Galgóczról irja a nádornak, hogy Komárom felé, Guttára szándékszik alá vonulni, ha bizonyossá teszi a nádor, hogy ott élelmet találand serege számára. Ezt az alányomulást semmi áron nem akarja halasztani. Nagyon szükséges lenne, hogy a nádor a magyar haddal Pozsonból Érsek-Ujvárra tegye át főhadi-szállását, hogy egymáshoz közel levén, mindent közakarattal tehessenek.[2]) Másnap, 16-ikán Wallenstein el is inditá Nyitra felé előcsapatját, melyet Forgách Miklós lovas dandára és német dragonyosak képeztek. Reményét fejezi ki, hogy harmadnapra, 18-ikán, maga is Nyitrán fog lenni. Azonban ha a nádor nem készit élelmet a hadak számára, ő, Wallenstein kénytelen lesz visszatérni.[3])

A német fővezér ezen kimozdulását nem indokolja; de 15-iki levelében nyomát találjuk annak, hogy a török sereg elébe akart indulni; mert egyfelől jelenti, hogy a budai vezérhez levelet akar intézni,

[1]) A király sept. 21-iki levele u. o.
[2]) Német levelek a kismartoni levéltárban — eredeti.
[3]) U. o.

másfelől, hogy a törökök, mint értesül, sok falút pusztítottak el.[1])

A király september 19-ikén kelt levelében meghagyja a nádornak, ügyekezzék mindig Wallenstein közelében lenni hadával, s őt tanácscsal és segélylyel gyámolítani. Miután pedig a nádor oda hagyja Pozsonyt, a király a város biztosságára Pachler német zászlóalyát rendelé oda, s ügyekezzék a nádor is a város őrizetét jó karban hagyni. Különben II. Ferdinand nagy megelégedését fejezi ki a nádor eddigi fáradhatlan működésével azon jelentések folytán, melyeket Trautmannsdorf és Questenberg haditanácsos tettek.[2])

Azonban a törökök — sept. 20-ika táján — hozzá fogtak Nógrád ostromához s Wallenstein és a nádor ennek fölmentésére voltak viendők hadaikat.[3])

Még Bethlen jöveteléről mit sem tudtak s nem is tudhattak september 20-ika táján a császári táborban. A fejedelem september 13-ikán Debreczenben volt ugyan; de ez az ő területébe tartozott. September 23-ikán Rima-Szombatnál levén, valószinű, hogy az előtt csak egy két nappal lépte át azt a határt, mely az ő birtokait elválasztá a Ferdinánd birta Magyarországtól.[4])

Még september 23-ikán a nádor és september

[1]) U. o.

[2]) Latin eredeti a kismartoni levéltárban. „1615—26"

[3]) Khevenhiller Annales X 1282. l.

[4]) Katona (XXXI. 233. l.) nagyon téved tehát, midőn azt állitja, hogy Mansfeld be sem jött volt Magyarországra, midőn Bethlen már Füleknél volt. A fentebbiekből kiderül, hogy Mansfeld mintegy három héttel előbb benn volt.

25-ikén az Ebersdorfban mulatott király nem tudták, hogy Bethlen is hadviselő félként lépett már föl. Utóbbi napról ezt irja II. Ferdinánd a nádornak:

Pontosan vettük kedvességednek e hó 23-ikán irt levelét.

A mi a kanizsai végeket s az azon részekbeli lakosokat illeti, jónak látja a király, hogy oda ne küldessenek (t. i. csapatok). Mert bár merre forduljon is Mansfeld, ha a törökkel és Bethlennel van is összeesküvésben, a Friedlandi herczeg úgy helyezte el seregét, hogy könnyen segíthet az ostromolt Nógrádnak, s mind két ellenséget kétségtelenül könnyű lesz haddal legyőzni, valamint Mansfeld is utjában bekerithető. E czélból rendelet ment mind a Sleziában levő császári hadakhoz mind Magyarország határaihoz Albert szász herczeghez, ki egy teljes legióval közeledik s kit nehány nap mulva négy ezer kozák követend, hogy különösen Mansfeld mozgásaira vigyázzanak.

Bethlen ellenséges szándéka sok jelből kiviláglik.[1]) Szendrő elfoglalását, melyet nem ostrommal, hanem rábeszéléssel vitt ki Bethlen, kétségkivül azzal fogja menteni akarni, hogy Horváth István nem az ő parancsára, hanem maga jó szántából jött ki Mansfeldhez.

Ha Bethlen látni fogja, hogy mind Mansfeld, mind a török meg van verve, nem hiszszük, hogy saját birtokaink felé merné hozni

[1]) Et quidem hostilis Bethlenii animus haud paucis, imo plurimis argumentis nobis innotuit.

seregét. Ha még is megkisérlené, akkor ellene forditandjuk nyiltan fegyvereinket.[1])

A király végül nagy dicsérettel szól a nádor erélyéről: Kegyelmed pontosságát a biztosainkkal együtt való táborba szállásban, kegyelmesen elismerjük, s valamint mindig a keresztyén hit iránti kitünő gondosságot a legnagyobb dicsérettel kitünteté, úgy különösen a mostani alkalommal erényének hasonló bizonyitékait igéri.[2])

September 25-ike táján Wallenstein és a nádor hadai már Érsek-Ujvárnál voltak összevonva. Itt hallá azt a hírt, tán 25-ikén, hogy Bethlen Rima-Szombatra érkezvén, átlépte a határt. Csakhamar azonban, 26-ikán, egy futár érkezett magától Bethlentől nem hadizenettel, hanem alkudozási ajánlatokkal.

A nádor tovább küldé a futárt a királyhoz, — de addig is, míg utasitást kapna, maga utnak inditá Kéry Jánost Bethlen táborába, ki is a nádor következő levelét volt átadandó a fejedelemnek:

Serenissime Princeps! Az ő fölsége hadai prosequálván Mansfeldet majd száz egész mérföldről, ím ide az mi szegény hazánkban keritték be, kit bizony dolog Trencsinnél igen erősen kezdtek vala már viselni, de éjjel-nappal menvén, az bánya-városok közében szorúlt vala be, és így az ő fölsége nagy hada

[1]) Es si Turcam vel Mansfeldium profligatum viderit Bethlenius, prouti brevi fore confidimus, ipsum minime versus nostras ditiones castra moturum credimus.

[2]) Kism. lev. t. Ferdinand rendeletei.

magát valamente nyugtatni akarván, subsistált vala, hanem mikor ismég szintén innét kiindétásokra avagy érdemlett büntetéseknek elvételére indult volna az ő felsége hada, hozák hirét, hogy az török megszállotta legyen Nógrádot és erőssen lövetvén, magáévá akarná tenni, mölyet értvén, ha gonosz is, de elhagytuk ezeket az körösztyéneket és ím ő reájok indóltunk, hogy ilyen szép végházát szegény hazánknak úgy el ne hagyjuk venni neki, mint az többit, kire mind körösztyénségünk s mind urunkhoz és hazánkhoz való igazságunk is ugyan kötve vonszon bennünket. Az hová im az mikor már megindultunk, nagy reménytelen értettük az fölséged Rimaszombathoz való érkezését, csudálkozván, mi lehessen annak az oka, hólott nyilván expresse benn lenni tudjuk azt az fölségtek közt költ diplomákban, hogyha szintén mi praetensioi lennének is fölségednek az mi kegyelmes urunk ellen, azt nem mindjárt fegyverrel, hanem tracták által igazétanánk el. Az kin mikor szintén búskodnánk, érkezék az fölséged udvari szolgája ide az táborban Zoltán uram, melytől megértvén, hogy fölséged azért küldene császár urunkhoz, mivel tractát akarna instituálni, örömest értettem s tudom az mi kegyelmes urunk is nem fog idegen attól lenni. Csakhogy mindnyájunk gyalázatjára és országunknak kimondhatatlan és megböcsülhetetlen kárával nézői mi ennek az törökök cselekedetének semmi úton nem akarunk lenni s nem is lehetünk, hanem Isten kegyelmessége velünk levén kényszeréttetünk ellene állanunk, elhi-

vén, hogy az fölséged körösztyénsége is arra viszi fölségedet, hogyha bizonyos tekintetekből nyilván ellenök ki nem mutathatja is magát, de egyébképpen minden jó akaratját és szeretetit nyújtja ezen dologhoz, és hogy nem akarója sem egyiknek sem másiknak cselekedeteknek, nyilván megmutatja. Azonban az fölséged ennyire való kijüvetelit még eddig az mi kegyelmes urunk nem értvén, arról semmi tanúságunk sincsen, mit miveljünk; de elhittük, nem fogja késlelni ő fölsége az fölséged postáját, ki alá is új nyúgodt lovakot adván, elsietett. Interim kérem fölségedet, moderálja úgy minden dolgait, hogy valamint szegény hazánkot utósó veszedelemben ne ejtse. Izentem valahány szóval is Kéry János uramtól fölségednek, kérvén fölségedet, higyje meg szovát.[1])

A békét ajánló hirnök daczára se Bethlen nem késlekedett az előnyomulással, se Wallenstein és a nádor egyesült hadai az elébe menetellel. Még az nap, midőn a nádor Kéryt a fejedelemhez inditja a fentebbi levéllel, a király hadai is kiindulnak Érsek-Ujvárról.[2])

A nádor a királyhoz is levelet intézett, melyben kijelenté Bethlen futára ügyében, hogy a fejedelem

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc. A nádor sajátkezü irása. 73, sz. A nádor sajátkezü jegyzete: Kéry János uramtól Ujvár alól írt levelem B F. (Bethlen fejedelemnek). A nádor igy akarta kezdeni levelét: „Az ő fölsége hadai bejüvén az országban Mansfeld után, nekem úgy tetszett, mintha valami ház dölt volna reá m.“ De kihuzta e szavakat. A levél datum nélkül van; de nyilván 26. vagy 27-ikére tehető.

[2]) A fentebbi levél alá a nádor saját kezével ezen szavakat veté: „Hogy mentünk az nap, ennek (a levélnek) a 7-ik és 8-ik számu levél között kell etc. (T. i. a sept. 13. és oct. 6-iki nádori levelek között.)

harczias szándékai kétségtelenek. A mi a békülési szándékot illeti, Bethlen kijelentvén, hogy a török nélkül békét nem köthet, s most is csak a török akaratjából lépte át a határt, hogyan lehetne szerződni olyannal, ki, saját vallomása szerint, annyira hódol a török kényének? Ennélfogva a nádor azt a választ javasolja: hogy mindaddig nem fog a király béke alkuba ereszkedni a fejedelemmel, míg ez a magyar király területéről hadaival együtt vissza nem vonul.[1])

A vezérek egy magában helyes, s ha a kivitel megfelelő, kedvező eredményű hadi tervben állapodának meg. Bethlen seregét meg voltak támadandók, mielőtt az a törököket és Mansfeld seregét magához vonhatta volna. A gyorsaságtól függött minden. Azért 27-ikén a mintegy harmincz vagy több ezerből is állott magyar-német hadak a podgyászt és nagyobb ágyukat Érsek-Ujváron hagyva, a gyalogságot a lovasok mögé lóra ültetve s a hadat csak három napi éléssel ellátva, az nap öt mértföldet haladtak előre s Léva tájára a Garan melletti Bars faluhoz érkeztek.[2])

Bethlen főhadi-szállásától 28-ikán már csak négy magyar mértföldre volt az ellenfél. Ezen főhadi szállás a Balassa-Gyarmat melletti Csalomia falu volt. A török onnan csak mintegy három mértföldnyire Nógrád alatt volt; de a fejedelem nem tudá, vajon fölhagy-e ezen vár ostromával, miután ezen fölhagyásra való több rendbeli unszolásai sikeretle-

[1]) Jászay, az i. h. 185. l.
[2]) Katona, XXXI. 238. Bethlen levele sept. 28-ról.

nek voltak. Találkozási helyül a szintén az Ipoly mentén, Csalomiához már közel eső Drégely Palánk volt kitüzve.

Mansfeld és a Weimari herczeg Német-Prónán, — egyenes vonalban s a hegyeket nem számitva is — mintegy tizenkét magyar mértföldnyire voltak ama találkozási helytől. A fejedelem 28-ikán, fölpanaszolván késedelmöket, sürgetve irt nekik, hogy csatlakozzanak. 29-ikén pedig jelenté nekik, hogy kerüljenek hátra Losoncz felé; mert ha az ellenség tulnyomó erőben lesz, maga is nehány mértfölddel hátrább huzódik, hogy a csatlakozás annál könyebben megtörténhessék. A fejedelem levele bizonyitja váratlan meglepetését. Az ellenség oly gyorsasággal közeledik, ugymond, minő épen nem szokása. Még soha sem jött vele szembe ily merészen. Nem is tenné ezt most sem, ha nem tudná, hogy Mansfeld és a weimari herczeg hadai oly távol vannak.[1])

September 29-ikén csak két mértföldet közeledék a császár és király serege. Bethlen egy erős csapatot külde ki kémlelésére, mely összetüzvén az ellenfél magyar előhadával, egy kis csata támadt.

A fejedelem 29-ikén még mindig Csalomiánál volt. Az nap estve érkezett a 27-ikén elinditott Kéry János, a nádor küldöttje, Bethlenhez. Ennek izenetét ekkép irja le, a beszélgetést titkon végig hallgatott Kemény János:

[1]) Bethlen levele a veimari herczeghez. U. o.

‚Az palatinus követjét az fejedelem ily szókkal bocsátá: „Mivel az urad mint mediator pacist tégedet ily színes követséggel tractára bocsátott, másfelől azalatt ellenségemet reám hozta, azt érdemlenéd, elüttetném fejedet (valóban meg is szeppent vala Kéri János uram), de hogy megesmerjed mind te keresztyén fejedelmi indulatomat, mind az urad megtudja, hogy reménsége szerént való csalárdságával nem használ, és készebben tanál, mintsem gondolta, azért ezuttal menj el s mond meg: elvárom az uradat vele levőkkel s istenre bizom az szerencsének kimenetelit.“ Ezzel elmene az követ, elkisírtetvén nehány magyarokkal!’

A fejedelem vádjaira alkalmasint könnyü volt Kérynek felelnie, hogy maga Bethlen is támadólag nyomul előre, mindamellett, hogy béke követet küldött volt Ferdinándhoz, kinek feje kezeskedhetett az ő, Kéry János fejéről.

Különben is abban a levélben, melyet Bethlentől a nádorhoz vitt ezuttal Kéry János, a fentebbi szemrehányás nem fordul elő.

A levél itt következik:

Gabriel, dei gratia S. Romani Impeii et Transilvaniae Princeps etc.

Ilustrissime comes, nobis benevole! Kegyelmed levelét Kéry János uram most estve nyolcz órakor praesentálá minekünk, kit böcsülettel vévén, olvastuk, melynek minden részére magunkat resolválnunk nem látjuk szükségesnek; mert ha mentenénk magunkat, tudjuk, kegyelmednél annak semmi hitele

nem volna, és arra nézve mi is sudpersedeálunk: Ha mikor occasio adatnék az beszédre, akkor fontolhatnák meg az arbiterek azokról való mentségünknek kellessék-e helyt adni nem-e? Az mi az vezér mostani cselekedetit illeti, bona conscientia irjuk kegyelmednek, soha hírünkkel sem volt, nem hogy abba velle consentiáltunk volna; sőt mihelyt Bosnyák uram arról tudósított, azonnal levelünkkel emberünket küldtük hozzá, kiket mint instrualtunk, Bosnyák uram lehet bizonyságunk. Szeredán hozták megszállásának hirét,[1]) azotától fogva hat rendbeli követinket küldtük hozzá, kit számtalan főtörésünkkel, igiretinkkel arra vittünk, hogy ma öt száz lovassával igen számos sok főnéppel küldötte vala hozzánk az kanizsai pasát és az maga kihaját, hogy megértsék tőllünk, ha ugyan nem akarjuk-e, hogy ő azt megvegye, mert eddig azt el nem hihette, és mikoron egy átaljában megmondottuk volna abbeli kivánságunkat, azt fogadák, hogy reggel el szállnak alólla és hozzánk által jönek délig (Drégely) Palánkhoz az egész haddal, mely fogadásokat ha meg nem másolják, kit nem remélünk, megitélheti kegyelmed, ha volt-e s vagyon-e nekünk is gondviselésünk magunk nemzetére. Ezt így értvén kegyelmed, talám nem kellenék az ő felsége szép és erős armadáját szerencsére vetni, holott Nógrád obsidióját az szent Istennek kegyelmes providentiája és segitsége által ím mi egy keresztyén vitéz ember halála nélkül is solváljuk. Magunk személyét az mi

[1]) Minthogy ezen levél 29-ikén kedden iratott, az előbbi szerda 23-ikán esett, midőn a fejedelem Rima-Szombatnál volt.

illeti, vagy hiszi kegyelmed, vagy nem, de bizonyságunk az úr isten, hogy erre az útra, oly nem örömest jöttünk, mint pokolban hogy nem kivánkozunk; de az nagy kételenségek kényszerítettek reá, melyeket noha ő felségének császár urunknak rész szerint megirattunk, de ha ő felségének kegyelmes akaratja fog járulni ezeknek az nagy tüzeknek megoltására, akkor bővebben declaráljuk. Nem gyönyörüségből, nem fejedelemség kivánásból, nem keresztyén vérontásra való vágyódásból, hanem félelemből kellett ez mostani expeditiot felvennünk; de nem úgy jöttünk, és nem úgy viseljük magunkat, hogy ő felségének ellensége legyünk, távol legyen! hanem inkább, hogy ő felségének, szegény nemzetünknek, és az egész keresztyénségnek szolgáljunk, melyre készek vagyunk. Az törököt várak vételére, nemzetünk pusztítására soha nem segitjük; de hogy simpliciter magunkat tőlle elszakaszszuk, ilyen bizonytalan állapatban, kegyelmed azt is okosságával considerálhatja. Im mi itt vagyunk és reggel Palánkhoz elő megyünk. Ha ki reánk jön, magunkat a mint lehet megoltalmazzuk, isten velünk lévén; de jobb talám ne ontsunk uram keresztyén vért, tartsa ő felsége más nagyobb és hasznosb szolgálatra ezt az két szép keresztyény hadát, mely kegyelmeddel és mi velünk vagyon; mert ha maga kegyelmed meg látná is ezt az magyar hadat, mi azt reménljük, hogy szánná véreket kiontatni, ha szintén lehetne is. Csak értsük az ő felsége kegyelmes akaratját, és kegyelmed méltó kivánságát, igyekezzük mi is magunkat az szent békességhez

alkalmaztatni, kihez az töröknek, is mi úgy tudjuk kedve fog lenni. Kegyelmednek szóval is izentünk Kéry uramtól, és választ is várunk. Quem in reliquo feliciter valere optamus. Datum in castris nostris ad possessionem Csalomia positis, die 29 Septembris anno Domini 1626. D. V. ill. benevolus Gabriel.[1])

September 30-ikán állott a két sereg egymással szemben. Azonban még csata előtt a fejedelem ezen levelet intézé a nádorhoz:

Illustrissime nobis honorandissime! Irtuk vala kegyelmednek ma reggel, hogy Nógrádnak obsidiójának elhagyása felől nagy reménységünk vagyon. Annakokáért igen bizonyosan irhatjuk kegyelmednek, hogy az nagy istennek szent segétsége által sok fáradságunkkal azt végben vittük. Úgy higye azért kegyelmed, valamint levelünket fogja olvasni, hogy ma reggel vonták ki az lövő szerszámot az sánczokból s visza is inditották Váczra. Maga az vezér minden hadával útban vagyon és ezennel ideérkezik, kit hogy ne kénszerittessünk sokáig itt tartóztatni, kegyelmedet szeretettel kérjük, keresse fel módját, távoztassuk az keresztyén vérontást, ha mód vagyon benne. Isten kegyelmedet éltesse jó egészségben. Raptim ex Palánk 29 a septembris,[2]) 1626. Amicus benevolus G a b r i e l.[3])

[1]) Eredeti a kismártoni levéltárban Variae literae principum Transylvaniae, ad palatinum.

[2]) Kétségkivül hiba „30-a septembris“ helyett. Még 29-ikén estve Csalomián volt a fejedelem, s mint az előbbi levél mutatja, csak 30-ikán volt Palánkra menendő. Az előbbi levélben ki van téve a z i s, h o g y a f e j e d e l e m csak 30-ikán délre várta a törökök megérkezését.

[3]) A fejedelem sajátkezű levele a kismartoni levéltárban. Variae litt. princ. Trans.

XXXIX.

A császáriak és Bethlen közt september 30-ikán volt ütközetre kerülendő a dolog. — Délelőtt tiz órakor kezdődött az előcsapatok könnyebb csatája s tartott mintegy délután négy óráig. Bethlen nem hitte, hogy az nap az ellenség meg akarjon mérközni, — s azért hadai nem voltak csatarendben. De délután négy óra táján Wallensteinnek mintegy negyvenezer emberből állott hada gyorsan előrenyomulva közeledett az ipoly-sági szoroson át. —[1]) A fejedelem némilg megnyughatott abban, hogy már csak pár óra levén hátra a nappalból, mig az ellenség csata rendbe áll, be fog esteledni s az nap nem kell harczot állani. Mindamellett más nap sem volt ez tanácsos a most elszántan támadólag föllépett ellenséggel. Mansfeld s a weimari herczeg nem érkeztek volt meg, — s velök volt Bethlen seregének legszemeltebb része is Horváth István alatt. De ha mind együtt voltak volna is, a tér nem volt alkalmas arra, hogy a lovasság, melyben az erdélyi és török had főereje állott, szabadon mozoghasson. Különben is — mint láttuk — Bethlen már eleve arra határozta

[1]) Katona XXXI. 256. Bethlen levele, és Kemény János. V. ö. Khevenhiller 1282. l.

volt magát, hogy ütközetet nem koczkáztat Palánknál, hanem hátravonul Szécsén és Losoncz felé, hol késlekedő szövetségeseivel bizton egyesülhessen.

Az est daczára Wallensein csata rendbe állitá hadait. Bethlen azonban a nádornak átizent, hogy következendő éjre fegyvernyugvást kiván kötni. És Eszterházy, — kiről krónikáink azt állitják, mintha azt sürgette volna, hogy nem kell megadni Bethlen kivánatát, — épen maga volt az, ki a keresztyén vér kimélése tekintetéből a hadi tanácsban kivitte a fegyvernyugvás megadását. Bizonyitja ezt azon levél, melyet Wallenstein a fegyvernyugvásról kiállitott s mely eredetiben fennmaradt:

Mi Albert, isten kegyelméből Friedland herczege, a szent római birodalom fejedelme, ő császári felsége hadi tanácsosa, kamarása, prágai ezredes és a mezei hadak fő nagykapitánya, adjuk tudtára mindennek, a kit érdekel:

Hogy miután Erdély fejedelmének kérésére Magyarország nagyságos nádora megkeresett bennünket, hogy az ő császári királyi felsége által ránk bizott hadsereget ezen éjszaka lefolyta alatt minden ellenségeskedéstől visszatartóztassuk; mivel ezen idő alatt nevezett erdélyi fejedelem a kiegyenlitésnek talán fogja oly módját találni, mely elfogadható és elvégezhető: Mi bizván az ügy igazságában, az annyi mint bizonyos győzelmet kezünkben tartva, s tekintetbe véve azt is, menynyire idegenkedik ő császári királyi felsége, a mi kegyelmes urunk, a keresztyén vér ontásától, a ne-

vezett nádornak is kedveskedni ohajtván, bele egyeztünk, hogy ezen egész éjen át szüneteljenek az ellenségeskedések, s semmi ellenséges cselekedet el ne követtessék, remélvén, hogy azalatt a közjó hasznára valamely állandó egyezség jöhet létre. Minek bizonyságául jelen levelet saját kezünk irásával s saját pecsétünk rányomásával erősitjük. Kelt a táborban, september utolsó napján, 1626.

A. Dux Fridlandiae.[1])

Bethlen az éj s eme fegyvernyugvási kötés oltalma alatt seregével elindult Szécsény felé s a táborhelyen mintegy ezerkétszáz lovast hagyott az ellenség szemmel tartására. Már october 1-sején Szécsénből keltezi a weimari herczeghez intézett levelét.

A nádor jelentést tett a királynak october 1-sején a történtekről, s az előcsapatok küzdelmében, úgy látszik, győzelemről értesité őt. A király megelégedését fejezte ki mind ezen hadi működésen, mind pedig s különösön azon, hogy — mint Werdenberg virszatért hadi biztos jelenté a királynak, — a nádor Wallensteinnal egyetértve készité a hadi tervet s egyetértve hajtották is végre.[2]) Nem kis dicséret ez csak annál fogva sem, mivel a friedlandi herczeg híres volt arról, hogy nem igen tűr maga körül hozzá egyenlőt s nem igen szeret mástól tanácsot fogadni el. A nádor emberismeretének s tapintatának

[1]) Latin eredetie a kismartoni levéltárban, Acta palatini. 96. sz. Wallenstein saját aláirásával s épen maradt pecsétével. Kivül a nádor kezével: Bolstan herczeg az minemű hitlevelet adott Bethlen fejedelemnek, azon estve, hogy meg köllött ütköznünk.

[2]) A király oct. 1-sei és october 4-iki levelei „1626.“ — Eredeti a kismartoni levéltárban.

dicséretére vált, hogy oly jó viszonyt tudott fenntartani a legnehezebb természetű vezérek egyikével.

Azonban nemcsak Bethlen serege vonult vissza. Wallenstein és a nádor nem üldözhették Bethlent, mivel, mint említettük, a podgyászt, a tábor „szekereit“ Ujváron hagyta volt a sereg, s már kifogyott a magával hozott kevés élelemből. A császár hadai kénytelenek voltak — talán még october 1-sején — visszatérni Érsek-Ujvár felé. Nem tartott szünetet a harczi eseményekkel mindig vegyesen vagy együtt folytatott diplomatiai működés sem.

A király october 2-ikán Ebersdorfban válaszolt Bethlen azon kiegyenlitési ajánlataira, melyekkel a fejedelem Zoltán nevű futára azelőtt hat nappal ment volt át Érsek-Ujváron.

A király késznek nyilatkozott a békére, csakhogy oly szerződés köttessék, hogy jövőre ne kelljen rettegni minden évben, hogy az fölbontatik. Az alkudozás föltételeül azt szabja a király, hogy Bethlen mindenekelőtt vonuljon ki területéről, az itt elfoglalt helyeket és javakat bocsássa szabadon, Mansfeldnek segitséget ne adjon, sőt a már ezzel egyesült Horváth István csapatját is parancsolja el mellőle. Ezek teljesíttetvén, a király kész meghallgatni Bethlen kivánatait.[1])

Úgy látszik Bethlen futára, Zoltán vitte a fejedelemhez a király válaszát, és tán ugyanazon futártól irt a nádor is october 6-ikán egy hasonló tartalmú levelet, mely itt következik:

[1]) Pray, Epist. Proc. III. 391. l.

Serenissime Princeps! Noha valamiről irnom kellene felségednek, semmi nincs az kiről már vagy ne irtam vagy ne izentem volna, mindazonáltal ily bizonyos embere menvén felségednek tőllünk affelé, mégis mind őáltala s mind ez kis levelem által akarám kérnem nagy böcsülettel felségedet, sőt ugyan Istenre is kényszerítenem, hogy minket az mi határunkban és kegyelmes urunk birodalmában ne háborgasson meg, tekintvén mind maga kemény diplomáit s mind ez mi szegény nyomorodott hazánknak szánakozásra méltó állapatját, s menjen vissza maga birodalmában felséged és küldje onnét commissáriusit fel, elhivén bizonynyal, hogy oly kegyelmes monarchával legyen igye felségednek, az ki mind ennyi kárával is, úgy reméllem, az jó és szent békességhez nyúl inkább, mint valami keresztyén vérnek kiontásában gyönyörködnék, melyet felséged megcselekedvén, mi is mindnyájan kicsintől fogvást nagyig, esedezni fogunk ő felségénél, az mi kegyelmes urunknál, hogy ez eddig meglött dolgokról kegyelmesen elfeledkezvén, előbbeni szeretetit és kegyelmességét nyujtsa ő felsége felségedhez, könyörülvén ez mi szegény hazánkon és nemzetünkön, melyben felségednek nem is lehet kétsége, hogy ne obtineálnánk, csak Istenre kényszeritem felséged, letévén minden ellenkezést, recedáljon az mi kegyelmes urunk ditiójából. Hol penig mindezeket megvetvén felséged, mégis tovább akarná continuálni az mi kegyelmes urunkkal való ellenkezését (kit sem hihetek, sem reménlhetek), kérem felségedet, megbo-

csásson, reáviszen hazámhoz és nemzetemhez való szeretetem, hogy megmondjam: de él az Isten, mind magát felségedet s mind ezt az nyomorut hazánkot és nemzetünket utósó veszedelemben ejti, melyre vagy az török vagy akárki más tekintetiért miért kelljen lépni fölségednek, legyen az felséged böles itíleti rajta. Vajha felséged úgy látná, az mint magában vagynak az mi kegyelmes urunk mostani combinatiói, bizony maga megemésztő tüzének tartaná azt, az kiben ily serényen fárasztá magát mostansággal. Mi immost azzal az reménységgel, hogy felséged kimegyen az mi kegyelmes urunk ditiójából, és szekereink kedvcért is, visszatértünk ide Ujvárhoz, kiben mivel igireti is tartja felségednek, elhittem, meg sem csalatunk, melyet felséged megcselekedvén, assecurálhatom én is felségedet, hogy ezeket az hazánk-emésztő nagy hadakat ki fogom országomból vihetnem. Ha nem egyébért, azért csak egyedül erre az tekintetre nézvén is, nagy méltán kivánhatjuk mi magyarok azt felségedtől, hogy hazájába menjen és se maga se hada minket ne fogyasson, és ezekkel is ne emésztesse nyomorúságban és utósó veszedelemben esett édes hazánkot. Magam dolgai felől, felségedet kérem, idegenül ne itéljen; hivatalom mutatja, mindazokat, az miket cselekeszem és bizonynyal liheti felséged, hogy amicus personae et inimicus causae vagyok. Ne bizzék azért felséged se maga alattvalóihoz se az törökhöz se Mansfeldhez semmit is; mert maga feleit holmi offensák, az törököt az természet s az németet idegen voltok hordozván, ha

mire kél az dolog, micsoda assistentiát tegyenek, könnyen megitílheti felséged. Ezek penig egy szivvel s értelemmel s ugyan cum fervore kivánják és keresik azt az occasiót, s talám, ha az én esedezésem nem lesz vala ez minap is, és továbbra való tekintetem, az kegyelmes Isten tudja, mi következhetik vala szegény nemzetünkre.[1]) S mégis importune opportune kérem azért felségedet, ne kényszeritsen tovább bennünket, vegye jó néven és megelégedett szivvel Istentől vött jovait, s tovább már se minket se magát se ez mi szegény nemzetünket ne fáraszsza, mert nem lehet egyéb benne, én mind Isten s mind az egész keresztyénség előtt protestálok, hogy oka semminek nem akarok lennem, de ha mit fog szóm az én kegyelmes uram előtt és mit kis tehetségem s okoskodásom fog tehetni, hitemre mondom, magunkat megnyitván, mindazokat felséged ellen kényszeritettünk fordítani. Melyhez úgy vagyon, magunkra nézvén is, mint az tűzhöz, oly nem örömest nyúlnánk; de nem tudunk hová lenni, holott semminemü nyugodalmunk nem volt egész fejedelemségétől fogvást felségednek. Vegye mégis azért inkább az mi kegyelmes urunk kegyelmességét felséged és az mi szolgálatunkat is, az kikben soha bizony még eddig semminemü fogyatkozást nem talált.

Ily bő irásomnak, kérem felségedet felette igen, megbocsásson s ezeket ne is csudálja; mert igen megháborodott szivvel vagyunk ez sok alkalmatlan

[1]) A nádor az általa sept. 30-ikán kieszközlött fegyvernyugvásra czéloz.

bántások miatt, látván az sok külön-különféle nemzetségeknek is fegyverével szintén beboríttatni édes hazánkat. Többet felségednek nem irok, tudván, hogy ezzel is bántást szerzek, hanem mindezeket hagyom az felséged bölcs itíletire. Tartsa meg Isten stb. In Ujvár 6. octobris.[1])

A béke-alkudozás merőben hiu volt. Bethlen october 10-ikén Szécsénből egy hadüzenethez hasonlitó ily levelet irt a nádornak:

Gabriel, dei gratia S. Romani Imperii et Transilvaniae Princeps etc.

Illustrissime Comes, amice noster benevole. Kegyelmed levelét, hozzánk küldött internunciusa tegnapi napon beadván, böcsülettel vettük és olvastuk, melyre gondolkodással iratjuk ez levelünket, arra nézve, hogy a mely szolgánkkal Kéri János uramot visszakésértettük, nehéz szókkal sőt ugyanazt izente: kegyelmednek ne irogassunk, mert arreczal küldi reánk vissza levelünket; mindazáltal az közjóra nézve nem akaránk ez barátunkat levél nélkül visszabocsátani.

Kegyelmed irását szorgalmatosan megolvastuk, és kivántatnék, hogy igaz ratiokkal adnánk választ reá; de mivel maga irja kegyelmed, hogy semmi ratiónak helye nincsen, haszontalannak látjuk mi is azoknak irásiban magunkat fárasztanunk.

Hazánknak sorsát ha consideráljuk, oly siralmas és nyomorult állapatra jutott, melyet, valaki szemei-

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc.

vel nézi, nem hogy mi magyarok, de akár mely idegen nemzet is méltány zokogva siránkozhatik rajta, kiváltképpen ha régi virágzó idejéről gondolkodik, és száma nélkül való hasznos szolgálatiról nemzetünknek, melyre nézve semmit ez világon éltünkben idvességünkön kivül inkább nem kivánunk, mint állandó tekélletes békességének helyére való állatását; melynek hasznos végben vitelében tiszta igaz szivvel munkálkodni készek vagyunk, sőt alázatosan instálunk ő felsége előtt, szánja meg szegény nemzetünknek nyomorúságát, és távoztassa ő felsége az keresztyén vérontás által való utolsó veszedelmet, tartsa hasznosb szolgálatra szegény nemzetünket s maga szép hadait, melyre mihelyt kegyelmes inclinatióját érthetjük ő felségének, comissariusinkat elő bocsátani el nem mulatjuk (csak lehessen bátorságos menetelek jövetelek), kik által az békesség tractájának módjáról bizonyost végezvén, késedelem nélkül alkalmaztathassuk magunkat, Istennek segítsége által, annak hasznos végbenvitelére. —

Vagy hiszi kegyelmed, vagy nem, de bizony semmi minket meg nem indított, hanem a kegyelmed megfenyegetésétől vött opiniók. Az Tiszán penig az ő felségének hadainak reánk való indulásának hire hozott által; de mi nem víni, nem ország foglalni, hanem békességünknek megerősitésére jöttünk. Ha pedig az vérontásra vagyon kegyelmednek kedve, és ő felségének is ugy tetszett, arról nem tehetünk, legyen az ur istennek szent akaratja, magunkat a mint lehet, mi is oltalmazni kényszeríttetünk.

Éltesse Isten kegyelmedet. Datum in castris nostris ad Szécseny positis, die 10 octobris, anno 1626. D. v. ill. benevolus Gabriel.[1])

A nádorról föltehetjük, hogy nagyon komoly szándéka volt kerülni az összecsapást Bethlennel. Láttuk september 30-iki közbenjárását ezen ügyben. Wallenstein kétségkivül azon volt, hogy mindenek fölött Bethlennel mérkőzzék meg. — A mi a törököt illeti, a nádor alkalmasint ellene kivánta fordíttatni a hatalmas keresztyén sereg fegyvereit, oly formán, hogy Bethlen semleges maradjon. Wallenstein s talán Ferdinánd hadi tanácsa elejétől fogva leginkább a törököt kimélte — nem akarván török háborút idézni elő. És kivált a törökök miatt történt, hogy september 30-ikán Wallenstein hajlandó lett megadni a fegyvernyugvást Bethlennek; mert utóbbi veresége esetében a török is megveretvén, könnyen nagy mérvű török háború támadhatott, mit kerülni akartak.

A törökök kimélgetésének egykét jele már emlitve volt. De még miután a török nyilt ellenségként lépett föl és falukat pusztitott is, a császáriak nem mernek hasonló nyiltsággal föllépni ellene. Murtéza budai pasa hadai már september közepe előtt falukat dulnak fel, már september 20-ika táján ostrom alá fogják Nógrádot s a király csak october 1-ső napján, és pedig a nádor és Wallenstein tanácsára hirdeti ki, hogy a magyar várak főkapitányai nemcsak menten

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban: Variae literae principum Transilvaniae etc.

megtámadhatják a törököket, hanem ez kötelességök is.[1])

A nádor miután september 30-ikán elháritá a keresztyének közötti vérontást, hat nap mulva oly tanácsot adott a királynak, mely a török háboru kihivása lett volna a jövő évre, mint Ferdinándnak ezen tanácsra adott válasza íme bizonyitja:

II. Ferdinand Eszterházyhoz.

'Spectabilis et magnifice fidelis nobis dilecte!

October 5-ik napján Ujváron kelt levelét vettük s értettük tartalmát, mely szerint közelgetvén a tél, seregünk a török területen vetné meg lábát s ott várná be a további alkudozások sikerét. Erre nézve kegyelmesen értésére adjuk, hogy ugyanezen tárgyban hadi tanácsosunkat, Questenberg Gerhard hívünket, ismét a táborba küldtük, kitől mindent meg fog érteni, a mit ebben a dologban a mi rendeletünkre tenni kell s az ő utasitásaihoz, mint végzéshez alkalmazkodjék. Egyébiránt császári és királyi kegyelmünkről biztositjuk. Kelt Ebersdorf várunkban 1626. october 11-ik napján, római királyságunk 8-ik, magyar királyságunk kilenczedik, cseh királyságunknak tizedik évében. Ferdinand. Ő császári felsége saját rendeletéből Collalti Rambáld gróf; Proch Kristóf.[2])

Úgy látszik, ezuttal még nem fogadtatott el a nádor tanácsa.

[1]) Kismartoni levéltár, eredeti. Ferdinand rendeletei „1626" A német szövegü eredeti rendelet is meg van. Szól Breiner János a Györhöz, gr. Pálffy János, az Érsek Ujvárhoz tartozó várak, továbbá Zrínyi György a Kanizsa melléki várak és Kollonics György Komárom főkapitányaihoz.

[2]) II. Ferdinánd rendeletei a nádorhoz „1626."

XL.

October 10-ike táján a két ellenséges sereg ismét közeledni kezdett egymáshoz: Wallenstein Érsek-Ujvárból éjszaki irányban kiindulván, 10-ikén Komjáthinál volt, a Nyitra vize mellett. Bethlen Gábor szintén elhagyván a szécséni és gyarmati táborhelyet, 12-ikén ismét Drégely-Palánknál volt főhadi szállása, honnan másnap Ipoly-Ságra volt azt átteendő, hogy onnan dél-nyugoti irányban, keljen át a Garán völgyébe. — És 15-ikén csakugyan Kéméndnél volt a fejedelem.[1])

A fejedelem, szokás szerint, midőn most új harczra indult, egyszersmind futárt küldött az ellenfélhez, ki békealkudozást kezdjen. Ezúttal Kercsi nevű szolgáját küldé a nádorhoz s onnan a királyhoz.

A nádor october 15-ikén igy válaszol az izenetre, és a fejedelem fentebbi october 10-ikén kelt levelére :

Serenissime Princeps! Kercsy János uramtól felséged levelét böcsülettel vettem. Az mi azért az felséged szolgája által tött izenetemet illeti, kértem felségedet, hogy az miket ir és izen, azokat cseleke-

[1]) Bethlen levelei Katonánál XXXI. 261 és köv. l.

detben vegye, egyébaránt azokot gyümölcsteleneknek látván, kérem is igen felségedet, vegye cselekedetben maga sok szép ajánlásit. Megtapasztalja felséged, hogy nemcsak kedvesen és böcsülettel veszem az felséged leveleit és izenetit is, de úgy is szolgálok felségednek, az kit maga sem reméllene.

Az mi penig szegény édes hazánknak mostani siralmas és veszedelmes állapatját illeti, mivel hogy többet látnak azokban, hogy sem mint rólok irhatnánk, nem fárasztom az azokról való irásommal felségedet, hanem kérem felségedet, megbocsássa, megfoghatatlanképpen csudálom, hogy ezekre köllött ereszteni felségednek nyomorúlt nemzetünköt és szegény édes hazánkot, csak egyedül abból az okból, az mint felséged irja, hogy én fenyegettem legyen felségedet, holott ha mit én mondottam is, conditióval és okkal mondottam, úgy mintha tovább is persequaltatnánk felségedtől; mert egyébaránt az Istent hiván bizonyságul, hogy soha sem mást senkit nem hallottam, annyival inkább én arról nem elmélkedtem, hogy valami bántására igyekeztek volna vagy felségednek vagy penig alatta valóinak. Más az: nekem arra erőm sem volt, hogy felségedet megbánthattam volna, és hivatalom is nem az, hogy ez mi szegény nyomorodott hazánknak és nemzetünknek háborút és visszavonyást szerezzek, hanem inkább, hogy azt szállétsam, melyet, hogy felséged az mostani háborúra nézve is elhigyje felőlem felségedet kérem. Körösztyén vérontásra sem az mi kegyelmes urunk sem mi nem vágyakozunk; de mivel ez

az természetben vagyon, hogy ember magát és honját oltalmazza, kötelessége tartotta mind ő felségének az mi kegyelmes urunknak s mind nekem alázatos szolgájának, hogy oltalmunkhoz nyúljunk. Nem is mi bántottuk felségedet az maga ditiójában, hanem felséged minket s az török is ugyan abból vévén okot, miket cselekedett legyen és cselekedjék is naponként, felségednél nyilván vagyon. Mindazonáltal mindezek így lévén is, minemü mértéket tartottunk mi ebben, tekintvén az körösztyénséget és az mi szegény nemzetünknek ily nagy nyomorúságra jutott igyét, tudom kézzel tapasztalta azt is felséged. Mi szónk lehet annak okáért az, és nem fölségedé: hogyha mégis tovább infestál felséged bennünköt és gyönyörködik az körösztyén vérontásban: cum inculpata tutela, megkölle mindent cselekednünk, az mit megcselekedhetünk magunk oltalmáért. Én, látja az jó Isten, gondolkodni sem tudtam felőle, meg levén azok, az kik meglettek, hogy felséged mégis följebb nyomakodjék ide az mi kegyelmes urunk ditiójában, és ujabb ujabb hostilitásokot is mutasson, holott én az felségednek tött irásom és igíretem szerént kedvek ellen is ezeket az nagy hadakot mind hátrább szállétottam, úgy hogy csak két-három nap alatt is kivihetném immár az országból őköt; de látván az felséged mi kegyelmes urunk birodalmában beljebbvaló nyomakodását, kárhoztató egyűgyűség volna tőllünk, ha az felséged példájával mi is nem élnénk, s noha úgy látom, más az felséged elmélkedése mint az mienk, mindazáltal kérem igen felsé-

gedet, jól meglássa mit cselekeszik; mert ha mégis idébb jön felséged s holmi hostilitásokat exerceáltat, nem látom, mint nyúljunk az induciákhoz és talám az kit eddig sokképpen kerültünk, belékezdünk abba is esni. Mindazáltal ím én Kercsy uramat elbocsátottam ő felségéhez, az mi kegyelmes urunkhoz, s irtam mindenképpen az induciák dolga felől, kikben noha lehetnének consideratiói ő felségének, de csak fölséged tovább való ellenkezésre holmi okot ne adjon, reméllem, hogy megszánván ő felsége az mi szegény nemzetünket, véghez fogjuk vihetni, s az mennyiben én rajtam áll, bizonyosan hiheti felséged, hogy benne örömest fáradok. Tartsa meg Isten felségedet jó egészségben. Sintaviae 15. octobris 1626.[1])

Azalatt míg Bethlen Kéméndnél tartott állomást, a törökök komolyan fenyegették Damasdot. Ezen, Kéménden felül a Garán mellett feküdt gyenge palánkot, talán mivel nem biztak a magyar katonák hűségében, egy részben német zsoldosokkal rakták meg. A németek ezen bennlétét vette ürügyül a török a vár elfoglalására. Bethlen ugyan magához rendelé Kéméndre a várparancsnokot, hogy iránta mintegy hűséget tanúsitván, az őrséget és a várat bántatlanul hagyják a törökök; de a parancsnok, Bercsényi, úgy látszik, nem engedett a föllhivásnak.[2])

[1]) Másolat a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc. Kivül a nádor saját kezével: Sentéről 15. octobris Bethlen F.-hez irt levelemnek mássa.

[2]) Két másolat a kismartoni levéltárban. Ferdinand 1626-iki rendeletei közé vegyülve a 188. sz. Nincs ugyan a két levélben se a vár se

Úgy látszik, a parancsnok habozása miatt került Damasd török kézre.

Bethlen Gáborék és Wallensteinék serege october 16-ikán ismét szemben állott — ezuttal a Garán völgyében. A harcz most komolyabb volt, mint september 30-ikán. Véres ütközetre került a dolog s Bethlen Gábor egy nagyszerű győzelemről külde jelentést Konstantinápolyba. Szerinte Wallenstein halottakban és foglyokban tizezer embert veszített.[1])

Valószinű, hogy a király részén levő magyarok fő serege nem vett részt a csatában. Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy a nádor nem volt jelen a csatatéren, s igy nem állott módjában, hogy most másodikszor gátolja meg a keresztyén vérontást. Láttuk, hogy még fentebbi levelét, mely 15-ikén kelt, Semptéről irja, Bethlen szintén 15-ikén Kéméndnél állott, s igy egymástól mintegy tizenkét mértföldnyire.

Igy nem tehető fel, hogy 16-ikán Bethlen és a nádor szemben lehettek volna. És a mi a nádor személyét illeti, különben is aligha jelen lehetett a csatatéren. Kilencz nap mulva, azaz october 25-ikén jelenti a király abbeli örömét, hogy a nádor a király által hozzá küldött udvari orvosok gondoskodása által kgyóigyult s u l y o s b e t e g s é g é b ő l.[2])

Ha a hadjáratban közvetlen részt nem vett a nádor, úgy látszik, nem szünt meg levelezni s II. Ferdinand is igénybe vette őt.

a parancsnok megnevezve; de a viszonyok világosan mutatják, hogy Damasdot tárgyazza a két levél. A transactio e fölött oct. 12-ike és 16-ika közt folyhatott. A levelek egyikén sincs világosan kitéve a datum.

[1]) Roe Zinkeisennél.

[2]) Kism. lev. t. Ferdinand levelei.

Igy küldé meg a király neki azon választ, melyet Bethlennek irt a Kercsi János által 15-ikén felküldött békeajánlatra.

Előre bocsátja a király, hogy miután először Mansfeld vert hadai beütöttek Magyarországra, aztán csaknem ugyanakkor a törökök követték példáját s végre a fejedelem a szerződések ellen s minden hadüzenés nélkül átlépte a határt, kénytelen volt hadait szintén ezen egyesült sergek ellen küldeni. A császár, habár Németországon győzelmes volt, habár az ellenség levéltára kézre került, melyből kivilághlott az ellenség cselszövénye, eddig kész volt elkövetni mindent, mielőtt fegyverrel akarná elejét venni a gyászos ármányoknak.

E közben vette a király a fejedelem october 10-iki levelét, melyben ez mentegeti a történtek szükséges voltát és késznek nyilatkozik a békülésre. A király habár tapasztalta, hogy a békeszerződések megtartásában bizonyos nem lehet, habár elegendő hadi erő áll rendelkezése alatt maga védelmére; de nem akarván a keresztyén vérontást és Magyarország romlását, — engedvén továbbá az alattvalók irásbeli kérelmeinek, a király beleegyezik, hogy a fejedelem teljhatalmú békebiztosokat küldhessen a császári udvarhoz. De ezek küldését a következendő föltételek alatt engedi meg: Először a kiket küld, ne legyenek a királynak tanácsosi eskü által lekötve és october végén vagy november elején megérkezzenek. Másodszor, hogy Bethlen mind saját mind szövetségesei hadaival vonuljon ki a király területéről Felső-Ma-

gyarország Tiszán túli megyéibe. Harmadszor a pártütőnek kijelentett Mansfeldtől álljon el s nála levő csapatjait hivja el tőle. Negyedszer az elfoglalt megyéket, városokat, várakat, fiscális birtokokat, a király hiveinek birtokait, melyek ezen beütés alkalmával foglaltattak el, adja ki a fejedelem, s a török által elfoglaltakat adassa vissza.

Ha eme föltételeket teljesiti a fejedelem, a király kész fegyvernyugvást parancsolni seregének s megkezdeni az alkudozást.

Kelt Bécsben, october 19-ikén.[1])

A fentebbi levelet a király megküldé a nádornak egy october 19-ikén kelt levél kiséretében.

Vette, mond a király, a nádor levelét, melyben ez véleményt és szavazatot külde azon közügyekre nézve, melyek a jelen hadjárattal kapcsolatban állanak. Minő választ küld pedig Bethlennek, a csatolmányból fogja érteni a nádor. A megyéknek is, melyek erre nézve levélben keresték meg a nádort, hasonló értelemben kell válaszolni.[2])

Úgy látszik, a nádor is írt Bethlennek Keresi János által, ki october 24-ikén érkezett vissza Barsra, a fejedelem főhadi szállására.

Másnap a fejedelem ezt irja a nádornak:

Gabriel, dei gratia S. Romani Imperii et Transilvaniae Princeps etc.

Illustrissime Comes, amice noster benevole.

---

[1]) Pray Epist. Procerum. III. 397. Praynál 19-ikére van téve a levél, de az Eszterházy féle levéltár egykorú másolatban (melyet a király küldet meg a nádornak) oct. 20-ika áll datumul.

[2]) Ferdinand rendeletei „1626." a kismartoni levéltárban.

Tegnapi napon érkezvén meg hozzánk Keresi János hivünk, császárnak ő felségének általa tött resolutióját vevén és azt bőségessen meg is értvén, kegyelmednek levelét is böcsülettel vöttük és irásának minden rendit megértettük. És mivel az dolgoknak nagy voltához képest szükség volt mind magunknak, mind pedig az státusoknak arról tovább való gondolkodást és tanácsot vennünk, alkalmatosbnak itéltük, hogy ő felségéhez bizonyos főember követeinket azon elkezdett dolgok végett ismét bocsássuk. Kiknek megindítását holnapnál tovább nem is akarván halasztani, noha az követeknek bátorságát az nemzetségeknek törvénye magába is mindenkor meg szokta szerzeni, mindazáltal személyeknek nagyobb securitásáért kérjük szeretettel kegyelmedet, hogy ő felségétől, az míg oda érkeznek kegyelmedhez, hozasson in bona forma egy salvus passust menetelekre és jövetelekre.

Azonban pedig kegyelmed maga és Generalis uram neve alatt küldje elejkben bátorságos menetelekre való patens levelit, lehessen Istennek kegyelmességéből ez dolgoknak mentől hamarébb lecsendesítése és kivánt jó vége. Ezzel kegyelmednek minden jó akaratunkat ajánlván, Istentől jó egészséget, és minden jókat is kivánunk. Datum in castris nostris ad Bars positis die 25 octob. 1626. D. V. Ill. benevolus Gabriel. mp.[1])

A fejedelem hasonló értelemben irt Pázmánnak is.

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban: Variae literae Principum Transilvaniae.

Ugyanezen pár nap alatt — úgy látszik — nemcsak tollal, hanem fegyverrel is hirdette mindkét fél, hogy köztök fegyvernyugvás még nem létezik. —

Az october 16-iki ütközet után kellett történni, hogy a királyiak és Bethlenék között fegyvernyugvás köttetett öt napra. Wallenstein serege a Garántól visszavonult a Vág vonalra, míg Bethlen a Garán mellett Barsnál tartá fő hadi szállását.

Wallenstein derék serege ismét Galgócznál foglalt állást, hol a Vág jobb partján eső hidfőt megerősítette s a tábort elsáncoltatta. — A német tábor egy másik része feljebb, Vág Ujhelynél, s egy harmadik alább, Deákinál, Sellye szomszédjában, őrzé az átjárást a folyón, — meg nem erősitett táborhelyeken.

Az ötnapi fegyvernyugvás lejárt sőt hallgatag beleegyezésből még vagy négy napig eltartott. Ekkor mindkét fél csapatrészeket küldé ki az ellenség megszemlélésére s kisebb nagyobb csatározások, elfogások történtek. Bethlennek egy Vág Ujhely felé kiküldött portyázó csapatja, melyben az ifju Kemény János is jelen volt, szétveré az ellenség egy kisebb csapatját meglepés által, — s elfogta Wallenstein főtüzérét, Schlick tábornokot.

Erre a Vág-Ujhelynél volt táborhely odahagyatott s az osztály csatlakozott a galgóczi sereghez. Ugyanezen napokban történhetett, hogy a törökök és Horváth István huszárai megrohanták és szét

verték a németek Deákinál feküdt táborát is, mely szintén Galgóczon keresett menedéket.[1])

Ekközben tovább folytak az alkudozások. A király és nádor feleltek Bethlennek october 25-iki levelére s a válasz koránt sem volt kielégitő.

A király a nádorhoz, october 28-ikán:

Kellően értettük Bethlen és a magyarországi felső megyék hozzánk intézett leveleiből, mi szándékkal legyenek azon minapi határozatunk és nyilatkozatunk után, melyet Kercsy János által a fejedelemnek irtunk és hűségednek annak értelmében a megyékhez is irni rendeltünk.

Ezen leveleikből semmi jel nem mutatja, hogy a fejedelem elhatározta volna hadainak területünkről való kivitelét, hogy el akarna válni Mansfeld társaságától és az országnak annyi hódolásra rávett, vagy fegyverrel és erőszakkal meghóditott részeit kiadni, valamint a többi föltételeket, melyek egyszersmind a törököket is illetik, teljesítni szándékoznék. Egyéb czélja nincs, mint hogy az év legalkalmatlanabb részében időt nyerjen s mintegy hallgatag beleegyezéssel a mi országrészünkből azokat, melyek kiadását tetteti, önkényt neki engedetteknek tarthassa, s hogy mindemellett fegyvernyugvás köttetvén, a békekötésben majd neki jusson a jobb rész s a kár és költség ránk hárittassék.

---

[1]) Az eset maga le van irva Kemény János „önéletirásá"-ban. 106 és 107. l. A fegyvernyugvás és Schlick elfogatása ideje kiviláglik Bethlennek egy nov. 2-ikán kelt leveléből. Eredeti a kis martoni levéltárban. Variae literae principum etc. 91. l.

Ennélfogva nem véljük, hogy akár küldendő biztosaik részére menedéklevél, akár nekik fegyvernyugvás legyen megadható. Igy mind a fejedelemnek, mind a megyéknek oly feltételeket kell szabni, minőket előbb a király a fejedelemnek s a nádor a megyéknek. Azon kivánságot, hogy sergünket eltiltsuk az ellenségeskedéstől, csak oly föltétellel teljesitjük, ha a fejedelem az alkudozások folytathatása végett elvonul seregével. sat.[1])

A nádorra bizatván a király ily elhatározásának Bethlennel való tudatása, ugyanazon napról, mint a király, ezt irja a fejedelemnek:

Serenissime Princeps! Vevén az felséged levelét, melyet az mi kegyelmes urunk ő felsége az induciákról felségednek tött kegyelmes resolutiójára énnekem irt felséged, szükségesnek vélem, hogy igen sietvén értésére adjam ő felségének. Melyet tegnap fölküldvén, ma jött resolutióm ő felségétől, parancsolván ő felsége, hogy felségednek az ő felsége kegyelmes resolutióját tudására adjam:

Csudálkozik annak okáért ő felsége, az mi kegyelmes urunk azon, hogy felséged levelében az induciáknak conditióiról csak egy szó emlékezetet sem teszen, ha akarná azokot acceptálni avagy nem, hanem immediate kivánja csak azt, hogy követi följöhessenek felségednek, és hogy még azok (fognak) tractálni csak az induciáknak conditióiról. Ki mivelhogy veszedelmes haladékkal járna, az mint felséged-

[1]) Eredeti a kism. levéltárban. Ferdinánd rendeletei. 1626-ból.

nek magának is nyilván lehet, mindazokot igen méltó és igaz kívánságoknak tartván az mi kegyelmes urunk, nem itílli szükségesnek ő felsége, hogy azokról valami tractát instituáljon ő felsége felségeddel, hanem kegyelmesen kívánja immediate ő felsége, hogy azokot az conditiókot, mint az kik ő felségének ily nagy méltóságos állapatját is nézik, adimpleálja felséged. S nem is látom, mit difficultálhatna felséged azokban, semminemü okot nem adván senki is felségednek ezekre az hadi indolatokra. Félelme sem lehet felségednek ezekben; mert csak felséged acceptálja effectuátióját ezeknek, eo ipso facto securitássa leszen felségednek az induciák dolgában. S másért s idegenért, az kitől semmi jót soha nem vettünk, sem nem várhatunk sem magán sem közönségesen, nem látom, mért köll szegény édes hazánkat és nemzetünket ilyen veszedelmes állapatban föntartanunk és (kitől oltalmazzon Isten) talám ugyan utósó veszedelemben is hoznunk.

Az török dolgát penig az mi nézi, nyilván vagyon felségednél, hogy az is az vele tött végezése ellen jött ki reánk, ki nem különben mint az éh oroszlány nyargalódik körösztől kosól országunkban, az hol mit elkaphatna. Vagyon azért az aránt is módja felségednek vele. Ezeken kivül az magunkét kívánjuk felségedtől, s azt, hogy felséged visszamenjen maga birodalmában, melyet, itílje felséged maga, ha méltán nem kívánhatunk-e? Kérem azért felségedet, mind maga s mind az mi szegény hazánk és nemzetünk állapatját vegye elő tanácsban, az kitől

mind magát s mind maga feleit és jövendő állapatját is tarthassa securitásban meg. Sokat felségednek nem irhatok, hanem hagyom az többit az felséged bölcs itíletire. Posonii 28. octobris, 1626.

P. S. Felségedet kérem felette igen még magamért s mindnyájunkért, acceptálja az induciáknak conditióit; mert ezek igen megkeményitették magokat az dologban, s mi érettünk félelmes tanácskozásokat is vöttek eleikben, kihez úgy látom, nem is fundamentom nélkül fogtanak, hiszen csak térjen meg felséged s tegyen kiváltképpen abban satisfactiót nekik, felségednek adatik egy kis ideje és alkalmatossága az többinek is effectuátiójában, megleszen eo ipso innét is az inducia, ne tartson semmit fraustól felséged: mert az mi kegyelmes urunk arra nem megyen és mi sem bocsátjuk affélére ezeket. Tudom, nem kevés akadékjára van felsénednek Mansfeld; de magunkért superálnunk kell abban való difficultásokat is s ha száz mélyföldről hivattatván, ennyi veszélyünkre bejött az jámbor ennyi had ellen, a ki követte, azon úton vissza is mehet.

Az induciáknak azért bizonyos és tökéletes voltához, acceptálván felséged az conditiókat, bátorságosan ragaszkodhatik, s követit felküldvén felséged, az jó békeség dolgában sem kételkedhetik; mert ha mi idegenséget abban felségedre nézve viselnek is, megtapasztalja felséged, hogy leszen tekintet mi reánk és az mi vékony tehetségünkre is, s reménysége kivül való szolgálatot tapasztal bennünk felséged. Noha úgy vagyon, nem tagadhatjuk, hogy igen

nagy bántásunkot nem tartanók felségedtől, s ugyan unakozást is ne hozott volna ez az gyakor háborúja hazánknak, melyet egy szóval egyedül mind csak magának felségednek tulajdonitunk, mindazonáltal igazságot irok felségednek arra nézvén is, azmit látok és mind ugyan kézzel tapasztalok, hogy következik szegény hazánkra és megkevesedett nemzetünkre, úgy fáradok abban, mintha soha semmi offensát felségedtől semmiben sem vöttünk volna. S remélem, nem is leszen ez az mi fáradságunk gyümölcsetlen. Csak kérem mégis felségedet, alkalmoztassa úgy felséged is dolgait, az kivel mind maga személye ellen s mind mindnyájunk ellen ne irritálja tovább se az mi kegyelmes urunkat, se ezt az feküvő oroszlánt. Ezeket mintha gyárásomban mondanám, én úgy irom felségednek, kiket mint veszen felséged, maga bölcs itíleti rajta. 28. die octobris, 1626. Posonii.[1])

Másnap hasonló értelemben ir a nádor a Bethlen részén volt megyéknek Paksi által, kit ezen megyék küldöttek volt fel a nádorhoz. Fölhozza a szenvedett károkat s különösön a török szövetség veszélyességét. „Számos keresztyént hajtának rabul. Ezeken kivül példa Nógrád, példa Damasd s példa im csak szintén mostansággal is Szőgyén.“ Biztositja őket a király jó indulatjáról, kiť inkább atyjoknak, mint boszúálló fejedelemnek fognak ismerni; de ezen édesgetések mellett a nádor egyszersmind felelősekké teszi őket.

[1]) Kismartoni levéltár. Diversa minuta etc.

„Egyébaránt — irja — az uristen az ő nagy nevéért oltalmazzon bennünköt, de, — él az isten, — hogy ha kegyelmetek még is continuálja mind maga s mind édes hazája és mind fejedelme s koronás királya ellen való hostilitásit, oly veszedelem gondja találná kegyelmeteket, az kiről soha csak ingyen gondolkodni sem tudna. Ezzel semmit ne is késsék kegyelmetek, hanem instáljon opportune importune is az fejedelemnél, hogy megtekintvén ő felsége is az mi szegény hazánknak és nemzetünknek ily veszedelmes állapatját, mintegy kötve ne hordozza és tartóztassa kegyelmeteket csaknem mintegy mészárszékre. Mi is magyarok vagyunk, nemzetünköt és hazánkat bizony szeretjük is, és ő felsége az mi kegyelmes urunk s koronás királyunk után nincs is kegyelmetekhez senkinek is annyi kötelessége, mint minekünk, és veszedelmet kegyelmeteknek nem kivánunk, hanem velünk együtt megmaradását. Ezeket mintegy ex superabundanti atyai intés gyanánt akarunk meg is kegyelmeteknek irnunk, melyet, hogy vegyen úgy is kegyelmetek, az mint illik, kérjük szeretettel kegyelmeteket. Posonii 29. octobr. 1626.[1])

[1]) Másolat a kismartoni levéltárban, Diversa minuta, etc. 78. sz. Kivül a nádor saját kezével: B. F. mellett levő vármegyékre irt levelemnek mássa. 29. octobr. 1626. —

XLI.

November 1-sején, vagy 2-ikán a királynak és nádornak ismét egy küldöttje, s ismét Kéri János jelent meg a fejedelemnél levelekkel és szóbeli izenetekkel, — egyszersmind visszaérkezett Pozsonyból a fejedelem küldötte, Paksi János is.

A fejedelem most határozottan kijelenti, hogy semmi esetre nem egyezik azon föltételbe, mely szerint fegyvernyugvás is csak akkor köttessék, ha ő, Bethlen, visszavonúl saját területére. Egyszersmind azonban irja november 2-ikán kelt levelében, hogy két követet küld teljhatalommal a békealkudozás folytatására a királyhoz, u. m. Mikó Ferenczet és Lónyai Zsigmondot.[1])

Mindkét fél nagyon hajlandó lett a békére csak külső kénytelenségből is. A királyiak serge nemcsak hogy nagy sikerrel nem működött, hanem számban is nagyon leapadt, kivált betegségek miatt. Wallensteinnak a királyhoz november 3-ikán irt levele szerint a sereg most felényi, mint az országba jöttekor. A vezér attól tart, hogy az ellenség körül veheti s nagy számu könnyű lovasságával elfoghatja az

[1]) Kismartoni levéltár : Variae literae.

élelmet s Pozsonyig kalandozhatik. Lovai is oly nagy számban kidöltek, hogy a nagyobb ágyukat mind s a kisebbek közül is nehányat kénytelen volt Ujvárban hagyni. A lovasság lovai is nagy részben elpusztultak.[1])

Bethlen mellől is eltávozott a török hadak egy része s már a kanizsai és bozniai bégek november első napjaiban utban voltak Kanizsa felé.[2]) Továbbá ugy látszik, legalább a királyiak úgy hitték, hogy Mansfeld Trencsén felé ismét ki akar vonulni felső Magyarország vidékeiről, vagy mivel ezek ki voltak már élve, vagy mivel értesült a békealkudozásokról, melyeknek most sikerét gondolni lehetett. Wallenstein arra tökéllte magát, hogy Mansfeldet csak szemmel tartja; de nem remélte, hogy üldözhetni fogja a jablunkai uton. Mint a királynak irá, ő csak tiz-tizenkét nappal később érkezhetnék Morvába, mint Mansfeld; mert más úton kellene mennie.

De Wallenstein elszánta magát, hogy ha Bethlen a Vágon át Pozsony felé akar nyomulni, meg fog vele ütközni megfogyatkozott seregével is. Különben kérte a királyt, nevezzen határnapot, a meddig táborban kell még lenni; mert ha soká igy tart, serege merőben elfogy — s emberei különben is demorralisálva kezdenek lenni.[3])

Ily viszonyok közt érkezett Pozsonyba és Bécsbe

[1]) Wallenstein eredeti levele a kismartoni levéltárban. Ferdinand 1626-iki rendeletei között, németül.

[2]) Ferdinánd levele a nádorhoz nov. 2-ról. Eredeti a kismartoni levéltárban. Ferdinand rendeletei. „1626.“

[3]) Wallenstein idézett levele.

a fejedelem azon jelentése, hogy követeket küld oda békealkudozásra. A nádor november 3-ikán kérdést intéz a királyhoz, szabad-e neki, mint nádornak, a követekkel alkuba bocsátkozni, mire a király másnap későn azt feleli, hogy a nádor hallgassa ki a követeket s tegyen erről jelentést a királynak.[1]) A király fölkéri a nádort egy november 5-iki levelében, hogy a nehéz helyzetben ne szűnjék meg tanácsával segítségül lenni.[2])

Mire a nádor ezen fölszólítást vette, alkalmasint útban volt már egy terjedelmes véleménye a helyzetről, mely véleménye nagyobb sulyt volt adandó azon fölterjesztésnek, melyet a Pozsonyban ülésezett magyar tanács külde föl az uralkodónak.

A nádor véleménye itt következik:

Ez mostan itt levő felséged tanácsi tetszését veszedelmes állapatjában szegény hazánknak alázatossan föl küldöttem felségednek. Ki mellett, ex debita fidelitate, bizván az felséged eddig hozzám, alázatos szolgájához mutatott kegyelméhez, valahány szóval akarék én is alázatossan felségednek irnom.

Először annakokáért: hogy Bethlen és az fölföldi vármegyék követit ide magamhoz admittálom, felségednek — alázatosan könyörgök — ellene ne légyen. Holott ezt, úgy tetszik, etiam secundum iura gentium nem denegálhattam nekiek, ugyan ezent kivánván tisztem és hivatalom is tőlem. Azon leszek

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban Ferdinand rendeletei. „1626" nov. 4-ikéről.

[2]) U. o.

mindazonáltal, hogy ne in minimo quidem legyen ez az felséged autoritásának sérelmére, de sőt inkább annak augmentumára.

Másodszor könyörgök azon is felségednek, ne legyen ellene az mostani dolgokban való én elmémnek megnyitása, melyet nem úgy mondok fölségednek, mint urunknak, inkább mint atyánknak. Jönnek azért consideratióban ez négy rendbéli dolgok:

1.) Gyümölcstelensége az Bethlen fejedelemmel való végezésnek, melyet méltán, és igen igazán kihozhatunk az elmúlt, megtörtént dolgokból.

2.) Az felséged nagy méltósága és reputatiója jöhet in considerationem, hogy Bethlen fejedelem hiti és fogadása ellen ennyiszer erumpálna, az ellen országát elfoglalta, hiveit sokképpen tribulálta és károsította és majd ugyan contemnálta az felséged méltóságos autoritását.

3.) Vehetjük in considerationem mind ennek az mi hazánknak felséged országának, s mind az szomszéd országok és provinciáknak, sőt az imperiumbéli dolgoknak is mostani állapatját. —

4.) Az felséged hadainak dispositióját, Bethlennek az törökkel való constitutióját, ezekre következendő téli üdőnek alkalmatlanságát.

Az mi annak okáért az első dolgot illeti, látni való dolog, hogy az hol már kilenczszer véle való végezését meg nem állotta, keveset bízhatunk ha tizedszer végezünk is véle. Noha úgy látszik, hogy az ő perfidiája minden szegleteket eljárt már, és első állapatját hazájában való seditiókból remélvén, az-

után az pogányokkal fogta az dolgot, és mindenestől csak az ő erejek által fejedelmi méltóságra emeltette magát, ott meg nem nyugodván, micsoda seditiókat csinála Magyarországban is, és confoederatiókot is az szomszéd provinciákkal is, nyilván vagyon mind felségednél. Azután meg az török erejéhez ragaszkodván, ingyen csak az ország népét sem véve föl melléje, föl jövén szintén Hodolinig, nyilván vagyon az is. Igy sem nyughatván meg, és dolgait s állapatját föllebb nem vihetvén, az kinél tovább immár nem mehetett, s nem is mehet, arra ment, és az mint nyilván vagyon felségednél, királyokkal és nagy fejedelmekkel kötött volt, hogy avagy azok által remélhetné immár méltóságát, úgy annyira, hogy majd nihil intentatum reliquit, kiből talám szabad volna ugy elmélkednünk, hogy semmi nem lévén immár, az kit meg nem probált volna nyughatatlansággal, nyugodni fog azután; de más felől ugyan ezenekből okosan, és méltán tarthatunk tovább való gonoszságitól is, nem tudván, mit és micsoda occasiót fog az üdő ezután is magával hozni, s néki mutatni, az kikhez hihető, hogy mint eddig, hozzá nyúlna azután is. És így magát tekéntvén Bethlen fejedelmet, vakmerő itíletnek tartanám, ennyi végezéseknek fölbontása után mégis valami végezésre menni véle.

De ha felséged kegyelmesen, atyai szemmel megtekénti ezt az szegény, megromlott Magyarországot és szomszéd provinciáit is, az imperiumi birodalmiban való háborúinak leszállétását, és mostani

itt az országban levő hadainak is mind az télre, s mind egyéb dolgokra néző állapatjokat is, tudom, könyörül rajtunk felséged, és ha nem valami derekas és állhatatos békességet is, de csak egy kis ideig való pihenést is nyújt ennek az mi szegény hazánknak, és nemzetünknek, az ki im majd csaknem szintén az utolsó veszedelemben jutott.

Igazán irom felségednek, hogy mivel azonkivül is az sok háborúktól fölötte igen ruináltatott vala ez az mi szegény hazánk, most ugyan majd csaknem semmivé tették ezek az sok hadak; holott nagy sok számu falukot, kit felségednek meg nem merek irnom, mind az török, mind Mansfeld hada porrá tévén, per inaniam az mi hadaink is nem keveset égettenek el; az földnépében is nagy sok számot vitt el az pogányság, az többi penig hegyeken, völgyeken, szigetekben, vagy éhen és megepedt állapattal sanyarogván, nincs száma, az mennyi mindennap el hal bennek. Az ki bennek megmarad is, mivel minden gabnájokat kit megégettenek, s kit peniglen megétettenek, nagy része annak is éhhel fog meghalni, úgy annyira, hogy egész Szendrőtől fogva mind eddig Posonyig, két három hitvány és hegyek közt levő vármegyéktől megválván, teljességesen ruináltatott ez ország, úgy annyira, hogy kitől Isten oltalmazzon, hogy ha vagy ennek az hadnak most tovább köllenék continuáltatni, vagy penig kikelettel valami uj hadat kelljen viselni, én semminemü mediumokot nem látok, az kikkel sustentáltathatnának, mert az mint följebb is irám, major et fertilior pars regni jutott abban az följebb memorált pusztaságban.

Nem hogy annakokáért ezeket tovább viselhetné ez az nyomorúlt ország, az kikben most vagyon, de csak valami részecskéjét is az felséged hadainak nem látom, mint supportálhatná, kiváltképpen, ha csak valahány napot is töltnek is benne, mind együtt föllévén ezek az hadak.

Ezt penig, kérem alázatosan, felséged ne is csudálja, hogy ilyen nagy desolatiora jutott ez mi nyomorult hazánk, mert hosszú háborúja és sok pusztolása után jöttenek bé ezek az mostani bennlévő nagy hadak, kik négy rendbéli exercitusból állottanak, úgy mint az felséged ármádája, Bethlené, az töröké és Manszfeldé, kit kivánnék, ha egyaránt nem köllenék itílnem; de igazán irom felségednek, hogy ezek mindenik praedájoknak tartották és tartják ez szegény országot, és valamelyik mit az ő veszélyére kigondolhatott, azt minden respectus nélkül megcselekedte és most is megcselekszi, kiket látván az mi kevesen az felséged hivségében vannak is ebben az magyar nemzetben, ugyan elszáradtanak és epedtenek beléje, nem tudván, hová hajtsák fejeket. Ez azért az egyik ok, az kire nézve kénszeríttetünk könyörgenünk felségednek alázatosan, hogy nem tekintvén felséged Bethlennek gonoszságit, az kinek ez előtt nagyobb vétkeit majd kisebb tekéntetekért (felségednek alázatosan könyörgök, kegyelmesen nékem megbocsásson) vagy megbocsátta, vagy penig dissimulálván cselekedetit, büntetését halasztotta, mely kegyelmességével, hogy látogasson most is felséged bennünket, azon könyörgünk felségednek.

Az másodikot, az felséged méltóságát az mi illeti, mindnyájan kötelesek vagyunk arra, hogy azt életünk szerencséltetésével is oltalmazzuk, és távol is legyen az, hogy annak sérelmére igyekeznénk, hanem ezt az Bethlennel való békességet az felséged méltóságának megtartásával kévánjuk. Holott nem kicsiny nyerességnek tarthatjuk csak azt is, hogy ilyen nagy combinatióiban Bethlen elől nem bocsáttatott az felséged hadaitól, és az török is gonosz igyekezetitől repelláltatott, s az felséged szomszéd provinciái oltalom alatt maradtanak, s reménlem, az vele való tractatust is úgy instituálhatjuk, hogy nem lészen az is az felséged méltósága ellen, és így consulálván ennek is az felséged méltóságának, ez okon is esedezünk fölségednek, hogy pacálja ez mi szegény megromlott hazánkat.

A harmadik dolgot az mi nézi, megirám alázatosan följebb felségednek, ennek az felséged országának az ő állapotja mire jutott legyen, úgy hogy bizonnyal írhatom felségednek, hogy az Dunán innen való része mindenestől ruinában lévén, már tovább ezeket az hadakat nem fogja viselhetni, és jövendőre is semminemű subsidiumot nem itílem, hogy adhasson. Ez mellett nyilvábban vagyon fölségednél, hogy sem mint nálam, micsoda vastitásban legyenek az szomszéd provinciák is, és mint érkeznek el csak az teleltetésére is ezeknek az hadaknak, nem hogy az kikeleti hadakozáshoz segíthetnék őköt. S noha, úgy vagyon, talám találkozik valaki, az ki oly opiniót adhat, hogy nincsen az felséged birodalmában élése

az hadaknak, vagyon az ellenség földén. Ki úgy vagyon; de annak az elvételére és annak élésére nem ereszt az üdő és az tél bennünköt, és nincs is oly erőtlen állapattal az ellenség, hogy azt megengedje, az mint im kézzel tapasztaljuk. Kikelettel penig az török azokot erősségekben fogná vinni. Bethlen peniglen azokot el szokta költeni és vesztegetni, az maga subditusit is mind egyaránt fogyatná és emésztené. Ennek fölötte, ha subolefaciálja az ellenség az kikeleti hadra való vágyakodást, azminthogy az tractából és annak rendiből, eszes lévén, eszében is veheti, provideálja igyekezésünket, attól félő. Az kihez Magyarországnak ilyen ruinájával, az magyar sziveknek elidegenitésével, az szomszéd országok exhaustiójával és talám az felséged tárházának is fogyatkozásával, ennyi költsége után, mint kölljen kezdeni, az felséged bölcs itíleti rajta! Kiváltképpen az imperiumban is ezek az nagy mótusok fönlévén mostan, melyet noha úgy vagyon, megszálléthat netalám fölséged kegyelmesen, és az ott fön való dolgait békességre hozhatja e nélkül az magyarországi békesség nélkül is; de tudom nyilván vagyon felségednél, hogy ez az itt valói békesség vinné azt is az dolgot alkalmatosb békességre, az ki felségednek mind méltóságának nevelésére lenne, s mind penig hasznosabb. És igy egy felől az mi hazánkra nézve ezt a lehetetlenséget látván kegyelmesen felséged, másfelől az imperiumban való hasznos békességet, ez okokból is, hogy az békességre indoljon felséged, kénszerét az mi hivségünk, és az felséged szolgálat-

jára való igazságunk, hogy esedezzünk az hazánkban való békességért felségednek.

Az negyedik dolgot az mi nézi: Meg köll vallanunk, hogy idegen nemzetből való hadat mi sem többet, sem szebbet ennél nem láttunk, az ki most itt benn vagyon, nagy rettegésekre is vala az felséged ellenséginek és consolátiójára hiveinek; de nagy véletlen annyira megváltozék az állapat, hogy ex bello offensivo bellum defensivum jöve ki, kinek okáról nem irok felségednek semmit is, és adná Isten, hogy ne menne tovább az dolog ennél; de félek igen attól, hogy az nyilván való ellenségen kivül ellensége lévén az intemperies äer is is az felséged hadának, sőt az ország megfogyatkozott állapatja miatt az élésnek szüksége is, félek igen rajta, hogy az három rendbéli ellenség ezt az nagy- szép hadat ennél is inkább ne fogyassa és debilitálja, arra ne juttassa kevés napok alatt, hogy ne legyenek elegek se magoknak, sem az felséged országinak ingyen csak oltalmára is, nemhogy offensive cselekedhetnének valamit. Mely dolgot eszében vévén az ellenség is, annyival inkább insolescálni fog, és ad extrema quaque mégyen, s félő attól is, hogy fönn lenni tudván Sleziában azokot az ott valói dissensiókot, oda is ne vágyakozzék az ellenség, és így most ez az felséged szép hada megfogyatkozván, ne kezdjen se most, se jövendőben szolgálhatni. E converso úgy vagyon, Bethlen és az török sinesen difficultások nélkül, mert Manszfeldet ő sem tarthatja az mezőn, az Boznaságból följött török is el fog mellőlök menni,

és az magyarság is, az ki mellette (vagyon) Bethlennek, nagyobb kedvetlenséget fog venni ennél is, az kiben most vagyon. Mindazonáltal exponáltuk azt is, hogy afféle difficultásokban lévén máskor is Bethlen, mind maga, s mind az török hadait csaknem deczemberig mind fönn és mezőn tartotta és úgy is superálta abbéli difficultásit. Manszfeldnek is és népének kedvesen láttatik, mert azokot mindenkor falukban és városokban szállétja, az magyarságot peniglen és törököt mezőn, ez mellett mind az törökkel tartatja őköt s mind maga nagy szorgalmatossággal szerez kenyeret nékik, mely provisiojával üdőt vészen magának, kit nem tudok, ha az felséged ármádája föl fog-e vállalhatni, avagy nem; mert ha quartirokban lészen, az mint már is el kezdték volt, infestálni fogják őköt, mezőn penig együtt már lehetetlen, hogy csak nyolcz napig is meg maradjon, hanemha kimondhatatlan kárával és veszedelmével az közönséges vitézlő rendnek.

Mindezekért, felségedet alázatosan kérem, megbocsásson, de az Bethlennel való dologban kiváltképpen az törököt köll considerálni, hogy az ő véle való hadból bellum turcicum ne jőjjen ki, az ki az mostani üdőre nézve, úgy mint felséged országinak pusztolását és számtalan sok költségének tételét kegyelmesen meggondolhatja felséged, micsoda akadékokban fognánk jőhetni, mindenek in suspenso és bizonytalan állapotban lévén az Imperiumban is. Itt annakokáért, kegyelmes uram végezvén Bethlennel és az törökkel is, az ki egyik, im látjuk, in-

constantissimus, az másik penig természet szerént való ellenség, és mindkettő noha hitetlen, mindazonáltal az több dolgok közt az kiben valami jót hozhat ez az ő vélek való végezés, nem kisebb jó az, hogy az imperiumbéli dolgainak complanatióit facilitálja felségednek, és az minemü békességet akar, olyat fog adhatni nékik. Kiket megszállétván és rendben vévén, elpusztolt országinak egy kis pihenést adhat, hogy refocillálhassák magokot. — Ne tartson bár hív szolgájának felséged, én se legyek az, ha azon könyörgök felségednek, hogy ennyiszer hitit megszegett emberrel mint Bethlen, végezéseket tegyen felséged, és igaz s méltó fegyvert is az egész körösztyénségnek és az Jézus nevének ellenségi ellen ne fogjon felséged. Erre az temerításra, hogy így bátran irok fölségednek, az felséged hozzám nyujtott nagy kegyelmességéből vettem okot, kiről, hogy nekem mostan beteges és alázatos szolgájának felséged kegyelmesen megbocsásson, felségednek alázatosan könyörgök.[1])

Hihető, hogy a magyar tanács véleményével együtt terjesztetett a király elé a nádor fentebbi véleménye is.

A király ezt irja november 7-én a nádornak:

A mit Pyber János egri püspök és erdődi Pálffy Pál tanácsosaink a magyar tanács nevében alázatosan elénk terjesztének, kegyelmesen vettük.

Ezen országrészek szerencsétlen állapotját nem

[1]) Egykoru másolat a kismartoni levéltárban. Opiniones Palatini, II. rész. Kivül a nádor saját kezével: „Császár U. adott opiniom az békeségről Bethlen idejében.“ (Datum nélkül). Ugyanaz latinúl Opiniones Palatini I. rész 16. sz. Egyik alatt sincs kelti idő. A latin forditáson kivül hibásan áll „1625.“ Nyilván 1626-ban, november 4—5-ike táján kelt.

fájdalmas érzés nélkül értettük, — holott ohajtandó vala, hogy szerencsésebb eredménye legyen a mi abbeli akaratunknak és törekvésünknek, hogy a haza és nemzet károktól és ellenségeskedéstől megszabadíttassék és biztosittassék. Mivel pedig az idő mostohasága s más akadályok is azt látszanak javasolni, hogy elfogadtassanak azon eszközök, melyeket a tanács ajánl: egyátalában nem vagyunk idegenek attól, hogy kihallgassátok Bethlen fejedelem embereit, kikről azt irjátok, hogy már meg fognak érkezni, — kivált miután különben is már azelőtt megengedtük kegyelmesen, hogy bizonyos föltételek alatt Bethlen kivánatai és föltételei ismeretesekké legyenek. Azért elküldöttük hivünket Sennyei István váczi püspököt, udvari cancellarunkat, hogy az ő föltételeiket hívségeddel és dienesfalvi Cziráky Mózessel együtt, mintegy delegalt személy, meghallgassa. Melyekről miután hozzánk jelentés fog tétetni, azután elhatározzuk és a dolog mivoltához képest a mennyiben jónak látandjuk, udvarunkból kirendeljük a szükséges személyeket a további alkudozás végett. Különben a mi még ezt a dolgot tárgyazza, nevezett cancellarunktól érteni fogja. Kit egyébiránt kegyelmünkről biztositunk. Kelt Bécs városunkban november 7-én, 1626. Ferdinand. Ferenczffy Lőrincz.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Ferdinand rendeletei. „1626.“ Kivül a czimzet Eszterházyhoz.

XLII.

November 8-ikán vagy 9-ikén az erdélyi fejedelem és a hozzá tartozó magyarországi megyék teljhatalmú biztosai megérkeztek Pozsonyba[1]). A király most beleegyezik, hogy a biztosokkal megkezdessék a béke alkudozás s november 11-iki levele által megbizza a nádort az alkudozás vezetésével. A nádor ügyességére bizza annak kivitelét, hogy Bethlen visszavonuljon saját területére. Ez esetben maga a király is úgy fogja állitni hadait, hogy az alkudozás folyama alatt Bethlen területe fenyegetve ne legyen. Ha a török is ily alkura kiván lépni, teljesítni kell kivánatát. Végre fölszólítja a nádort, küldje föl az előterjesztendő békepontokat hozzá, s egyszersmind sürgeti az alkudozások gyors haladását; mert meg nem engedendő, hogy az ellenség a huzás-halasztással időt nyerjen, ha ez talál czélja lenni.[2])

Wallenstein november 11-ikén, Bethlen november 12-ikén adja ki a rendeletet az átalános fegyver-

[1]) Kismartoni levéltár. Ferdinand nov. 11. Bécsben irt levelét azzal kezdi. „Vette a nádor 9-iki levelét, mely szerint az erdélyi fejedelem követei Pozsonyba érkeztek. Wallenstein is 11-iki levelében erről, mint megtörtént dologról ir.

[2]) Ferdinand nov. 11-iki levele a nádorhoz. Kismartoni levéltár, — eredeti.

szünetre mindaddig, mig a béke alkudozásban járó követek vissza nem térendenek urok, az erdélyi fejedelem táborába. Bethlen a törökök nevében is magára vállalja a fegyverszünet megtartását.[1])

Bethlen két teljhatalmu követet küldött volt a békealkudozás folytatására: Mikó Ferenczet és Lónyai Zsigmondot.[2])

Az alkudozások alatti fegyverszünet lelkiismeretes megtartásáról Wallenstein november 14-ikén bizonyossá tette a nádort, s talán, hogy annyival biztosabban meg legyen ez tartható, a német fővezér november 14-kéről november 18-ikáig hátrább vonult Galgóczról, hol oly sokáig állomásozott s már utóbbi napon Modor a főhadi-szállás.[3]) Bethlen még november 21-ikén a Garán völgyén, Barsnál volt; de maga is intézkedéseket tön, hogy visszavonuljon a bánya-

[1]) Mindkét rendelet eredetiben, a kismartoni levéltárban.

[2]) A kismartoni levéltár egykorú irataiban mindenütt csak ezen két követ van megnevezve, — míg egész közelebbi történetirásunk három követről szól t. i. az itt megnevezett kettőn kivül emliti mindenik Kászon Györgyöt (némelyik Kászoni Györgynek irja.) Ez tévedés, melynek eredetét Katonánál találtam meg. Bethlennek a követküldésre vonatkozó egyik okmányában, melyet Katona a Batthyáni levéltárból másolt vagy másoltatott, ő ezt olvasá (Historia Critica XXXI. 276. l.) „Nos Gabriel. etc, memoriae commendamus .... certis nostris commissariis utputa magnificis Francisco Mikó de Hidvég, cubiculario et consiliario nostro, Georgio de Kazon capitaneo et Sigismundo Lónyai“ etc. A kismartoni levéltárban ugyanezen okmány meg van, s a megfelelő hely igy szól: „Nos Gabriel etc. memoriae commendamus ... certis nostris commissariis, utputa magnificis Francisco Mikó de Hidvége summo cubiculario et consiliario nostro, ac sedium siculicalium Csík, Gyergyóet Kazon capitaneo, et Sigismundo Lónai“ etc. Igy Katona másolója Csik, Gyergyó és Kászon székely székek nevéből alkotta a nem létezett személy, Kászon György nevét. (Az egykorú másolat: Kismartoni levélt. Protoc. Palat. Liber I, 103. l.

[3]) Kismartoni levéltár, Wallenstein eredeti levelei. Egyik levele 14-ikéről — még Galgóczról van keltezve, a másik 18-ikán már Modorról, s innen a német vezér deczemberi levelei is.

városokra, s pár nap mulva Körmöczön találjuk főhadi szállását.

Az alkudozásnak úgy látszik kettős alapja volt: egyfelől Bethlen terjesztett elő javaslatot — melynek pontjai ismeretlenek — másfelől a királyiaknak is voltak föltételeik. Mindkét fél szilárdul ragaszkodni kivánt a maga föltételeihez.

Ferdinánd ezt irja többek közt a nádornak november 17-ikén:

Két nappal azelőtt vette — ugymond — a nádor levelét a fegyverszünetről s azon alkupontokról, melyekhez Bethlen makacsúl ragaszkodik .... Ha a török irásban vagy követ által fegyverszünetet kér, meg fog adatni. — Bethlen követeinek tudtokra kell adni, hogy szükséges, hogy a török kérje a fegyverszünetet.

Miután Ferdinánd király némely megjegyzéseket tesz a nádor által javasolt alkupontokra[1]) melyeket a király némely pont szigorúbbá modositásával helyesel, meghagyja a nádornak, adja tudtokra Bethlen követeinek bizalmas beszélgetés közben és ügyesen, hogyha ezen pontok el nem fogadtatnak, a béke nem lesz szilárdul biztositható. A nádor ne beszéljen a király nevében: hallgassa ki a követeket s véleményöket terjeszsze föl. A király ohajtaná, hogy a nádor menjen föl Bécsbe egykét napra Pázmán érsekkel együtt. Ha egészsége még nem szilárdult meg eléggé, a király „lecticát“ küld le számára. Kü-

[1]) A nádor szóban forgó levele is ismeretlen — csak az tünik ki a király válaszából, hogy a nádor Kassa visszaadását vélte követelendőnek s az évenként 30 ezer forint fizetésének megszüntetését.

lönben a cancellar bővebb fölvilágositást adand élő szóval.[1])

November 19-ikén Pázmán érsek külde föl egy véleményt a királynak a békealkudozás tárgyában. Szerinte Bethlen követei szóval álliták, hogy a fejedelem őszintén ohajtja a békét s kész elválni Mansfeldtől és a törököktől, csakhogy neki biztositás nyujtassék. Biztositva véli pedig magát ezek által: ha a korábbi békekötés pontjai megmaradnak, melyeknél többet maga sem kiván; ha a német mezei hadak Magyarországból kivitetnek; ha a pártjára állottaknak bántásuk nem lesz és végül ha a törökkel is béke köttetik.

Irja továbbá az érsek, hogy habár Bethlen követei állitólag csak fegyvernyugvást akarnak kötni, de a fentebbi kivánatok jelleméből foly, hogy forma szerinti békekötés a czéljok. Ennélfogva az érsek úgy véli, hogy egyfelől Bethlen követeitől teljes fölhatalmaztatásuk előmutatását kell kivánni, más felől hogy ne a nádorral alkudozzanak, hanem ő felsége kinevezett biztosaival; „mert az ország békéje felől alkudozni a királyi fölséggel szükséges, nem pedig a nádorral.“ És tanácsos, hogy most mig a császár hadai táborban vannak még, egy uttal a békéről folyjon az alkudozás s nem csupán a fegyverszünetről.[2])

Pázmán különben a mult békekötés pontjainak megtartása mellett szavaz, kivéve azt a pontot, mely

[1]) Ferdinand rendeletei „1626“a kismartoni levéltárban — eredeti.
[2]) Pray. Epist. Proc. III. 402. l.

a királyt évenként harminczezer forint fizetésére kötelezi. A Pázmán fogalmazta pontok arra vonatkoznak, hogy az előbbi béke szilárdabbul legyen biztositva.[1])

Úgy látszik, Bécsben kevesebb hajlam mutatkozott a kiegyezésre, mint Pozsonyban, s a nádornak és érseknek munkájába került a királyt és német tanácsosait nagyobb engedékenységre hangolni. November 25-ikén a betegségéből lábbadozó nádor ezt irja Bethlennek:

Serenissime Princeps! Talám mind az mostani keserves állapatja hazánknak s mind ez az előttünk álló, felségtek közt levő tracta és hivatalom is azt kivánja, hogy gyakran és bőven is irnék felségednek, melyet örömest is megcselekedném az fölségednek való szolgálatért is; de lassú és erőtlen s beteges állapatom nem engedte eddig meg, hogy úgy az mint kivántam közölhettem volna fölségeddel az előttünk álló dolgokban való vékony tetszésemet. Hanem immár Isten kegyelmességéből napról napra megerősödvén, azon vagyok, hogy az miben ennek az mi veszni indult szegény hazánknak és nemzetünknek szolgálnom tudok, azt el ne mulassam. Az minthogy noha fölséged és az nömös vármegyék is magok emberét küldték ide hozzám, de azt az ő kegyelmek személyét és követségét az mi kegyelmes urunk előtt javalván, el nem hiszi tudom, fölséged, mennyit munkálódtunk és fáradtunk légyen mi abban, hogy csak az tractára fölségeddel birjuk ő felségét az mi

[1]) U. a. U. o.

kegyelmes urunkat, kinek okairól én fölségednek semmitsem irok; de kérem fölségedet, hogy magában szállván, megponderálja azokot. Reá birtuk mindazáltal ő felségét sok esedezésünkkel és könyörgésünkkel, és nemcsak reá birtuk arra, hogy tractáljon fölségeddel ő fölsége, hanem arra is kegyelmesen condescendált, hogy elfeledkezvén minden ez ideig való offensáiról, állandó békességet végezzen is fölségeddel, és hogy ennek is az haladékja emél is inkább e szegény nyomorúlt hazának inségét s kimondhatatlan nyomorúságát ne többétse, mindjárt ultimata resolutióját kiadta ő felsége, mindenestől csak azokot detegálván és kivánván felségedtől, az kik solidatióját és erősségét nézik az fölségtek közt leendő békességnek, és az kik occasiót adhatnának jövendő háborúra is. Melyekre, Istent hivom bizonyságul, oly nehezen és nagy dologgal condescendáltattuk az odaföl való tanácsot, és az mi kegyelmes urunkot is, hogy ugyan alkalmatlannak itílem azokról irnom fölségednek. Vagyon panaszok s igen méltó, mert telik az bántással, akár az méltóságot nézzék, akár az kárt. Ne csudálja azért bár fölséged, ha méltó refusióját kivánnák mindezeknek is, nemhogy ím csak valami jelével contentusok annak. Kérem annak okáért fölötte igen fölségedet, gondolja meg mindezeket az mi kegyelmes urunk ellen lött mostani cselekedeteket, és azt is, hogy azért innet is micsoda vindictát vehettek volna eleikben. E mellett maga és az mi szegény nemzetünk és romlott hazánk állapatját is gondolja bölcsen meg, s tekintse az jövendőt is,

kiváltképpen azt, hogy mostani állapatjában fölséged majd semmit nem mondhat jure magáénak, kiváltképpen azokot, az miket az mi kegyelmes urunk adományjából bir fölséged. Vagynak oly dolgok is, az kiket én papirosra és pennára ingyen nem is merészlettem biznom, hanem azokot Mikó Ferencz urammal közölvén, kértem ő kegyelmét, hogy azzal az hűséggel, az melylyel fölségednek tartozik, irja meg fölségednek, kik hogy különben ninesenek, tapasztalhatóképen meg is mutattam ő kegyelmének. És azt is, hogy azok mindenestől attól függnek, ha fölséged az mi kegyelmes urunkkal való békességét solidálja. S kérem fölségedet, ne is késlelje azt végben vinni, mert higyje el fölséged, periculum est in mora, kiről, adná az Isten azt az alkalmatosságot, hogy magamtól érthetne fölséged. Többet fölségednek nem irok, tudván, hogy Mikó uram ezeket bővebben fogja declarálni, hanem csak azon kérem fölségedet, hogy ebben az én irásomban meg ne botránkozzék fölséged. Tartsa meg Isten fölségedet sokáig jó egészségben. Posonii 25. novemb. 1626.

P. S. Magam fölségednek beteges állapatom miatt nem irhattam, holott ha az hosszú irásra erőm volt volna, azokot, az miket Mikó uramnak jelentettem, in summa confidentia magam irtam volna meg fölségednek, kiket méltó nagy consideratióban venni fölségednek, és mostani mi kegyelmes urunk békességével mindazoknak eleit venni.[1])

[1]) Másolat a kismartoni levéltárban. Diversa minuta etc. Kivül a nádor kezével: Bethlen F. irt levelemnek mássa. 25. novemb. Pozsonyból.

A fejedelem nehány nappal később, november utolsóján, igy válaszol a fentebbi levélre:

Illustrissime Comes, amice noster benevole etc.

Kegyelmed levelét hozzánk bocsátott jámbor szolgájától böcsülettel vöttük, és ez ideig hozzánk ritkán való irásának méltó okait értvén, semmi panaszunk az ellen nem lehet. Szívből kivánjuk, hogy az Úristen kegyelmednek előbbeni jó egészségét hazájának és ő felségének való szolgálatjára helyére állassa.

Az mi ez mostani ő felsége előtt való kegyelmed böcsületes intercessióját illeti, semmit abban nem kételkedünk, hogy ezeknek az indulatoknak lecsendesitése végett sincere nem fáradott volna és fáradna; mert mind vérsége, nemzetéhez való szeretéti, méltóságos tisztinek hivatalja, ő felségéhez való nagy kötelessége azt kivánja kegyelmedtől. Tudjuk, el nem hiszi kegyelmetek is szivünknek minemü keserüségével kénszeríttetünk ezeket az mostani nyomorúlt állapotokat nézni, és mely akaratunk ellen vöttük legyen ezt az expeditiot fel; de nem tehettünk egyebet benne, hanem az előttünk álló két veszedelmes gonosznak mégis az kisebbikét kellett választanunk, mely haszontalan hadakozáshoz hogy kedvünk nem volt és senki javait nem kivántuk, eddig való cselekedetinkből kegyelmed elhiheti, annál inkább ez mostani utolsó resolutiónkból, melyet bizonyára kevesebb circumscriptiókkal is el kellenék ő felségének hinni; mert csak ő felsége vegye és éljen az mi szolgálatunkkal (melyet mindenkor offeráltunk), cseleke-

dettel akarjuk azt megbizonyitani ezután, nem papirossal, ha Isten életünket egészségben megtartja. Tudván magunk is az induciák hogy csak kételkedő dolgoknak szerzői, ez előtt is és most is az békességnek tractájához készek voltunk s vagyunk, és úgy is resolváltuk magunkat, az mint tisztességünknek megromlása nélkül hozzá férhettünk; mert minden igyekezetünket egyenesen az szent békességnek tökéletesen való megszerzésére s annak szentül megtartására, és ő felségének való szolgálatunkra rendeltük. Szeretettel kérjük kegyelmedet, érsek urammal ő kegyelmével instáljon ő felségénél kegyelmetek, ne kivánjon immár több lehetetlenségeket ő felsége tőllünk; mert kicsiny állapotunk szerint, mi is az tisztességet szeretjük, annak megromlásával nem kivánja ő felsége is, azt reménljük, hogy gyalázatos, és fejedelmek között szokatlan szóknak formáját kövessük, annyival inkább, hogy senki kételenségében, Istennek hála, nem vagyunk. Nyugodjék meg kegyelmesen ő felsége és kegyelmetek is ilyen obligatióinkkal, mert fogyatkozás az mi részünkről soha azokban nem leszen, csak minket is engedjen ő felsége az mi kevesünkben csendesen életünknek hátramaradott igen kicsiny részecskéjében nyugodnunk.

Mikó Ferencz hivünk azokról az particularékról, melyeket kegyelmed in confidentia jelentett, nekünk irt, kikről való hozzá irással, hogy kegyelmedet beteges állapatjában terheljük, illetlennek látjuk, egy nehány szóval irtunk mindazáltal némely részeiről azoknak Mikó urnak, melyeknek meghallga-

tásával, ha meg nem bántódik, hogy kegyelmetek azokról emlekezetet tegyen, megparancsoltuk. Tartsa meg Isten kegyelmedet sokáig jó egészségben. Datum in civitate Cremniciensi die 30 Novemb. 1626.

D. V. Ill. amicus benevolus Gabriel.[1])

Bethlen fejedelem már november 21-ikén rendeleteket adott ki seregének a téli szállások elfoglalására. A weimari herczegnek és Mansfeld katonáinak Turócz megyében jelölt ki állomást: a Bethlen közvetlen parancsai alatti hadak Beszterczebányán, Hanlován és Privigyén voltak megszállandók. A magyar hadak egy része és a törökök a nagy tapolcsányi és bajmóczi járásokban f a l u k o n telepítteténe meg.[2])

Hogy a törökök magyar falukon kapjanak szállást, az csaknem hallatlan volt s nagy botránkozással hallották Pozsonyban. Bethlen azonban, ki béke föltételül szabta, hogy az idegen német hadak kivonuljanak az országból, a törököket és Mansfeldet nem akará elbocsátni magától, míg kivánatának teljesitése biztositva nem lesz. És ha a törököt maga mellett akará tartani, a beállott zordon idők miatt nem lehetett őket másutt, mint falukban elszállásolni.

A nádor értesülvén a tényről, megbotránkozásának a következő erélyes kifejezését adá:

Ad Bethlenum!

Nem örömest terhelem sem magamat, sem felségedet ez mostani irásommal, mivelhogy erről

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Variae literae principum Transsylvaniae etc.

[2]) Katona, XXXI. 274.

magyar és keresztyén fejedelemnek irnom, ugyan iszonyuságosnak tartom. Feljövén felséged minden okadás nélkül ez mi hazánkba, nagy kéméletlenségben vévén mind ezt az szegény utolsó veszedelemhez közeljáró országot s mind ennek az ő lakósit, kihozá azon mi nemzetünk és hazánk nyomorúságára az mi természet szerint való ellenségünket is, az törököt, ki minekutánna jó darab részét elégette és rablotta volna az országnak, és abból nem kevés számu rabokat elvitt volna, egyik végházát megvéve hazánknak s másikot is lövetvén és ostromoltatván, magáévá akarja vala tenni, ki alól mikor gyalázattal el kelleték menni, felségedet találá refugiumjának, és úgy salválá őket felséged mint ha valami nagy jó szolgálat mellől, melyet felségednek tettek, mentek volna oltalomért oda. Ezek után összeelegyedvén a természet ellen az magyarsággal, ezen ótalom és társaság alatt, miket nem cselekedtek és cselekesznek hazánkkal és nemzetünkkel most is mind titkon s mind nyilván, ki tudná mindazt előszámlálni! Mindazonáltal mind ezek így lévén is, mint hű és valami jó szolgálatjokért magok kedvek ellen is, im majd ugyan lakósivá kezdé felséged tenni ez hátramaradott részecskéjében is hazánknak őket, s mint magok sajátjokban, nemzetünknek kimondhatlan gyalázatjával és gyülölségével s hatalmas kárával is, ugyan quartirokban telepétette őket. Melyet — él az Isten! — az mikor bizonyosan meghallottam volna, úgy megkeseredtem és mások is, az kik igaz magyarok, hogy kész löttem volna mindennemü tractatust félbenhagy-

nom. Ugyanis, felséged megbocsásson, nem tudom, ki nem irtóznék az ilyen magyarságtól, kivel azt se vélje felséged, hogy magának valami hasznot szerzett, avvagy facilitálja az tractát; mert értse bizonyosan felséged, hogyha minekelőtte kiadtuk volna az békességnek conditióit, az előtt értettük volna ennek az pogánynak hazánkban való quartirozását, soha bizony ebben az tractában jelen nem lettem volna s vélem mások is. S most is ha csak az ő hazánkban letelepedett állapotjokkal akarja felséged extorqueálni avagy facilitálni kévánságit, bizonnyal higyje felséged, megcsalatik. Ne gyülöltesse annak okáért felséged ennél inkább se magát, se ezt az mi megkevesedett nemzetünket, mert ha mind ebben megyünk el, vagy tenni kell erről az magyar nemzetnek, avagy hogy felséged leszen, a ki magával együtt utósó veszedelemben hozza őket.

Tudom, nehéz szók ezek és szokatlan is felséged hozzájok; de oly igazak, mint az Istennek beszédi, kit látván, hogy mások elmulatnak megmondani, hazámért s nemzetemért kényszeríttetem felséged megbántásával és magam gyülöltetésével is megcselekednem. Most vagyon azért ideje, hogy ne vontassa felséged holmi apró dologért az békességnek conclusióját s bocsássa el az törököt is felséged mellőle, hogy mi is ezeknek az hadaknak terhétől szabadithassuk fel szegény elpusztult hazánkat, s tovább már ne is keserítse nemzetünket holmi maga praetensióiért; mert nem azt az mit kévánunk, de ha az mi kegyelmes urunk maga megbántását és országunk

felséged miatt lett ruináját és kárát tekintené, nincs annyi felségednek, az kit azért méltán nem kévánhatnánk. Mégis kérem azért felségedet, az én kemény irásomnak megbocsásson, és ne is késlelje concludálni mostani tractában levő békességet holmi tekintetekért; mert bizonnyal higyje felséged, különben van az dolog, hogysem talám felséged véli. Ezekkel, nekem úgy tetszett, ugyan tartoztam, hogy megírjam felségednek, melyet mint veszen felséged, áll az felséged bölcs itéletje; de én hazámhoz és nemzetemhez való igazságomból cselekeszem mindeneket. Tartsa meg Isten stb. Posonii 28. novembris 1626.

P. S. Itt vala tegnap Wohlstain herczeg generalis uram nállam, kivel nem keveset tractáltam arról, mint exonerálhassuk ezektől az nagy hadaktól szegény hazánkot, s úgy is rendeltük az dolgot, hogy felét az hadaknak avagy többet is általszállitson az Fejérhegyen bennek, hogy érjék hamarébb az morvai quartirokat onnét, kik után, csak lássuk mint accommodálja felséged az békesség dolgát, kevés napok alatt az kiket bennhagytunk is, ki fogjuk vihetni az országból. Csak erre nézvén is azért, méltó, hogy ezt az pogányt kiküldje és bocsássa felséged az országból, s e mellett, hogy kimenetelekkel is ne újitsák fogyatását és nyomorúságát nemzetünknek s hazánknak, kérem felségedet, tegyen rendelést arról is, mert hihető, hogy vágyakozni fognak szolgálatjoknak bérének megvételére.[1])

[1]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Diversa minuta. etc. Kivül a nádor kezével: B. F. 28. novembris 1626.

Bethlen fejedelem egy deczember 1-sején, Körmöczön kelt levelében válaszol a fentebbi vádakra. Czáfolja, hogy ő volna oka vagy legtávalabbról is részese a török által tett károknak, — eseteket hoz föl, mily keményen büntetteté, mióta a törökökkel együtt van, a rablókat és tolvajokat közűlök. Most pedig biztosítja, hogy nyolcz nap óta (november 24.) mióta a törökök be vannak szállásolva a keresztyének házaiba, legcsekélyebb kihágást sem követtek el. Különben igéri a fejedelem, hogy ha előterjesztett kivánatai elfogadtatnak, elbocsátja hadait.[1])

[1]) A fejedelem sajátkezü levele, kismartoni levéltár. Variae literae Principum Transilv.

XLIII.

A békealkudozás, minden nehézség s a fegyvernyugvás meg nem tartását illető félreértések és szemrehányások elháritása után, létrejött.

Deczember 20-ika táján a biztosok közt már kész az egyezés. Ferdinand király deczember 22-ikén irja a nádornak:

Vette, ugymond, a Bethlen fejedelem biztosaival megállapitott békepontokat, Semnyei cancellár által. Értesült, mily szorgalommal és buzgósággal járt el Eszterházy ennek létesitésében, s a király ezen megelégedését fejezi ki. Miután Bethlen kiadandja a békéről szóló diplomát, a király is kész hasonlót kiadni, Ugyanazon levelében jelenti a király utóiratul, hogy Zrínyi György a bán meghalván, adjon a nádor véleményt, kit vél helyébe bánul megválasztandónak és kinevezendőnek.[1])

Az 1626-iki pozsonyi békekötés, a tulajdonképi békeszerződésen kivül, több okmányból áll.

Egyik okmányban Ferdinánd király teljes bocsánatot hirdet mindazoknak, kik azon év septemberének elsejétől kezdve a békekötésig akár a Bethlen-

[1]) Kismartoni levéltár. Ferdinánd rendeletei 1626-ról.

nek engedett hét megyében, akár Magyarország többi részében alattvalói közül elpártoltak tőle s bárminő ellenségeskedést követtek el.[1])

Bethlentől van a többi okmány, — mindenik deczember 28-ikán, Lőcsén kelt, s itt következnek:

Mi, Gábor s. a. t.

Adjuk tudtul ezen levelünkkel, hogy miután ezen napokban Magyarország nádora által küldve Kéry János uram, ő császári királyi fölsége bizonyos számu lovasainak kapitánya, meghozá azon biztositó levelet, mely a törökök részéről is megtartandó fegyverszünetről szól s mely a budai vezérnek adandó át, utóbbi korábban eltávozott volt, s igy nem találtatott itt, magunk kezéhez vettük a biztositó levelet, hogy a mondott vezérnek átküldjük. Erről a nevezett nádor urat, ugyanazon Kéry János urat s mindenkit, a kit érdekel, bizonyossá teszünk; valamint arról is, hogy mi a mondott vezért hitelesen tudósitván a fegyvernyugvásról, ez is a maga részéről rendes és a többször emlitett nádor meghatározta formában, minden késedelem nélkül biztositó levelet küldend ugyanazon nádor kezéhez. Miről is fejedelmi szavunkkal ezen levelünket adjuk. s. a. t. Kelt Lőcsén, deczember 28-ikán, 1626. Aláirás: Gábor; Kovácsóczy István cancellar.[2])

A magánjavak visszaadásáról a fejedelem ezen okmányt állitja ki:

[1]) Katona, XXXI. 283. l. Napja nincs kitéve mikor kelt.
[2]) Eredeti a kismartoni levéltárban. Acta Palatini liber I. 101. sz.

Mi Gábor, s. a. t. Adjuk tudtul mindenkinek, a kit illet ezen levelünkkel,

hogy mi, midőn a béke s ő császári királyi felségével való kölcsönös kiengesztelődés érdekében bizonyos teljhatalmu küldötteinket Pozsonyba rendeltük az a fölötti alkudozásra, kik végre a mondott felségnek hasonlókép teljhatalmú biztosaival kiegyeztek bizonyos béke föltételekre nézve, kivéve azon czikket, mely az ő felsége hiveitől 1619 óta bármi úton elfoglalt és elidegenitett javak visszaadását tárgyazza:

Ő császári királyi felsége emlitett teljhatalmu biztosait ebben a részben is ugy véltük biztositandóknak, hogy habár ezen legujabb békekötés okmányából kihagyatik az ilyes javak visszaadásának emlitése, — mindazáltal mi mind kedveskedni akarván ő császári királyi felségének, mind azon ohajtásból, hogy a viszály gerjesztő tárgyak eltörültessenek s a béke szilárdabbá legyen, teljhatalmu küldötteink által már némely javakat visszabocsátottunk, névszerint Nádasdot, Szeghet, Kisfaludot. Az általunk 1619 óta inscribált javait is ő cs. k. felsége hiveinek, melyeket akár mi, akár más bir, vissza fogjuk adatni. De Széplak, Apáthi faluból, s a többi hozzá tartozó falukból azt a részt, melyet az esztergomi káptalan bir a nagyszombati seminarium javára, élethoszszig azon föltétellel tartjuk meg, hogy minden évben Szent György napján ötszáz forintot fizetünk érte árenda név alatt az esztergomi káptalannak. De ezen javak visszaadásában kiveendő az, hogy

a kik időközben az új birtokosokkal valamely szerződésre léptek, azok nem jelen biztositó levél erejénél fogva, hanem törvény utján kereshessék birtokaik visszanyerését s. a. t. Kelt Lőcsén decemberben 28. 1626. Aláirva Gábor; Kovacsóczy István cancellár.[1])

Végül maga a pozsoni béke okmánya itt következik latinból magyarra fordítva:

Mi Gábor, isten kegyelméből a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek grófja, s Oppeln és Ratibor herczege s. a. t.

Emlékezetül adjuk jelen levelünk által, értesitvén mindeneket, a kiket illet, hogy a Magyarországban minap keletkezett belső mozgalmak békés lecsendesitésére, teljhatalmu leveleket adván némely biztosainknak, ugymint nagyságos hidvégi Mikó Ferencz kamarásunknak és tanácsosunknak, Csík, Gyergyó és Kászon székely székek kapitányának[2]) és nagy lónai Lónyai Zsigmond Kraszna megye főispánjának, — ezen biztosaink miután a rómaiak szentséges császári, s Német-Magyar- és Csehország királyi felségének szintén teljhatalmú levelekkel ellátott biztosaival, ugymint: a méltóságos és főtisztelendő urakkal, galantai gróf Eszterházy Miklóssal, Fraknó örökös urával, Magyarország nádorával, a kunok birájával, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyék főispánjával, Magyarország helytartójával; Pázmán Péter

[1]) Másolat a' kismartoni leveltárban. Acta Palatini I. 102. Ugyan az Katonánál. az i. h.

[2]) Ez azon hely, mely Katonánál — mint fentebb kimutattuk, hibás.

esztergomi érsekkel s ugyanazon megye örökös főispánjával, Magyarország primásával, született szentszéki követtel, fő- és titkos cancellárral; kis sennyei Sennyei István, váczi püspökkel és magyarországi udvari cancellárral; valamint gilletinczi Ostrosics Istvánnal[1]), a mondott császári királyi felség tanácsosaival — Pozsony városában összejöttek volna: az ezen mozgalmak és zavarok lecsendesitésére, több és különféle, mindkét részről folyt tanácskozások után a mondott szentséges császári és királyi felséggel, a béke és kölcsönös kiengesztelődés alólirt egyességében, ajánlkozásaiban és feltételeiben állapodtunk meg; — melyek is itt következnek:

Először, a fejedelem keresztyén hitére a legerősebben fogadja, hogy a császári királyi felség, a fenséges austriai ház és az ő felsége vagy törvényes utódai alá vetett terület ellen soha sem fog semmi szín vagy ürügy alatt fegyvert fogni s bárminemű ellenségeskedést elkövetni; nem segitendi az ő felsége iránt rosz érzelmüeket, s velök semmi összeköttetésbe nem teszi magát; nem fogja a törököket, tatárokat s az ország más ellenségeit Magyarország és más keresztyén terület ellen ingerelni és behozni; se saját se idegen katonát ő felsége területére be nem hoz se be nem bocsát; ő felségére nézve káros szándékok felől nem tanácskozik; sőt a közjó iránti őszinte érzelem jeléül tudatandja ő felségével másoknak a béke és köznyugalom ellen irányzott czélzatait és

[1]) Katonánál hibásan áll „de F ü l e t i n t z.“ Gilletinczi fekszik Pozsega megyében, az alsó járásban.

ösztönzéseit s azok szerzőit. Ugyanaz történjék ő felsége részéről is.

Másodszor: Ugyanazon fejedelem minden saját hazájabeli és segédhadakkal mindjárt s valósággal eltávozzék ő felsége területéről és tartományaiból Erdélybe vagy Magyarország azon részeibe, melyeket ő felsége kegyelmesen neki adott életfogytig, és tettleg szolgáltassa vissza ő felsége területének minden birtokait, annak megyéit, városait, végvárait, s a fiscus és ország koronája minden bárminemű birtokait, valamint ő felsége bármely hiveinek birtokait, melyek ezen mozgalmak alatt foglaltattak el, el nem vivén a végvárakban s más elfoglalt helyeken talált[1]) ágyukat és más tárgyakat; és kárt nem téve akár a bányavárosokban akár más helyeken. Sőt ha most valamely ágyu és erődítési eszköz elvitetett, elszállittatott s illető helyéről elvonatott, a fejedelem adja vissza.

Harmadszor: hogy a mansfeldi gróf és azok, kik vele ő felsége országait és tartományait megtámadták, s eddig tettleg a fejedelem urral együtt vannak, távolitsa el magától[2]) s ezután ne nyujtson nekik semmi segedelmet. Továbbá a fejedelem ur közbenjárására beleegyezik kegyelmesen ő felsége, hogy menedék levelet adjon azoknak, kik ama német hadak közül ilyeket alázatosan fognak kérni ő felsé-

[1]) Katonánál (XXI. 278.) az okmány szövegéből ki van hagyva a „repertis" szó, mely az „occupatis" után jö

[2]) Katonánál u. o. igy egészitendő ki a hiányos hely: . . . invaserunt, et adhuc defacto penes dnum Principem existunt, a se amoveat." Utóbbi szavak kimaradtak Katonánál.

gétől; de azon föltétel alatt, hogy ne menjenek zászlóval, sem egyszerre mindannyian, hanem csoportokban, úgy hogy mintegy százan menjenek együtt, és ne csatlakozzanak ő felsége ellenségeihez Sleziában és ő felsége birtokain.

Negyedszer: És hogy a leendő béke biztosságát és állandóságát annál bizonyosabban lehessen remélni, midjárt a békeokmányok kicserélése után az ő felsége által kiküldendő némely biztosoknak irásban fogják magokat kötelezni az ő felsége által kegyelmesen a fejedelemnek élethosszig adott hét megye, s külön a bennök fekvő városok, s hasonlóképen külön-külön a szabad hajduk mindenik városa; a hatóságok pedig és tisztviselők, valamint az erősségek kapitányai és helyőrségek katonái mind a mostaniak mind a jövendőbeliek, a bécsi békeszerződés 12-ik pontja értelmében esküvel is kötelezendik magokat, ő felsége biztosainak jelenlétében, hogy soha és senkinek rendeletére nem fognak támadó fegyvert ragadni sem bárminemü ellenségeskedést gyakorolni ő felsége, törvényes király-utódai, Magyarország és ő felsége hü alattvalói ellen, ezenkivül, hogy a jelen szerződés czikkeit minden pontjaival és záradékaival együtt szentül és sértetlenül megtartják. Erdély is a mielőbb tartandó országgyülésen hasonló biztositó leveleket fog adni, melyeket a fejedelem ur ő felségének megküldend.

Ötödször: Azon nehézségek, melyek előbbi idők békekötései tárgyában, időközben, ezen utolsó mozgalom előtt támadtak, ugyanakkor intéztessenek

el, midőn az emlitett eskűk, ő felsége biztosainak jelenlétében tétetni fognak.

Hatodszor: Mivel a fejedelem ur az ő felsége, a keresztyén név és nemzete iránti különös hajlamból megigérte volt, hogy mindent elkövetend Damasd visszaadatására, csakhogy az elkezdett békealkudozás szerencsés elő- és kimenetelét lássa; azért emez igéretét, mivel a mondott fejedelem urral a béke már megköttetett, eszközölje ki, hogy a török mindjárt és tettleg átadja ama végvárat.

Hetedszer: A korábbi szerződések szabálya szerint is a foglyok mindkét részről ingyen bocsáttassanak szabadon. Azok kiszabaditását pedig, kik a török fogságába estek, a fejedelem teljes ügyekezettel eszközölje ki.

Nyolczadszor: A kik pedig ő felsége alattvalói közül a fejedelemnek vagy most vagy azelőtt esküvel vagy irásban kötelezték le magokat, azon eskü azonnal, csupán a jelen szerződés erejénél fogva engedtessék el s a fejedelem a nála levő kötelező leveleket adja vissza.

Kilenczedszer: Mely igéreteket a fejedelem ur elfogadván és megerősitvén, ő felsége kegyelmesen beleegyezik, hogy azon megyék, melyek a fejedelem urnak[1]) a korábbi szerződésekben élethosszig átengedtettek s minden többi neki átadottak, maradjanak épségben.

[1]) Katonánál „relicti domino principi“ — a relicti kihagyandó. —

Tizedszer: Ha pedig azután valami nehézség támadna a megkötött béke végrehajtásában; az intéztessék el békésen és jóakarattal mindkét fél biztosai által.

Tizenegyedszer: A nikolspurgi és bécsi korábbi szerződések minden többi pontja, melyekről a jelen békekötésben ellenkező határozat vagy egy részben való biztosítás nem foglaltatik, minden pontjaikban és záradékaikban maradjanak érvényesek, melyeket is ő császári királyi felsége teljesen és egészen megerősit, kivéve a harminczezer forint fizetését és a fejedelemnek átengedett végvárakról való gondoskodást.

Mi, annakokáért, kiknek természeténél és állásánál fogva semmi sem volt soha kedvesebb és fontosabb az Isten által ránk bizott népek üdvéről és nyugalmáról való gondoskodásnál, a fennirt minden czikket összesen és egyenként, s a bennök foglalt összes és egyes pontokat, biztos tudomásunkból és érett meggondolás után elfogadjuk, helyeseljük, javalljuk és megerősitjük: biztositván a gyakran emlitett császári királyi felséget és törvényes utódait, Magyar- Cschország s. a. t. királyait fejedelmi szavunkra s jó keresztyén hitünkre, hogy a fennebbi czikkelyeket összesen és külön egyenként, valamennyi pontjaikban és záradékaikban mind magunk megtartjuk, mind mások által meg fogjuk tartatni. Minek megtartására törvényes utódainkat is, mint a kiket, hogy jelen szerződés szintén illet, megismerszik, kötelezetteknek akarjuk

lenni, ezen saját kezünk aláirásával erősitett levelünk érvényénél és bizonyságánál fogva.

Kelt Lőcsén, december 28-ikán, az ur 1626-ik évében. Gábor. Kovacsóczy István cancellár.[1])

Igy végződött az 1626-ik évi magyarországi hadjárat. Valamint nem a nádor személye volt a háboru valódi oka, mint Bethlen ürügyül adá, hanem átalános európai tekintetekből inditá az erdélyi fejedelem, úgy nem az e részben való elégtétel okozá a békét, hanem szintén az európai események fordulata.

Bethlent szövetségesei magára hagyák. Követe, Quadt Mátyás még septemberben is hasztalan szorgalmazá az igért havonkénti pénz segélyt — az angol király Velencze által akará azt fizettetni, mely pedig szintén nem volt hajlandó teljesíteni. Még kevesbbé adá meg az angol király a kivánt tizenkét ezer ember segédsereget. A dán király eléggé el volt foglalva, — az év utolsó felében hátrányosan harczolt Tilly császári hadvezér ellen. A svéd király, kire szintén számitott a fejedelem, mit sem lendített ügyén; a tatárok beütése Lengyelországba meghiúsult; saját török segédhada nemcsak föllázadt volt novemberben, hanem különben is, mint a következő évben magok a törökök mondják, a török hadsereg alja volt, — s nagyon roszúl vala ellátva pénzzel s más szükségesekkel. — Mindezekhez járult, a téli sanyarú idő beállása, mely hadait szintugy megviselte kétségkivül, mint Wallensteinéit. A hadjárat

[1]) Katona az i. h. és egykorú másolat a kismartoni levéltárban. Acta Palatini I. 103.

most is félig diplomatiai uton folyt s ebben Eszterházynak, mint nádornak, mint befolyásos embernek, mint a békekötésben egyik teljhatalmu biztosnak s mint a legkiválóbb politikai egyéniségnek nagy szerepe volt s kétségkivül senkinek sem volt nagyobb érdeme a békekötés létrehozásában, mint neki, a ki még a hadjárat folyamában is, mint láttuk, mindkét részen mérséklő ügyekezett lenni s mintegy közben járó a két szélső és élesen szemben állott fél között. Ellenfele, Bethlen is új példákban győződhetett meg, hogy a nádor, bár ellenkező táborban, mindenekfölött hazája és nemzete ügyét viseli szivén.

A békekötést főkép azért sürgeté, s valóban legnagyobb eredménye is volt, hogy a hazánkat emésztett idegen hadak kivonuljanak. Ez meg is történt. Mansfeld elbocsátván katonáit, maga déli irányba utazott, Velenczébe menendő; de utközben, Dalmátiában kimult; Ernő weimari herczeg magyar földön, Turóczban lelte sírját még az év vége előtt. Katonáik Sléziába vonultak ki. A törököket haza bocsátá Bethlen s maga is Erdélybe vonult. Wallenstein maradék hadai Sleziában és Morvában teleltek ki s a békekötéskor csak a nádor a magyar hadakkal volt téli szálláson Nagy Szombat és Pozsony között.